

ВАЗОРАТИ КОРҶОИ ДОХИЛИИ
ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН
АКАДЕМИЯ

МАҶМУАИ МАВОДДИ КОНФЕРЕНСИЯИ
ИЛМӢ-АМАЛИИ ҶУМҲУРИЯВӢ

ДАСТОВАРДҶО, МУШКИЛОТ ВА ДУРНАМОИ ИНКИШОФИ ҚОНУНГУЗОРИИ
МУРОФИАВИИ ҚИНОЯТИИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

ш. Душанбе, 03 декабри с. 2025

СБОРНИК МАТЕРИАЛОВ РЕСПУБЛИКАНСКОЙ
НАУЧНО-ПРАКТИЧЕСКОЙ КОНФЕРЕНЦИИ

ДОСТИЖЕНИЯ, ПРОБЛЕМЫ И ПЕРСПЕКТИВЫ РАЗВИТИЯ УГОЛОВНО-
ПРОЦЕССУАЛЬНОГО ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВА РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН

г. Душанбе, 03 декабря 2025 г.

ВАЗОРАТИ КОРҶОИ ДОХИЛИИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН
МИНИСТЕРСТВО ВНУТРЕННИХ ДЕЛ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН

А К А Д Е М И Я

*Ба 35-солагии Истиқлолияти Ҷумҳурии Тоҷикистон,
30-солагии таъсис ёфтани Бюрои Ҳамоҳангсозии мубориза бар зидди ҷинояткории
муташаккил ва дигар намудҳои хатарнок ва 16-солагии қабул намудани Кодекси
муҳофизати ҷиноятии Ҷумҳурии Тоҷикистон бахшида шудааст*

**МАҶМУАИ МАВОДДИ КОНФЕРЕНСИЯИ ИЛМӢ-АМАЛИИ
ҶУМҲУРИЯВӢ**

**ДАСТОВАРДҶО, МУШКИЛОТ ВА ДУРНАМОИ ИНКИШОФИ
КОНУНГУЗОРИИ МУРОҶИАВИИ ҶИНОЯТИИ
ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН**

ш. Душанбе, 03 декабри с. 2025

*35-летию Независимости Республики Таджикистан,
30-летию создания Бюро по координации борьбы с организованной преступностью и
иными опасными видами преступлений, а также 16-летию принятия
Уголовно-процессуального кодекса Республики Таджикистан посвящается*

**СБОРНИК МАТЕРИАЛОВ РЕСПУБЛИКАНСКОЙ
НАУЧНО-ПРАКТИЧЕСКОЙ КОНФЕРЕНЦИИ**

**ДОСТИЖЕНИЯ, ПРОБЛЕМЫ И ПЕРСПЕКТИВЫ РАЗВИТИЯ
УГОЛОВНО-ПРОЦЕССУАЛЬНОГО ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВА
РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН**

г. Душанбе, 03 декабря 2025 г.

ДУШАНБЕ - 2026

ХАЙАТИ ТАҲРИРИЯ / РЕДАКЦИОННАЯ КОЛЛЕГИЯ

Раҳмадҷонзода Р.Р.	- муовини сардори Академияи ВКД Ҷумҳурии Тоҷикистон оид ба илм, доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ, дотсент, полковники милитсия (заместитель начальника Академии МВД Республики Таджикистан по науке, доктор юридических наук, доцент, полковник милиции);
Тоҳирзода О.Т.	- сардори кафедраи мурофиаи ҷиноятӣ факултети № 2-юми Академияи ВКД Ҷумҳурии Тоҷикистон, номзади илмҳои ҳуқуқшиносӣ, полковники милитсия (начальник кафедры уголовного процесса факультета № 2 Академии МВД Республики Таджикистан, кандидат юридических наук, полковник милиции);
Каримова Л.М.	- сармуҳаррири шӯбаи ташкилӣ-илмӣ ва таъбу нашри Академияи ВКД Ҷумҳурии Тоҷикистон (главный редактор организационно-научного и редакционно-издательского отдела Академии МВД Республики Таджикистан).

Дастовардҳо, мушкилот ва дурнамои инкишофи қонунгузории мурофиавии ҷиноятӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон: маҷмуаи маводди конференсияи илмӣ-амалии ҷумҳуриявӣ, ш. Душанбе, 03 декабри с. 2025 / Зери таҳр. н.и.х., дотсент П.А. Насуриён, д.и.х., дотсент Р.Р. Раҳмадҷонзода. – Душанбе: Нашриёти ВКД Ҷумҳурии Тоҷикистон, 2026. – 184 с.

Достижения, проблемы и перспективы развития уголовно-процессуального законодательства Республики Таджикистан: сборник материалов республиканской научно-практической конференции, г. Душанбе, 03 декабря 2025 г. // Под ред. к.ю.н., доцента П.А. Насуриён, д.ю.н., доцента Р.Р. Раҳмадҷонзода. – Душанбе: Типография МВД Республики Таджикистан, 2026. – 184 с.

Дар маҷмуа мақолаҳо ва маърузаҳои шишироқчиёни конференсияи илмӣ-амалии ҷумҳуриявӣ бахшида ба муайян намудани масоил ва дурнамои такмили қонунгузории Ҷумҳурии Тоҷикистон ва давлатҳои хориҷии мурофиавии ҷиноятӣ, ҷиноятӣ-ҳуқуқӣ ва оперативӣ-ҷустуҷӯӣ гирд оварда шудаанд. Ба маҷмуа, инчунин, мақолаҳои, ки дар доираи татбиқи мавзӯҳои илмӣ-таҳқиқотии Академияи ВКД Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки аз ҳисоби буҷети давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон маблағгузорӣ карда мешаванд, ворид гардидаанд. Рақамҳои бақайдгирии давлатӣ: 0121ТҶ1289, 0121ТҶ1290, 0121ТҶ1291, 0121ТҶ1292.

Маҷмуа барои кормандони амалия ва олимони академиявӣ, омӯзгорон, аспирантон ва донишҷӯён, инчунин, доираи васеи хонандагоне, ки ба масоили такмили қонунгузории мурофиавии ҷиноятӣ, ҷиноятӣ ва оперативӣ-ҷустуҷӯӣ тавачҷуҳ доранд, муфид мебошад.

Маърузаҳо ва мавод дар таҳрири муаллифон ҷоп карда шуданд. Барои саҳеҳӣ, пуррагӣ ва аслии мавод худи муаллифон масъуланд.

В сборнике собраны статьи и доклады участников республиканской научно-практической конференции, посвященной вопросам выявления проблем и перспектив совершенствования уголовно-процессуального, уголовного и оперативно-розыскного законодательства Республики Таджикистан и зарубежных стран. В сборник вошли также статьи, подготовленные в рамках научно-исследовательских тем Академии МВД Республики Таджикистан, финансируемые за счет средств государственного бюджета Республики Таджикистан. Государственные регистрационные № 0121ТҶ1289, 0121ТҶ1290, 0121ТҶ1291, 0121ТҶ1292.

Сборник может быть полезен для практических сотрудников и академической науки, преподавателей, аспирантов и студентов, а также широкого круга читателей, интересующихся проблемами развития уголовно-процессуального, уголовного и оперативно-розыскного законодательства.

Доклады и материалы опубликованы в авторской редакции. Ответственность за достоверность, полноту и оригинальность материалов несут сами авторы.

НАСУРИЁН, П.А. Сухани ифтитоҳӣ	5-6
--------------------------------------	-----

**ТАҲКИҚОТҲОИ ИЛМИИ ДОКТОРОН ВА НОМЗАДОНИ ИЛМҲО
НАУЧНЫЕ ИССЛЕДОВАНИЯ ДОКТОРОВ И КАНДИДАТОВ НАУК**

ИСКАНДАРОВ, З.Ҳ., Холиқзода, А., Абдукаримзода, Ш.А., Солехзода, Д.У. Татбиқи Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи экспертизаи давлатии судӣ» дар соҳаи тандурустӣ: таҳлили илмӣ-амалӣ	7-16
ШАРИПОВ, Т. Ш., КАМОЛОВ, З.А. Тафовут миёни ҷиноятҳои хусусияти экстремистидошта аз терроризм	16-21

АБДУЛЛОЗОДА, Б.В. Предмети ҷиноятҳои экологӣ	22-25
АБДУЛЛОЗОДА, Н.Р. Салоҳияти суд дар пешбурди парвандаҳои ҷиноятӣ	25-29
АЗИМЗОДА, Ш.Ҷ. Институти катъ кардани парвандаи ҷиноятӣ ва таъқиби ҷиноятӣ дар қонунгузории муҳофизатии ҷиноятӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон	29-32
ДЕЛЛЬ, Д.А. Некоторые проблемы реализации процессуального статуса адвоката-защитника	32-35
ҚАҲОРОВ, Н.М. Мустақилияти суд ва ҳадди муҳокимаи судии парвандаҳои ҷиноятӣ	35-39
ОДИНАЗОДА, Н.С. Исбот дар муҳофизатии ҷиноятӣ	39-45
ПОПОВА, О.А. Новеллы российского законодательства и правоприменительной практики в сфере обеспечения возмещения вреда, причиненного преступлением, совершенным с использованием информационно-телекоммуникационных технологий	45-50
ТОҲИРЗОДА, О.Т. Мавқеъ ва нақши институти пробатсия дар адлияи оштиовар: заминаи муҳофизатии ҷиноятӣ	51-55
ҲАЙДАРЗОДА, М.П. Тафсири мафҳуми экстремизм	55-60
ҲУСЕЙНЗОДА, С.Ҳ. Критерияи (маҳаки) тиббии номукаллафӣ тибқи қонунгузории ҷиноятӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон	60-66
ШАРИФЗОДА, П.Р. Организация новой системы предупреждения и профилактики правонарушений как одно из основных направлений реформы милиции Республики Таджикистан на 2021-2025 годы	67-70
ШОҲИЁН, Ш.Р. Пайдоиш ва рушди фаъолияти оперативӣ-ҷустуҷӯӣ аз аҳди қадим то замони муосир	71-75
ЯНИН, С.А. К вопросу о взаимодействии правоохранительных органов государств-участников СНГ в борьбе с преступлениями в отношении культурных ценностей	76-79

**ТАҲКИҚОТҲОИ ИЛМИИ ҲАЙАТИ ПРОФЕССОРОНУ ОМУЪЗГОРОН
НАУЧНЫЕ ИССЛЕДОВАНИЯ ПРОФЕССОРСКО-ПРЕПОДАВАТЕЛЬСКОГО СОСТАВА**

АСЛАМОВ, Б.С., УБАЙДУЛЛОЕВ, Ш.Э. Танзими ҳуқуқи шаҳрвандони ба мақомоти амаликунандаи фаъолияти оперативӣ-ҷустуҷӯӣ мусоидаткунанда	80-84
ДАВЛАТЗОДА, С.М. Таърихи инқишофи криминалистика ҳамчун соҳаи илм	85-87
ИСМАТОВ, Р.А. Таърихи ташаккул ва инқишофи қонунгузории ҷиноятӣ дар самти ҷавобгарӣ барои тайёр кардан ё ба муомилот баровардани пул ё қоғазҳои қимматноки қалбаки (сохта)	87-92

МАХМАРАҲИМЗОДА, Ф.М. Тафрикаи сабабҳо аз асоси оғоз намудани парвандаи ҷиноятӣ	92-95
МАХМАРАҲИМЗОДА, Ф.М., ҲАСЕНЗОДА, О.Л. Масъалаҳои ҳалталаби давраи оғоз намудани парвандаи ҷиноятӣ	95-98
МИРЗОЕВ, Қ.Т. Раванди инкишофи назорати прокурорӣ тибқи қонунгузори мурофиавии ҷиноятӣ Чумхурии Тоҷикистон	98-102
МУРОДЗОДА, Ф.Ғ. Вазифаҳои таъқиби ҷиноятӣ мувофиқи қонунгузори мурофиавии ҷиноятӣ	102-105
МУСЛИҲИДДИНЗОДА, М.М. Истифодаи технологияҳои рақамӣ дар муқовимат ба экстремизм	106-108
МУСЛИҲИДДИНЗОДА, М.М. Ҷанбаҳои ахлоқии амалисозии фаъолияти оперативӣ-ҷустуҷӯӣ	108-113
МУХИТДИНЗОДА Н.М. Правовые основы и особенности применения видеозаписи в следственных действиях. Методические рекомендации	113-116
МУХИТДИНЗОДА, Ф.М. Нақши техникаи криминалистӣ дар тафтиш ва ошкор намудани ҷиноят	117-121
СУЛАЙМОНЗОДА, Р.Н. Теоретико-прикладные основы криминалистической тактики осмотра места происшествия	121-129
ФАЙЗАЛИЗОДА, Ф.С., ЗАРОБИДИНЗОДА, С.З. Уголовная ответственность за склонение к деятельности, представляющей опасность для жизни в некоторых государствах - участниках СНГ	129-133
ХАМРОЗОДА, М.З. О понятии прокурора в нормативных правовых актах государств-участников СНГ	134-137
ҲАФИЗОВ, А.А. Ташкили ҳамкориҳои воҳидҳои МКД баҳри ошкор кардани ҷиноятҳои ноаён бо истифодаи гарм	137-140

**ТАҲҚИҚОТҲОИ ИЛМИИ АДЪЮНКТОН, АСПИРАНТОН, ДОКТОРАНТОН,
УНВОНҚҶҮЁН ВА МАГИСТРАНТОН**

**НАУЧНЫЕ ИССЛЕДОВАНИЯ АДЪЮНКТОВ, АСПИРАНТОВ, ДОКТОРАНТОВ, СОИСКАТЕЛЕЙ
И МАГИСТРАНТОВ**

АЛИМАТЗОДА, Ш.Ш. Таҳлили асосҳои ҳуқуқии ба тафтиши иловагӣ ирсол намудани парвандаи ҷиноятӣ дар Чумхурии Тоҷикистон	141-143
КАРИМОВА, У.А. Қоидаҳои умумии баррасии парвандаҳои ҷиноятӣ	144-148
МАХМАДАЛИЗОДА, А.М. Процессуальный порядок представления результатов оперативно-розыскной деятельности органам расследования	148-153
НАСИМӢ, Г. Мафҳуми қафолатҳои қонунӣ ва намудҳои он	153-158
САЙФИДИНОВ, Ф.Ф. Суд дар таъмини муҳофиза ва баробарии тарафҳо	158-165
САТТОРОВА, Ш.Р. Тафтиши судӣ ва хусусиятҳои он	165-168
ФАЙЗУЛЛОЗОДА, Н.Ш. Вазъи муносири муқовимат ба ҷиноятҳои коррупсионӣ дар Чумхурии Тоҷикистон	168-172
ҲАЙДАРЗОДА, К.П. Баъзе масъалаҳои ҳимояи ҳуқуқҳои конститусионии қурбониёни савдои одамон	172-177
ШАРИФЗОДА, Х.Ш. Системаи меҳри давлатии ҳимоя, асосҳои ва шароитҳои истифодаи он дар ҳамаҷонибаи ҳаёт	177-183

СУХАНИ ИФТИТОҲӢ

НАСУРИЁН ПУЛОД АСАДУЛЛО

*Сардори Академияи ВКД Ҷумҳурии Тоҷикистон, номзади илмҳои ҳуқуқшиносӣ,
дотсент, генерал-майори милитсия*

Мухтарам иштирокчиёни конференсия, иҷозат фармояд, ташрифи меҳмонони гиромикадрро ҷиҳати иштирок ва бо маъруза баромад намудан дар ҷорабинии мазкур хайрамақдам гуфта, изҳори миннатдорӣ хешро баён намоям.

Дӯстон ва ҳамкасбони азиз, конференсияи илмӣ-амалии ҷумҳуриявӣ, ки имрӯз дар мавзӯи «Дастовардҳо, мушкилот ва дурнамои инкишофи қонунгузории муурофиавии ҷиноятӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон» бахшида ба 16-солагии қабули Кодекси муурофиавии ҷиноятӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон баргузор мегардад, барои ҳаматарафа таҳлил намудани масоили мураккаби муурофиавии ҷиноятӣ равона шудааст. Масъалаҳои пешбинишудаи мавзӯҳо фарогири он ҳадафҳои мебошанд, ки дар дурнамои наздик бояд ҳалли худро ёбанд.

Меҳмонони мухтарам!

Боварии комил дорам, ки ҳамоиши илмӣ имрӯза, ба мо имконият меорад, ки бо дарки масъулият мавқеи инкишофи амалия ва назарияи муурофиавии ҷиноятиро дар даврони соҳибистиклолии кишвари азизамон Тоҷикистон муайян намуда, камбудӣҳо ва масоили ҳалталаби қонунгузории муурофиавии ҷиноятиро муҳокима ва баҳогузорӣ намоем. Саволҳо ва мавзӯҳои, ки дар конференсия муҳокима карда мешаванд, бешубҳа, ба таъмини ҳуқуқи озодиҳои шаҳрвандон алоқаманд мебошад. Аз ҷумла, масъалаҳои фаъолияти қонундонии мақомоти ҳифзи ҳуқуқ дар татбиқ намудани меъёрҳои Кодекси муурофиавии ҷиноятӣ, мушкилиҳои дар амалия ҷойдошта ва пешниҳодҳо оид ба баргараф намудани онҳо, баррасӣ карда мешаванд.

Ислоҳоти қонунгузории муурофиавии ҷиноятӣ, дар навбати худ, яке аз муҳимтарин шартҳои таъмини қонуният дар муурофиавии судии ҷиноятӣ мебошад. Зеро Кодекси муурофиавии ҷиноятӣ Тоҷикистон санади асосии ҳуқуқӣ мебошад, ки раванди муурофиавии ҷиноятиро дар кишвар танзим мекунад. Таърихи он ба таҳаввулоти ҳуқуқии пас аз Истиклоли Ҷумҳурии Тоҷикистон вобастагӣ дорад. То соли 1991, низоми ҳуқуқии Тоҷикистон як қисми ҳуқуқи Иттиҳоди Шуравӣ буд.

Кодекси муурофиавии ҷиноятӣ Ҷумҳурии Шуравии Сотсиалистии Тоҷикистон, ки соли 1961 қабул шуда буд, ҳамчун ҳуҷҷати асосии танзимкунандаи муурофияи ҷиноятӣ то моҳи апрели соли 2010 амал мекард.

Аммо, кодекси мазкур ба талаботи замона ҷавобгӯ набуд ва баъзан муқаррароти он бо меъёрҳои дигар соҳаҳои ҳуқуқ, муҳолифат мекарданд ва дар амалияи ҳуқуқтатбиқномаи мушкилиҳоро ба миён меовард. Ин Кодекс ба таври кулӣ ба принципҳои ҳизби ягонаи шуравӣ ва низоми тоталитарӣ мутобиқ шуда, на ҳамеша ҳуқуқҳои инсонро ҳамчун арзиши олии ҳуқуқӣ эътироф мекард. Пас аз ба даст овардани истиқлолият, Тоҷикистон ниёз ба ислоҳоти куллии низоми ҳуқуқии худ дошт.

Дар ин давра ба Кодекси муурофиавии ҷиноятӣ соли 1961 тағйироту иловаҳо ворид карда шуданд, то ки талаботи ҷомеаи мустақилро инъикос кунанд. Ҳуқуқҳои инсон ва адолати судӣ тадриҷан дар ҳуҷҷатгузори миллии мавқеи бештар пайдо карданд, аммо онҳо ҳанӯз пурра татбиқ намешуданд. Соли 2009, пас аз як давраи омодагии тӯлонӣ, лоиҳаи нави Кодекси муурофиавии ҷиноятӣ таҳия ва қабул гардид. Он соли 2010 расман мавриди амал қарор гирифт. Ин Кодекс аз назари шакл ва мазмун як санади ҳуқуқии комилан нав буд, ки ба талаботи замони муосир ва стандартҳои байналмилалӣ мутобиқ гардид.

Эътирофи принсипи мувоҳиса ва баробарии тарафҳо дар муурофияи ҷиноятӣ, шаффофияти он ва имкони иштироқи ҷомеаи шахрвандӣ, таъмини кафолати ҳуқуқҳои инсон, аз ҷумла ҳуқуқ ба ҳимоя ва муурофияи одилона, ҷорӣ намудани қоидаҳои истифодаи далелҳои электронӣ ва дигар технологияҳои нав ҷанбаҳои асосии ин Кодекс маҳсуб меёбанд. Қонуни муурофиавии ҷиноятӣ амалкунанда, дастовардҳои замона ва илмиро дар бар гирифта, як қатор мушкилиҳои ҷой дошта дар он бартараф шуданд.

Муҳтарам иштирокчиёни конференсия, дар баробари он, ки Кодекси муурофиавии ҷиноятӣ ба талаботи замони муосир мутобиқ гардида бошад ҳам, аммо ҳангоми татбиқи он баъзе мушкилотҳои ҳаётан муҳим ва тақдирҳалкунанда ба миён меоянд ва боварии комил дорам, ки дар ҷаласаи имрӯза зимни муҳокимаи онҳо ва ҷиҳати бартараф кардани камбудҳои муайяншуда тақлифу пешниҳодҳои муфид роҳандозӣ мегарданд.

Иштирокчиёни гиромӣ!

Такмил додани қонунҳои соҳаҳои муурофиавӣ ва дигар қонунҳои марбута ба татбиқи яхелаи онҳо, бартараф намудани монеаҳои зиёдатӣ, аз ҷумла такмили марҳилаҳои тосудӣ ва судӣ, роҳ надодан ба кашолкорӣ ва умуман самаранокии фаъолияти мақомоти ҳифзи ҳуқуқ ва суд барои таъмини риояи ҳуқуқу озодиҳои конститутсионии инсон ва шахрванд, ҳимояи манфиати давлат, корхонаҳо, муассисаҳо ва дигар ташкилот, амалӣ гардидани меъёрҳои қонунҳо ва таъмини адолати иҷтимоӣ мусоидат менамояд.

Дар анҷоми баромади худ ба иштирокчиёни конференсия изҳори сипос ва ба кори онҳо муваффақиятҳои беназирро орзу менамоям.

Итминони комил дорам, ки конференсияи имрӯза дар сатҳи баланди касбӣ баргузор гардида, фикру ақида ва тавсияҳое, ки дар баромадҳои маърузачиён ироа мешаванд, ба такмил додани қонунгузори муурофиавии ҷиноятӣ, истифодаи он дар ҷараёни таълим, илми муурофияи ҷиноятӣ ва фаъолияти амалии мақомоти ҳифзи ҳуқуқ мусоидат хоҳад кард.

ТАҲҚИҚОТҲОИ ИЛМИИ ДОКТОРОН ВА НОМЗАДОНИ ИЛМҲО НАУЧНЫЕ ИССЛЕДОВАНИЯ ДОКТОРОВ И КАНДИДАТОВ НАУК

ТАТБИҚИ ҚОНУНИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН «ДАР БОРАИ ЭКСПЕРТИЗАИ ДАВЛАТИИ СУДӢ» ДАР СОҲАИ ТАНДУРУСТӢ: ТАҲЛИЛИ ИЛМӢ-АМАЛӢ

ИСКАНДАРОВ З.Х.

*профессори кафедраи ҳуқуқи судӣ ва назорати прокурории факултети ҳуқуқшиносии
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ, профессор
e-mail: ziskan@mail.ru*

ХОЛИҚЗОДА А.

*ходими пешбари илмии шӯъбаи ҳуқуқи давлатии Институти фалсафа, сиёсатиносӣ
ва ҳуқуқи ба номи А. Баҳоваддинови Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон, номзади
илмҳои ҳуқуқшиносӣ*

АБДУКАРИМЗОДА Ш.А.

*директори Муассисаи давлатии “Маркази ҷумҳуриявии экспертизаи тиббию судӣ”
Вазорати тандурустӣ ва ҳифзи иҷтимоии аҳолии Ҷумҳурии Тоҷикистон*

СОЛЕҲЗОДА Д.У.

*сардори шӯъбаи экспертизаи судӣ-криминалистии Маркази ҷумҳуриявии экспертизаҳои
судӣ ва криминалистии Вазорати адлияи Ҷумҳурии Тоҷикистон*

Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон инсон, ҳуқуқу озодиҳои ӯро арзиши олии эътироф намуда, риоя ва ҳифзи онро кафолат дода, тамоми рӯкҳои давлатро барои амалан таъмин намудани он масъул кардааст¹. Меъёрҳои конститутсионӣ дорои арзишҳои мебошад, ки онҳо дар рушди давлати демокративу ҳуқуқбунёди Тоҷикистон, ташаккули ҷомеаи адолатпарвар, низоми ҳуқуқи милли, муносибатҳои сифатан нави миёни шахс, ҷомеа ва давлат, инчунин баҳри таъмини адолати иҷтимоӣ шароити мусоиди ҳуқуқӣ фароҳам оварданд. Яке аз роҳҳои ноил шудан ба ин ҳадафҳо ва шаклҳои амалишавии асосҳои конститутсионӣ ин кафолати ҳифзи судӣ, дастрас будани адолати судӣ, ҳуқуқи ҳар шахс ба ҳимоя, ки бо як қатор қоидаҳои умумии муҳофизати судӣ, аз ҷумла таъин ва гузаронидани экспертизаи давлатии судӣ, амалӣ карда мешаванд.

Оид ба муҳимияти адолати судӣ 26-уми декабри соли 2018 дар паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба Маҷлиси Олии қайд карда шуда буд, ки «Пешрафти минбаъдаи ҷомеа ва амалӣ намудани мақсаду вазифаҳои дарпешистода кафолати ҳамаҷонибаи адолати судиро талаб мекунад. Зарур аст, ки барномаи нави ислоҳоти судиву ҳуқуқӣ таҳия карда, дар доираи он сохтор ва фаъолияти мақомоти судӣ так-

¹ Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 6-уми ноябри с.1994 (бо тағйиру иловаҳои, ки бо тариқи раъйпурсии умумихалқӣ 26-уми сентябри с. 1999, 22-юми июни с. 2003 ва 22-юми майи с. 2016 ворид карда шудаанд). – Душанбе: Ганҷ, 2016. – 134 с.

мил дода шавад ва ҷихати баррасии босифату саривақтии парвандаҳо ва иҷрои санадҳои қабулнамуздаи мақомоти судӣ чораҳои мушаххас андешида шаванд»¹.

Теъдоди зиёди ин чорабиниҳо амалӣ карда шудаанд. Дар дигар маврид, Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ - Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар паёми навбатии худ қайд намуда буданд, ки мақомоти ҳифзи ҳуқуқро зарур аст, ки бо хушёриву зиракии сиёсӣ ва баланд бардоштани донишу малакаи касбӣ инчунин бо истифода аз шаклу усулҳои муосир муборизаро бар зидди терроризм ва экстремизм, зухуроти ҷинояткории муташаккили фаромиллӣ, қочоқу муомилоти ғайриқонунии маводи муҳаддир ва дигар қонуншиканиҳо тақвият диҳанд. Рушди минбаъдаи ҷамъият тақозо менамояд, ки бо мақсади танзими ҷамаҷонибаи муносибатҳои ҷамъиятӣ қонунҳои амалкунанда мунтазам тақмил дода шаванд². Бинобар ин, барои сари вақт, пурра ҷаматарфа ва ҳолисона ошкор намудани воқеияти парвандаҳои гуногун, дар низоми амалҳои муурофиавӣ экспертизаи судӣ мавқеи махсусро ишғол менамояд.

Мусаллам аст, ки экспертизаи судӣ чун амали муурофиавӣ аз ҷониби қонунҳои муурофиавӣ ба танзим дароварда шуда, раванди баргузор намудани он тавассути санадҳои зерқонунӣ ё санадҳои идоравӣ мавриди танзим қарор дода шуда буд. Вале бинобар он, ки Тоҷикистони соҳибистиклол дар асоси Конститутсияи давлати демокративу ҳуқуқбунёд эълон шуда, мақоми инсон дар муурофиаҳо ба ҳайси тараф баробарҳуқуқ эътироф шуд ва мебоист, ки онҳо низ тавонанд барои дифо аз ҳуқуқ ва манфиатҳои мустақилона аз хидмати коршиносон истифода кунанд, ҳамчунин ба хоҳири босамар ташкил намудани фаъолияти муассисаҳои экспертӣ ва дахҳо дигар масъалаҳои раванди ташкил ва гузаронидани экспертиза зарурият ба миён омада буд, ки қонуни алоҳида қабул карда шавад.

Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи экспертизаи давлати судӣ”, ки аз 25-уми июли с. 2005 қабул карда шудааст³, асоси ҳуқуқӣ ва вазифаҳои асосии фаъолияти экспертизаи давлатии судиро дар Ҷумҳурии Тоҷикистон муайян намуда, муносибатҳои ҷамъиятиро, ки ҳангоми ташкил ва гузаронидани экспертизаи давлатии судӣ ба вучуд меоянд, танзим намудааст.

Вазифаи экспертизаи давлатии судӣ муайян кардани ҳолатҳои мебошад, ки онҳо бо қарорҳои судҳо, мақомоти таҳқиқ ва тафтиши пешакӣ, инчунин бо дархостҳои шахсони воқеӣ ва ҳуқуқӣ ба воситаи ташкил ва гузаронидани экспертизаи давлатии судӣ бояд исбот карда шаванд.

Таҳлили илмӣ татбиқи қонуни мавриди омузиш тақозо менамояд, ки мо пеш аз ҳама, ба мафҳуми экспертизаи давлатии судӣ диққат диҳем. Аввал ин ки “экспертизаи давлатии судӣ” дар қонунгузори кишвар ибораи нав аст. Чунки истилоҳи экспертиза ҳарчанд дар соҳаҳои гуногун барвақт истифода карда мешуд, вале ибораи “экспертизаи давлатии судӣ” мафҳумест, ки бори аввал ба тариқи меъерии ҳуқуқӣ дар қонуни мавриди таҳқиқ истифода карда шудааст. Масалан, Петрухин И. бошад, ибораи экспертизаи судиро тавсиф дода, қайд намудааст, ки экспертиза тадқиқоти дар шакли муурофиавии муқарраркардаи қонун амалишавандаи далелҳои шайъӣ ва

¹ Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 26 декабри соли 2018 // [Манбаи электронӣ]. Речаи воридшавӣ: <http://prezident.tj/node/19088> (санаи мурочиат: 12.12.2024).

² Паёми Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ - Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 26-уми декабри с. 2019 // Ҷумҳурият, № 249 (23852).

³ Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи экспертизаи давлатии судӣ» аз 25-уми июли с. 2005, № 102 // Аҳбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, с. 2005, № 7, мод. 404; с. 2007, № 3, мод. 160 с. 2012, № 4, мод. 254; с. 2014, № 11, мод. 653.

дигар мавод ва объектҳои дар раванди тафтиши парвандаи ҷиноятӣ ошкор шуда мебошад, ки дар асоси супориши суд (мақомоти тафтишоти пешакӣ) аз тарафи шахсони дорандаи донишҳои махсус оид ба илм, техника ва дигар соҳаҳои махсус гузаронида шуда, вобаста ба натиҷаи он аз рӯйи масъалаҳои махсуси дар раванди тафтишоти пешакӣ ва баррасии судии парвандаи ҷиноятӣ пайдошуда, ҳулосаи асоснок тартиб медиҳад¹.

Азбаски экспертиза ҳамчунин амали маъмули муурофиавӣ-ҷиноятӣ аст, рӯ меорем ба муқаррароти Кодекси муурофиавии ҷиноятӣи Ҷумҳурии Тоҷикистон (минбаъд - КМҶ ҚТ), ки ҳанӯз соли 1961 қабул шуда, тӯли солиёни зиёд амал намуд. Дар аксарияти моддаҳои КМҶ (71- 76, 184-194, 291-293), ки ба экспертиза бахшида шуда буд, истилоҳи “экспертизаи давлатии судӣ” истифода карда намешуд. Ин амалро м. 58 ва боби 24 КМҶ амалкунанда (2009) низ анҷом надодааст. Ибораи мазкур дар назарияти илми комплекси ҳуқуқи судӣ ба назар мерасад². Яъне, ҳамаи баҳсҳои ҳуқуқӣ метавонанд билохира дар суд моҳиятан ҳалли худро ёбанд, муурофияи онҳо, хоҳ ҷиноятӣ бошад ва ё маданияву маъмурӣ – бо номи муурофияи судии ҷиноятӣ ва ё муурофияи судии маданӣ, маъмул гаштаанд.

Ҳамин тариқ, бо назардошти муҳимияти давраи муҳокимаи судии парвандаҳо дар низоми муурофиавӣ экспертизаро - экспертизаи судӣ ва экспертҳо - экспертони судӣ ҳам мегӯянд. Гузашта аз ин, азбаски муурофия тарзи маъруфи оммавии ҳимояи ҳаққи тарафҳои баҳс аст, ташҳиси ҳолатҳои муҳими марбут ба ин баҳсҳо дар мавриди зарурат давлат ба зимма гирифта, аз ҳисоби молияти худ ба анҷом мерасониданд, ки ба экспертизаи судӣ хусусияти оммавӣ-давлатӣ мебахшид.

Вале солҳои аввали давраи истиқлолияти давлатӣ, бинобар омилҳои гуногуни объективӣ маблағгузори давлатӣ дар ин соҳа заиф гашта, бинобар рӯ ба инсон, ҳаёти хусусиву соҳибкорӣ овардани иқтисодиёти замони нав зарурат ба миён омад, ки усули ҳисоби хоҷагӣ дар муассисаҳои давлатӣ низ ҷорӣ карда шавад. Аз ин рӯ, бори аввал қонуни мавриди таҳлил мафҳуми экспертизаи давлатии судиро бо навгониҳо пешбинӣ намуд, ки дар таърифи мафҳуми он дар м. 4-и Қонун чунин ифода карда шудааст: Фаъолияти экспертизаи давлатии судӣ – фаъолиятест оид ба ташкил ва гузаронидани экспертизаи давлатии судӣ аз рӯйи таъиноти суд, қарорҳои судя, мақомоти таҳқиқ ва тафтишоти пешакӣ ва дарҳости шахсони воқеӣ ва ҳуқуқӣ аз ҷониби муассисаҳои махсус, ки Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон таъсис додааст, бо мақсади таъмин намудани ҳуқуқ ва манфиатҳои қонунии шахс дар рафти муурофияи ҷиноятӣ, граждонӣ, иқтисодӣ ё маъмурӣ тавассути донишҳои махсус дар соҳаи илм, техника, санъат ё ҳунар муқаррар кардани ҳолатҳои, ки бояд исбот карда шаванд.

Қонунгузор дар маҷмуъ нишонаҳои асосии экспертизаи давлатии судиро номбар намудааст. Навгонӣ дар мафҳуми зерин, пеш аз ҳама дар муайян намудани объекти таъриф зоҳир гаштааст. Бо ҳамин таърифи мафҳуми экспертизаи давлатии судӣ аз экспертизаи ғайридавлатӣ фарқ қонунида шудааст, вале дар таъриф ба камбудии мантиқӣ роҳ дода шуда, экспертизаи давлатии судиро чун “фаъолияти экспертизаи давлатии судӣ” ифода карда шудааст: фаъолият - чун фаъолиятест таъриф дода шудааст, ки ба назари мо дуруст нест.

Зиёда аз ин, экспертизаи судӣ танҳо фаъолияти мақомоти дахлдор, шахсони мансабдори пешбарандаи таъкиботи ҷиноятӣ ва ё экспертҳо нест, дар ҷараёни он дигарон низ метавонанд иштирок намоянд (тибқи м. 210 КМҶ ҚТ гумонбару айбдор-

¹ Петрухин, И.Л. Экспертиза как средство доказывания в советском уголовном процессе / И.Л. Петрухин. - М.: Юридическая литература, 1964.

² Строгович, М.С. Проблемы теории судебного права / М.С. Строгович. - М.: Госюртздат, 1947; Бойцов, А.И. Судебная власть в СССР / А.И. Бойцов. - М.: Юрид. лит., 1982.

шаванда, ҷабрдидаву шоҳид метавонанд бо қарори таъин намудани экспертиза шинос шаванд, раддия изҳор намоянд, саволҳои иловагӣ пешниҳод намоянд ва ғайра).

Ҳамчунин, аз хидмату хулосаи экспертизони судӣ ҳарду тарафи баҳси ҳуқуқӣ метавонанд истифода намоянд. Оид ба мафҳуми экспертизаи давлатии судӣ муҳаққиқ, эксперт, таҷрибадори амалкунанда қайд намудааст, ки экспертизаи судӣ гарчанде, ки мустақиман дар ҳолатҳои пешбининамудаи қонунгузории муурофиавии ҷиноятӣ таъин карда шуда, натиҷаи он мутобиқи ин қонунгузорӣ дар шакли хулосаи коршинос ба расмият дароварда мешавад, бо вучуди ин вай метавонад вобаста ба омилҳои зерин ҳамчун амали муурофиавӣ-тадқиқотӣ эътироф карда шавад. Азбаски экспертизаи судӣ мувофиқи қисмҳои 1, 6, моддаи 21 Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи экспертизаи давлатии судӣ» ҳам дар асоси қарори шахсони пешбарандаи таҳқиқ ва тафтиши пешакӣ, муфаттиш, прокурор, суд ва судья ва ҳам дар асоси дархости шахсони воқеӣ ва ҳуқуқӣ, инчунин дар асоси дархости намояндагони онҳо гузаронида мешавад. Ба ин асос, дар як вақт ба экспертизаи судӣ дода шудани ҳислати оммавию хусусӣ наметавонад онро ба сифати амали сирф муурофиавӣ, ки бештар тобиши оммавӣ дорад, муаррифӣ намояд¹.

Аз ин рӯ, зарурати аз матни таърифи қонунии мафҳуми мазкур истилоҳи “Фаъолияти” хорич карда шуда, ҷумла бо ибораи “Экспертизаи давлатии судӣ” шурӯъ карда шуда, калимаи “гражданин” ба “маданӣ” иваз, баъд аз калимаи “тавасути” калимаи “истифодаи”, баъд аз калимаи “хунар” калимаи “барои” ва дар охир “таъин, ташкил ва гузаронида мешавад” илова карда шавад. Матни пурраи моддаи мазкур ба назари мо чунин тағйир меёбад: Экспертизаи давлатии судӣ – фаъолиятест, ки аз рӯи таъйиноти суд, қарорҳои судья, мақомоти таҳқиқ, таҳқиқбаранда, муфаттиш, прокурор, дархости шахсони воқеӣ ва ҳуқуқӣ аз ҷониби муассисаҳои махсус, ки Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон таъсис додааст, бо мақсади иҷрои вазифаҳои муурофияи ҷиноятӣ, маданӣ, иқтисодӣ, маъмурӣ бо истифода аз донишҳои махсус дар соҳаи илм, техника, санъат ва ё хунармандӣ барои муқаррар кардани ҳолатҳое, ки муҳим мебошанд, таъйин, ташкил ва гузаронида мешавад.

Қоршиносии судӣ экспертизаро дар асоси илмӣ ва амалӣ дар ҳудуди ихтисоси дахлдор, мукамал ва пурра бо истифодаи комёбиҳои муосири илм ва техника мегузаронад.

Мутобиқи моддаи 9-и Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи экспертизаи давлатии судӣ” дар ҷумҳурӣ дар назди 7 мақомоти давлатӣ муассисаҳои экспертизаи давлатии судӣ таъсис дода шудаанд.

Тибқи талаботи моддаи мазкур вобаста ба гузаронидани экспертизаи судии тиббӣ ва судии равонпизишкӣ дар назди Вазорати тандурустӣ ва ҳифзи иҷтимоии аҳолии Ҷумҳурии Тоҷикистон муассисаҳои экспертизаи давлатии судӣ бояд таъсис дода мешуданд.

Дар асоси Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон Муассисаи давлатии “Маркази ҷумҳуриявии экспертизаи тиббию судӣ” дар назди Вазорати тандурустӣ ва ҳифзи иҷтимоии аҳолии Ҷумҳурии Тоҷикистон таъсис дода шуда, ба номгӯйи муассисаҳо ва ташкилотҳои системаи Вазорати тандурустӣ ва ҳифзи иҷтимоии аҳолии Ҷумҳурии Тоҷикистон дохил карда шудааст.

Гарчанде ки моддаи 9-и Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи экспертизаи давлатии судӣ”, таъсиси муассисаи экспертизаи судии равонпизишкӣ пешниҳод намояд ҳам, вале дар Вазорати тандурустӣ ва ҳифзи иҷтимоии аҳолии Ҷумҳурии Тоҷикистон муассисаи алоҳида бо номи экспертизаи давлатии судӣ оид ба

¹ Салихов, Д. Оид ба баъзе масоили мақоми коршинос дар муурофияи судии ҷиноятӣ / Д. Салихов // Паёми донишгоҳ. – 2020. - №3/9 (318). – С. 34-41.

равонпизишкӣ таъсис дода нашуда, ҳоло чунин экспертизаҳо дар Муассисаи давлатии “Маркази ҷумҳуриявии клиникаи бемориҳои раванӣ” гузаронида шуда истодааст.

Дар қисми 2-и моддаи 24-и Кодекси тандурустии Ҷумҳурии Тоҷикистон, аз намудҳои экспертизаҳо, ки дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соҳаи тандурустӣ гузаронида мешавад, номбар карда шудааст. Тибқи сарҳати 6-и қисми 2-и моддаи мазкур экспертизаи тиббӣ судӣ, судию руҳӣ судию наркологӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон гузаронида мешавад¹. Меъёри мазкур ба меъёри қисми якуми моддаи 9-и Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи экспертизаи давлатии судӣ” дар муҳолифат қарор дорад.

Аввалан ин ки, моддаи 9-и Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи экспертизаи давлатии судӣ” гузаронидани ду намуд экспертизаро аз ҷумла экспертизаи судии тиббӣ ва судии раванпизишкӣ ба салоҳияти Вазорати тандурустӣ ва ҳифзи иҷтимоии аҳолии Ҷумҳурии Тоҷикистон вогузор намуда, гузаронидани экспертизаи судию наркологиро дар намуди алоҳида пешбинӣ намекунад. Сарҳати 6-и қисми 2-и моддаи 24-и Кодекси тандурустӣ бошад, экспертизаи судии наркологиро ҳамчун намуди алоҳида пешбинӣ намуда, гузарониданаширо ба соҳаи тандурустӣ вогузор намудааст. Сониян калимаҳои, ки дар ҳарду ин санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ истифода бурда шудаанд, ба ҳам мутобиқат намекунад. Масалан, дар Қонун калимаҳои “судии раванпизишкӣ” вале дар Кодекси тандурустӣ “судию руҳӣ” истифода шудааст. Чунин бо ҳам мутобиқ накардани меъёрҳои санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ дарк ва фаҳмиши яхеларо аз байн бурда, татбиқи қонунро дар таҷриба душвор мегардонад.

Гарчанде ки дар Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи экспертизаи давлатии судӣ” экспертизаи судӣ-наркологӣ ҳамчун намуди алоҳидаи экспертизаи давлатии судӣ пешбинӣ нагардида бошад ҳам, айни ҳол чунин экспертизаи судиро Муассисаи давлатии “Маркази ҷумҳуриявии клиникаи наркологӣ ба номи профессор М.Ғ Ғуломов” мегузаронад. Бинобар ин, зарур аст, ки ин номутобиқатиҳо бо роҳи ворид намудани тағйироту иловаҳо ба қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи экспертизаи давлатии судӣ” бартараф карда шуда, иҷрои талаботи қонун оид ба ташкили муассисаи давлатии алоҳидаи экспертизаи судии раванпизишкӣ ва наркологӣ ба роҳ монда шавад.

Таҷрибаи фаъолияти Муассисаи давлатии “Маркази ҷумҳуриявии экспертизаи тиббӣ судӣ” нишон медиҳад, ки бо дархости шахси воқеӣ ва ҳуқуқӣ (то оғози парвандаи ҷиноятӣ ва маъмурӣ) аз ҷониби экспертони муассиса аз натиҷаи азназргузaronии шахси воқеӣ ё дигар объекти пешниҳодгардида санад оиди тадқиқоти (шаҳодатгардонӣ) тиббӣ судӣ дода мешавад. Дар чунин санадҳо асоси гузаронидани шаҳодатгардонӣ ҷой, вақт, насаб, ном ва номи падари эксперт, насаб ном ва номи падар, санаи таваллуд, ҷойи истиқомати шахсе, ки нисбати ӯ тадқиқот (шаҳодатгардонӣ)-и тиббӣ судӣ гузаронида шудааст, нишон дода мешаванд. Ҳамзамон дар санад ҳолати кор ва натиҷаи хулосабарории тадқиқот (шаҳодатгардонӣ) дарҷ карда мешавад.

Дар Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи экспертизаҳои давлатии судӣ” аз ҷониби экспертон оид ба додани санади тадқиқоти тиббӣ судӣ (яъне, шаҳодатгардонӣ) меъёри ҳуқуқӣ пешбинӣ нагардидааст. Асос ва тартиби додани чунин санадро Қонун ба танзим надаровардааст. Чи гунае, ки дар боло қайд намудем, дар моддаи 4-и Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи экспертизаи давлатии

¹ Кодекси тандурустии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 30-юми майи с. 2017, № 1413 // Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, с. 2017, № 5, қ. 1, мод. 270; Қонуни ҚТ аз 29.01.2021 с., № 1762..

судӣ” мафҳуми фаъолияти экспертизаи давлатии судӣ дода шудааст, ки мутобики он аз рӯи дархости шахсони воқеъӣ ва ҳуқуқӣ низ экспертизаи давлатии судӣ гузаронида мешавад.

Дар м. 21 Қонун асосҳои гузаронидани экспертизаи давлатии судӣ пешбинӣ гардидааст. Мутобиқи қисми 1-и моддаи мазкур “асосҳои гузаронидани экспертизаи давлатии судӣ таъиноти суд, қарорҳои судя, шахси таҳқиқкунанда муфаттиш ё прокурор, инчунин дархости шахсони воқеъӣ ва ҳуқуқӣ буда баъд, аз рӯзи ворид гардидани қарор ё дархости дахлдор экспертиза таъиншуда ҳисоб карда мешавад”.

Тибқи меъёри мазкур дархости шахсони воқеъӣ ва ҳуқуқӣ асос барои гузаронидани экспертизаи давлатии судӣ шуда аз рӯзи воридгардидани дархост экспертиза таъин шуда ҳисоб карда мешавад.

Дар ҳолате, ки қонун дархости шахсони воқеъӣ ва ҳуқуқиро мисли таъинот ва қарор ҳамчун асос барои гузаронидани экспертизаи давлатии судӣ эътироф кунад, бояд аз натиҷаи гузаронидани экспертизаи давлатии судӣ тибқи тартиби муқаррарнамудаи Қонун эксперт хулоса (моддаи 28-и Қонун) диҳад, на санади тадқиқоти (шаҳодатгардонӣ) тиббию судӣ. Ҳол он ки фарқияти байни санади тадқиқоти (шаҳодатгардонӣ) тиббию судӣ ва хулосаи коршинос хело калон буда, яке аз он ин мувофиқи талаботи қонунгузори Ҷумҳурии Тоҷикистон огоҳ кардани коршиноси судӣ дар бораи ҷавобгарии ҷиноятӣ барои дидаю дониста додани хулосаи бардурӯғ, саркашӣ ё рад кардан аз додани хулоса мебошад. Ҳангоми додани санади тадқиқоти (шаҳодатгардонӣ) тиббию судӣ бошад, эксперт ягон хел огоҳӣ карда намешавад.

Зикр кардан ба маврид аст, ки таҳти мафҳуми “шахсони воқеъӣ ва ҳуқуқӣ” дар м. 4 ва м. 21-и Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи экспертизаҳои давлатии судӣ” ба истиснои суд, судя, шахси таҳқиқкунанда, муфаттиш ва прокурор дигар шахсон фаҳмида мешаванд. Зеро дар асоси меъёрҳои моддаҳои мазкур суд бо таъинот, судя, шахси таҳқиқкунанда, муфаттиш ва прокурор бо қарор экспертиза таъин мекунанд¹.

Таҷриба дар фаъолияти Маркази ҷумҳуриявии экспертизаи тиббию судӣ (минбаъд Марказ) нишон медиҳад, ки асосан дар Марказ бо дархостҳои прокурорҳои шаҳру ноҳияҳо бо роҳхатҳои аз ҷониби шӯъбаи корҳои дохилии шаҳру ноҳияҳои Вазорати корҳои дохилӣ дода шуда ва бо аризаҳои шаҳрвандон тадқиқоти (шаҳодатгардонӣ) тиббию судӣ гузаронида санад дода мешавад.

Чунин тартиби фаъолияти кориро Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи экспертизаи давлатии судӣ” ба танзим надаровардааст, яъне аз ҷониби экспертон додани санад оид ба тадқиқоти (шаҳодатгардонӣ) тиббию судӣ дар асоси дархост, роҳхати мақомоти ҳифзи ҳуқуқ ва аризаи шаҳрвандонро пешбинӣ намекунад.

Танҳо дар банди 4-уми “Тартиби (стандарти) дастурии ташкил ва гузаронидани экспертизаи тиббӣ-судӣ дар муассисаҳои давлатии экспертизаи тиббию судии Ҷумҳурии Тоҷикистон”, ки бо фармоиши Вазири тандурустӣ ва ҳифзи иҷтимоии аҳолии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 1-уми ноябри соли 2014 № 918 тасдиқ гардидааст, чунин омадааст, ки “Асосҳо барои гузаронидани экспертиза таъиноти суд, қарори судя, таҳқиқотчӣ ё муфаттиш мебошад. Тадқиқоти (шаҳодатгардонӣ) экспертӣ дар асоси мууроҷиати хаттии мақомотҳо, шахсони воқеъӣ ва ҳуқуқӣ гузаронида мешавад, агар масъалаи мазкур дар доираи парвандаи ҷиноятӣ қарор надошта бошад. Тартиби гузаронидани тадқиқот (шаҳодатгардонӣ) ба тартиби гузаронидани экспертиза якхела, ба ғайр аз меъёрҳои муурофиявӣ”

¹ Ямоқова, З., Оқилов, Ф., Оқилова, М., Раҳматҷонов, А. Экспертизаи судӣ: васоити таълимӣ / З. Ямоқова, Ф. Оқилов, М. Оқилова, А. Раҳматҷонов. - Душанбе: ҶДММ «Абдулло ва Искандар Ко», 2017. – С. 203-204.

Қайд кардан ба маврид аст, ки “Тартиби (стандарт) дастурии ташкил ва гузаронидани экспертизаи тиббӣ-судӣ дар муассисаҳои давлатии экспертизаи тиббию судии Ҷумҳурии Тоҷикистон” дар асоси талаботи моддаи 27-и Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи экспертизаҳои давлатии судӣ” аз ҷониби Вазорати тандурустӣ ва ҳифзи иҷтимоии аҳолии Ҷумҳурии Тоҷикистон қабул карда шудааст.

Меъёри банди 4-и тартиби дар боло зикргардида барои мушаххас намудани меъёри моддаи 21-и Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи экспертизаҳои давлатии судӣ” қабул гардидааст. Ҷумлаи дуюм ва сеюми банди мазкур ба моддаи 21 ва дигар меъёрҳои Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи экспертизаҳои давлатии судӣ” зид мебошад. Зеро қонун “Дар бораи экспертизаҳои давлатии судӣ” гузаронидани тадқиқоти (шаҳодатгардонӣ) экспертизаро дар асоси мурочиати хаттии мақомотҳо ва шахсони воқеӣ ва ҳуқуқӣ оид ба масъалаҳои дар доираи парвандаи ҷиноятӣ қарор надошта пешбинӣ намекунад.

Дар моддаи 2-и Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ” омадааст, ки санадҳои меъёрии ҳуқуқии зерқонунӣ дар асос ва барои иҷрои санадҳои қонунгузорӣ ва дигар санадҳои меъёрии ҳуқуқии қувваи бештари ҳуқуқидошта қабул карда мешаванд¹.

Мутобиқи моддаи 84-и қонуни зикргардида ихтилофи байни санадҳои меъёрии ҳуқуқии гуногундараҷа тибқи низоми санадҳои меъёрии ҳуқуқие, ки дар моддаи 9-и қонуни мазкур пешбинӣ гардидааст, ҳал карда мешаванд.

Дар низоми санадҳои меъёрии ҳуқуқии Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки дар қ. 2 м. 9 Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ” оварда шудааст, қонунҳо нисбат ба санадҳои меъёрии ҳуқуқии зерқонунӣ дар тартиби ҷойгиршави болотар меистанд. Қисми 3-юми моддаи 9-и ҳамин қонун пешбинӣ менамояд, ки тартиби ҷойгиршавии санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ дар қисми 2-юми моддаи мазкур қувваи ҳуқуқии онҳоро муайян мекунад. Аз ин рӯ, қонунҳо нисбат ба санадҳои меъёрии ҳуқуқии зерқонунӣ қувваи бештари ҳуқуқӣ дошта, дар сурати мутобиқат накардани онҳо, меъёрҳои қонун амал мекунад. Гарчанд, ки Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи экспертизаҳои давлатии судӣ” додани санадро оиди гузаронидани тадқиқоти (шаҳодатгардонӣ) тиббӣ-судӣ пешбинӣ накунад ҳам, тули чандин сол аст, ки бо маводҳои ҳануз дар марҳилаи санҷиш қарор дошта, дар асоси дархости прокурорҳо, муфаттишон, роҳхати шуъбаҳои корҳои дохила дар шаҳру ноҳияҳо ва дар асоси мурочиати шахсони воқеӣ, экспертҳо аз натиҷаи тадқиқоти (шаҳодатгардонӣ) тиббию судӣ санад медиҳанд.

Аз чунин роҳи ҳалли масъала даст кашидан низ проблемаи мавҷударо дар таҷриба ҳал накарда, мушкилиҳои навбатиро ба миён меорад. Чунки, яқум, барои саривақт чораҷӯӣ намудан нисбат ба ҳодисаи вайрон намудани қонун, ки шояд минбаъд чун ҷиноят баҳои ҳуқуқӣ дода шавад, маълумоти воқеие зарур аст, ки бардошти он донишҳои махсуси коршиносиро талаб кунад. Дар сурати даст кашидан аз гузаронидани чунин тадқиқоти “шаҳодатгардонӣ” то оғози парвандаи ҷиноятӣ, муайян намудани асоси ин амал бе санади коршинос мушкил гардида, қарори радди оғоз намудани парвандаи ҷиноятӣ қабул карда мешавад ва бо ҳамин эҳтимолияти поймол намудани ҳаққи ҷабрдида ба химояи судӣ ба миён меояд; дуввум, дар сурате, ки агар танҳо додани хулосаро дар асоси таъинот ва қарори мақомоти ҳифзи ҳуқуқ пешбинӣ намоем, ки қабули чунин намуди ҳуҷҷатҳо айни ҳол мутобиқи қонунгузории мурофиавии ҷиноятӣ танҳо баъд аз оғози кори ҷиноятӣ имконпазир

¹ Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи санадҳои ҳуқуқии меъёрӣ» аз 30-юми майи с. 2017, № 1414 // Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, с. 2017, № 5, қ. 1, мод. 271.

аст. Дар ин маврид мушкилии навбатӣ ба миён меояд, яъне қабули қарор оиди қатъи қорҳои ҷиноятӣ аз тарафи мақомоти ҳифзи ҳуқуқ эҳтимол аст, ки зиёд шавад.

Омӯзиш ва таҳлили қонунҳои давлатҳои Иттиҳоди Давлатҳои мустақил нишон дод, ки масъалаи гузаронидани экспертизаи судӣ бо мавод то оғози парвандаҳои ҷиноятӣ бо тарзҳои гуногун ҳал карда шуда, дар давлатҳои, ки қонунҳои онҳо мавриди омӯзиш қарор дода шуда, оиди натиҷаи муоина додани санади тадқиқотӣ (шаҳодатгардонӣ) тиббию судӣ пешбини нагардидааст. Масалан, дар моддаи 30-юми Қонуни Ҷумҳурии Қазоқистон “Дар бораи фаъолияти экспертизаи судӣ” аз 10-уми феврالی соли 2017 омадааст, ки асосҳои гузаронидани экспертизаи судӣ дар кодексҳои муурофиавии ҷиноятӣ, муурофиаи маданӣ, Кодекси расмиёти муурофиавии маъмурии Ҷумҳурии Қазоқистон “Дар бораи ҳуқуқвайронкунии маъмури” ва Қонуни Ҷумҳурии Қазоқистон “Дар бораи нотариус” пешбинӣ гардидааст. Омӯзиш ва таҳлили қонунҳои зикргардида нишон дод, ки дар ҳама ҳолатҳо аз қониби дигар мақомотҳо ва шахсони мансабдор қарор дар бораи таъин кардани экспертизаи судӣ қабул карда мешавад ва аз натиҷаи экспертизаи судӣ хулоса дода мешавад.

Дар моддаи 31 Қонуни Ҷумҳурии Беларус “Дар бораи фаъолияти экспертизаи судӣ” аз 19-уми ноябри соли 2019 омадааст, ки асоси гузаронидани экспертизаи судӣ ин қарор (таъинот) дар бораи таъини экспертизаи судӣ мебошад. Қисми 2-юми м. 226-и Кодекси алоҳида муурофиавии ҷиноятӣи ҷумҳурии Беларус аз 16-уми июли с. 1999, № 295-3 то оғози парвандаи ҷиноятӣ мутобиқи моддаи 173 кодекси мазкур таъйини экспертизаи тиббии судиро барои муайян намудани сабаби марг ва дараҷаи вазнинии расонидани зарар ба саломатӣ ва таъини дигар экспертизаҳоро, ки хулосаҳои онҳо аҳамияти ҷиддӣ барои ҳалли масъалаи оғози парвандаи ҷиноятӣ дошта бошанд, иҷозат медиҳад.

Дар м.17 Қонуни Ҷумҳурии Узбекистон “Дар бораи экспертизаи судӣ” аз 1-уми июни с. 2010 ба сифати асосҳои гузаронидани экспертизаи судӣ қарори шахси мансабдор мақомоте, ки санҷиши то оғози тафтишотро амалӣ мекунад, таҳқиқбаранда, муфаттиш, прокурор ё судья ва таъиноти суд баромад мекунад. Аз рӯзи баровардани қарор ё таъиноти дахлдор экспертиза таъиншуда ҳисоб карда мешавад.

Мутобиқи банди 2-и моддаи 180-и Кодекси муурофиавии ҷиноятӣи Ҷумҳурии Ўзбекистон аз 22-юми сентябри с. 1994 дар ҳолатҳои зарурӣ экспертиза мумкин аст то оғози парвандаи ҷиноятӣ таъин карда шавад. Қисми 1-и моддаи мазкур пешбинӣ намудааст, ки шахси мансабдори мақомоти санҷиши то оғози парвандаи ҷиноятӣ, санҷишро амаликунанда, таҳқиқбаранда, муфаттиш қарор мебароранд, суд бошад таъинот дар бораи таъин кардани экспертиза мебарорад, ки дар он асосҳои таъин кардани экспертиза нишон дода мешавад.

Тибқи меъёри қисми 1-уми моддаи 19-и Қонуни федералии Россия “Дар бораи фаъолияти экспертизаи судии давлатӣ дар Федератсияи Россия” аз 31-уми майи с. 2001, асосҳои гузаронидани экспертизаи судии давлатӣ ин таъиноти суд, қарори судья, шахси таҳқиқбаранда ва муфаттиш мебошад. Экспертизаи судӣ аз рӯзи баровардани таъинот ва қарори дахлдор таъин карда ҳисоб мешавад.

Моддаи 144 Кодекси муурофиавии ҷиноятӣи Россия аз 18-уми декабри с. 2001, ки тартиби баррасии хабарҳо дар бораи ҷиноят ба танзим даровардааст, дар қисми якуми он пешбинӣ намудааст, ки ҳангоми гузаронидани санҷиш аз рӯйи хабарҳо оид ба содиршавии ҷиноят таҳқиқбаранда, мақомоти таҳқиқ, муфаттиш, роҳбари мақомоти тафтишотӣ ҳуқуқ доранд, ки баробари дигар амалҳои санҷишӣ бо тартиби муқаррарнамудаи ҳамин Кодекс экспертизаи судӣ таъин намоянд ва дар гузаронидани он иштирок намуда, хулосаи экспертҳо дар муҳлати муносиб гиранд.

Моддаи 195-и Кодекси мазкур тартиби таъйини экспертизаи судиро ба танзим даровардааст. Қисми 4-уми ҳамин модда пешбинӣ намудааст, ки экспертизаи судӣ мумкин аст то оғози парвандаи ҷиноятӣ таъин карда ва гузаронида шавад.

Ҳамин тариқ омӯзиши қонунгузориҳои давлатҳои дар боло зикргардида оид ба таъин кардани экспертизаи судии давлатӣ нишон медиҳад, ки Федератсияи Россия, Ҷумҳурии Беларус, Ҷумҳурии Ўзбекистон ҳуҷҷати таъйин кардани экспертизаро ҳамчун санади муурофиавӣ-ҷиноятӣ эътироф намуда, ҳангоми санҷиши хабарҳо оиди содиршавии ҷиноят қабули ингуна санадҳои муурофиавиро яъне таъинот ва қарорҳоро оиди таъини экспертизаҳо то оғози парвандаи ҷиноятӣ мутобиқи меъёрҳои қонунгузорию муурофиавияшон иҷозат медиҳанд. Чунин тарзи ҳалли масъала мушкilotро оиди асоснок қабул кардани қарор дар бораи оғоз кардани парвандаи ҷиноятӣ ва ё рад намудан аз оғози парвандаҳои ҷиноятӣ бо маводҳои санҷиши аз байн мебарад, мо низ бояд чунин тартибро қабул намоем, ки аллақай дар амалия де юре қорӣ гаштааст.

Муаммои дигари ҳалталаб, ки мавриди мулоҳизаи хонанда қарор медиҳем ин дар асоси дархости шахсони воқеӣ ва ҳуқуқӣ гузаронидани экспертиза мебошад.

Дар моддаи 4 (Мафҳуми фаъолияти экспертизаи давлатии судӣ) ва моддаи 21 (Асосҳои гузаронидани экспертизаи давлатии судӣ) Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи экспертизаи давлатии судӣ”, дархости шахсони воқеӣ ва ҳуқуқӣ, мисли таъинот ва қарори мақомоти давлатӣ ҳамчун асоси таъйин кардани экспертизаи давлатии судӣ эътироф карда шуда ва аз рӯзи ворид гардидани дархости дахлдор экспертизаи давлатии судӣ таъин карда ҳисоб карда мешавад. Дар мафҳуми фаъолияти экспертизаи давлатии судӣ, ки дар м. 4-и қонуни болозикр оварда шудааст, экспертизаи давлатии судӣ бо мақсади таъмин намудани ҳуқуқ ва манфиати қонунии шахс дар рафти муурофиаи ҷиноятӣ, маданӣ, иқтисодӣ ё маъмурӣ тавассути донишҳои махсус дар соҳаи илм, техника, санъат ё ҳунар муқаррар кардани ҳолатҳое, ки бояд исбот карда шаванд, гузаронида мешавад.

Вақте, ки дар бораи дар рафти муурофиаи ҷиноятӣ, маданӣ, иқтисодӣ ё маъмурӣ сухан дар бораи таъин кардани экспертизаи давлатии судӣ меравад, тартиби таъин кардани экспертизаи давлатии судӣ дар кодексҳои муурофиавии ин соҳаҳо ба таври мушаххас пешбинӣ карда шудааст. Мутобиқи Кодекси муурофиавии ҷиноятӣ дар рафти таҳқиқ ва тафтиши пешакӣ дархости тарафҳоро оиди таъини экспертиза шахси таҳқиқбаранда, муфаттиш дар муурофиаи судӣ судя ё суд баррасӣ намуда масъалаи таъин намудани экспертизаро ҳал менамояд, зеро ҳуқуқи таъйин намудани экспертиза тибқи КМҶ ба онҳо тааллуқ дорад. Дар рафти муурофиаи маданӣ ва иқтисодӣ бошад, дархости тарафҳоро оиди таъини экспертизаи судӣ, суд, судя баррасӣ намуда дар ҳолати зарур ҳисоб намудан, суд бо таъинот ва судя бо қарор экспертизаи судӣ таъин мекунанд.

Ҳангоми баррасии парвандаҳои маъмурӣ бошад, шахсони мансабдори баррасикунандаи парвандаҳои маъмурӣ судя дархостҳоро оид ба таъини экспертизаи судӣ баррасӣ менамоянд. Қарор дар бораи таъин кардани экспертизаи судиро шахси мансабдори баррасикунандаи парвандаи маъмурӣ ва ё судя қабул мекунад.

Ҳамин тариқ қонунгузорӣ тартиби ҳимояи ҳуқуқ ва манфиатҳои шахсони воқеӣ ва ҳуқуқиро тавассути мақомоти ҳифзи ҳуқуқ ва суд ба роҳ монда, қабули қарори ниҳиро оид ба таъини экспертизаи судӣ бо дархости шахсони воқеӣ ва ҳуқуқӣ ба онҳо вогузор намудааст.

Омӯзиш ва таҳлили қонунгузорию Федератсияи Россия, Ҷумҳурии Беларус, Ҷумҳурии Ўзбекистон оид ба масъалаи мазкур нишон дод, ки қонунгузорию кишварҳои зикргардида низ салоҳияти қабули қарори ниҳиро оиди таъини

экспертизаи судии давлатӣ доир ба парвандаҳои ҷиноятӣ ба шахси таҳқиқбаранда, муфаттиш, суд ва судья, оид ба парвандаҳои маданӣ ва иқтисодӣ ба суд ва судья ва оид ба парвандаҳои маъмурӣ ба шахси мансабдори баррасикунандаи парванда ва судья вогузор намудааст.

Шахсони иштирокчии муурофия дархостҳои худро оид ба таъини экспертизаи судӣ ба мақомотҳо ва шахсони мансабдори давлатӣ пешниҳод мекунанд, онҳо оид ба таъин кардан ё накардани экспертизаи суди қарор қабул мекунанд. Ҳолатҳои дарч гардида аз он шаҳодат медиҳанд, ки бояд дар сатҳи қонунгузорӣ масъалаи тартиби таъини экспертизаи давлатии судиро берун аз парвандаҳои ҷиноятӣ, маданӣ, оилавӣ ва иқтисодӣ ҳалли фасл намуд.

Бо назардошти гуфтаҳои боло чунин меҳисобем, ки зарурати ба Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи экспертизаи давлатии судӣ” тағйиротҳо ворид кардан ба миён омадааст.

ТАФОВУТ МИЁНИ ҶИНОЯТҲОИ ХУСУСИЯТИ ЭКСТРЕМИСТИДОШТА АЗ ТЕРРОРИЗМ

ШАРИПОВ Т. Ш.

*Профессори кафедраи ҳуқуқи ҷиноятӣ ва муқовимат бо коррупсияи факултети
ҳуқуқшиносии Донишгоҳи миллии Тоҷикистон,
доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ, профессор*

КАМОЛОВ З.А.

*Дотсенти кафедраи ҳуқуқи ҷиноятӣ ва муқовимат бо коррупсияи
факултети ҳуқуқшиносии Донишгоҳи миллии Тоҷикистон,
номзади илмҳои ҳуқуқшиносӣ, дотсент*

Мубориза бар зидди терроризму экстремизм ва дигар таҳдидҳои замони муосир яке аз самтҳои муҳими фаъолияти Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ва сиёсати дохиливу хориҷии он мебошад. Бо дарки хавфнокии чунин зухуротҳои номатлуб Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ- Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар яке аз суҳанронҳои худ дар сатҳи байналмилалӣ таъкид намуданд, ки “Возеҳ аст, ки дар баробари ҷиноятҳои киберӣ, терроризм, ифротгарӣ, қочоқи силоҳ, маводи муҳаддир ва дигар зухуроти ҷинояткорӣ муташаккили фаромилӣ то ҳол таҳдиди ҷиддӣ ба амнияти ҷаҳонӣ мебошанд. Тоҷикистон ҷонибдори тавсеаи минбаъдаи ҳамкорӣ байналмилалӣ дар соҳаи амнияти ҷаҳонӣ дар заминаи “Раванди Душанбе оид ба мубориза бо терроризм” мебошад”¹.

Бо мақсади пешгирӣ намудани чунин кирдорҳои қонунгузорӣ ҷиноятӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон низомӣ ба қадри кофӣ рушдфӯтаи меъёрҳоро дар бар мегирад, ки барои кирдорҳои ҷиноятӣ дорои хусусияти экстремистӣ ва террористӣ ҷавобгариро муқаррар менамояд.

¹ Суҳанронӣ дар муҳоҷисаҳои иҷтисоӣ 80-уми Маҷмаи Умумии Созмони Милали Муттаҳид аз 24-уми сентябри соли 2025 ш. Нью-Йорк // [Манбаи электронӣ]. – Речаи воридшавӣ: <https://www.president.tj/event/news/52882> (санаи мувоҷиат: 06. 10. 2025).

Дар баробари ин, бо сабаби бо ҳам наздик будани хусусиятҳои ин ҷиноятҳо дар назарияи ҳуқуқи ҷиноятӣ ва амалияи ҳуқуктабикномаӣ баъзан зарурати аз ҳам ҷудо намудани таркиби ин ҷиноятҳо ба миён меояд. Зеро мавҷудияти шумораи зиёди таркибҳои ҷиноятҳои хусусияти экстремистӣ ва террористидошта боисти душвории бандубасти чунин ҷиноятҳо гардида, ин зарурати фарқгузори онҳо аз якдигарро ба миён меорад. Ҳамин омехтани аломатҳо ва наздикӣ дар муҳтавои кирдорҳо сабаби асосии мушкилоти ҳуқуқии амалии фарқгузорӣ мегардад, ки дар навбати худ талаби таҳлили амиқ ва меъёрҳои возеҳи ҳуқуқиро барои ҷудо кардани ҷиноятҳои террористӣ аз экстремистӣ ба миён меорад.

Пеш аз он ки ба масъалаи фарқгузори мафҳумҳои «терроризм» ва «экстремизм» гузарем, лозим аст назариётҳои илмиро дар бораи ин масъала баррасӣ намоем. Илми ҳуқуқ ду нуқтаи назари асосиро нисбат ба фарқкунии ҷабҳияти террористӣ ва экстремистӣ ташаккул додааст.

Мутобиқи нуқтаи назари аввал, ҷабҳияти террористӣ натиҷаи зуҳури экстремизми радикалӣ мебошад. Экстремизм, ҳамчун як зуҳуроти иҷтимоию сиёсӣ, дар шаклҳои гуногуни муборизаи сиёсӣ зоҳир мегардад ва яке аз шаклҳои ифротии он терроризм мебошад. Ҳангоми муайян намудани мафҳуми терроризм, ҷонибдорони ин нуқтаи назар онро ҳамчун яке аз намудҳои махсуси зӯрварӣ медонанд, ки дар раванди ҷабҳияти экстремистӣ истифода мешавад. Самти асосии чунин ҷабҳият бошад, суғат кардани пояҳои сохтори конституционӣ дар заминаи поймолсозии ҳуқуқу озодиҳои инсон ва шаҳрванд, инчунин беобрӯ намудани ҳокимияти қонунӣ мебошад.

Аз ин рӯ, аксари муҳаққиқон пешниҳод мекунанд, ки ҷиноятҳои дорои самти террористӣ ба боби 29 Кодекси ҷиноятии Федератсияи Россия (минбаъд - КҶ ФР) (боби 29 Кодекси ҷиноятии Ҷумҳурии Тоҷикистон (минбаъд - КҶ ҶТ)), ки ба ҷиноятҳо ба муқобили сохтори конституционӣ ва амнияти давлат бахшида шудааст, ворид карда шаванд¹. Ин мавқеъ ҷиноятҳои террористӣ ва экстремистиро бе фарқгузори дақиқ байни онҳо дар як сатҳ қарор медиҳад ва чунин тавзеҳ дода мешавад, ки гӯё терроризм асос ва заминаи зуҳури экстремизм мебошад, яъне ин мафҳумҳо бо ҳам ҳамчун “ҷузъ ва том” алоқаманданд.

Нуқтаи назари муқобил бар он аст, ки мафҳумҳои мазкур бояд аз ҳам ҷудо карда шаванд². Ҷиноятҳои хусусияти экстремистӣ ва террористӣ бо ҳам вобаста ва якдигарро пурра мекунанд, аммо омехтани ин мафҳумҳо дӯст нест³.

Мазмуни ҳуқуқии ин мафҳумҳо дар қонунгузори Ҷумҳурии Тоҷикистон ба таври равшан фарқ карда шудааст.

Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистони «Дар бораи муқовимат бо экстремизм» дар шакли возеҳ ҷабҳияти экстремистиро тавсиф намуда, мафҳуми онро муайян мекунад. Тибқи ин қонун, ҷабҳияти экстремистӣ ҷабҳияти ҳизбҳои сиёсӣ, иттиҳодияҳои ҷамъиятӣ ё динӣ, воситаҳои ахбори омма ё ташкилотҳои дигар, аз ҷумла созмонҳои байналмилалӣ ва шахсонӣ воқеӣ оид ба банақшагири, ташкил, тайёр кардан ва иҷрои амалҳои, ки ба содир кардани ҷабҳияти экстремистӣ,

¹ Долгова А.И., Гуськов А.Я., Чуганов Е.Г. Проблемы правового регулирования борьбы с экстремизмом и правоприменительной практики., 2014.С.80; Авдеев Ю.И. Терроризм как социально- политическое явление // Современный терроризм: состояние и перспективы М., 2014. С.41.

² Демчук С. Д. Экстремизм и терроризм: отдельные криминологические аспекты // Вестник Санкт-Петербургского университета МВД России. - 2012. - № 4. - С. 84; Щербляков Е. С. Содержание понятия «терроризм» и необходимость закрепления в законодательстве характерных признаков терроризма // Современное право. - 2014. - № 12. - С. 12.

³ Абдуллаев Н. С. Спорные вопросы разграничения преступлений экстремистской направленности от смежных составов//Юридический вестник №4 (4) - 2020. С.79.

ноустувор сохтани амнияти миллӣ ва қобилияти муҳофизати давлат, инчунин даъвати оммавӣ ҷиҳати бо роҳи зӯрварӣ ғасб намудани ҳокимияти давлатӣ ё бо роҳи зӯрварӣ тағйир додани сохтори конститусионӣ ва ҳаракатҳое, ки ба барангехтани кинаву адовати миллӣ, наҷодӣ, маҳалгарой ё динӣ (мазҳабӣ) равона шудаанд¹.

Фаъолияти террористӣ бошад, мутобиқи моддаи 1 Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи муқовимат ба терроризм» чунин муайян муқаррар шудааст: фаъолияти, ки ба содир намудани як ва ё якчанд ҷинояти дорои хусусияти террористӣ равона шудааст ва кирдорҳои ташкил, банақшагири, тайёри ва содир намудани амалҳои террористиро дар бар гирифтааст, моил кардан ба содиркунии амалҳои террористӣ, даъвати зӯрварӣ бо ҳадафҳои террористӣ, ташкили гурӯҳҳои ҳарбикардашудаи ғайриқонунӣ ё ташкилоти ҷиноятӣ бо мақсади содир намудани амалҳои террористӣ, инчунин, иштирок намудан дар онҳо, ҷалб кардан, мусаллаҳ намудан ё истифодаи террористон, инчунин, ба онҳо омӯзонидани малакаи террористӣ, маблағгузори ташкилоти террористӣ ё террористон, дар ҳама шакл кумак расондан ба ташкилотҳое, ки фаъолияти онҳо тибқи қонунгузори Ҷумҳурии Тоҷикистон террористӣ эътироф шудааст, таблиғоти ғояҳои терроризм, паҳн кардани мавод ё иттилооте, ки ба амалигардонии фаъолияти террористӣ даъват менамояд ё зарурати амалигардонии чунин фаъолиятро асоснок ё сафед мекунанд, аз ҷумла бо истифодаи шабакаҳои иттилоотию телекоммуникатсионии истифодаи умум ва Интернет, мусоидат кардан ба тайёр ва содир намудани амалҳои террористиро дар бар гирифтааст².

Таркиби дигари ҷинояти хусусияти экстремистӣ дошта, ки онро бояд аз таркиби ҷинояти терроризм фарқ намуд, ин м.189 КҶ ҚТ мебошад - «Барангехтани кинаю адоват ё низои иҷтимоӣ, наҷодӣ, миллӣ, маҳалгарой ё динӣ (мазҳабӣ)».

Ба сифати объекти ҷинояти мазкур ба монанди ҷиноятҳои хусусияти террористӣ дошта амнияти ҷамъиятӣ баромад менамояд. Бояд зикр намуд, ки дар назарияи ҳуқуқи ҷиноятӣ вобаста ба мавқеи ҷойгиршавии моддаи мазкур андешаҳои гуногун иброз шудааст. Аз ҷумла, Петрянин А.В. чунин баён мекунад, ки назар ба амнияти ҷамъиятӣ кирдори дар моддаи мазкур мустаҳкамшуда бештар ба асосҳои сохти конститусионӣ ва амнияти давлат таъовуз меоваранд³. Аз ин метавонад на танҳо ангеза ва мақсадҳои ҷинояти мазкур, балки таҷрибаи мустаҳкам намудани таркиби ҷиноятҳои монанд дар қонунгузори давлатҳои хориҷӣ, аз ҷумла ФР шаҳодат диҳад. Масалан, м. 282 КҶ ФР, ки ҷавобгариро барои барангехтани кинаю адоват дар боби 29 Ҷиноятҳо ба муқобили асосҳои сохти конститусионӣ ва амнияти давлат ҷойгир шудааст.

Ҷиноятҳое, ки ба терроризм марбутанд, ва ҷиноятҳое, ки хусусияти экстремистӣ доранд, аз рӯи хусусиятҳои хавфнокӣ ҷамъиятӣ фарқ мекунанд, зеро онҳо ба объектҳои гуногун таъовуз менамоянд. Объекти ҳелии терроризм ва ҷиноятҳои хусусияти террористи дошта - ин амнияти ҷамъиятӣ ва саломатии аҳоли мебошад (ФАСЛИ VIII КҶ ҚТ).

Дар навбати худ, чунин объекти ҷиноятҳои экстремистӣ ва хусусияти экстремистӣ метавонад гуногун бошад - шахсият, амнияти ҷамъиятӣ ва тартиботи

¹ Ниг.: Моддаи 1 Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи муқовимат ба экстремизм» аз 2-уми январи с. 2020, №1655 // [Манбаи электронӣ]. – Речаи воридшавӣ: <https://mmk.tj/content/> (санаи мурочиат: 06. 10. 2025).

² Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи муқовимат ба терроризм» аз 23-уми декабри с. 2021, №1808 // [Манбаи электронӣ]. – Речаи воридшавӣ: <https://mmk.tj/content/> (санаи мурочиат: 06. 10. 2025).

³ Петрянин, А.В. Противодействие преступлениям экстремистской направленности: уголовно-правовой и криминологический аспекты: дис. ... д-ра... юрид. наук: 12.00.08 / А.В. Петрянин. - М., 2014. - С. 304.

ҷамъиятӣ, ё ҳокимияти давлатӣ, зеро қонунгузор ин ҷиноятхоро дар бобҳои мухталифи Кодекси ҷиноятӣ ҷой додааст.

Масалан, ҷинояте чун қуштор бо сабаби нафрат ё хусумати миллӣ, наҷодӣ, динӣ маҳалгарой (б. «м» қ. 2 м. 104 КҶ ҚТ) ба шахсият таҷовуз менамояд (фасли VII КҶ ҚТ), дар ҳоле ки даъватҳои оммавӣ барои амалӣ намудани фаъолияти экстремистӣ (м. 307¹ КҶ ҚТ) аз ҷониби қонунгузор ба ҷиноятҳо ба муқобили ҳокимияти давлатӣ (Фасли XIII КҶ ҚТ) мансуб дониста шудаанд. Фарқият дар хусусияти хавфнокии ҷамъиятӣ байни фаъолияти экстремистӣ ва террористӣ ҳамчунин дар ангезаҳо ва мақсадҳои гуногуни ин ду навъи фаъолияти ҷиноятӣ таҷассум меёбад. «Ҷиноятҳои экстремистӣ» бо ангезаи махсус - кинаву адовати миллӣ, наҷодӣ, маҳалгарой ё динӣ (мазҳабӣ) фарқ мекунад.

Қонунгузор ин ангезаро бевосита барои таркибҳо бо аломатҳои вазникунандаи чунин ҷиноятҳо нишон додааст (масалан, б. «м» қ. 2 м. 110 ва б. «ж» қ. 2 м. 117 КҶ ҚТ), ё он аз мазмуни аломатҳои ҷиноятҳои экстремистӣ (м. 307¹, 307², 307³ КҶ ҚТ) бармеояд.

Терроризм бошад, дорои ангеза ва мақсадҳои махсуси худ мебошад. Криминолог Гилинский Я.И., пас аз таҳлили таърифҳои мавҷудаи терроризм, ду аломати асосии онро муайян кардааст: истифода ё таҳдиди истифодаи зӯрварӣ, ангезаи сиёсӣ¹.

Ин аломатҳо, махсусан ангезаи сиёсӣ, гарчанде ки ба терроризм хосанд, аммо онҳо аломатҳои махсуси фарқкунанда нестанд, ки имкон диҳанд ҷиноятҳои террористиро аз ҷиноятҳои экстремистӣ ва дорои самти экстремистӣ ҷудо намоем. Зеро ҷиноятҳои экстремистӣ низ метавонанд бо ангезаи сиёсӣ ва бо истифода ё таҳдиди истифодаи зӯрварӣ содир шаванд. Ба андешаи дигар муҳаққиқи соҳаи криминология Антонян Ю.М., «дар бораи терроризм танҳо дар он ҳолат метавон суҳан гуфт, ки вақте маънои кирдор - тарсондан, паҳн кардани ваҳшат мебошад»². Ба гуфтаи ӯ, «терроризм - ин зӯрварист, ки дар худ таҳдиди зӯрварии дигар, на камтар ваҳшиёноро дорад, бо мақсади ба вучуд овардани ваҳм, вайрон ё нобуд сохтани тартиботи давлатӣ ва ҷамъиятӣ, эҷоди тарс, маҷбур кардани рақиб ба қабули қарорҳои дилхоҳ ва ба вучуд овардани тағйироти сиёсӣ ё дигар тағйиротҳо равона шудааст»³.

Дар ин андешаҳо аломатҳои муҳими фарқкунандаи терроризм номбар шудаанд:

- 1) ҳаракатҳои зӯрварона,
- 2) содир шудан бо мақсади тарсонидан ва бесарусомонсоӣ,
- 3) маҷбур сохтани “рақиб” ба қабули қарорҳои сиёсӣ ё дигар қарорҳо, ки ба манфиати террористон равона шудаанд.

Таҳқиқотчи Серебрянников В.В. ба дурустӣ қайд мекунад, ки «зӯрварӣ танҳо восита мебошад, мақсад бошад - тавассути зӯрварии як гурӯҳ нисбат ба гурӯҳи дигар барои несту нобуд кардан, тарсонидан, фишори руҳӣ овардан, и фалаҷ сохтани ирода ва ба иродаи худ итоат кунондан нигаронида шудааст»⁴. Ба андешаи ӯ, терроризмро аз дигар ҳаракатҳои ғайриқонунӣ танҳо дар сурате метавон ҷудо кард, ки агар маълум гардад, ки ангезаи тарсонидан бо мақсади таъсир расонидан ба рафтори ҳокимият, сиёсатмадорон ё аҳоли вучуд дошта бошад⁵.

¹ Гилинский, Я.И. Современный терроризм: кто «виноват» и что делать? / Я.И. Гилинский // Философские науки. - 2005. - № 9. - С. 17

² Антонян, Ю.М. Терроризм. Криминологическое и уголовно-правовое исследование. - М., 2001. - С.8.

³ Антонян, Ю.М. Асари зикршуда. - С. 10.

⁴ Терроризм в современной России: состояние и тенденции («круглый стол») // СПС «Консультант Плюс».

⁵ Ҳамон ҷо.

Ҳамчунин, андешаи Авдеев Ю.И. сазовор дастгир аст, ки бевосита маҷбуркунӣ ва зӯрвариро аломатҳои асосӣ ва меъёрҳои терроризм меҳисобад. Ӯ таъкид менамояд, ки бе дарназардошти ин хусусиятҳо, метавон тасаввури норавшани терроризмро пайдо кард, ки аз мафҳумҳои дигар, монанди ҷанги иттилоотӣ, ҷанги равонӣ, экстремизм ё вандализм, фарқи зиёд нахоҳад дошт. Барои роҳ надода ба чунин омезиш мустақим будани зӯрварӣ ҳамчун аломати муҳимми терроризм бояд ҳатман дар таърифи терроризм ҷойгир бошад¹.

Ӯ инчунин қайд мекунад, ки «наметавон аз чунин меъёри муҳиме, чун маҷбур сохтани рақиби сиёсӣ ба анҷоми ҳаракатҳое, ки ба нафъи террористон аст, чашм пӯшид»². Аз ин рӯ, мақсади умумии ниҳоии ҳамаи ҷиноятҳои дорои самти террористӣ - таъсир расонидан ба қабули қарор аз ҷониби мақомоти ҳокимият ё ташкилотҳои байналмилалӣ ба манфиати террористон, ё мақсади ҳалалдор сохтани фаъолияти мақомоти ҳокимият ё ташкилотҳои байналмилалӣ мебошад.

Мутобиқи м.179 КҶ ҚТ мақсади ҳатмии терроризм “ҳалалдор сохтани амнияти ҷамъиятӣ, фаъолияти мақомоти ҳокимияти давлатӣ ва сохторҳои низомӣ, тарсонидани аҳоли ё расонидани таъсир ҷиҳати аз ҷониби мақомоти ҳокимият қабул намудани қарор” муайян шудааст.

Дар моддаи 1 Қонуни ҚТ “Дар бораи муқовимат бо терроризм” бошад, таъсиррасони на фақат ба мақомоти ҳокимият, балки инчунин ба “мақомоти худидоракунии шаҳрак ва деҳот ё созмонҳои байналмилалӣ” низ муқаррар шудааст. Мақсади мобайнӣ дар ин маврид, тарсонидани аҳоли мебошад. Ангезаи умумии ягона барои ҳамаи ҷиноятҳои террористиро муайян кардан имконнопазир аст, зеро он метавонад ҳам сиёсӣ, ҳам дигаргуна (идеологӣ, миллӣ, динӣ ё иҷтимоӣ) бошад.

Чунон ки қаблан зикр гардид, ҷиноятҳои экстремистӣ ва дорои самти экстремистӣ низ метавонанд на танҳо аз рӯи ангезаи сиёсӣ, балки аз рӯи кинаву адовати миллӣ, наҷодӣ, маҳалгароӣ ё динӣ (мазҳабӣ) содир шаванд.

Бо вучуди он ки ангезаи сиёсӣ метавонад ба ҳар ду намуди ҷиноят — ҳам террористӣ ва ҳам экстремистӣ хос бошад, наметавон, ки ин ду гурӯҳи ҷиноятҳоро ҳамчун ҷуз ва том муттаҳид кард, зеро онҳо аз рӯи моҳият, мақсад ва тарзи кирдор фарқ доранд. Мақсади махсус, яъне ҳалалдор сохтани фаъолияти мақомоти ҳокимият ё ташкилотҳои байналмилалӣ ё таъсир расонидан ба қабули қарорҳои онҳо, ки ба терроризм хос аст, ба меъёри асосии фарқгузори байни ҷиноятҳои дорои самти террористӣ ва ҷиноятҳои дорои самти экстремистӣ, ки бо ангезаи нафрати сиёсӣ содир мешаванд, таъдир меёбад.

Ангезаи сиёсӣ дар ҳолати экстремизм, бар хилофи терроризм, ба мақсади мушаххас ташаккул намеёбад. Агар дар терроризм мақсад равшан ва муайян бошад: таъсир ба мақомоти давлатӣ ё ташкилотҳои байналмилалӣ барои ба даст овардани натиҷаи сиёсӣ ё ҳалалдор сохтани фаъолияти онҳо, пас дар ҷиноятҳои экстремистӣ чунин мақсади мушаххас вучуд надорад; он бештар ба изҳори нафрат, душманӣ ё идеологияи радикалӣ равона шудааст.

Дар м. 179(3) (Даъвати оммавӣ барои содир намудани ҷиноятҳои хусусияти террористидошта ва (ё) сафедкунии оммавии фаъолияти террористӣ) ва м. 307(1) КҶ ҚТ (Даъвати оммавӣ барои амалӣ намудани фаъолияти экстремистӣ (ифротгароӣ) ва сафедкунии оммавии экстремизм) қонунгузор фаъолияти террористӣ ва экстремистиро ба таври возеҳ аз ҳам ҷудо кардааст. Дар сатҳи ин таркибҳо

¹ Авдеев, Ю.И. Терроризм как социально-политическое явление // Современный терроризм: состояние и перспективы / Под ред. Е.И. Степанова. - М., 2000. - С. 41.

² Авдеев, Ю.И. Асари зикршуда. - С. 41.

қонунгузор ду намуди мустақили фаъолияти ҷиноятиро - террористӣ ва экстремистро ба таври асос ҷудо намудааст.

Дар робита ба таркибҳои ҷиноят, ки м. 179(3) (Даъвати оммавӣ барои содир намудани ҷиноятҳои хусусияти террористидошта ва (ё) сафедкунии оммавии фаъолияти террористӣ) ва м. 307(1) КҶ ҚТ (Даъвати оммавӣ барои амалӣ намудани фаъолияти экстремистӣ (ифротгароӣ) ва сафедкунии оммавии экстремизм) пешбинӣ шудаанд, дар адабиёти ҳуқуқӣ назарҳои гуногун баён гардидаанд.

Ба гуфтаи Агапов П.В. ва Михайлов К.В., ворид намудани м. 205.2 ба КҶ ФР (м.179(3) КҶ ҚТ) беасос аст, зеро, ба андешаи онҳо, ҷавобгарӣ барои чунин кирдорҳо аллакай дар м. 280 КҶ ФР (м. 307(1) КҶ ҚТ) муқаррар шудааст. Онҳо пешгӯӣ менамоянд, ки чунин ҳолат метавонад барои мақомоти ҳуқуқтатбиқкунанда мушкилот ба вучуд оварад¹.

Аммо бо ин нуқтаи назар наметавон розӣ шуд. Бо дарназардошти далелҳои, ки қаблан дар бораи фарқгузорӣ байни терроризм ва экстремизм зикр гардиданд, ворид намудани м. 179(3) ба КҶ ҚТ, баръакс, метавонад оғози як равиши пайдарпай ва мантиқӣ барои ҷудо намудани ҷиноятҳои хусусияти экстремистӣ ва терроризм дар қонуни ҷиноятӣ гардад.

Ин ҷудосозӣ, принсипи адолатро, ки дар қ. 2 м. 8 КҶ ҚТ муқаррар шудааст (Ҳеҷ касро барои як ҷиноят ду маротиба ба ҷавобгарии ҷиноятӣ кашидан мумкин нест), вайрон намекунад, чунон ки муаллифон иддао доранд². Баръакс, он метавонад ба осонтар шудани фаъолияти мақомоти ҳуқуқтатбиқкунанда мусоидат намояд, зеро ба онҳо имкон медиҳад ҳангоми бандубаст ва интиҳоби моддаи дахлдори қонун дар мавриди ҷиноятҳои экстремистӣ ва террористӣ дақиқтар амал намоянд.

Дар баробари ин, шубҳа ба дурустии эътирофи ташкилот ҳамчун террористӣ низ ба миён меояд, агар аз номи ё ба манфиати чунин ташкилот ташкил, омодагӣ ё содир намудани ҷиноятҳои пешбинишуда дар моддаҳои 307(1), 307(2) ва 307(3) КҶ ҚТ амалӣ гарданд. Ин ҳолат нишон медиҳад, ки сарҳади ҳуқуқии байни экстремизм ва терроризм то ҳол пурра возеҳ нест ва ниёз ба тақмили меъёрҳои қонунгузорӣ бо дарназардошти принсипи адолат ва фарқияти воқеии ҳафтнокии ҷамъиятӣ дорад.

Бар хилофи моддаҳои 179(3) ва 307(1) КҶ ҚТ, ки ҷавобгариро барои ҳаракатҳои монанд, вале танҳо дар доираи фаъолияти террористӣ ё экстремистӣ пешбинӣ мекунад, моддаи 307(3) КҶ ҚТ ҷавобгариро барои ташкили фаъолияти ташкилоте, нисбати он аз ҷониби суд қарори эътибори қонунӣ пайдо карда дар бораи барҳам додан ё манъи фаъолиятҳо бо сабаби ба амал баровардани фаъолияти экстремистӣ қабул шудааст, муқаррар менамояд.

Бо назардошти зарурати пешгирии татбиқи қонуни ҷиноятӣ бо қиёс ва принсипи низомнокии КҶ, ворид намудани моддаи алоҳида (ташкили фаъолияти ташкилоти террористӣ) як чораи зарурӣ ва асоснок ба шумор мерафт. Ҷавобгарии ҷиноятӣ барои ташкили фаъолияти ташкилоти террористӣ бояд дар меъёрӣ мустақил муқаррар карда шавад. Бандубасти чунин кирдорҳо тибқи м. 307(3) КҶ ҚТ (ташкили фаъолияти ташкилоти экстремистӣ) монетаи ҷудосозии мафҳумҳои “ташкилоти террористӣ” ва “ташкилоти экстремистӣ” мегардид, ки дар амал ба нофаҳмӣ дар сатҳи ҳуқуқӣ ва татбиқи қонун оварда мерасонд.

¹ Агапов, П.В., Михайлов, К.В. Уголовная ответственность за содействие террористической деятельности: тенденции современной уголовной политики: монография. - Саратов: Саратовский юридический институт МВД России, 2007. – С. 67.

² Агапов, П.В., Михайлов, К.В. Асари зикршуда. – С. 67.

ПРЕДМЕТИ ҶИНОЯТҲОИ ЭКОЛОГӢ

АБДУЛЛОЗОДА БАХОДУР ВАЛӢ

*Омӯзгори калони кафедраи ҳуқуқи ҷиноятӣ ва муқовимат
бо коррупсияи факултети ҳуқуқшиносии Донишгоҳи миллии Тоҷикистон,
номзади илмҳои ҳуқуқшиносӣ*

Предмети ҷиноят – ин он ашёи олами моддӣе фаҳмида мешавад, ки доир ба онҳо ва вобаста ба онҳо ҷиноят содир карда мешавад ва ҷинояткор ба ин ашёҳо таъсир расонида, муносибатҳои ҷамъиятии бо қонунгузориҳои ҷиноятӣ ҳифзшавандаро вайрон менамоянд¹.

Ба ақидаи Глистин В.К., предмети ҷиноят ва предмети муносибатҳои ҷамъиятӣ ба ҳам мувофиқат мекунад. Ӯ қайд мекунад, ки «Предмет ҷузъи таркибии муносибатҳои ҷамъиятӣ буда, дар баробари дигар унсурҳо - субъекти муносибат ва фаъолияти онҳо мебошад ва моҳияту хусусияти муносибатҳои ҷамъиятии алоҳидаро муайян мекунад. Аз муносибатҳои ҷамъиятӣ хориҷ кардани предмет ва омӯхтани аҳаммияти он маъно надорад»².

Дар бораи мавқеи предмет дар сохтори муносибатҳои ҷамъиятӣ хулосаи муҳим бароварда, Глистин В.К. чунин мешуморад, ки ба таълимот дар бораи объекти ҷиноят ворид намудани мафҳуми предмети ҷиноят кори зиёдтост.

Нуктаи назари дигарро Татсий В.Я. баён мекунад. Ба ақидаи ӯ «...дуруст муайян кардани предмети муносибатҳои ҷамъиятии ҳифзшаванда барои муқаррар намудани механизми таъсири ҷиноятӣ ба объектҳо ёрӣ мерасонад, инчунин ба дуруст муайян кардани зараре, ки ба онҳо расонда шудааст, кӯмак мекунад». Ӯ мафҳуми предмети ҷиноятро ҳамчун аломати мустақили таркиби ҷиноят таҳия кардааст, ки чунин аст: «дилхоҳ ашёи олами моддӣ, бо хосиятҳои муайян мебошад, ки бо он қонун дар амалҳои шахс мавҷуд будани аломатҳои таркиби ҷинояти мушаххасро вобаста медонад. Ҳамчунин, ин аломати ҷиноят бевосита дар ҳуди қонун зикр шудааст»³.

Дар воқеъ, предмети ҷиноят танҳо падидаҳои моддӣи воқеияти объективӣ буда метавонанд. Аммо ин маънои онро надорад, ки ҷиноятҳои предметӣ ва ғайрипредметӣ вучуд доранд. Дар сохтори муносибатҳои ҷамъиятӣ ва муносибанд, дар сохтори объекти ҷиноят ҳамеша объекти муносибатҳои ҷамъиятӣ мавҷуд аст. Вай метавонад дар қонун зикр нашуда бошад, аммо дар назар дошта шуда бошад. Агар предмет дар ҷанбаи моддӣ зухур кунад, қонунгузор нишон додани инро зарур мешуморад. Масалан, дар дар м. 226 кодекси ҷиноятии Ҷумҳурии Тоҷикистон (минбаъд - КҶ ҚТ) ба чунин сифат обҳои рӯизаминӣ ё зеризаминӣ, манбаъҳои оби нӯшиданӣ номбар шудаанд.

Мо мавқеи Коржанский Н.И.-ро дастгирӣ мекунем, ки зери предмети ҷиноят «объекти мушаххаси моддӣ, ки дар он ҷанбаҳои муайян, хосиятҳои муносибатҳои ҷамъиятӣ (объекти ҷиноят) тавассути таъсири ҷисмонӣ ё рӯҳӣ зоҳир гардида, ба онҳо зарари хавфнок дар соҳаи ин муносибатҳои ҷамъиятӣ расонида мешавад» мефаҳмад⁴.

¹ Ҳуқуқи ҷиноятӣ. Қисми умумӣ: китоби дарсӣ: дар III ҷилд. Ҷилди I / Зери таҳрири умумии д.и.х., дотсент Раҳимзода Р.Ҳ. – Душанбе: «Нашриёти муосир», 2023. - С. 104-105

² Глистин, В.К. Проблема уголовно-правовой охраны общественных отношений: монография / В.К. Глистин. - Л.: Изд-во ЛГУ, 1979. - С. 48.

³ Таций, В.Я. Объект и предмет преступления по советскому уголовному праву: учебное пособие / В.Я. Таций. - Харьков: Изд-во Харьковского юрид. ин-та, 1982. - С. 43.

⁴ Коржанский, Н.И. Объект и предмет уголовно-правовой охраны. - М.: Изд-во Академии МВД СССР, 1980. - С. 103.

КЧ ҚТ дар боби 24 гурӯҳи махсуси «Ҷиноятҳо ба муқобили амнияти экологӣ ва муҳити зист»-ро дар бар мегирад. Дар ин замина, муайян намудани предмети ҷиноятҳои экологӣ барои бандубасти кирдори содиршуда аҳамияти бузург дорад ва ин масъала дорои хусусияти асосӣ ва принципиалӣ мебошад.

Олимони муайян заминаи ташаккули мафҳуми предмети ҷинояти экологиро гузоштаанд, вале ин масъала то ҳол пурра ҳалли ниҳой наёфтааст. Аз ин рӯ, зарурати анҷом додани таҳқиқот дар бораи мафҳуми предмети ҷинояти экологӣ ва ҳамчунин мушкилоти марбут ба бандубасти кирдорҳои, ки ба муҳити зист таъовуз меоваранд эҳсос мегардад.

Ба ҷиноятҳои экологие, ки муайян намудани предмети онҳо аҳамият дорад, аз ҷумла, дохил мешаванд: вайрон кардани қоидаҳои беҳатарӣ ҳангоми муносибат бо омилҳои микробиологӣ ё дигар омилҳои биологӣ ё токсинҳо (предмет – омилҳои микробиологӣ, моддаҳои биологӣ ё токсинҳо); ифлос кардани об (предмет- обҳои рӯизаминӣ ё зеризаминӣ, манбаъҳои оби нӯшиданӣ) ва ғайра.

Дар адабиёти ҳуқуқӣ қайд карда мешавад, ки ба ҳайси предмети ҷиноятҳои экологӣ унсурҳои муҳити табиие баромад мекунанд, ки функцияҳои табиии биологӣ ва дигар функцияҳоро иҷро мекунанд ва дар ҳолати табиӣ қарор доранд ё ҳарчанд микдори муайяни меҳнати инсонро ҳамчун кунанд ҳам, вале меҳнати мушаххаси инсонро дар бар намегиранд.

Предмети ҷиноятҳои экологӣ бойгариҳои табииро дар маҷмӯъ ва намудҳои алоҳидаи онҳоро (об, захираҳои зеризаминӣ, замин, олами ҳайвонот ва наботот, атмосфера ва ғайра) дар бар мегирад. Бо чунин тарз одатан дар адабиётҳои ҳуқуқӣ предмети ҷиноятҳои экологӣ тавсиф дода мешавад¹. Ба таври пайваستا ва мунтазам чунин назарро, танҳо Жевлаков Э.Н. нисбат ба аксари таркибҳои мушаххаси ҷиноятҳои экологӣ риоя намудааст².

Аксар вақт ҳангоми таҳлили предмети ҷиноятҳои экологӣ, дар илми ҳуқуқ ҳамчун чунин предмет, масалан, қоидаҳои ҳифзи муҳити зист (барои м. 220 КЧ), моддаҳо ва партовҳои хавфнокҳои экологӣ (барои м.223 КЧ), қоидаҳои байторӣ (барои қ. 1 м. 225 КЧ) ва ғайра зикр мегарданд.

Жевлаков Э.Н. ин ҳолатро бо он шарҳ медиҳад, ки «дар назарияи ҳуқуқи ҷиноятӣ умуман дар бораи мафҳуми предмети ҷиноят як мавқеи ягона вучуд надорад»³. Бо ин андеша розӣ шудан мумкин аст, ҳарчанд ки нисбати хусусияти моддии предмети ҷиноят, ки муаллиф дар идома менависад, дар илми ҳуқуқи ҷиноятӣ тағйири назар ба вучуд омада истодааст⁴.

Аз тарафи дигар, ҳангоми муайян намудани предмети ҷинояти мушаххас, эҳтимол, зарур аст, ки мафҳум ва андозаи объекти ин ҷиноят ва ё гурӯҳи ҷиноятҳои дахлдор ба инобат гирифта шавад. Экология ва объектҳои табиӣ аз ҷониби ҳуқуқи ҷиноятӣ на ба таври мустақил, балки бо дарназардошти нақш ва аҳамияти онҳо барои инсон ҳифз карда мешаванд. Бо вучуди ин, инсоният аллакай бояд дар бораи ҳуди объектҳои табиӣ низ берун аз иртиботи онҳо бо манфиатҳои инсон андеша кунад.

¹ Уголовное право России: учебник. Части Общая и Особенная / под ред. А.И. Рарога. - М.: ТК «Велби»; Проспект, 2008. - С. 539; Наумов, А.В. Российское уголовное право: курс лекций. В 3 т. Т. 3. Особенная часть (главы XI–XXI). 4-е изд., перераб. и доп. - М.: Волтерс Клувер, 2007. - С. 178.

² Уголовный закон в практике районного суда: науч.-практ. пособие. - М.: Норма, 2007.

³ Уголовный закон в практике районного суда: науч.-практ. пособие. - М.: Норма, 2007. - С. 669.

⁴ Полный курс уголовного права. В 5 т. Т. 1. Преступление и наказание / под ред. А.И. Коробеева. - СПб.: Юридический центр Пресс, 2008. - С. 345; Уголовное право России: учебник. Части Общая и Особенная / под ред. А.И. Рарога. - М.: ТК «Велби»; Проспект, 2008. - С. 67.

Мавқеъ оид ба предмети ҷинойтҳои экологӣ дар қисмати шомил намудани қоидаҳои гуногуни ҳифз аз ҷониби Попов И.В. мавриди танқид қарор гирифтааст. Ӯ зикр мекунад, ки «истифодаи калимаи “қоидаҳо” чизе ҷуз усули техникаи қонунгузорӣ барои соддагардонӣ ва кӯтоҳбаёнӣ нест». Ба гуфтаи муаллиф, дарёфти чунин меъёрҳо дар шумораи зиёди санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ кори осон нест, махсусан бо назардошти он, ки санадҳои бо чунин ном (“қоидаҳо”) одатан дар низоми ҳуқуқии Россия вучуд надоранд¹.

Бо вучуди ин, чунин далелро наметавон қомилан эътиборбахш донист, зеро новобаста аз он ки қонунгузор онҳоро предмети ҷинойт меномад ё не, ба ҳар ҳол лозим меояд, ки ҳамин меъёрҳо ҷустуҷӯ ва татбиқ кард, зеро ҳуди қонунгузор дар бораи онҳо суҳан мегӯяд.

Аммо бо он андеша, ки бояд қоидаҳои мантиқии истифодаи ифодаи «вайрон намудани қоидаҳо» ба қоидаҳои тавсифи мустақими қирдор бо нишон додани оқибатҳои дараҷаи якум ё дуум, яъне гузариш ба мафҳуми умумии зиддиқонунӣ, розӣ шудан мумкин аст.

Аммо бо он андеша розӣ шудан мумкин аст, ки то ҳадди имкон ибораи «вайрон қардани қоидаҳо» қамтар истифода шуда, бо ивази он ба тавсифи дақиқи қирдорҳо, ки оқибатҳои дараҷаи якум ва дуум доранд, диққати асосӣ дод. Ба ибораи дигар, чунон ки муаллиф мегӯяд, бояд ба мафҳуми умумии зиддиқонунӣ гузашт.

Инчунин, имконпазир аст, ки ба қоидаҳои тавсифи ҳуди қирдор, ҳамчун унсурҳои таркиби ҷинойт, оқибатҳои дараҷаи якум, яъне, ифлосшавӣ, зарар расонидан ба объекти табиӣ ё арзиши муайян нишон дода шаванд, гарчанде ин андеша боз таҳқиқи иловагиро талаб мекунад.

Барои муайян намудани предмети ҷинойт бояд сохтори объекти ҷинойтҳои экологӣ муайян карда шаванд. Ин сохтор аз унсурҳои зерин иборат аст: муҳити зист ва ҷузъҳои он, қоидаҳои ҳифзи муҳити зист, ки сифати лозимии экологияро барои инсон таъмин менамоянд, инчунин субъектҳои муносибатҳои экологӣ, ки зери ҳимояи қонун қарор доранд, ва робитаи байни ҳамаи ин унсурҳои сохторӣ. Ҳамаи унсурҳои зикршуда дар маҷмӯъ предметҳои ҷинойтҳои экологиро ташкил медиҳанд.

Мушқилтар он аст, ки мақоми ҳуқуқии ҷинойтии чунин ҷузъҳо, мисли моддаҳои партовҳои аз нигоҳи экологӣ хавфнок (барои м. 223 ҚҶ), ё доруҳои захрдор, пору, нумӯи авҷи растанӣ ё дигар моддаҳои хавфноки химиявӣ ё биологӣ (барои м. 228 ҚҶ), муайян карда шаванд. Шубҳае нест, ки қоидаҳои муносибат бо чунин моддаҳо ё истифодаи онҳо ҷузъи қоидаҳои умумии ҳифзи муҳити зист мебошанд. Таъсир расонидан ба чунин қоидаҳо дар ниҳоят боиси таъсир расонидан ба ҷузъҳои мушаххаси муҳити табиӣ: замин, об, фазо ва ғайра мегардад.

Моддаҳои зараровар ё хатарнок ҳамчун предмети қоидаҳои махсуси ҳифзи муҳити зист баромад мекунад. Қонуни ҷинойтӣ онҳоро мустақиман, мисли захираҳои табиӣ, муҳофизат намекунад. Ҳаракат ё беҳаракатии шахс нисбат ба чунин моддаҳои хатарнок дар асл таъсири бавоситаро ба захираҳои табиӣ ташкил медиҳанд.

Аз ин рӯ, моддаҳои мазкур ба ҳуди қирдор ҳамчун унсурҳои тарафи объективии ҷинойти экологӣ наздиктаранд, на ба объект. Аз нигоҳи илмӣ, дурусттар он аст, ки онҳоро ҳамчун воситаҳои содир намудани ҷинойт арзёбӣ намоем. Ба ҳамин ҳулоса низ Романова Н.Л. омадааст, ки бар он назар аст, дар ин маврид «омехтани

¹ Попов, И.В. Преступления против природной среды: теоретические основы и практика применения норм главы 26 УК РФ / И.В. Попов. - М.: Юрлитинформ, 2015. - С. 76.

мафҳумҳои предмет ва восита ё олоти ҷиноят» ба назар мерасад. Моддаҳои экологии хавфнок ва партовҳо – ин ҳамон аст, ки бо ёрии онҳо ҷиноят содир мегардад”¹.

Аломатҳои моддӣ (ҷисмонӣ). Ин аломат ба ҳуди кирдори воқеӣ, яъне ба ҷиҳатҳои ҷисмонии ҷиноят дахл дорад. Ҳангоми содир шудани ҷинояти экологӣ, нишонаи моддӣ маънои расонидани зарар ё осеб ба муҳити зист, захираҳои табиӣ, гуногунии биологӣ ва ғайраро дорад. Масалан, ифлос кардани ғайриқонунии об ё ҳаво, буридани ғайриқонунии ҷангалҳо, истифодаи моддаҳои химиявӣ ва дигар кирдорҳои, ки ба муҳити табиӣ зарар мерасонанд.

Аломатҳои экологӣ. Ин аломат ба оқибатҳои ҷиноят барои муҳити зист ва устувории экологӣ марбут аст. Он тавсиф мекунад, ки ҷиноят ба экосистемаҳои табиӣ, гуногунии биологӣ, саломатии инсон ва дигар ҷузъҳои муҳити зист чӣ гуна таъсир мерасонад. Ба шарофати ин нишона, имкони арзёбии таъсири ҷиноят ба вазъи умумии экологӣ ба вучуд меояд.

Аломатҳои ҳуқуқӣ. Ин аломат бо қонунӣ ё ғайриқонунӣ будани кирдор вобаста аст. Яъне, кирдори содиршуда бояд бевосита аз ҷониби қонуни ҷиноятӣ манъ карда шуда бошад, то ки он ҳамчун ҷинояти экологӣ эътироф гардад.

Аломатҳои зикршудаи предмети ҷинояти экологӣ имкон медиҳанд, ки хусусиятҳои хоси он дақиқ муайян карда шаванд, ки ин бошад ба бандубасти дурусти ҷиноят, таъини ҷазои муносиб ва пешгирии минбаъдаи ҳуқуқвайронкуниҳои экологӣ мусоидат менамояд.

Ин аломатҳо ҳамчунин ба муайян намудани робитаи байни кирдори ҷинояткорона ва оқибатҳои экологӣ кӯмак мерасонанд, ки барои ҳифзи муҳити зист аҳамияти калон доранд. Дар ҳама ҳолатҳо зарур аст, ки хавфнокии ҷамъиятии кирдори содиршуда ва таъсири он ба амнияти экологии кишвар ба таври фарогир ба инobat гирифта шаванд.

САЛОҲИЯТИ СУД ДАР ПЕШБУРДИ ПАРВАНДАҲОИ ҶИНОЯТӢ*

АБДУЛЛОЗОДА НЕЪМАТУЛЛО РАҲМАТУЛЛО
*сардори кафедраи фаъолияти оперативӣ-ҷустуҷӯии МКД
факултети № 4-уми Академияи ВКД Ҷумҳурии Тоҷикистон,
номзади илмҳои ҳуқуқшиносӣ, полковники милитсия
E-mail: nematullo.abdulloev@mail.ru*

Ба амал баровардани адолати судӣ танҳо аз ҷониби суд (таъбиқи адолати судӣ) асоси конституционӣ дошта, маънои онро дорад, ки адолати судиро оид ба парвандаҳои ҷиноятӣ дар Тоҷикистон танҳо суд амалӣ мегардонад². Адолати судиро

¹ Романова, Н.Л. Понятие и система экологических преступлений: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08 / Н.Л. Романов. - Иркутск, 2001. - С. 115.

* Мақола дар доираи таъбиқи мавзӯи илмӣ-таҳқиқотии «Хусусиятҳои пешгирӣ ва воситаҳои мубориза бо зухуроти ифротгарой ва тундгарой дар муҳити ҷавонони Ҷумҳурии Тоҷикистон (солҳои 2023-2027)», ки аз ҳисоби бучети давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон маблағгузорӣ мешавад, омода шудааст. Рақами бақайдгирии давлатӣ: 0121ГҶ1290.

²Ниг.: Моддаи 84 Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 6 ноябри соли 1994 бо тағйири иловаҳо аз 22 майи соли 2016 // [Манбаи электронӣ] – Речаи воридшавӣ:– <https://mmk.tj/content/> (санаи мурочиат: 01.04.2025); Моддаи 7 Кодекси муҳофизати ҷиноятии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 3-юми декабри с. 2009, №

оид ба парвандаҳои ҷиноятӣ Суди Олӣ, Суди ҳарбӣ, Суди Вилояти Мухтори Кухистони Бадахшон, судҳои вилоят, шаҳри Душанбе, шаҳру ноҳияҳо амалӣ менамоянд. Ҳеч кас то эътибори қонунӣ пайдо кардани ҳукми суд дар содир кардани ҷиноят гунаҳгор дониста намешавад. Танҳо суд бо ҳукми баровардаи худ метавонад шахсро дар содир кардани ҷиноят гунаҳгор дониста, нисбати ӯ ҷазои ҷиноятӣ татбиқ намояд. Судяҳо дар фаъолияти худ мустақил буда, танҳо ба Конститутсия ва қонун итоат мекунанд. Дахлат ба фаъолияти онҳо манъ аст.

Ба ғайр аз суд дигар ҳеч ягон мақомоти давлатӣ ҳуқуқ надорад, ки адолати судиро амалӣ гардонад. Барои ғайриқонунӣ соҳиб шудан ба ваколати судя мутобиқи қонуни ҷиноятӣ ҷазо дода мешавад.

Тарзи ташкил ва фаъолияти судҳоро Конститутсия ва қонуни конститутсионии Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи судҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон» аз 26-уми июли соли 2014 муқаррар намудаанд.

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ташкили суди фавқуллодда манъ аст. Санадҳое, ки суд дар доираи ваколати худ қабул кардааст, баъд аз ба қувваи қонунӣ даромадан, барои ҳамаи корхонаҳо, муассисаҳо, ташкилотҳои давлатӣ ва ҷамъиятӣ, шахсони мансабдор ва шаҳрвандон ҳатмӣ мебошанд ва дар тамоми қаламрави Ҷумҳурии Тоҷикистон бояд иҷро карда шаванд.

Ҳамин тавр, амалӣ гаштани адолати судӣ шакли махсуси фаъолияти давлатӣ мебошад, ки бо ҳалли ҳама гуна баҳсҳо оид ба вайрон шудан ё эҳтимолияти вайрон шудани тартиботи ҳуқуқӣ алоқамандӣ дошта, мутобиқи тартиби бо қонун муқарраргардидаи шаклҳои муурофиавӣ бо риоя намудани қоида, тартиб ва принципҳои истехсолоти судӣ ба иҷро расонида мешавад¹.

Ҳангоми пешбурди парвандаҳои ҷиноятӣ танҳо суд ҳуқуқ дорад:

- шахсро дар содир кардани ҷиноят гунаҳгор дониста, ба вай ҷазо таъин кунад;
- нисбат ба ноболиғ чораҳои дорои хусусияти тарбиявиро мутобиқи боби 44 Кодекси муурофиавии ҷиноятӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон (минбаъд - КМЧ ҚТ) таъин кунад;
- нисбат ба шахс чораҳои маҷбурии дорои хусусияти тиббиро мутобиқи боби 45 КМЧ ҚТ таъин кунад;
- барои шахсро ҳабс кардан ва ба ҳабси хонагӣ гирифтани иҷозат диҳад ва ё мҳлллати онро дароз кунад;
- санадҳои қабулкардаи судҳои марҳилаҳои поёнро бекор кунад ва ё тағйир диҳад;
- оид ба гузаронидани экспертизаи судӣ - тиббӣ ё судӣ - равонпизишкӣ барои дар беморхона ё табобатгоҳи равонпизишкӣ ҷой кардани гумонбаршуда ва айбдоршавандае, ки дар ҳабс намебошад, иҷозат диҳад;
- барои азназаргузаронии манзил, дар сурати розӣ набудани шахсони маскуни он, иҷозат диҳад;
- барои кофтукови манзил иҷозат диҳад;
- ба ҳабси молу мулк иҷозат диҳад;
- барои кофтуков, ёфта гирифтани ашё, ҳуҷжатҳои дорои маълумоти пасандоз ва суратҳисоби маблағи бонкӣ иҷозат диҳад²;

564 // Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз соли 2009, № 12, мод. 815; мод. 816; (Қонуни ҚТ аз 18.03.2022 с., № 1853).

¹ Тафсири илмию-оммавии Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон. - Душанбе, 2009. - С. 438.

² Феофанов, Ю.В. Тайна совещательной комнаты / Ю.В. Феофанов. - М.: Юр. лит., 1974. - С. 44.

- барои ҳабси маблағҳои шахсони воқеӣ ва ҳуқуқие, ки дар суратҳисобҳо ва пасандозҳо ё дар нигоҳдории бонк ва ташкилотҳои кредитӣ қарор доранд, иҷозат диҳад;
- ба ҳабси муросилот, азназаргузаронӣ, ёфта гирифтани онҳо дар муассисаи алоқа ва ё хабарҳои телеграфӣ ва хабарҳои дигаре, ки тавассути шабақаҳои алоқавӣ барқӣ ва алоқавӣ почта интиқол мешавад иҷозат диҳад;
- дар бораи муваққатан аз вазифа дур кардани айбдоршаванда мувофиқи моддаи 114 КМҶ ҚТ қарор қабул кунад;
- ба гӯш ва сабт кардани гуфтугӯи телефонӣ ва дигар гуфтугӯҳо иҷозат диҳад;
- дар ҳолатҳои пешбиниамудаи қонунгузори Ҷумҳурии Тоҷикистон парвандаи ҷиноятӣ оғоз карда, онро барои гузаронидани тафтиши пешакӣ аз рӯи тобеият ба мақомоти дахлдор ирсол намояд;
- дигар ваколатҳоро, ки қонун пешбинӣ кардааст, амалӣ намояд.

Агар ҳангоми баррасии судии парвандаи ҷиноятӣ риоя накардани ҳуқуқ ва озодиҳои шахрванд, инчунин риоя накардани муқаррароти қонун, ки зимни пешбурди таҳқиқ, тафтиши пешакӣ, баррасии судӣ ошкор карда мешаванд, суд, судья ҳуқуқ доранд нисбат ба онҳое, ки ба камбудӣ роҳ додаанд, таъиноти (қарори) хусусӣ бароранд.

Суд, судья ҳуқуқ доранд дар дигар ҳолатҳо низ таъиноти (қарори) хусусӣ бароранд.

Маҷлиси судӣ оид ба парвандаи ҷиноятӣ яке аз марҳилаи мустиқил ва ҳалқунандаи муурофияи ҷиноятӣ ба шумор меравад, ки дар чараёни он суди марҳилаи аввал бо иштироки субъектони муурофияи ҷиноятӣ (тарафҳо), парвандаи ҷиноятиро мавриди баррасӣ қарор дода, гунаҳгор ё бегуноҳ будани шахсро дар содир кардани ҷиноят муайян мекунад ва нисбати судшаванда ҷазои ҷиноятӣ дар қонун пешбинишударо таъин мекунад ё ҳро сафед мекунад, яъне, адолати судиро доир ба парвандаи ҷиноятӣ ба амал мебарорад¹.

Маҷлиси судиро баҳси ҳуқуқии байни давлат ва айбдоршаванда (судшаванда) ташкил медиҳад, дар чараёни он айбдоркунандаи давлатӣ дар асоси далелҳои ба суд пешниҳодшуда, шахсро дар содир кардани кирдори зиддиҳуқуқӣ ва ба ҷамъият хавфнок айбдор мекунад, ва аз суд мепурсад, ки ин шахс ба тариқи расмӣ гунаҳгор эътироф карда шавад, нисбати вай ҷазои ҷиноятӣ татбиқ гардад, барқарор кардани зарар ба зиммааш вогузор шавад. Маҷлиси судӣ аз чунин қисмҳои иборат аст, ки баъди иҷрои қоидаҳо ва вазифаҳои муайян пайдархам яқдигарро иваз мекунанд. Ин қисмҳои маҷлиси судӣ барои қонунӣ, асоснок ва одилона ҳал шудани тамоми масъалаҳои муурофиявӣ шароит муҳайё мекунанд².

Мувофиқи нишондоди КМҶ Ҷумҳурии Тоҷикистон парванда бо иштироки ҳатмии судшаванда баррасӣ карда мешавад.

Дида баромадани парванда дар ғоибии судшаванда мумкин аст, дар ҳолатҳои истисноӣ роҳ дода шавад, агар ин барои баррасии парванда ҳалал нарасонад, инчунин вақте, ки судшаванда берун аз ҳудуди муайян буда, аз ҳозир шудан ба суд саркашӣ намояд.

¹ Божьев, В.П. Уголовно-процессуальные правовые отношения: монография / В.П. Божьев. – М.: Юридическая литература, 1976. - С. 123.

² Қонуни конституционии Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи судҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон» аз 26-уми июли с. 2014, № 1083 // Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, с. 2014, № 7 қ.1, мод. 379; с. 2015, № 3, мод. 197; №7-9, мод. 697; с. 2017, № 5, қ. 1, мод. 266.

Агар аз судшаванда ариза оиди дар ғойбии вай дида баромадани парванда ворид шуда бошад, суд ҳуқуқ дорад хоҳиши вайро қонё нагардонида ҳозиршавии ҳро ҳатмӣ шуморад. Ин хоҳиши судшаванда бояд ҳаттӣ ва қатъӣ ихтиёрӣ бошад.

Дар ҳолати ҳозир нашудани судшаванда ба маҷлиси судӣ бе сабабҳои узрнок, суд метавонад таъинот оиди маҷбуран овардани судшаванда ва оиди тағйир додани чораи пешгирии нисбатан қатъӣ ё оиди интиҳоби чораи пешгирӣ, агар он пештар интиҳоб нашуда бошад, барорад¹.

Мустақилияти судяҳо ҳангоми ҳал кардани парванда дар он аст, ки онҳо ба ҳулосаҳои мақомоти тафтишоти пешакӣ, инчунин фикри прокурор ва дигар иштирокчиёни маҷлиси судӣ дар ҳалли масъалаҳои оиди парванда дидашаванда ба миён омада ва ҳам дар моҳиятан ҳал кардани парванда алоқаманд намебошад.

Суд ҳукми ҳудро бо он далелҳо асоснок мекунад, ки дар маҷлиси судӣ мавриди тафтиш қарор гирифтаанд.

Қафолати қиддии мустақилияти суд маҳфӣ будани ҳонаи машваратӣ ба шумор меравад. Ҳангоми машварат ва баровардани ҳукм дар ҳонаи машваратӣ ба ғайр аз суолҳои, ки дар дида баромадани ин ё он парванда иштирок кардаанд, дигар ягон шахс иштирок карда наметавонад. Ин қоида имконияти аз тарафи бегонагон ба суд ҳангоми баровардани ҳукм таъсир расониданро истисно карда шароити мусоидро барои муҳокима ва ҳал кардани масъалаҳои ба парванда дахлдор фароҳам меорад².

Мустақилияти суд ҳангоми ҳал кардани парванда бо он низ таъмин карда мешавад, ки ҳатто суди зинаи болоӣ ҳуқуқ надорад, ки ба суд оиди маҳз ҷӣ ҳел парвандаи мазкурро ҳал намояд ва қадом қарорро қабул намояд, супориш диҳад.

Қафолати муҳими мустақилияти судҳо инчунин тартиби маҳсуси озод кардани судяҳо аз вазифа ва ба ҷавобгарии интизомӣ қашида шудани онҳо ба шумор меравад.

Танҳо ба қонун итоат кардани суд онро мефаҳмонад, ки суд ҳангоми ҳалли ҳамаи масъалаҳо бояд меъёри ҳуқуқи роҳбарӣ гирад, на ин ки нишондоҳо ё хоҳиши шахсони алоҳидаро. Муқаррар гардидааст, ки қадоме аз шахсони иштироккунандаи парванда, ки забони пешбурди судиро намедонад, вай ҳуқуқ дорад, ки ариза, баёнот, дархост, шинос шудан бо ҳамаи маводҳои парванда ва инчунин дар суд баромад намуданро бо забони модаринашон бо истифодаи хизмати тарҷумон таъмин карда шаванд. Ҳуҷҷатҳои судӣ ва тафтишотӣ бо забони модарӣ ё забони медонистааш супорида мешавад.

Ба шахсони иштирокчиҳои парванда, ки забони муурофиаро намедонанд, ҳуқуқ дода мешавад, ки ба забони модаринашон гап зананд, баёнот диҳанд, дар суд баромад намоянд ва инчунин арзу илтимос намоянд, инчунин аз рӯи тартиби муайян намудаи қонун аз хизмати тарҷумон истифода баранд.

Мувофиқи Кодекси муурофиавии ҷиноятии Ҷумҳурии Тоҷикистон муқаррар шудааст, ки нусхаи фикри айбдоркунӣ ба судшаванда бо забони модаринаш супорида мешавад.

Агар судшаванда забони муурофияи судиро надонад, пас баъди эълон кардани ҳукм тарҷумон ҳукмро бо забони модаринаш тарҷума мекунад. Ба маҳкумшуда ё сафедшуда бояд тарҷумаи ҳаттии ҳукм бо забони модаринаш супорида шавад³.

¹ Комментарий к Уголовно-процессуальному кодексу РФ / под ред. Гуценко К.Ф. – М.: Спарк, 2000. – С. 358.

² Алексеев, Л.Б. Уголовно-процессуальные функции: курс Советского уголовного процесса. – М.: Юр. лит., 1989. – С. 98.

³ Перлов, И.Д. Подготовительная часть судебного разбирательства в советском уголовном процессе / И.Д. Перлов. – М.: Гос.издат., 1965. – С. 62.

Бо забони аксарияти маҳал гузаронидаи муурофиаи судиро имконият медиҳад, ки ба мазмуни васеъ тамоми рафти маҷлис ба пуррагӣ фаҳмида шавад¹. Ин ҳамзамон ба иштирокчиёни маҷлиси судӣ имконият медиҳад, ки онҳо ба амал баровардани ҳуқуқ ва ҳифзи манфиатҳояшро таъмин менамояд.

ИНСТИТУТИ ҚАТЪ ҚАРДАНИ ПАРВАНДАИ ҶИНОЯТӢ ВА ТАЪҚИБИ ҶИНОЯТӢ ДАР ҚОНУНГУЗОРИИ МУРОФИАВИИ ҶИНОЯТИИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

АЗИМЗОДА ШУҲРАТ ҚҶРАМУРОД

*Сардори кафедраи ҳуқуқи ҷиноятӣ ва муурофиавии факултети № 4-уми Академияи ВҚД
Ҷумҳурии Тоҷикистон, номзоди илмҳои ҳуқуқшиносӣ, майори милитсия*
E-mail: sazimzoda@mail.ru

Тавсифи моҳияти қатъ қардани парвандаи ҷиноятӣ танҳо тавассути истилоҳи яқмаъноӣ «қатъкунӣ», ки эҳтимолан таърихан дар маънои умумии қабулшудааш ифода шудааст, нодуруст хоҳад буд. Дар луғати русии С.И. Ожегов гуфта мешавад «Қатъ қардан маънои хотима додан ба кореро дорад ё қатъ қардани кореро дорад, фаҳмида мешавад»².

Бояд қайд кард, ки дар тӯли солҳои амали қонуни муурофиавии ҷиноятӣ, амалияи татбиқи ҳуқуқ меъёрҳои нави қонунро ба қадри кофӣ аз худ кардааст, гарчанде ки дар фаъолияти ҳаррӯзаи муурофиавии ҷиноятӣ дар фаҳмидан ва истифодаи баъзе меъёрҳои муурофиавии ҷиноятӣ мушкилот ба амал меоянд, ки боиси зарурати тавсиф қардани як қатор институтҳои қонунгузори муурофиавии ҷиноятии ватанӣ гардид.

Таҳлили ин ва дигар мушкилот, камбудихо ва бартариҳои амалияи татбиқи қонун ва фаъолияти қонунгузорӣ дар ин самт бори дигар аз аҳамияти ин таҳлил шаҳодат медиҳанд ва тавсияҳо, пешниҳодҳо ва хулосаҳои муаллиф пеш аз ҳама барои такмил нигаронида шудаанд.

Ҳамзамон, мо зарур мешуморем, ки тағйирот ва иловаҳое, ки дар қонунгузори муурофиавии ҷиноятии Тоҷикистон ба амал омадаанд, яъне аз рӯзи эътибор пайдо қардани Кодекси муурофиавии ҷиноятии Ҷумҳурии Тоҷикистон (минбаъд – КМҚ ҚТ) аз 1-уми апрели соли 2010 то 1-уми январи соли 2021 мавриди таҳлил қарор диҳем. Дар маҷмӯъ бо 23 қонун тағйироту иловаҳо ворид қарда шуданд, ва солҳои 2022, 2023, 2024, 2025 ва 2026 бисёр тағйиротҳо шуда истодааст, ки худ аз ҷой доштани баъзе аз камбудихо ва ворид шудани институтҳои нав дарак медиҳад.

Асосан, ин тағйироту иловаҳо хусусияти таҳрирӣ, моҳиятӣ, баъзан грамматикӣ доштанд ва баъзан навоариҳои муҳим низ ворид қарда шуданд.

Бо ба даст овардани Истиқлолияти давлатӣ, Ҷумҳурии Тоҷикистон ба марҳилаи нави рушди таърихӣ - бунёди давлати соҳибхитӣёр, демократӣ, ҳуқуқбунёд, дунявӣ,

¹ Стецовский, Ю.И. Конституционный принцип обеспечения обвиняемому право на защиту / Ю.И. Стецовский. – М.: Юр. лит, 1988. - С. 48.

² Ожегов, С. И. Толковый словарь русского языка // [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://slovarozhegova.ru/> (санаи муруҷиат: 06.02.2026).

ягона ва иҷтимоӣ шурӯъ кард. Рушди устувори сиёсӣ, иқтисодӣ ва иҷтимоию фарҳангии ҷомеа аз самаранокии сиёсати ҳуқуқии ҷумҳурӣ вобастагии зич дорад.

Дар шароити муосири ҷаҳонишавӣ, бӯҳрони молиявӣ иқтисодӣ, авҷ гирифтани зиддиятҳои минтақавӣ ва тамаддунӣ, муҳимтарин василаи ҳифзи соҳибхӯрии давлатӣ, бунёди ҷомеаи шахрвандӣ, пойдории волоияти қонун ва ҳимояи манфиатҳои мардуми Тоҷикистон дуруст, муназзам ва бо арзишҳои умуминсонӣ ва манфиатҳои миллӣ, татбиқи сиёсати ҳуқуқии давлат бояд нигаронида шуда бошад. Сиёсати муурофиавии ҷиноятӣи давлат бояд дар ин замина нақши муҳим ва ҳалкунанда дошта бошад.

Дар робита ба қабули КМЧ ҚТ аз 3-юми декабри соли 2009, масъалаҳои қатъи парвандаи ҷиноятӣ ва таъқиби ҷиноятӣ аз ҷумла, аҳаммият. Қайд карда мешавад, ки Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон низ дар як қатор баромадҳои худ ба ин лаҳзаҳо тавачҷӯх зоҳир карданд, ки дар натиҷа ба роҳбарони мақоматҳои ҳифзи ҳуқуқи кишвар оид ба мукамалномаи минбаъдаи фаъолияти тафтишотӣ ва ҳифзи ҳуқуқ супоришҳои дахлдор дода шуданд¹

Таҳлили амалияи ҳуқуқии мақомоти ҳифзи ҳуқуқ (прокурорҳо ва мақомоти корҳои дохилӣ) нишон медиҳад, ки маълумот дар бораи қатъ кардани парвандаи ҷиноятӣ ва таъқиби ҷиноятӣ дар ҳуҷжатҳои ҳисоботӣ якҷоя карда шудаанд, онҳо маълумоти умумие буда, на ҳамеша муфассал мебошанд. Масалан, дар соли 2011, 2740 парвандаи ҷиноятӣ, дар соли 2012 - 2628, дар соли 2013 - 3320, дар соли 2014 - 4364, дар соли 2015 - 3925, дар соли 2016 - 4 357, дар соли 2017 - 3 446, дар соли 2018 - 3 450 қатъ карда шуданд ва дар соли 2019 - мутаносибан 4 845 парвандаи ҷиноятӣ.

Агар мо меъёрҳои КМЧ ҚТ-ро оид ба мундариҷаи он таҳлил кунем, пас масъалаҳои қатъ кардани парвандаи ҷиноятӣ ва таъқиби ҷиноятӣ дар бобҳои дахлдор ба қадри кофӣ нишон дода нашудаанд ва омӯзиши илмӣ ва тақмили минбаъдаро талаб мекунанд.

Проблемаҳои дар боло овардашуда ва масъалаҳои гуногуни қатъ кардани парвандаи ҷиноятӣ ва таъқиби ҷиноятӣ дар марҳилаи тафтишоти пешакӣ тибқи қонунгузори муурофиавии ҷиноятӣи Тоҷикистон ба рушди илмӣ онҳо амр медиҳанд, барои илм ва амалияи муурофиавии ҷиноятӣ ва амалияи татбиқи ҳуқуқ дахлдоранд.

Барои илм ва амалияи Федератсияи Россия мушкилоте, ки мо таҳқиқ мекунем, дар сатҳи зарурӣ таҳия карда шудааст. Масалан, масъалаҳои гуногуни таъсиси парвандаи ҷиноятӣ ва таъқиби ҷиноятӣ мавзӯи таҳқиқоти бисёр олимони маъруфи ҳуқуқи муурофиавии Русия, аз қабили Алексеев Н.С., Барабаш А.С., Безлепкин Б.Т., Белозеров Ю.Н., Божев В.П., Володина Л.М., Волинская О.В., Гаврилов Б.Я., Головки Л.В., Григорев В.Н., Гриненко А.В., Гуляев А.П., Зайтсев О.А., Давидов П.М., Добровольская Т.Н., Жогин Н.В., Калиновский К.Б., Калугин А.Г., Картохина О.А., Качалова О.В., Ларин А.М., Лукашевич В.З., Малишева О.А., Мартиненко Н.Э., Марфитсин П.Г., Мирский Д.Я., Михайлов В.А., Мичурина О.В., Николук В.В., Петрухин И.Л., Победкин А.В., Савитский В.М., Строгович М.С., Фаткуллин Ф.Н., Химичева Г.П., Соколова О.И., Чувилев А.А., Шейфер С.А., Шерба С.П. ва дигарон.

Асарҳои олимони илм ва амалияи муурофиавии ҷиноятӣ дар боло зикршуда дар ташаккул, рушд ва муайян кардани дурнамои минбаъдаи тақмили муассисаи қатъкунии парвандаи ҷиноятӣ ва таъқиби ҷиноятӣ дар марҳилаи тафтишоти пешакӣ саҳми назаррас гузоштанд.

¹ Баромад дар вохӯрӣ бо коргарони мақомоти прокуратура // [Манбаи электронӣ]. – Речаи воридшавӣ: www.president.tj/ru/node/17272 (санаи муруҷиат: 02.02.2026 г.).

Дар айни замон, дар Федератсияи Россия шумораи зиёди рисолаҳо оид ба муш-килоти гуногуни қатъ кардани парвандаи ҷиноятӣ ва таъқиби ҷиноятӣ ҳимоя карда шуданд. Дар байни онҳо, таҳқиқоти рисолаи доктории профессор О.В. Волинская¹, ки асосҳои назариявӣ ва ташкилӣ ва ҳуқуқии қатъ кардани парвандаи ҷиноятӣ ва таъқиби ҷиноятиро ошкор мекунад, ҷолиби диққат мебошад.

Баъзе мушкilotи таъсиси парвандаи ҷиноятӣ ва таъқиби ҷиноятӣ дар асарҳои олимони имли муурофиаи ҷиноятӣ, аз қабили Раҷабов С.Р., Раҳимзода Р.Ҳ., Муборакқадамов А.Н., Ҳошимов Ҳ.Д., Искандаров З.Ҳ. қисман баррасӣ шудаанд.

Тадқиқоти ҳамачонибаи дастовардҳои илмӣ тадқиқотӣ оид ба қатъ кардани парвандаи ҷиноӣ ва таъқиби ҷиноятӣ дар марҳилаи тафтишоти пешакӣ тибқи қонунгузории муурофиавии ҷиноятӣи Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳанӯз анҷом дода нашудааст, ки ин аҳамият ва навоари таҳқиқоти ояндаи моро таъкид мекунад.

Дар асоси самти таҳқиқотии интиҳобкардаи мо, пеш аз ҳама, бояд таҳлили меъёрҳои қонунгузории муурофиавии ҷиноятӣи Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки низомии асосҳои қатъ кардани парвандаи ҷиноятӣ ва таъқиби ҷиноятиро дар марҳилаи тафтишоти пешакӣ танзим мекунад, зарур аст, амалияи татбиқи қонун омӯзиш карда шаванд.

Дар ин ҷо мо бояд ҳадафи асосии таҳқиқоти худро муайян намоем ва мақсади тадқиқотамон бояд таҳияи муқаррароти илмӣ ва назариявии муаллифӣ оид ба рафъи мушкilotи марбут ба такмили институти қатъ кардани парвандаи ҷиноятӣ ва таъқиби ҷиноятӣ дар марҳилаи тафтишоти пешакӣ дар шароити муносири рушди илми муурофиаи ҷиноятӣ бошад, ва, инчунин, амалия ҳам дар Тоҷикистон, ҳам дар Россия ва ҳам дар кишварҳои дигар таҳлил карда шавад.

Барои ноил шудан ба ҳадафи худ муайян ва ҳалли вазифаҳои зеринро зарур мешуморем:

- омӯхтани мафҳум ва моҳияти институти қатъ кардани парвандаи ҷиноятӣ ва таъқиби ҷиноятӣ дар қонунгузории муурофиавии ҷиноятӣи Ҷумҳурии Тоҷикистон;
- таҳияи танзими меъёри қатъ кардани парвандаи ҷиноятӣ ва таъқиби ҷиноятиро дар марҳилаи тафтишоти пешакӣ дар қонунгузории муурофиавии ҷиноятӣи Ҷумҳурии Тоҷикистон;
- омӯхтани таҷрибаи хориҷӣ дар танзими қатъи парвандаи ҷиноятӣ ва таъқиби ҷиноятӣ дар ҷараёни тафтишоти пешакӣ;
- тафтиш намудани тартиби қатъ кардани парвандаи ҷиноятӣ ва таъқиби ҷиноятиро аз ҷониби мақомоти тафтишоти пешакӣи Ҷумҳурии Тоҷикистон;
- муайян кардани мушкilotи таъмини ҳуқуқ ва манфиатҳои қонунии иштирокчиёни муурофиаи ҷиноятӣ ҳангоми қатъи парвандаи ҷиноятӣ ва таъқиби ҷиноятӣ;
- таҳлил намудани назорати муурофиавӣ ва назорати прокурориро оид ба қатъи парвандаи ҷиноятӣ ва таъқиби ҷиноятӣ дар марҳилаи тафтишоти пешакӣ тибқи қонунгузории Ҷумҳурии Тоҷикистон;
- муайян кардани самтҳои такмили қатъи парвандаи ҷиноятӣ ва таъқиби ҷиноятӣ дар марҳилаи тафтишоти пешакӣи парвандаи ҷиноятӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон.

Аз ин рӯ, боиси қайд аст, ки дар асоси вазифаҳои гузошташуда ва дастурҳои муайяни таҳияи илмӣ мушкilotи интиҳобкардаи мо ба самти умедбахши илмӣ, ки бояд амалан иҷрогардад ва амалӣ таассуб менамояд, ки дар он масъалаҳои қатъи

¹ Волинская, О.В. Прекращение уголовного дела и уголовного преследования: теоретические и организационно-правовые проблемы: монография. – М.: ЮНИТИ-ДАНА: Закон и право, 2007. – 351 с.

парвандаи ҷиноятӣ ва таъқиби ҷиноятӣ дар марҳилаи тафтишоти пешакӣ ҳамаҷониба ва пурра таҳлил карда мешаванд.

НЕКОТОРЫЕ ПРОБЛЕМЫ РЕАЛИЗАЦИИ ПРОЦЕССУАЛЬНОГО СТАТУСА АДВОКАТА-ЗАЩИТНИКА

ДЕЛЛЬ ДАРЬЯ АЛЕКСАНДРОВНА

*доцент кафедры уголовного процесса Уральского юридического института МВД России,
кандидат юридических наук
e-mail: saushkina_dasha@mail.ru*

Правовой статус защитника, как и любого другого участника уголовного судопроизводства, состоит не только из его прав, но и из юридических обязанностей. Безусловно, в аспекте реализации адвокатом своих прав сложности наблюдаются, но в основе своей они сводятся к тому, что стороны защиты и обвинения наделены разным объемом полномочий на стадии предварительного расследования, что определяется публичным началом самого уголовного судопроизводства. Многие ученые рассматривали в своих трудах деятельность защитника с позиции реализации им своих прав¹. В области исполнения возложенных на защитника обязанностей возникают не менее значимые проблемы, требующие анализа и разрешения. Стоит отметить, что такие обязанности представлены в Уголовно-процессуальном кодексе Российской Федерации (далее – УПК РФ) в несколько завуалированной форме.

Так, например, одна из обязанностей адвоката напрямую вытекает из его процессуальной роли - обязанность оказывать помощь участнику уголовного судопроизводства и представлять его интересы. По этой причине адвокат не вправе занимать позицию, противоречащую позиции и волеизъявлению подзащитного лица, и делать публичные заявления о доказанности его вины, если тот ее отрицает, за исключением случаев, когда адвокат убежден в наличии самоговора своего подзащитного.

Например, Верховный Суд РФ в своем определении от 03.04.2012 № 26-Д12-1 установил, что адвокат Евлоев Р.А. в суде первой инстанции осуществлял защиту Гагиева, который свою вину в содеянном не признал и от дачи показаний в судебном заседании отказался. Между тем, адвокат Евлоев Р.А., выступая в прениях в защиту интересов Гагиева, просил признать Гагиева виновным в совершении преступлений, предусмотренных ч. 1 ст. 115 и ч. 1 ст. 112 УК РФ, и назначить ему наказание, не связанное с лишением свободы. Таким образом, адвокат Евлоев Р.А. выступив против воли осужденного Гагиева, не выполнил свои обязанности, связанные с представлением интересов в судебном заседании

¹ См. например: Раушенбах, А.В. Реализация защитником права на участие в доказывании по уголовному делу / А.В. Раушенбах // Научный аспект. – 2024. – Т.38. – № 5. – С. 5210–5214; Баев, М.О., Цурлуй, О.Ю. О процессуально-тактической проблеме реализации адвокатом-защитником права на обжалование в досудебных стадиях уголовного судопроизводства / М.О. Баев, О.Ю. Цурлуй // Воронежские криминалистические чтения. – 2018. – № 20. – С. 19–24; Васильева, Т.В., Латыпов, В.С. Отдельные вопросы реализации права защитника на собирание доказательств в уголовном процессе / Т.В. Васильева, В.С. Латыпов // В сборнике: Наука. Исследования. Практика. Сборник статей LXX International scientific conference. – СПб, 2023. – С. 102–104 и др.

осужденного Гагиева, тем самым лишив его права на эффективную защиту и доведение до суда позиции по рассматриваемому уголовному делу, то есть, нарушил гарантированное Конституцией РФ право на защиту Гагиева¹.

Говоря об обязанностях адвокатов-защитников, необходимо остановиться на обязанности не осуществлять одновременную защиту двоих обвиняемых или подозреваемых, имеющих противоречивые интересы. Нарушение такой обязанности адвоката стало причиной отмены приговоров по одному из уголовных дел. Так, согласно тексту апелляционного определения Судебной коллегии по уголовным делам Верховного Суда РФ от 02.08.2018 № 30-АПУ18-4сп, было установлено, что непосредственно в судебном заседании отводы адвокату Айларову С.И. в связи с одновременной защитой двоих подсудимых, имеющих противоречивые интересы, не заявлялись, а впоследствии в отношении Алборова А.Ю. был постановлен оправдательный приговор. Между тем, в рассматриваемом судебном заседании каждый из подзащитных в отдельности, в том числе и осужденный Алборов И.О., были объективно лишены возможности реально пользоваться помощью профессионального защитника-адвоката, что фактически свидетельствует о нарушении права Алборова И.О. на защиту, являющимся существенным нарушением требований уголовно-процессуального закона, безусловно влекущим отмену постановленного в отношении него обвинительного приговора². Обоих подсудимых по назначению суда защищал один адвокат, но, как следует из материалов данного уголовного дела, объемы предъявленного лицам обвинения и роли каждого из них в инкриминированных деяниях существенно различались, и, следовательно, конкретные интересы каждого из них в судебном заседании как подсудимых, а до этого как подследственных объективно не совпадали.

Приводя вышеуказанный пример стоит отметить, что в вопросе одновременной защиты двух обвиняемых существует тонкая грань. Так, Верховный Суд РФ в кассационном определении не усмотрел нарушений в действиях адвоката Т., которая защищала подсудимых Д. и Ш. изначально по разным уголовным делам. Оба подсудимых не знали о преступной деятельности друг друга и не давали показаний, которые могли бы затронуть интересы другого. Позднее, еще до объединения дел в одно производство, Д. отказался от услуг адвоката Т., и заключил соглашение с другим адвокатом. Таким образом, фактически конфликта интересов между Д. и Ш. не существовало³.

Следует обратить внимание, что во многих судебных решениях при оценке выполнения адвокатом в рамках уголовного процесса своих обязанностей суды ссылаются не на нормы УПК РФ, а на ФЗ «Об адвокатской деятельности» и на Кодекс профессиональной этики адвоката⁴. Так, например, согласно апелляционному определению Свердловского областного суда от 18.02.2016 по делу № 33-2991/2016⁵, было признано обоснованным удовлетворение исковых требований М.С.АБ. о компенсации морального вреда за ненадлежащее исполнение адвокатом Ж. своих профессиональных обязанностей при защите

¹ Определение Верховного Суда РФ от 03.04.2012 г. № 26-Д12-1 // [Электронный ресурс] – Режим доступа: <https://consultant.ru/> (дата обращения: 13.12.2025 г.)

² Апелляционное определение Судебной коллегии по уголовным делам Верховного Суда РФ от 02.08.2018 г. № 30-АПУ18-4сп // [Электронный ресурс] – Режим доступа: <https://consultant.ru/> (дата обращения: 12.12.2025 г.)

³ Кассационное определение Верховного Суда Российской Федерации от 26.03.2025 г. по делу № 37-УД25-Зсп-А1 // [Электронный ресурс] – Режим доступа: <https://consultant.ru/> (дата обращения: 28.12.2025 г.)

⁴ Кодекс профессиональной этики адвоката (принят I Всероссийским съездом адвокатов 31.01.2003 г.) // Российская газета. – № 222. – 2005.

⁵ Апелляционное определение Свердловского областного суда от 18.02.2016 г. по делу № 33-2991/2016 // [Электронный ресурс] – Режим доступа: <https://consultant.ru/> (дата обращения: 08.12.2025 г.)

М.С.АБ. При этом, в судебном решении отмечено, что, участвуя в уголовном процессе в качестве защитника адвокат Ж. нарушил требования ст. 7 ФЗ «Об адвокатской деятельности» и п. 1 ст. 8 Кодекс профессиональной этики адвоката. В то же время, согласно ч. 1 ст. 1 УПК РФ, порядок уголовного судопроизводства должен регулироваться исключительно УПК РФ или Конституцией РФ. Поэтому, ссылка судов на положения иных нормативных правовых актов при оценке деятельности адвоката в рамках уголовного судопроизводства фактически противоречит требованию ч. 1 ст. 1 УПК РФ.

При этом анализ текста уголовно-процессуального закона показал, что в отличие от прав адвоката-защитника, отдельной статьи, закрепляющей обязанности адвоката-защитника, в УПК РФ нет. Такую особенность норм уголовно-процессуального закона замечает и А.А. Щербакова в своем исследовании¹. В связи с этим, считаем целесообразным предложить законодателю дополнить УПК РФ нормой, разрешающей в рамках уголовного процесса для определения юридических обязанностей адвоката использовать положения ФЗ «Об адвокатской деятельности» и Кодекса профессиональной этики адвоката.

Согласно ч. 5 ст. 49 УПК РФ, адвокат обязан дать подписку о неразглашении сведений, составляющих государственную тайну, если в деле имеются такие сведения. При этом по смыслу данной нормы момент вступления адвоката-защитника в уголовное дело предшествует даче им письменного обязательства о неразглашении. Более того, нарушение им письменного обязательства о неразглашении не может являться основанием для замены адвоката-защитника, а может лишь являться основанием для привлечения его к ответственности². Именно к такому выводу пришел Конституционный Суд РФ, рассмотревший 27 марта 1996 г. ряд жалоб, поступивших от граждан³.

Анализ текста УПК РФ позволил отметить, что многие обязанности адвоката сформулированы законодателем в качестве запретов, т.е. обязанности бездействовать. Так, например, ст. 72 УПК РФ закрепляет запрет участия адвоката в производстве по уголовному делу, если он является родственником других участников уголовного процесса (дознавателя, следователя, прокурора и т.д.). Законодатель также запрещает адвокатам, состоящим в родстве, выступать в качестве защитников лиц, если интересы этих лиц противоречат друг другу. В своём определении № 77-о05-3 от 17.03.2005⁴ Верховный Суд РФ указал следующее: близкие родственные отношения между адвокатами, осуществляющими защиту лиц, интересы которых противоречат друг другу, исключают возможность одновременного участия адвокатов в производстве по уголовному делу в качестве защитников. Считаем, что подобные ограничения всё же имеют форму запретов, не могут восприниматься как обязанности и должны быть обозначены в УПК РФ формулировкой «защитник не вправе».

В контексте совершенствования законодательства представляется целесообразным обратиться к аналогичным положениям Уголовно-процессуального кодекса Республики Таджикистан (далее – УПК РТ), являющимися наиболее удачными с точки зрения юриди-

¹Щербакова, А.А. О процессуальном статусе защитника в уголовном судопроизводстве на стадии предварительного расследования / А.А. Щербакова // Адвокатская практика. – 2024. – № 2. – С. 17.

²Безлепкина, Б.Т. Комментарий к Уголовно-процессуальному кодексу Российской Федерации (постатейный). 16-е изд., перераб. и доп. – М., 2023. – С. 174.

³Постановление Конституционного Суда РФ «По делу о проверке конституционности статей 1 и 21 Закона РФ от 21.07.1993 г. «О государственной тайне» в связи с жалобами граждан В.М. Гурджиянца, В.Н. Синцова, В.Н. Бугрова и А.К. Никитина» от 27.03.1996 г. № 8-П // [Электронный ресурс] – Режим доступа: <https://consultant.ru/> (дата обращения: 22.12.2025 г.)

⁴ Определение Верховного Суда РФ от 17.03.2005 № 77-о05-3 // [Электронный ресурс] – Режим доступа: <https://consultant.ru/> (дата обращения: 24.12.2025 г.)

ческой техники. Так, ст. 53 УПК РТ содержит и запреты (ч. 6), и обязанности (ч. 7), что позволяет разграничивать действия защитника, дает большую конкретизацию и, как следствие, в некоторой степени предупреждает злоупотребления полномочиями со стороны защитника. Считаем, что неверная интерпретация защитником своих процессуальных возможностей и ограничений приводит к произволу с его стороны при производстве предварительного расследования и рассмотрения дела судом.

Таким образом, исследовав некоторые проблемы реализации обязанностей адвоката в уголовном судопроизводстве, можно сделать ряд выводов и предложений по совершенствованию уголовно-процессуального законодательства.

1. Ввиду отсутствия отдельной статьи, закрепляющей обязанности адвоката в УПК РФ, считаем целесообразным предложить законодателю дополнить УПК РФ нормой, разрешающей в рамках уголовного процесса для определения юридических обязанностей адвоката использовать положения ФЗ «Об адвокатской деятельности» и Кодекса профессиональной этики адвоката.

2. Многие обязанности адвоката сформулированы законодателем в качестве запретов, т.е. обязанности бездействовать, ввиду чего есть необходимость на законодательном уровне разграничить запреты и обязанности данного участника.

МУСТАҚИЛИЯТИ СУД ВА ҲАДДИ МУҲОКИМАИ СУДИИ ПАРВАНДАҲОИ ҶИНОЯТӢ

ҚАҲОРОВ НАСИМҶОН МАЗБУТОВИЧ

*Мудири кафедраи ҳуқуқи судӣ ва назорати прокурорӣи факултети ҳуқуқшиносӣи
Донишгоҳи давлатии ҳуқуқ, бизнес ва сиёсати Тоҷикистон,
номзади илмҳои ҳуқуқшиносӣ, дотсент
e-mail: knasim-1985@mail.ru*

Дар давлати ҳуқуқбунёд суд мақомоти мустақили ҳокимияти давлатӣ эътироф мегардад. Дар асоси моддаи 84 Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон, ҳокимияти судӣ мустақил буда, ҳуқуқ ва озодии инсон ва шаҳрванд, манфиати давлат, созмону муассисаҳо ва қонуниятро адолатро ҳифз менамояд.

Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон таъмини адолати судиро дар ташаккули давлати ҳуқуқбунёд яке аз муҳимтарин вазифаҳои давлат дониста, доир ба масъалаи пешбарии номзадҳо ба вазифаи судья роҳбарони масъулно вазифадор кардаанд, ки шахсияти номзадро бо тартиби муқарраргардида омӯзанд ва ба вазифаи масъулиятноки судья ҳуқуқшиносонеро пешниҳод намоянд, ки дониши хуби назариявӣ ва таҷрибаи кофӣи касбӣ дошта, аз ҷиҳати одоби ахлоқ ва рафтору кирдор ба ин мансаби масъули давлатӣ муносиб бошанд¹.

Вазифаи суд дар Ҷумҳурии Тоҷикистон таҳкими ҳамаҷонибаи қонуният ва таъмин намудани адолати иҷтимоӣ эътироф гардид, ки бо роҳи баррасии

¹ Паёми Асосгузори сулҳу Ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, 22-юми декабри с. 2016 // Минбари халқ, № 51 (1083), 2016.

парвандаҳои конститутсионӣ, граждони, ҷиноятӣ, хоҷагӣ ва парвандаҳо оид ба ҳуқуқвайронкунии маъмурӣ аз ҷониби суд ба амал бароварда мешавад¹.

Дар Қонуни конститутсионии Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи судҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон” омадааст, ки ҳокимияти судӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон танҳо ба судҳо дар симои судяҳо ва машваратчиёни халқӣ, ки дар ҳолатҳои муқарраркардаи қонун барои ба амал баровардани адолати судӣ ҷалб шудаанд, тааллуқ дорад. Яъне, ба амал баровардани адолати судӣ тайиноти (функсияи) асосии суд мебошад. Айнан чунин талабот дар қонунҳои ҷумҳуриҳои собиқ ИҶШС ҷой доштанд².

Дар моддаи 5 Қонуни конститутсионии Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи судҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон» омадааст, ки мустақилияти судя бо роҳҳои зерин таъмин карда мешавад:

- тибқи қонун интиҳоб, таъйин, озод ва бозхонда шудани судя;
- дахлнопазирии судя;
- ба амал баровардани адолати судӣ тибқи тартиби муқарраркардаи қонун;
- махфӣ будани машварати судяҳо ҳангоми баровардани санадҳои судя;
- манъи ҳама гуна даҳолат ба ғаёолият дар бобати баамалбарории адолати судӣ таҳти таҳдиди ҷавобгарӣ;
- ҷавобгарӣ барои эҳтиром накардани суд;
- ҳуқуқ барои ба истеъфо баромадан, бо хоҳиши худаш ба кори дигар гузаштан, аз вазифа озод шудан ва бозхонди судя;
- ташкили ҷомеаи судяҳо;
- муҳайё намудани шароити ташкилию техники барои ғаёолияти судҳо;
- таъминоти моддӣ ва иҷтимоии судя мувофиқи мақоми баланди ӯ аз ҳисоби давлат.

Кафолатҳои мазкур дар таъмини мустақилияти судяҳо ба ҳамаи судяҳо тааллуқ дорад ва бо ягон санади меъёрии ҳуқуқӣ бекор ё маҳдуд карда намешавад.

Яке аз кафолатҳои мустақилияти судя нораво будани даҳолат кардан ба ғаёолияти судя ҳангоми ба амал баровардани адолати судӣ мебошад.

Муҳаққиқон ватанӣ Раҳматулоев А.Э., Қаландарова М.Д. қайд мекунанд, ки ҳангоми пешбурди парвандаҳои ҷиноятӣ ҳадди мустақилияти суд, судя (мустақилияти муурофиавӣ) бо тартиби муқарраркардаи қонун, бо доираи амали принципҳои муурофиавии ҷиноятӣ, бо таъмини ҳуқуқи озодиҳои инсон ва шаҳрванд ва ҳадди муҳокимаи судӣ муайян мешавад, ки маҳдудиятро ифода намекунад³.

Аз ҳамин мавқеъ, олимони дигар андеша доранд, ки «мустақилияти суд» ва «беғаразии суд» амалишавии адолати судиро таъмин мекунанд⁴. Мустақилият муайян кардани самти ба ҳадаф ноил шудан нест, балки воситаи таъмини қабули қарорҳои беғаразона аст⁵. Муаллифони дигар қайд мекунанд, ки мустақилият воситаи

¹ Қонуни конститутсионии Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи судҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон” аз 26-уми июли с. 2014, № 1084 // Аҳбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, с. 2014, №7 қ.1, мод. 380; с. 2015, №7-9, мод. 698, с. 2016, № 7, мод. 603; с. 2018 № 2, мод. 62, с. 2021, № 1-2, мод.1; № 4, мод.191.

² Стецовский, Ю.Н. Судебная власть: учебное пособие. - М.: Норма, 1999. - С. 189-200; Судебные системы европейских стран: справочник. - М.: Спарк, 2002. - С. 173.

³ Раҳматулоев, А.Э., Қаландарова, М. Принципҳои адолати судӣ оид ба парвандаҳои ҷиноятӣ- кафолати таъмини адолати иҷтимоӣ. – Хучанд: Меъроҷ. 2012. – С. 48.

⁴ Михайловская, И.Б. Суды и судьи: независимость и управляемость. - М: "Прспект", 2010. - С.11-12.

⁵ Соломон-мл Питер Г. Судебная реформа Путина: не только независимость, но и подотчетность судей // Конституционное право: восточноевропейское обозрение. - 2002. - № 2(39). - С. 32.

таъмини беғаразии суд ва адолат аст¹. Дар сатҳи байналхалқӣ эътироф шудааст, ки мустақилият ҳуқуқи судя, беғразӣ уҳдадорӣ у мебошад, ки онҳо алоқамандии ногустанӣ амалишавӣ доранд².

Суд мустақилона бо ёрии амалҳои муурофиавӣ, бо тартиби муайянкардаи қонун мустақилона қобили қабул, дахлдор, аниқ ва кофӣ будани маълумоти ба муҳокимаи судӣ пешниҳодшударо мавриди санҷиш ва баҳодихӣ қарор медиҳад, ки қонунӣ, асоснок ва одилона ҳал шудани масъалаҳои муурофиавиро имконпазир мегардонад³. Дар сурати бо амалҳои судӣ тасдиқи худро наёфтани қобили қабул дониста шудан, дахлдорӣ, аниқ ва кофӣ будани маълумоти ба муҳокимаи судӣ пешниҳодшуда, суд вазифадор аст бо ташаббуси худ дар бораи беъътибор донистани далелҳои пешниҳодшуда ва аз айбдорӣ хориҷ карда шудани онҳо қарори дахлдор қабул намояд.

Суд мустақилона бояд ҳамаи ҳолатҳоро, ки ба хулоса таъсири ҷиддӣ расонида метавонанд, ба ҳисоб гирад. Агар дар парванда далелҳои ба ҳам муқобил, ки барои хулосаи суд аҳамияти ҷиддӣ доранд, мавҷуд бошанд, суд бояд дар ҳукм нишон диҳад, ки бо кадом асосҳо баъзеи ин далелҳоро қабул кардаасту бо кадом асосҳо далелҳои дигарро рад намудааст⁴.

Агар хулосаи суд, ки дар ҳукм ифода ёфтааст, ихтилофҳо дошта бошанду барои ҳал намудани масъалаи гунаҳгор будан ё бегуноҳии шахси маҳкумшуда, ё худ сафед кардашуда, барои дурусти татбиқ намудани қонуни ҷиноятӣ ё барои муайян кардани чораи ҷазо таъсир расонанд ё худ таъсир расонда метавониста бошанд, суд бояд тамоми ихтилофҳои ҷойдоштаро бо асоснок кардани ҳар як банди хулоса, баргараф намояд. Суд бояд далелҳои боъътимодро ба асос гирад, ки ба ҷоиз, дахлдор, саҳеҳ (аниқ) ва барои хулосабарорӣ кифоя будани онҳо, дар маҷлиси судӣ баҳои ҳолисонаи ҳуқуқӣ дода шудаанд.

Ҳукми суд ба шарте одилона дониста мешавад, ки дар он ҷазои ба гуноҳгор таъингардида мутобиқи меъёри дахлдори Кодекси ҷиноятӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки ҷавобгарии ҷиноятиро барои содир намудани ҷиноят пешбинӣ мекунад, бо назардошти дараҷаи ба ҷамъият хавфнокии ҷиноят, оқибати он, шахсияти гунаҳгор, ҳолатҳои вазнинкунанда ва сабуқкунандаи ҷазо таъйин шуда бошад. Албатта, мутобиқи қисми 1 моддаи 8 Кодекси ҷиноятӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон ҷазо ва ҷораҳои дигари хусусияти ҳуқуқии ҷиноятӣ, ки нисбати шахси ҷиноят содирнамуда татбиқ мешаванд, бояд одилона бошанд, яъне ба хусусияту дараҷаи хавфнокии ҷамъиятии ҷиноят, ҳолатҳои содир намудани он ва шахсияти гунаҳгор мувофиқ бошанд.

Лекин, ба андешаи муаллифон, ки онро ҷонибдорӣ мекунем, талаботи одилона эътироф шудани ҳукм набояд чун ифодаи мувозинати байни манфиатҳои расмӣ давлат ва манфиати шахс (хусусӣ) ҷамъбаст гашта, танҳо бо роҳи муайян кардани «дараҷаи ба ҷамъият хавфнокии кирдори ба ҷамъият хавфнок, шахсияти гунаҳгор ва бо таъини ҷазои ҷиноятӣ» хотима ёбад⁵.

¹ Сайкин, Л., Грузд, Б. Невозможно быть беспристрастным, рассматривая отвод самому себе // Российская юстиция, 2003. № 11. - С. 18.

² Ниг.: Принципиҳои асосии мустақилияти мақомоти судӣ (б.6). Резолютсияи СММ аз соли 1985 // Сборник международных договоров ООН. Нью-Йорк, 1989. - С. 303.

³ Рудич, В.В. Справедливость в уголовном судопроизводстве: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09 / В.В. Рудич. - М. 2013. - С. 75.

⁴ Громов, Н.А. Уголовный процесс России: учебник / Н.А. Громов. - М.: Экспресс, 1998. - С. 11-19.

⁵ Маганкова, А.А. Актуальные вопросы справедливости приговора суда первой инстанции в современном уголовном процессе России: автореф...канд. юрид. наук: 12.00.09 / А.А. Маганкова. - Челябинск, 2013. - 29с.; Федорин, В.Е. Процессуальные гарантии объективности и беспристрастности про-

Дар санадҳои умумиэътирофгаштаи байналхалқӣ низ (м. 10 Эъломияи ҳуқуқи башар (с. 1948), банди 14 Паймонаи байналхалқии ҳуқуқҳои граждани ва сиёсии инсон (1966), моддаи 6 Конвенсияи Аврупо оид ба ҳимояи ҳуқуқи озолии инсон (1950) ҳуқуқи ҳар як шахс ба муурофиаи одилонаи судӣ кафолат дода шудааст, ки мафҳуми адолат на ҳамчун асоси роҳбарикунанда, балки чун ҳуқуқ «ба муурофиаи одилонаи судӣ» ва риояи «талаботи муурофиавӣ» ифода гаштааст¹.

Дар меъёрҳои қонунгузории муурофиавии ҷиноятӣ ватани низ чунин муқаррарот пешбини шудааст, ки тибқи он далелҳо бояд «ҳақиқатро оид ба ҳама ва ҳар як ҳолате, ки бояд бо парвандаи мазкур исбот карда шаванд, бе баҳс муайян намоянд» (қ. 5 м. 88 КМҚ ҚТ, қ. 4, м. 21 Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи тартиб ва шароити дар ҳаёти ҳамагон доштани гумонбаршуда, айбдоршаванда ва судшаванда»²).

Ба андешаи мо, маҳз ҳалли одилонаи тамоми масъалаҳои марбут ба парвандаи ҷиноятӣ ҳадди ваколатҳои судро дар ба амалбарории адолати судӣ муайян месозад. Хулосаи суд оиди муқаррар шудани тамоми ҳолатҳои марбут ба парвандаи ҷиноятӣ ва ҳалли ҳуқуқии тамоми масъалаҳои муурофиавӣ, ки дар ҳукм ифода меёбанд, аҳамияти иҷтимоӣ-маънавии адолати судиро таҷассум мекунад.

Суд дар ҳонаи машваратӣ ҳангоми баровардани ҳукм масъалаҳои зеринро бояд одилона ҳал кунад (м.м. 2, 335 КМҚ ҚТ):

- кирдоре, ки дар содир намудани он судшаванда айбдор карда мешавад, ҷой дорад, ё не;
- оё исбот шудааст, ки кирдорро судшаванда содир кардааст;
- ин кирдор ҷиноят аст, ё не ва он маҳз бо кадом моддаи қонуни ҷиноятӣ пешбини карда шудааст;
- судшаванда дар содир намудани ин ҷиноят гунаҳкор аст, ё не ва ҳолатҳои сабуқкунанда ва вазнинкунандаи ҷазо мавҷуданд, ё не;
- ба судшаванда барои ҷинояти содирнамудааш ҷазо додан лозим аст, ё не;
- ба судшаванда кадом ҷазо бояд таъин карда шавад;
- шахси аз озодӣ маҳрумшуда дар кадом намуд ва низоми муассисаи ислоҳӣ бояд муҳлати ҷазоро адо намояд.
- даъвои граждани қобили қонегардонӣ аст, ё не, ба манфиати кӣ ва инчунин агар даъвои граждани арз нашуда бошад, товони зарари молумулкӣ ситонида мешавад, ё не;
- бо молу мулк, ки барои таъмини даъвои граждани, ё эҳтимоли минбаъдаи мусодира таҳти ҳаёс қарор дода шудааст, чӣ бояд кард?
- бо далелҳои шайъӣ чӣ бояд кард?
- хароҷоти муурофиавӣ ба кадом андоза ба зиммаи кӣ бояд гузошта шавад?
- судшавандаро аз унвонҳои махсус, ё рутбаҳои ҳарбӣ, инчунин ордену медалҳо ва унвонҳои фахрӣ маҳрум созад, ё не;

фессиональных участников уголовного судопроизводства: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09 / В.Е. Федорин. - Воронеж. 2007. – С. 125.

¹ Алексеева, Л.Б. Право на справедливое судебное разбирательство: реализация в УПК РФ общепризнанных принципов и норм международного права: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.09 / Л.Б. Алексеева. - М., 2003. - С. 12.

² Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи тартиб ва шароити дар ҳаёти ҳамагон доштани гумонбаршуда, айбдоршаванда ва судшаванда» аз 28-уми июни с. 2011, № 720 // Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, с. 2011, № 6, мод. 433; с. 2013, № 12, мод. 883; с. 2016, № 3, мод. 135; № 5, мод. 363; с. 2020, № 1, мод. 12, с. 2021. № 1-2, мод. 8.

- татбиқи чораҳои маҷбурии дорои хусусияти тиббиро, дар ҳолатҳое, ки дар қисми 2 моддаи 98 Кодекси ҷиноятӣи Ҷумҳурии Тоҷикистон, пешбинӣ шудаанд;
- дар хусуси чораи пешгирӣ ба ҳаққи судшаванда.

Тамоми масъалаҳои номбаршуда бояд дар асоси таҳқиқии ҳамаҷониба, пурра ва ҳолисонаи далелҳое, ки ба муҳокимаи судӣ аз ҷониби мақомоти таъқиби ҷиноятӣ ва дигар иштирокчиён пешниҳод гардида, дар маҷлиси суд мавриди муҳокима ва баҳодихӣ қарор дода шудаанд, ҳалли одилонаи ҳудро ёбанд.

Бинобар ин, талаботи одилона эътироф шудани ҳукм, бо мазмун ва моҳияти худ бояд аз арзиши олий доштани ҳуқуқу озодии инсон сарчашма гирифта, дар ягонагӣ пайвастагии мазмуни меъёрҳои ҳуқуқии моддӣ ва муурофиявиرو дар амал таъмин намояд, ки мутобиқ ба арзишҳои олии иҷтимоӣ бошад.

Лекин, агар ба матни масъалаҳои дар м. 335 КМЧ ҚТ пешбинишуда диққат диҳем, маълум мешавад, ки дар байни масъалаҳое, ки суд дар ҳонаи машваратӣ хангоми баровардани ҳукм дида мебарояд, масъалаи исботи ҳудро ёфтани аломати таркиби ҷиноят, кирдори ба ҷамъият хавфнок, айбдорӣ ё гунаҳгории судшаванда, таъини ҷазо ҷойи марказиро ишғол кардааст. Лекин, масалан ҳолатҳое, ки ба ҳалли дурусти парвандаи ҷиноятӣ аҳамият доранд ва тибқи м.м. 72, 85 КМЧ ҚТ бояд исбот карда шаванд, ба доираи масъалаҳое, ки суд дар ҳонаи машваратӣ ҳал мекунад, пурра дохил нашудаанд, ки бар хилофи вазифаи муурофияи ҷиноятӣ оид ба ҳалли одилонаи тамоми масъалаҳои баррасишаванда дар муҳокимаи судӣ (м. 2 КМЧ ҚТ) ва принсипи пурра, ҳамаҷониба ва ҳолисона муайян кардани ҳолатҳои парвандаи ҷиноятӣ (м. 21 КМЧ ҚТ) мебошад.

Бинобар ин, ба ҳадафи муурофиявӣ мувофиқ аст, ки ба қисми 4 м.333 КМЧ ҚТ тағйироти зерин илова карда шаванд:

«Ҳукми суд ба шарте одилона доништа мешавад, ки дар он ҷазои ба гуноҳгор таъингардида мутобиқи моддаи Кодекси ҷиноятӣи Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки ҷавобгарии ҷиноятиро барои содир намудани ҷиноят пешбинӣ мекунад, таъин гардида, ҳалли масъалаҳои дигари муурофиявӣ бо назардошти исботи ҳудро ёфтани тамоми ҳолатҳои содир шудани ҷиноят ва ба парвандаи ҷиноятӣ аҳамиятдошта, мутобиқ ба арзишҳои иҷтимоӣ ҳуқуқӣ бошад».

ИСБОТ ДАР МУРОФИАИ ҶИНОЯТӢ

ОДИНАЗОДА НОСИР САДИР

*Омӯзгори кафедраи муурофияи ҷиноятӣи факултети № 2-юми Академияи ВКД
Ҷумҳурии Тоҷикистон, номзади илмҳои ҳуқуқшиносӣ, полковники милитсия
E-mail: odinaev1977@yandex.ru*

Мутобиқи моддаи 5 Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон, ҳуқуқу озодиҳои инсон ва шаҳрвандро давлат эътироф, риоя ва ҳифз менамояд¹.

Яке аз вазифаҳои асосии конунгузорӣ ин ҳимояи ҳуқуқу озодиҳои инсон ва шаҳрванд, амнияти ҷамъиятӣ ва ахлоқ, моликият, ҳимояи сохти конститусионӣ ва

¹ Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 6-уми ноябри соли 1994 бо тағйиру иловаҳо аз 26-уми сентябри с. 1999, 22-юми июни с. 2003 ва 22-юми майи с. 2016 (бо забонҳои тоҷикӣ ва русӣ). – Душанбе: Ганҷ, 2016. – С. 2.

амнияти Ҷумҳурии Тоҷикистон аз таҷовузи ҷиноятӣ, таъмини сулҳ ва амнияти башарият, тарбияи шаҳрвандон дар руҳияи риояи Конститутсия ва қонунҳои ҷумҳурии инчунин пешгирии ҷиноятҳо иборат аст¹.

Аз ин рӯ вазифаҳои аввалиндараҷаи мақомоти ҳифзи ҳуқуқ мубориза бар зидди ҷинояту ҷинояткорӣ буда пеш аз ҳама, пешгирии ҷиноят ва тартиботи ҷамъияти ва амнияти шаҳрвандонро таъмин менамояд. Ҳалли ин масъала дар ҳама давр аз сатҳи тараққӣ кардани илми муурофияи ҷиноятӣ вобаста аст. Дар рафти мубориза бар зидди ҷинояткорӣ бояд аз чорчубаи қонунгузорӣ набаромада, балки баҳри мустаҳкам намудани фаъолияти тафтишоти вобаста ба танзими ҳуқуқӣ ва инсондустии муурофияи судӣ - тақвият додани кафолат, ҳуқуқ, манфиати қонуни ва озодии шахс, баланд бардоштани иштирок ва мустақилият дар вақти иҷро кардани вазифаҳои муурофиявӣ, баҳри беҳтар намудани кори тафтишот, муҳаёкунии кафолати қонуни ва адолати судӣ кушиш ба харҷ дода шавад.

Барои ҳалли вазифаҳои муурофияи ҷиноятӣ, ки аз ошкор кардани ҷиноят, ғош кардани шахси гунаҳгор, одилона ҷазо додани он ва ғайра иборат аст, бояд ҳамаи ҳолатҳое, ки барои ҳалли ҳар як парвандаи ҷиноятӣ ва қабули қарори қонунӣ заруранд, муайян карда мешаванд. Воқиф шудан аз ин ҳолатҳо бо роҳи исбот муурофиявӣ-ҷиноятӣ сурат мегирад.

Воқиф гардидан аз ин ё он ҳолат бо тарзҳои гуногун: гувоҳии дил (интуиция), таҳлили мантиқӣ, озмоиши (эксперименти), ва ғайра мумкин аст. Ҳарчанд натиҷаҳои бадастомада дуруст ва ҳақиқӣ бошанд ҳам, то вақте ки ба воқеият мувофиқ будани онҳо бо тартиби муқаррарнамудаи қонун исбот карда нашавад, онҳо аҳамияти муурофиявӣ-ҷиноятӣ дошта наметавонанд. Ҳамин тавр, воқифият ва исботкунӣ мафҳумҳои гуногунмаъно мебошанд. Исбот аз воқифият бо он, ки ҳуқуқ онро ба танзим медарорад, фарқ мекунад. Қонун предмет, ҳуқуқ, шакл ва тарзу воситаҳои исботро муайян мекунад.

Исботкунии муурофиявӣ танҳо бо ёрии далелҳое, ки бо тарзи муносиб аз сарчашмаҳои муқаррарнамудаи қонун гирифта шудаанд, мумкин аст. Ҳолатҳои парвандаи ҷиноятӣ бояд на танҳо дарк, балки бо тартиби муқаррарнамудаи қонун тасдиқ ва мустаҳкам карда шаванд. Исбот муурофиявӣ-ҷиноятӣ аз исбот мантиқӣ, ки он ҷо исбот кардан - бо далел ва вазъҳо тасдиқ кардани ҳолату вазъияти пешбарӣшуда ва дар асоси он баровардани хулоса мебошад, фарқ мекунад. Исботкунии муурофиявӣ-ҷиноятӣ танҳо бо амалиёти мантиқӣ алоқаманд набуда, он асосан аз фаъолияти амалӣ доир ба муайянкунии ҳолатҳои содиршавии ҷиноят иборат аст.

Ҷиноят мисли ҳар гуна ҳодисаи дигар дар олами атроф инъикос гардида, дар предметҳои моддӣ ва шуури одамон нақши худро мегузорад. Ҳамон нақшҳое, ки ба шакли муайянкардаи қонун дароварда мешаванд, далелҳо мешаванд ва ҷараёни дарккунии ҳолатҳои муҳими парванда, ки дар шакли муқаррарнамудаи қонун мегузарад, характери исботкунии муурофиявӣ-ҷиноятӣ пайдо мекунад.

Исботкунӣ - ин фаъолияти мақомоти таҳқиқот, тафтишоти пешакӣ, прокурор, суд ва судья мебошад, ки бо тартиби муқаррарнамудаи қонун барои ҷамъ кардан, тафтиш намудан ва баҳо додани далелҳо, бо мақсади муайян кардани ҳақиқат оид ба парвандаи ҷиноятӣ ва иҷрои вазифаҳои муурофияи ҷиноятӣ, ба амал оварда мешавад.

Ҳақиқатро дар муурофияи ҷиноятӣ олими шинохтаи тоҷик Маҳмудзода М.А. чунин шарҳ додааст: «фаъолияти мақомоти давлатӣ дар мубориза бар зидди

¹ Кодекси ҷиноятии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 21-уми майи с. 1998, № 574 // Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, с. 1998, № 9, мод. 68, мод. 69, № 22, мод. 306; с. 1999, № 12, мод. 316; Қ ҶТ аз 07.08.2020, № 1717.

ҷинояткорӣ он вақт самарабахш мегардад, ки агар қарори онҳо нисбат ба ҳар як парванда аз рӯи ҳақиқат қабул шуда бошад. Баҳри ин, мақомоти таҳқиқ, муфаттиш ва суд бояд ходисаи ҷинояти содиршударо аниқ ва пурра дарк намоянд, хулосаи онҳо бояд ба воқеияти гузашта мувофиқат намояд. Танҳо дар сурати мувофиқат намудани хулосаи онҳо ба воқеияти замони гузашта ҳақиқат дар мавриди парвандаи ҷиноятӣ барқароршуда ҳисоб мешавад»¹.

Р.Р. Юлдошев масъалаи мазкурро чунин маънидод кардааст: «Ҳақиқат ҳолатест, ки новобаста аз қонун арзи вучуд дорад»². Дар қорҳои минъбадаи илмиашон Р.Р. Раҳмадҷонзода (Р.Р. Юлдошев) зухуроти ҳақиқатро дар муурофияи ҷиноятӣ чунин навиштаанд: «Ҳақиқат метавонад муқаррар карда шавад, агар раванди даркнамоӣ дуруст ба роҳ монда шавад»³.

Ба андешаи Мадвализода К.М., дар мавриде, ки функцияи асосии суд ин – ҳаллу фасли парвандаи ҷиноятӣ аст. Аз тарафи дигар, суд чун субъекти дорои уҳдадорӣ исботкунӣ, метавонад, ки далелҳоро ҷамъоварӣ, тафтиш ва баҳодихӣ намояд. Яъне, ки суд дар раванди муқаррар намудани ҳақиқат вобаста ба парвандаи ҷиноятӣ бевосита нақши муассир дорад⁴.

Бо мақсади ба даст овардани ҳақиқат ва ҳимояи ҳуқуқи озодиҳои шахрвандон ва ба даст овардани эҳтироми шахрвандонро ба мақомот ва адолати судӣ ин пеш аз ҳама мустаҳкам намудани қонуният, муборизаи беамон ба ҷинояткорӣ ва баланд бардоштани маърифати ҳуқуқии шахрвандон ба ҳисоб меравад. Исбот низ дар муурофияи ҷинояти ва назарияҳои илмӣ мақсади худро дорад, яъне муқаррар намудани ҳақиқати объективӣ, ки дар натиҷаи таҳқиқи пурра ва ҳаматарафаи иттилоот оид ба ҷиноят бо риояи қатъи талаботи қонун ва қоидаҳои мантиқӣ ба даст меояд⁵.

П.С. Абдуллоев дар ин хусуси исботкунӣ, чунин қайд намудааст: «Исботкунӣ оид ба парвандаи ҷиноятӣ ҳамчун раванди даркнамоии ҳақиқати воқеӣ дорои мақсадҳо, объектҳо, воситаҳо ва шаклҳои махсус мебошад»⁶.

Исбот ин раванди ба даст овардани ҳақиқат бо ҷамъ овардани далелҳои раднашаванда дар парвандаи ҷиноятӣ тафтишшуда истода ва баррасии он дар суд мебошад. Дар муурофияи ҷиноятӣ ҳақиқат танҳо бо воситаи далелҳо муқаррар карда мешавад⁷.

Бояд қайд намуд, ки мафҳуми ҳақиқат бояд аз нуқтаи назари қонунгузорӣ яъне аз нуқтаи назари муурофиявӣ фаҳмида шавад. Бояд муайян намудани ҳақиқат дар рафти тафтиши пешакӣ ва ё муурофияи суди бо риоя намудани талаботи қонунгузории муурофиявии ҷиноятӣ ба роҳ монда мешавад.

¹ Фарҳанги истилоҳоти ҳуқуқ / Зери таҳрири д.ю.н. Махмудзода М.А. – Душанбе: «Эр-граф», 2009. – С. 505.

² Юлдошев, Р.Р. Муурофияи ҷиноятӣ : китоби дарсӣ / Муҳаррири масъул Р.Р. Юлдошев. – Душанбе: «ЭР-граф», 2018. – С. 154.

³ Раҳмадҷонзода, Р.Р. Электронные доказательства в уголовном судопроизводстве Таджикистана / Р.Р. Раҳмадҷонзода // Доказывание в уголовном процессе: проблемы нормативного регулирования и правоприменения: материалы Международной научно практической конференции (Н. Новгород, ПФ ФГБОУВО «РГУП», 28 июня 2022 г.). – Н. Новгород: ООО «Печатная Мастерская РАДОНЕЖ», 2023. – С. 131-136.

⁴ Мадвализода, К.М. Исботкунӣ дар муурофияи судии ҷиноятӣ: масъалаҳои назариявӣ, танзими ҳуқуқӣ ва мушкилоти амалӣ: дис. ... номзади илмҳои ҳуқуқшиносӣ: 12.00.09 / Мадвализода Комрон Мадвалӣ. – Душанбе, 2024. – 217 с.

⁵ Кокарев, Л.Д., Кузнецов, Н.П. Уголовный процесс: доказательства и доказывание / Л.Д. Кокарев, Н.П. Кузнецов. – Воронеж: Изд-во Воронеж. ун-та, 1995. – С. 5.

⁶ Абдуллоев, П.С. Далелҳо ва исбот дар муурофияи ҷиноятӣ: воситаи таълимӣ. – Душанбе: «ЭР-граф», 2019. – С. 79.

⁷ Ғозиев, М.С. Ҳуқуқи муурофияи ҷиноятӣ: китоби дарсӣ. – Душанбе: Деваштич, 2009. – 403 с.

Мақсади исботкунӣ дар муурофияи ҷиноятӣ ин муайян намудани ҳақиқат бо ҷамъ овардан, тафтиш ва баҳо додани далелҳо дар рафти тафтиши парвандаи ҷиноятӣ зарур мебошад.

Исботкунӣ ҳам дар рафти таҳқиқоти ибтидоӣ, тафтишоти пешакӣ ва муурофияи суди ин маъноӣ ба даст овардани ҳақиқатро дорад яъне ҳақро ба ҳақдор расонидан ва таъин намудани ҷазои мувофиқ ба шахси гуҳаҳгор аз руи кирдори содирнамудааш ба амал бароварда мешавад.

Ҳамзамон бояд, ибтидоӣ дошт, ки исботкунӣ – ин бо воситаи далелҳо муайян намудани ҳамаи ҳолату фактҳо, ки ҷиҳати тафтиши ҳамаҷониба, пурра ва ҳолисона бо парвандаи ҷиноятӣ аҳамият доранд. Пеш аз ҳама исботкунӣ ин фаъолияти мақомотҳои таҳқиқ, тафтишоти пешакӣ, прокурор ва суд, инчунин дигар субъектони муурофияи ҷиноятӣ мебошад, ки тибқи талаботи қонуни муурофияи ҷиноятӣ оид ба ҷамъ намудан, тафтиш ва баҳо додани далелҳо вобаста ба факту ҳолатҳо, ки бояд исбот шаванд, ба амал бароварда мешавад. Ба ақидаи Рижакӯв А.П., исботкунӣ фаъолияти бо қонун танзимшудаи мақомоти ваколатдор ва шахсони мансабдор ҷиҳати ҷамъоварӣ, тафтиш ва баҳодихии сарчашмаи маълумотҳои муурофиявӣ, ки ба парванда марбутанд, мебошад¹.

Дар ин самт Ғозиев М.С. мафҳуми исботкуниро чунин матраҳ намудааст: «Исботкунӣ ин фаъолияти мақомоти тафтишоти пешакӣ, прокурор ва суд мебошад, ки барои ҷамъ кардан, санҷидан ва баҳо додани далелҳо бо мақсади муайян кардани ҳақиқат оид ба парвандаи ҷиноятӣ ва иҷро намудани вазифаи муурофияи ҷиноятӣ ба амал бароварда мешавад»².

Дар робита ба ин, Қӯдратов Н.А. пешниҳод менамояд, ки «Исботкунӣ – ин фаъолияти бо қонуни муурофиявии ҷиноятӣ танзимшудае мебошад, ки баҳри ҷамъ овардан, тафтиш намудан ва баҳодихии далелҳо бо мақсади муайян намудани ҳолатҳо, ки бояд исбот карда шаванд, равона карда шудааст»³.

Меъёрҳои ҳуқуқи муурофиявӣ-ҷиноятӣ, ки тартиби исботкуниро оид ба парвандаи ҷиноятӣ ба танзим мебароранд, ҳуқуқи исботкунӣ ном бурдан мумкин аст.

Маъсалаҳои оид ба парвандаи ҷиноятӣ муайян кардани ҳақиқатро назарияи исботкунӣ қор қарда мебарояд. Назарияи исботкунӣ қисми илми муурофияи ҷиноятӣ буда, мафҳумҳои чун далелҳо, сарчашмаи далелҳо, предмет, ҳудуд ва ҷараёни исботкуниро дар таҳқиқоти ибтидоӣ, тафтишоти пешакӣ ва муҳокимаи судӣ, меомӯзад.

Ҳуқуқи исботкунӣ ва назарияи далелҳо аз мавқеи мавҷуд будани ҳақиқати объективӣ ва имконияти аз он воқиф шудан, баромад мекунанд. Инчунин маъно дорад, ки ҳулоса ва қарорҳои мақомоти тафтиши пешакӣ ва суд бояд ҳақиқӣ бошанд, яъне воқеияти объективиро дуруст инъикос намоянд.

Хусусияти муқаррар намудани ҳақиқати парвандаи ҷиноятӣ он аст, ки ҷиноят барои субъекти исботкунӣ ҳодисаи гузашта мебошад ва барои ҳамин исботкунӣ барқарор кардани ҳолатҳои содир шудани ҷиноятро аз рӯи ахборе, ки дар шуури одамон ва объектҳои моддӣ акс ёфтааст, ифода менамояд.

Муайян кардани ҳақиқат дар рафти тафтишоти пешакӣ ки ин дар муурофияи ҷиноятӣ, амалӣ кардани вазифаи муурофияи судии ҷиноятӣ, ки мақсади он барои таҳкими қонуният ва тартиботи ҳуқуқӣ, пешгирии ҷиноят, эҳтироми қонун, ҳуқуқу

¹ Рижакӯв, А.П. Уголовный процесс: учебник для вузов / А.П. Рижакӯв. – 3-е изд. испр. и доп. – М.: Издательство НОРМА, 2004. – С. 189.

² Ғозиев, М.С. Асари зикршуда. – 403 с.

³ Ҳуқуқи муурофияи ҷиноятӣ: китоби дарсӣ / Зери таҳрири Н.А. Қӯдратов. – Душанбе, 2016. – С. 153.

озодиҳои инсон ва шаҳрванд ва ба амал баровардани адолати суди равона карда шудааст, ба ҳисоб меравад.

Гарчанде, ки дар КМҶ, истилоҳи ҳақиқат оварда нашудааст, аммо вазифаҳои пушбурди муурофияи судии ҷиноятӣ (м. 2 КМҶ), муқаррар кардааст, ки ҳамаи субъектҳои муурофияи ҷиноятӣ муайянкунандаи ҳақиқатанд¹.

Дар адабиёти ҳуқуқӣ оид ба моҳияти муайянкунии ҳақиқат дар муурофияи ҷиноятӣ диққати зиёд дода шудааст. Аз ин рӯ, ҳақиқат муайяншуда ҳисоб меёбад, вақте ки ҳамаи ҳолатҳои воқеии ҷиноят аниқ карда шуда ба кирдори шахси ҷиноят содиркарда баҳои дурусти ҳуқуқӣ дода шуда бо назардошти дараҷаи хавфнокии кирдор ҷазои сазовор таъин гардида бошад.

Барои дуруст тафтиш кардани парвандаи ҷинояти зарур аст, ки дар рафти тафтиши пешакӣ ва баррасии судӣ ҳама ҳолатҳои муҳим аниқ муқаррар карда шаванд. Барои ҳар як парванда танҳо ҳолатҳои ба он хос муҳим мебошанд. Ҳамзамон, ҳамаи ҷиноятҳо умумияти бисёр доранд ва ҳар кадом ҷиноят элементҳои асосии ҳуқуқиеро, ки ҷиноятҳои дигар низ доранд, дар худ нигоҳ медорад. Барои ҳамин, қонун (м. 85 КМҶ,) як қатор ҳолатҳои умумиеро, ки бояд оид ба ҳамаи ҷиноятҳо исбот карда шаванд, муқаррар намудааст. Ба инҳо дохил мешаванд:

- ҳодисаи ҷиноят (вақт, ҷой, тарз ва дигар ҳолатҳои содир намудани ҷиноят);
- ҳолатҳое ки шахсияти айбдоршавандаро муайян мекунад;
- ҳолатҳое, ки ҷиноят будани кирдорро истисно мекунад;
- ҳолатҳое, ки метавонад боиси аз ҷавобгариҳои ҷиноятӣ ва ҷазо озод кардани шахс гарданд;
- ҳолатҳое, ки гунаҳгори айбдоршавандаро дар содир кардани ҷиноят ва мусоидат намудан ба он, дараҷаи гуноҳ ва ангезаи онро муайян мекунад;
- ҳолатҳои ба дараҷа ва хусусияти ҷавобгариҳои айбдоршаванда таъсиррасонанда, ки дар моддаҳои 61 ва 62 Кодекси ҷиноятии Ҷумҳурии Тоҷикистон пешбинӣ шудаанд, инчунин дигар ҳолатҳое, ки шахсияти айбдоршавандаро арзёбӣ мекунад;
- ҳолатҳое, ки хусусият ва андозаи зарари аз ҷинояти содиршуда расидаро муайян мекунад;
- ҳолатҳое, ки боиси содиршавии ҷиноят гардидаанд².

Бояд, пеш аз ҳама, вучуд доштани худи кирдори барои ҷамъият хавфнок исбот карда шавад. Агар мавҷуд набудани ҳодисаи ҷиноят муқаррар карда шавад, он гоҳ муфаттиш парвандаи ҷиноятиро қатъ мекунад ва суд бошад, ҳукми сафедкунанда мебарорад. Ҷой, вақт ва тарзи содир кардани ҷиноят, новобаста аз он, ки онҳо барои бандубасти (квалификатсия) ҳуқуқи ҷиноят аҳамият доранд ё не, бояд муқаррар карда шаванд. Дар зери ҳолатҳои дигар, оқибати ҷиноят, маълумот дар бораи рафтори ҷабрида ва ғайра дар назар дошта мешавад.

Гунаҳгори айбдоршаванда дар содир кардани ҷиноят ва ангезаи ҷиноят. Пеш аз ҳама, бояд муқаррар кард, ки ҷиноят аз тарафи кӣ содир шудааст. Агар исбот шавад, ки онро айбдоршаванда содир кардааст, он гоҳ зарур аст, ки характери гуноҳи ин шахс, мақсад ва ангезаи кирдораш муқаррар карда шавад. Агар тарафи субъекти-

¹ Кодекси муурофияи ҷиноятии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 3-юми декабри соли 2009, № 564 // Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз соли 2009, № 12, мод. 815; мод. 816; Қонуни ҚТ аз 18.03.2022 с., № 1853; № 1927, аз 03.01.2024 № 2017.

² Кодекси муурофияи ҷиноятии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 3-юми декабри соли 2009, № 564 // Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз соли 2009, № 12, мод. 815; мод. 816; Қонуни ҚТ аз 18.03.2022 с., № 1853; № 1927, аз 03.01.2024 № 2017.

вии ҷиноят муқаррар карда нашавад, он гоҳ ба ҷавобгарии ҷиноятӣ кашидан ва ҷазо додан ғайриқонунӣ мебошанд. Муқаррар намудани гунаҳгорӣ, инчунин, исбот кардани мукаллафӣ ё номукаллафии айбдоршавандаро низ дар бар мегирад, агар оиди ин масъала шубҳаҳо бошанд.

Ҳолатҳое, ки ба дараҷа ва характери ҷавобгарии айбдоршаванда, ки дар моддаҳои 61 ва 62 КҶ, ҚТ нишон дода шудаанд, таъсир мекунад. Ҳолатҳои вазнинкунандаи ҷазо, ки доираи онҳо дар м.62 КҶ, муайян карда шудааст, дар рафти пешбурди тафтиши пешакӣ бояд муайян карда шаванд, вагарна онҳоро суд метавонад ҳангоми таъини ҷазо ба назар нагирад. Ҳолатҳои сабуккунандаи ҷазо, ки номгӯи онҳо дар м.61 КҶ оварда шудааст, ҳадди охириро нест. Ҳангоми таъин намудани ҷазо ҳолати дигари дар ҳамин модда зикрнагардида мумкин аст ҳамчун ҳолатҳои сабуккунанда ба назар гирифта шавад. Барои ҳамин, дигар ҳолатҳои сабуккунандае, ки ба ин номгӯй дохил намешаванд, инчунин, маълумоти шахсияти айбдоршавандаро тавсифкунанда низ бояд муқаррар карда шаванд. Хусусияти зарари расонидашуда гуногун (молявӣ, ҷисмонӣ ва ё руҳӣ) буда метавонад. Агар аз ҷиноят зарари моддӣ расонида шуда бошад, он гоҳ ҳангоми гузаронидани тафтишот оид ба парвандаи ҷиноятӣ бояд аниқ карда шавад, ки бо кадом ҳаракатҳои айбдоршаванда, ба шахси ҷабрдида ба кадом андоза зарар расонида шудааст. Дар бисёр мавридҳо муайян кардани хусусият ва андозаи зарар барои бандубасти (квалификатсияи) дуруст ва ҳамчунин, таъмин кардани манфиатҳои ҷабрдида ва андешидани чораҳо барои барқарор кардани зарари аз ҷиноят расида, аҳамият дорад.

Дар м. 85 КМҶ гуфта шудааст, ки сабаб ва шароитро, ки боиси содир шудани ҷиноят шудаанд, ошкор кардан зарур аст. Қайд кардан ба маврид аст, ки дар муурофиаи ҷиноятӣ ба ғайр аз исботкунӣ, тарзи дигари ошкор кардани ҳолатҳои барои парванда муҳим, вучуд надорад. Барои ҳамин, ин ҳолатҳо дар қатори дигар ҳолатҳое, ки дар моддаи мазкур номбар гардидаанд, бояд исбот карда шаванд. Ҳолатҳое, ки дар м.85 КМҶ, номбар шудаанд, оид ба ҳар як парвандаи ҷиноятӣ бояд исбот карда шаванд, лекин ин номгӯй ҳадди охир нест.

Вобаста ба баъзе парвандаҳои ҷиноятӣ, предмети исботкунӣ аз ҳисоби ҳолатҳои иловагӣ васеъ шуда метавонад. Чунончи, ҳангоми тафтиши парвандаҳо оид ба ноболиғон, ки дар м. 90 КМҶ, бояд ҳолатҳои зерин муайян (исбот) карда шаванд: синну соли ноболиғ (руз, моҳ, соли таваллуд); шароити зиндагӣ ва таълиму тарбия; сабаб ва шароитҳое, ки ба ҷиноят содир кардани ноболиғ мусоидат намудаанд; мавҷудияти таҳрикунандагон ва шарикони дигар. Ҳангоми гузаронидани тафтишот доир ба татбиқ намудани чораҳои маҷбурии дорои хусусияти тиббӣ бояд дар гузашта, дар лаҳзаи содиркунии ҷиноят, дар вақти тафтиши парвандаи ҷиноятӣ ва баъд аз он касалиҳои руҳӣ доштани шахсе, ки кирдори ба ҷамъият хавфнокро содир кардааст, дараҷа ва хусусияти касалии руҳӣ; рафтори шахс чӣ пеш ва чӣ баъд аз содир кардани ин кирдор, муайян карда шавад. Ба предмети исботкунӣ, инчунин, фактҳои фосилавӣ ва исботкунандае, ки бо ёрии онҳо ҳолатҳое, ки бояд исбот карда шаванд, муайян мегарданд, дохил мешаванд.

Предмети исботкунӣ доир ба парвандаи ҷиноятӣ - ин маҷмуи ҳолатҳои воқеие мебошанд, ки муайян кардани онҳо барои дуруст ҳал намудан ва бандубасти парванда зарур аст. Асоснокии қарори муурофиавӣ муайян кардани мутаносибии байни предмет ва ҳуқуқи исботкуниро тақозо менамояд. Предмети исботкунӣ маҷмуи ҳолатҳои исбот кардани онҳо зарур ва ҳуқуқи исботкунӣ бошад, дараҷаи исботкунии ин ҳолатҳо мебошад, ки барои асоснок кардани ҳулосаҳо ва баровардани қарори дуруст доир ба парвандаи ҷинояти басанда аст. Предмети исботкунӣ муайян мекунад, ки чӣ бояд исбот карда шавад ва ҳуқуқи исботкунӣ бошад, муайян мекунад,

ки ҷӣ тавр, то кадом андоза бояд исбот кард, ки ин ё он ҳодисаи ба предмети исботкуни дохилшуда, ба ҳақиқат мувофиқ ҳисобида шавад. Дар сурати нодуруст исбот кардани гуноҳи айбдоршаванда дар содир кардани ҷиноят боиси катъ кардани парванда ҷинояти ва ё ҳукми сафедкунанда бароварда мешавад.

НОВЕЛЛЫ РОССИЙСКОГО ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВА И ПРАВОПРИМЕНИТЕЛЬНОЙ ПРАКТИКИ В СФЕРЕ ОБЕСПЕЧЕНИЯ ВОЗМЕЩЕНИЯ ВРЕДА, ПРИЧИНЕННОГО ПРЕСТУПЛЕНИЕМ, СОВЕРШЕННЫМ С ИСПОЛЬЗОВАНИЕМ ИНФОРМАЦИОННО- ТЕЛЕКОММУНИКАЦИОННЫХ ТЕХНОЛОГИЙ

ПОПОВА ОЛЬГА АЛЕКСАНДРОВНА

*Заместитель начальника кафедры организации следственной работы учебно-научного
комплекса по предварительному следствию в органах внутренних дел Волгоградской
академии МВД России, кандидат юридических наук, доцент
e-mail: napishiole@rambler.ru*

Возмещение имущественного вреда, причиненного лицу вследствие совершения преступления, – важнейший аспект защиты прав, свобод и законных интересов граждан любого государства. В Российской Федерации в настоящее время степень возмещения потерпевшему имущественного вреда является одним из показателей, свидетельствующих о решении поставленной в государственной программе Российской Федерации «Обеспечение общественного порядка и противодействие преступности» задачи повышения эффективности предварительного следствия и дознания. Согласно программным установлениям, к 2030 году доля возмещенного органами предварительного следствия ущерба от фактически причиненного должна быть увеличена до 24,45 %, а возмещенного органами дознания – до 59,5 %¹.

В 2024 году ущерб от преступлений достиг 627,9 млрд. руб., что на 6,9% больше аналогичного показателя прошлого года², за 10 месяцев 2025 года его размер уже составил 648,7 млрд. руб.³ Отмеченный рост предполагает наращивание усилий правоохранительных органов в обеспечении его возмещения.

Деятельность лиц, совершающих имущественные преступления с применением современных информационно-телекоммуникационных технологий, носит высокоорганизованный характер, поэтому государственным органам следует принимать меры по привле-

¹ Государственная программа Российской Федерации «Обеспечение общественного порядка и противодействие преступности»: постановление Правительства Российской Федерации от 15 апреля 2014 г. № 345 (в ред. от 31.08.2024) // [Электронный ресурс] - Режим доступа: <https://base.garant.ru/70644264/?ysclid=mg6o9vtb10509882497> (дата обращения: 17.11.2025).

² Состояние преступности в Российской Федерации за январь – декабрь 2024 года / ФКУ ГИАЦ МВД России // [Электронный ресурс] - Режим доступа: <https://media.mvd.ru/files/application/9209203> (дата обращения: 17.11.2025).

³ Состояние преступности в Российской Федерации за январь – октябрь 2025 года / ФКУ ГИАЦ МВД России // [Электронный ресурс] - Режим доступа: <https://media.mvd.ru/files/application/15496826> (дата обращения: 17.11.2025).

чению к ответственности всех участников преступной группы: и «дропперов»¹, и их кураторов, и лиц, устанавливающих сим-боксы², и лиц, выпускающих «серые»³ сим-карты, используемые в этих боксах.

Наибольшая эффективность работы по возмещению вреда, причиненного IT-преступлением, обеспечивается в том случае, если она начинается с момента поступления сообщения о преступлении еще до возбуждения уголовного дела. Максимальный срок обращения потерпевшего о совершении преступления, дающий возможность заблокировать движение похищенных денежных средств правоохранительными органами составляет до трех дней.

Учитывая вышеизложенное, законодателем во взаимодействии с правоохранительными органами и представителями банковской сферы в 2024 – 2025 годах в Уголовный кодекс Российской Федерации (далее - УК РФ) и Уголовно-процессуальный кодекс Российской Федерации (далее - УПК РФ) были внесены существенные изменения, направленные на противодействие регистрации индивидуальных предпринимателей на подставных лиц, обеспечение привлечения к уголовной ответственности «дропперов» и повышение эффективности возмещения поперевшим имущественного ущерба:

– установлена возможность в ходе досудебного производства по уголовному делу незамедлительно приостановить операции с денежными средствами, электронными денежными средствами, авансовыми платежами за услуги связи на срок не более 10 суток в целях последующего решения вопроса о наложении ареста на них (ст. 115.2 УПК РФ)⁴;

– введена ответственность за незаконное использование абонентского терминала пропуска трафика или виртуальной телефонной станции и за организацию деятельности по незаконной передаче абонентских номеров (ст. 274.3 УК РФ)⁵;

– установлена возможность прекращения уголовного преследования в связи с возмещением ущерба (ст. 28.1 УПК РФ)⁶;

– установлена ответственность за незаконные регистрацию физических лиц в качестве индивидуальных предпринимателей и использование документов для такой регистрации (ст. 173.2 УК РФ), а также уточнены нормы об ответственности за неправомерный оборот электронных средств платежа⁷.

Алгоритм возмещения вреда, причиненного преступлением, можно представить следующим образом:

1. Установление факта причинения вреда.

¹ «Дропы» или «дропперы» – люди, которые помогают обналаживать денежные средства, являющиеся доходами от преступной деятельности.

² «Сим-боксы» – оборудование, позволяющее совершать мошеннические звонки.

³ В данном контексте «серые» сим-карты – сим-карты, выпущенные на имя несуществующих или подставных лиц.

⁴ О внесении изменений в Уголовно-процессуальный кодекс Российской Федерации: федеральный закон от 31 июля 2025 г. № 278-ФЗ // [Электронный ресурс] - Режим доступа: <http://publication.pravo.gov.ru/Document/View/0001202507310009> (дата обращения: 17.11.2025).

⁵ Там же.

⁶ О внесении изменений в Уголовный кодекс Российской Федерации и статьи 28.1 и 151 Уголовно-процессуального кодекса Российской Федерации: федеральный закон от 23 ноября 2024 г. № 406-ФЗ // [Электронный ресурс] - Режим доступа: https://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_491331 (дата обращения: 17.11.2025).

⁷ О внесении изменений в статью 187 Уголовного кодекса Российской Федерации: федеральный закон от 24 июня 2025 г. № 176-ФЗ // [Электронный ресурс] - Режим доступа: <http://publication.pravo.gov.ru/document/0001202506240043> (дата обращения: 17.11.2025).

2. Собирање доказа̀тельств, позволяющих определить вид и размер причиненного ущерба.

3. Осуществление мероприятий, направленных на закрепление за потерпевшим и гражданским истцом их процессуального статуса и разъяснение им прав (возбуждение уголовного дела; вынесение постановления о признании лица потерпевшим, разъяснение ему его права на предъявление гражданского иска; в случае заявления иска – признание потерпевшего либо законного представителя несовершеннолетнего потерпевшего гражданским истцом; разъяснение прав гражданскому истцу).

4. Установление лиц, совершивших преступление, а также способствовавших сокрытию похищенного, и лиц, несущих по закону материальную ответственность за их действия.

5. Привлечение в качестве гражданских ответчиков надлежащих субъектов.

6. Розыск похищенного имущества или денежных средств, которые могут быть использованы для возмещения ущерба.

7. Осуществление процессуальных действий, направленных на обеспечение приговора в части имущественных взысканий, предусмотренных ст. 115, 115.2 и 116 УПК РФ

Помимо «традиционного» алгоритма обеспечения возмещения вреда, причиненного преступлением, в правоприменительную практику внедрены следующие механизмы непосредственного возмещения потерпевшему ущерба в ходе досудебного производства, а также в порядке гражданского судопроизводства:

1. *Добровольное возмещение имущественного ущерба и морального вреда, причиненных в результате преступления*, и иные действия, направленные на заглаживание вреда, признаются обстоятельством, смягчающим наказание (п. «к» ч. 1 ст. 61 УК РФ), а также являются одним из необходимых условий отмены условного осуждения (ст. 74 УК РФ), условно-досрочного освобождения от отбывания наказания (ст. 79 УК РФ), замены неотбытой части наказания более мягким видом наказания (ст. 80 УК РФ), снятия с лица судимости до истечения срока ее погашения (ч. 5 ст. 86 УК РФ), освобождения лица от уголовной ответственности (в связи с деятельным раскаянием – ст. 75 УК РФ, с назначением судебного штрафа – ст. 76.2 УК РФ, с примирением с потерпевшим – ст. 76 УК РФ, и иных случаях, предусмотренных специальными нормами УК РФ, например, ч. 4 ст. 178 УК РФ).

Разъяснение следователем преимуществ положительного посткриминального поведения является необходимым условием реализации указанных норм материального права и формирования у обвиняемого, подозреваемого, гражданского ответчика или их представителей добровольного решения о возмещении вреда, причиненного преступлением.

Пленум Верховного Суда РФ определяет четыре способа, которыми можно «иным образом» загладить вред, причиненный преступлением: имущественная, в том числе денежная, компенсация морального вреда; оказание помощи потерпевшему; принесение потерпевшему извинений; принятие иных мер, направленных на восстановление нарушенных в результате преступления прав потерпевшего, законных интересов личности, общества и государства¹.

¹ О применении судами законодательства, регламентирующего основания и порядок освобождения от уголовной ответственности: постановление Пленума Верховного Суда Российской Федерации от 27 июня 2013 г. № 19. Пункт 2.1 // [Электронный ресурс] - Режим доступа: [https:// www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_148355](https://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_148355) (дата обращения: 17.11.2025).

Правоприменителям следует обратить особое внимание на последний из перечисленных способов, называя который, Пленум Верховного Суда Российской Федерации определяет возможность заглаживания негативных последствий деяния не только в отношении потерпевшего, но и общества и государства, чьим интересам вред наносится в результате совершения любого преступления, в том числе по тем составам преступлений, в которых конкретный потерпевший отсутствует. Таким образом, первые три действия направлены на содействие потерпевшему в преодолении негативных последствий деяния, а в последнем случае целью поощряемого посткриминального поведения является заглаживание преступных последствий перед обществом и государством, которые имеют место при совершении любого преступления¹.

Сложившаяся следственно-судебная практика уже наработала перечень некоторых наиболее часто используемых способов такого иного заглаживания преступного вреда. Среди них: внесение взноса в натуральной форме в благотворительный фонд, детский дом, дом престарелых, медицинское учреждение, в том числе организацию, занимающуюся социальной реабилитацией больных наркоманией, и др.²; личное участие в волонтерских движениях или проектах, осуществляющих содействие нуждающимся гражданам, не являющимся потерпевшими по уголовному делу (при отсутствии материальных средств у подсудимого) и др.

2. *Использование потерпевшим права расторгнуть заключенный без его волеизъявления кредитный договор, признав его недействительной сделкой.* Довольно распространен способ совершения IT-преступлений, при котором кредитные договоры заключаются дистанционно в отсутствие волеизъявления лица с использованием простой электронной цифровой подписи, созданной заемщиком, и переданных преступникам под психологическим воздействием персональных данных и кодов, и смс-сообщений.

В описанной ситуации денежные средства, формально зачисленные банком на открытый в рамках кредитного договора счет потерпевшего, незамедлительно, практически одновременно, переводятся на счета третьих лиц, что исключает возможность заемщиком распоряжаться ими в своих целях. Подобные сделки совершаются под влиянием обмана и в отсутствие волеизъявления лица, что свидетельствует об их недействительности, что подтверждается принятыми судебными решениями³.

Обозначенная судебная практика позволяет потерпевшим от IT-преступлений даже при неустановлении подлежащих привлечению к уголовной ответственности лиц эффективно защищать свои права и возмещать причиненный ущерб. Вместе с тем, учитывая слабую осведомленность граждан о наличии такой возможности значительную практиче-

¹ Каримов, А.М. Добровольное возмещение ущерба или заглаживание иным образом вреда, причиненного преступлением: монография / А.М. Каримов; Казан. юрид. ин-т М-ва внутренних дел Рос. Федерации. – Казань: КЮИ МВД России, 2023. – С. 139 // [Электронный ресурс] - Режим доступа: <http://vamvd.ru/MegaPro/Web> (дата обращения: 17.11.2025). –Текст: электронный.

² Фильченко, А.П. Возмещение ущерба и заглаживание вреда как условия освобождения от уголовной ответственности с назначением судебного штрафа / А.П. Фильченко // Адвокатская практика. – 2019. – № 4. – С. 23.

³ См.: Определение Судебной коллегии по гражданским делам Верховного Суда Российской Федерации от 16 декабря 2022 г. № 5-КГ22-127-К2 (УИД 77RS0031-02-2020-001545-58) // [Электронный ресурс] - Режим доступа: <https://www.garant.ru/products/ipo/prime/doc/405975611> (дата обращения: 17.11.2025); Определение Судебной коллегии по гражданским делам Верховного Суда РФ от 30 октября 2018 г. № 82-КГ18-2 // [Электронный ресурс] - Режим доступа: <https://legalacts.ru/sud/opredelenie-verkhovnogo-suda-rf-ot-30102018-n-82-kg18-2> (дата обращения: 17.11.2025); Обзор судебной практики по делам о банкротстве граждан (утв. Президиумом Верховного Суда РФ 18.06.2025). П. 39 // [Электронный ресурс] - Режим доступа: https://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_507941 (дата обращения: 17.11.2025).

скую пользу приносит проведение с ними адресной работы по правовому просвещению: разъяснению порядка предъявления гражданского иска и оказания помощи в подготовке заявления для обращения в суд.

При исследовании в ходе расследования обстоятельств заключения кредитных договоров особого внимания требует установление наличия в действиях заключающих их сотрудников банков добросовестности и осмотрительности. Так, Верховный Суд Российской Федерации, рассмотрев дело, указал на то, что «суд апелляционной инстанции не дал оценки действиям банка как профессионального участника правоотношений с точки зрения принципов добросовестности, разумности и осмотрительности. В частности, кредитный договор был заключен в упрощенном порядке – посредством кода из СМС-сообщения, без ознакомления заемщицы с общими условиями договора и без согласования индивидуальных условий, включая перевод средств на счет юридического лица и страховой компании. Кроме того, в анкете-заявлении содержались недостоверные сведения о месте работы, рабочем телефоне и размере дохода. Также банк не обратил внимания на необычность операций: за короткий период были осуществлены три перевода свыше 300 тысяч рублей каждый на счет юридического лица, неизвестного заемщице, с назначением платежа «внесение торговой выручки»¹.

3. Обращение прокурора в порядке гражданского судопроизводства с иском о признании договоров, заключенных под влиянием мошенников, недействительными. При совершении IT-преступлений злоумышленники очень часто используют методы социальной инженерии. Попадая под их влияние, потерпевшие сами оформляют кредитные договоры и перечисляют полученные в результате таких сделок средства мошенникам.

Распространен способ совершения IT-преступлений, при котором кредитные договоры заключаются при личном присутствии потерпевшего, когда последний по указаниям преступника под воздействием обмана оформляет кредитный заем под залог недвижимости или продает свое жилье, а полученные денежные средства переводит на указанные мошенником счета.

Так, 3 июня 2021 г. П. посредством интернет-банка «Открытие Online» в электронном виде заключила с Банком кредитный договор, а также выразила согласие на оказание услуг страхования. В этот же день Банк во исполнение обязательств по кредитному договору выдал П. кредит в размере 2 657 267 руб., после чего П. самостоятельно произвела операции по обналичиванию заемных денежных средств и последующему их перечислению через банкомат Банка на счет неизвестного лица в АО «Киви Банк». 4 июня 2021 г. П. обратилась в правоохранительные органы с заявлением о совершенном в отношении нее мошенничестве².

В рассматриваемой ситуации для защиты прав потерпевших от преступлений в целях возмещения им причиненного ущерба прокурор может обратиться с гражданским иском в суд в порядке ч. 1 ст. 45 ГПК РФ, но только в том случае, если потерпевший по состоянию здоровья, возрасту, недееспособности и другим уважительным причинам не мо-

¹ Определение Верховного Суда Российской Федерации от 9 сентября 2025 г. № 5-КГ25-102-К2 // Банк судебных документов. Документ № 77RS0013-02-2023-003957-32. – Верховный Суд Российской Федерации: официальный сайт // [Электронный ресурс] - Режим доступа: https://vsrf.ru/lk/practice/stor_pdf/2486944 (дата обращения 17.11.2025).

² Определение Верховного Суда Российской Федерации от 14 января 2025 г. по делу № 67-КГ24-13-К8 // Банк судебных документов. Документ № 54RS0010-01-2022-009206-88. – Верховный Суд Российской Федерации: официальный сайт // [Электронный ресурс] - Режим доступа: https://vsrf.ru/lk/practice/stor_pdf/2446866 (дата обращения 17.11.2025).

жет сделать этого сам¹. Ключевую роль в установлении этого обстоятельства играет следователь, который должен собрать и приобщить к материалам уголовного, доказательства, подтверждающие сведения о состоянии здоровья потерпевших или их недееспособности, позволяющие прокурору принять соответствующее решение, а суду – удовлетворить исковые требования прокурора. Поэтому требуется уделять особое внимание полноте собирания информации о лицах, пострадавших от противоправных действий, а также дающей основания для реализации прокурором исковых механизмов защиты лиц, которые не могут обратиться в суд самостоятельно.

Для доказывания того факта, что потерпевший оформил договор, находясь под воздействием мошенников, требуется назначение и производство в отношении потерпевшего судебных психолого-психиатрических экспертиз.

Если выводы эксперта позволяют установить, что человек в настоящий момент отдает отчет в своих действиях, но ввиду определенных особенностей его психики и оказанного на него воздействия, выразившегося в создании на очень короткий промежуток времени определенных условий (прессинга, манипуляции), он не осознавал существа сделки, не желал заключать кредитный договор, полагал, что оказывает содействие правоохранительным органам, то появляется возможность для обращения потерпевших (или прокурора) в суд с иском о признании кредитного договора недействительным в связи с отсутствием свободного волеизъявления одной из сторон.

4. *Обращение потерпевших в порядке гражданского судопроизводства с иском о взыскании необоснованного обогащения.* У потерпевшего также имеются законные основания для обращения в суд для взыскания похищенных денежных средств в соответствии со ст. 1102 Гражданского кодекса РФ, согласно которой «лицо, которое без установленных законом, иными правовыми актами или сделкой оснований приобрело или сберегло имущество (приобретатель) за счет другого лица (потерпевшего), обязано возвратить последнему неосновательно приобретенное или сбереженное имущество»².

Возможность предъявления исков в порядке ст. 1102 ГК РФ «дропперам», на банковские счета которых переводятся денежные средства потерпевших и далее выводятся по цепочке, подтверждена материалами судебной практики³. При этом решение судами принимается независимо от наличия или отсутствия на момент обращения денежных средств на счетах «дропов». Таким образом, практика возмещения ущерба незащищенным слоям граждан совершенствуется, но основы для ее реализации закладываются в процессе расследования. Государство в лице законодателя и правоохранительных органов, а также заинтересованные участники экономических отношений принимают комплексные меры по совершенствованию законодательства в сфере обеспечения вреда, причиненного преступлениями, совершенными с использованием информационно-телекоммуникационных технологий, и практики его применения.

¹ Гражданский процессуальный кодекс Российской Федерации от 14 ноября 2002 г. № 138-ФЗ (в ред. от 31.07.2025) // [Электронный ресурс] - Режим доступа: <http://pravo.gov.ru/proxy/ips/?docbody=&nd=102078828> (дата обращения 17.11.2025).

² Гражданский кодекс Российской Федерации (часть вторая): федеральный закон РФ от 26 января 1996 г. № 14-ФЗ (ред. от 24.06.2025) // [Электронный ресурс] - Режим доступа: <http://pravo.gov.ru/proxy/ips/?docbody=&nd=102039276> (дата обращения 17.11.2025).

³ См.: Определение Верховного Суда РФ № 82-КГ18-2 от 30 октября 2018 г. // [Электронный ресурс] - Режим доступа: <https://legalacts.ru/sud/opredelenie-verkhovnogo-suda-rf-ot-30102018-n-82-kg18-2>. (дата обращения 17.11.2025).

МАВҚЕЪ ВА НАҚШИ ИНСТИТУТИ ПРОБАТСИЯ ДАР АДЛИЯИ ОШТИОВАР: ЗАМИНАИ МУРОФИАИ ҶИНОЯТИ*

ТОҲИРЗОДА ОЛИМҶОН ТОҲИР

*Сардори кафедраи муурофияи ҷиноятии факултети № 2-юми
Академияи ВКД Ҷумҳурии Тоҷикистон, номзади илмҳои ҳуқуқ, полковники милитсия
e-mail: otohierzoda@yandex.ru*

Дар марҳилаи муосир адолати судии ҷиноятӣ бинобар ба вучуд омадани сабабҳои объективӣ баъзе бӯҳрони ҳуқуқӣ-иҷтимоиро паси сар карда истодааст, ки он аз ҳисоби барзиёд қарор доштани маҳкумшудагон дар муассисаҳои ислоҳӣ ва дарки бесамар будани ҳолати ба муддати кӯтоҳ аз озодӣ маҳрум кардани пешсудшудагон ҷиҳати ислоҳшавии онҳо, алоқамандӣ дорад. Ҳолати мазкур ҷомеаи ҷаҳониро барои чувствӯи меъёрҳои инсондӯстона ва алтернативаи самаранок водор намуд, ки дар байни онҳо институти пробатсия ҷойи марказиро ишғол менамояд.

Пробатсия (probatio – санҷиш, озмоиш) дар Иёлоти Мутаҳҳидаи Амрико ва Британияи Кабир дар асри 19 ҳамчун ҳукми (ҷазои) шартӣ, ки дар васоят (парасторӣ) ва назорати дахлдор асос ёфтааст, баъдан бо гузашти вақт ба низоми мушқил ва ҳамзамон маҷмӯи ҷораҳои илман асоснокшудаи эътиноӣ иҷтимоӣ-ҳуқуқӣ табдил дода мешавад¹.

Бинобар ин, муайян кардани маҷмуи вазифаҳои асосӣ, механизмҳои интегратсионӣ ва аҳамияти стратегияи институти пробатсия дар низоми (системаи) муурофияи ҷиноятӣ ва дар умум дар адлияи оштиовар ҳамчун мубрами рӯз ва саривақтӣ ба ҳисоб меравад.

Таҳти мафҳум ва аҳамияти пробатсия андешидани ҷораҳои алтернативии ҷазои ҷиноятӣ фаҳмида мешавад, ки он бо маҳдуд накардан аз озодӣ рабт дорад. Он де-юре аз ҷазо озод намекунад, аммо роҳи алтернативии ивази ба ҳабс гирифтани пешбинӣ менамояд. Масалан, чунин ҷазо метавонад дар шакли ҷарима, мусодираи моликият, ҷаброни маблағ ба ҷабрида, корҳои ислоҳӣ-ҷамъиятӣ, ҳабси хонагӣ, манъи ташриф овардан ба ҷойҳои алоҳида, муошират бо шахсони муайян, тарк намудани манзил дар вайти муайян ва ғ.

Қобили қайд аст, ки институти пробатсия дар кишварҳои Осиеи Марказӣ ба истиснои Ҷумҳурии Тоҷикистон падидаи нисбатан нав аст ва механизмҳои он расман татбиқ карда нашудааст, аммо коркарди меъёрии ҳуқуқии пробатсия ҷиҳати қабул ва ворид намудани он ба низоми ҳуқуқии миллӣ ҷараён дорад. Масъалаи мазкур қаблан зимни муколамаи давлат ва ҷомеаи шахрвандӣ оид ба ҳимоя ва пешбурди ҳуқуқи инсон дар Ҷумҳурии Тоҷикистон 18 октябри соли 2024 дар заминаи нақши ҷомеаи шахрвандӣ дар ҳифзи ҳуқуқи шахсони аз озодӣ маҳрумшуда ва пешбурди ҷораҳои алтернативии ба маҳрумият аз озодӣ марбутнабуда муҳокима гардид².

Дар воҳӯрии мазкур, аз ҷумла, муовини директори ташкилоти ҷамъиятии “Идораи ҳуқуқи инсон ва риояи қонуният” Т. Ҷураева таваҷҷуҳи иштирокчиёро

* Мақола дар доираи татбиқи мавзуи тадқиқоти «Тарбияи ҳуқуқӣ ва фарҳанги сиёсии кормандони мақомоти ҳифзи ҳуқуқ дар шароити тағйирпазирии ҷомеаи Ҷумҳурии Тоҷикистон: проблема ва сиёсати рушд (2023-2027)» таҳия шудааст, ки аз ҳисоби бучети давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон маблағгузорӣ карда мешавад. Рақами бақайдгирии давлатӣ 0121ТJ1289.

¹ Кобец, П.Н. Пробация: отечественный и зарубежный опыт. – М.: Проспект, 2022. – С. 14.

² О внедрении системы пробации в Таджикистане // [Манбаи электронӣ].- Речаи воридшавӣ: <https://notorturetj.org/news/tahmina-dzhuraeva-o-vnedrenii-sluzhby-probicii-v-tadzhikistane> (санаи мурочиат: 23.12.2025).

барои таъсис додани Хадамоти пробатсия дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ва мусоидат кардан дар таҳияи лоиҳаи қонуни дахлдор ин самт чалб намуд. Мавсуф аз уҳдадорихои байналмилалӣ кишвар ёдовар шуд, ки соли 1999 Паймони байналмилалӣ оид ба ҳуқуқҳои шахрвандӣ ва сиёсиро ба тасвиб расонид ва дар он дарҷ шудааст, ки “системаи пенитенсиарӣ низом барои маҳбусонро пешбинӣ мекунад, ки ҳадафаш ислоҳ ва офиятбахшии иҷтимоии онҳост”. Инчунин, Кумитаи ҳуқуқи инсонии СММ ба Тоҷикистон тавсия дод, то барои аз байн бурдани шумораи изофӣ дар ҷойҳои боздошт, аз ҷумла бо истифода аз роҳҳои алтернативии маҳрумӣ аз озодӣ ҷораҳои муассир андешад. Тоҷикистон узви СММ аст ва давра ба давра дар Шӯрои ҳуқуқи инсонии СММ аз расмиёт мегузарад.

Ба ғайр аз ин, Консепсияи сиёсати ҳуқуқи Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2018-2028 мутабикгардонии меъёрҳои қонунгузории ҷиноятиро ба санадҳои ҳуқуқи байналмилалӣ пешбинӣ менамояд; гуманизатсияи қонунгузории ҷиноятӣ; декриминализатсияи баъзе амалҳои ҷиноятӣ; васеъ намудани ҷазоҳои алтернативӣ, ки ба маҳрумӣ аз озодӣ алоқаманд нестанд ва як қатор ҷораҳои дигар¹.

Ба ақидаи коршинос Т. Ҷураева алтернативаҳои маҳрумӣ аз озодӣ василаи асосии кам шудани теъдоди маҳбусон, “сабуксозӣ”-и ҷойҳои маҳрумӣ аз озодӣ, коҳиши пурборӣ дар маҳбасҳо ва паст гардидани гаронии бучаи давлатӣ аст. Айни замон лоиҳаи нахустини Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи пробатсия» таҳия карда шуда, дар назар аст, ки барои ҷамъоварӣ намудани шарҳу тавсияҳо, таклифу пешниҳодҳо ва ирсолҳои лоиҳаи қонуни мазкур ба Ҳукумати мамлакат баррасиҳои ҷамъиятӣ баргузор карда шаванд, қайд кард номбурда.

Мақсади ин лоиҳа дар он аст, ки ба шахсони бори аввал ҷинояти начандон вазнин содиркарда, ки ба ҷамъият хатари калон надорад - ёрӣ расонида шаванд дар хусуси он, ки онҳо ба маҳбас қарор дода нашаванду ба ҷои он нисбатан дигар ҷораҳои ислоҳшавӣ татбиқ карда шаванд.

Чунин муносибат ҳам вазъи маҳбасхонаҳоро “сабук” мегардонад ва ҳамзамон вақт, қувва ва воситаҳои давлатро сарфа (кам) менамояд. Нигоҳ доштани шахс дар муассисаҳои ислоҳӣ бешубҳа ба бучаи давлат ва инчунин ба аҳли хонаводаи маҳбус таъсири манфӣ мерасонад. Дар доираи лоиҳа пешбинӣ гардидааст, ки аз 20% то 40% одамони дар маҳбас қарор додашуда, метавонанд, ки дар доираи институти пробатсия бо ёрии мақсаднок фаро гирифта шаванд².

Дар ин ҷода қайд кардан ба маврид аст, ки бо қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 25 июни соли 2020 № 385 “Стратегияи ислоҳоти низоми иҷроӣ ҷазои ҷиноятии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030” тасдиқ шудааст. Ҳолати мазкур аз ислоҳоти куллии низоми пенитенсиарӣ гувоҳӣ медиҳад. Дар ин самт шахсони мансабдори давлатӣ ва баъзе коршиносони соҳа ибрази назар кардаанд, ки дар Ҷумҳурии Тоҷикистон Хадамоти пробатсия ҳамчун институти муҳим дар соҳаи адолати судии ҷиноятӣ ва пешгирии ҷиноятҳо, бо назардошти таҷрибаи пешқадами давлатҳои ҳамсоя таъсис дода шаванд. Дар шароити муосири босуръат тағйирёбанда, ки дар он таҳдидҳои нав ба вучуд меоянд, аз ҷумла дар соҳаи низоми иҷроӣ ҷазои ҷиноятӣ, ҷораҳои алтернативии маҳрум кардан аз озодӣ, метавонад, ки воситаи

¹ Консепсияи сиёсати ҳуқуқи Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2018-2028: Фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 6-уми феввали с. 2018, № 1005 // Шохиси ягонаи давлатии санадҳои меъёрии ҳуқуқи Ҷумҳурии Тоҷикистон. 2018. № 2.

² 10 лет на изменения: в Таджикистане началась реформа тюремной системы // [Манбаи электронӣ].- Речаи воридшавӣ: <https://cabar.asia/ru/10-let-na-izmeneniya-v-tadzhikistane-nachalas-reforma-tyuremnoj-sistemy> (санаи муруҷат: 15.12.2025).

эътинои самаранок ба ин таҳдидҳо ва тарзу усули ҳалли мушкилиҳои мавҷудбуда гардад.

Дар навбати худ муовини сардори Сарраёсати иҷроӣ ҷазои ҷиноятии Вазорати адлия ва ҳамзамон роҳбари гуруҳи корӣ барои коркарди лоиҳаи Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи пробатсия» Ғозизода В. иброз намуд, ки Тоҷикистон дар доираи ислоҳоти сиёсати ҳуқуқӣ ба низоми пенитенсиарӣ ислоҳоти ҷиддӣ гузаронида истодааст. Ин қадами муҳим ба роҳи дарёфти низоми ҷораҳои алтернативии ҷазои ҷиноятӣ тавассути қабул ва ворид кардани институти пробатсия амалӣ карда мешавад. Бо ин мақсад тасмим гирифта шудааст, ки то соли 2030 дар Ҷумҳурии Тоҷикистон Хадамоти пробатсия таъсис дода шавад. Аз ин лиҳоз, коркард намудани лоиҳаи қонуни болозикр саривақтӣ ва зарур мебошад¹.

Мавқеи стратегияи пробатсия дар муурофияи ҷиноятӣ низ назаррас аст, чунки ин институт ба баъзе давраҳои калидии муурофияи мазкур ҳамроҳ (интегратсия) шуда, ба тақдирӣ ҳаматарафаи маҳкумшуда ва ҷараёни адолати судӣ таъсир мерасонад, аз он ҷумла:

1. *Функсияи таҳқиқӣ дар давраи тосудӣ.* Унсурҳои калидии пробатсия, махсусан дар низоми англо-саксонӣ дар омодагӣ ба маърузаи судӣ баён мегардад (pre-sentence investigation report). Чунин маъруза аз тарафи Хадамоти пробатсия таҳия мегардад ва он аз таҳлили шахсияти айбдоршаванда, вазъи оилавӣ ва таърихи меҳнатии ӯ, муаммоҳои психологӣ ва аз ҷама муҳим арзёбии эҳтимолияти хатари (риски) такроран содир кардани ҷиноят иборат мебошад.

Дар ин маврид Некрасов А.В. дуруст қайд кардааст, маҳз маърузаи тосудӣ адолати судиро аз муурофияи формалии татбиқи ҷазо ба муурофияи ислоҳи шахсият ва интегратсияи иҷтимоӣ равона мекунад². Бо ин роҳ суд имкон дорад, ки шароит, ҳолат ва дараҷаи хавфнокӣ ҷамъиятии ҳаракат, инчунин хусусиятҳои шахсӣ ва иҷтимоӣ-маишии айбдоршавандаро ба инобат гирад. Дар ин замина маърузаи тосудии пробатсия барои татбиқи принсипҳои адолат, гуманизм ва муносиби (мутобиқати) ҷазо, ҳамзамон пурзӯр кардани кафолатҳои ҳимояи ҳуқуқи шахс дар муурофияи ҷиноятӣ ва коҳиш додани вазъияти эҳтимолии барзиёди таъини ҷазо мусоидат менамояд.

Ҳамин тариқ, пробатсия яке аз функсияи калидии таҳқиқиро иҷро карда, ба суд иттилооти (маводи) асоснокшударо барои қабули қарори дуруст ҷиҳати татбиқи ҷазои инфиродӣ манзур менамояд.

2. *Функсияи назоратӣ-азнавбарқарорсозии иҷтимоӣ дар марҳилаи иҷроӣ ҷазо.* Дар давраи иҷроӣ ҷазо пробатсия ҳамчун алтернатива барои маҳрум сохтан аз озодӣ ё ҷузъи шартан-пешазмуҳлат озод шудани шахс баромад мекунад. Функсияи асосии он, ин назорати ҷиддӣ ва азнавбарқарорсозии иҷтимоӣ мебошад. Назоратбарӣ иборат аз иҷроӣ уҳдадорӣҳои аз тарафи суд интиҳобшуда (мисол, бо кор таъмин кардан, манъи ташриф овардан ба макони муайян, гирифтани таъбириши тиббӣ) мебошад. Дар баробари ин масъалаи азнавбарқарорсозии иҷтимоӣ амалӣ мегардад: Хадамоти пробатсия дастрасии маҳкумшударо ба барномаҳои маориф, касбу ҳунар, психологӣ ва наркологӣ таъмин менамояд. Функсияи мазкур барои пароканда намудани давомнокии (давраи) ҷиноят бениҳоят зарур аст, чунки норасогиҳои иҷтимоиро, ки боиси содиршавии ҷиноят гардидаанд, бартараф мекунад³.

¹ В Таджикистане обсуждают проект закона о пробации // [Манбаи электронӣ].- Речаи воридшавӣ: <https://bhr.tj/news/v-tadzhikistane-obsuzhdayut-proekt-zakona-rt-o-probacii> (санаи муруҷиат: 24.12.2025).

² Некрасов, А.В. Роль досудебного доклада в индивидуализации наказания / А.В. Некрасов // Вестник уголовного процесса. – 2024. – № 4. – С. 58-60.

³ Антонян, Ю.М. Криминология. Избранные лекции. – М.: Логос, – 2023. – С. 95.

3. *Пробатсияи насазпенитенциарӣ.* Дар баъзе кишварҳо (мисол, дар Федератсияи Россия бо қабули қонун “Дар бораи пробатсия) институти мазкур давраи пас аз пенитенциарию фаро мегирад – ёрӣ ба шахсоне, ки аз муассисаҳои ислоҳӣ озод шуданд. Вазифаи чунин пробатсия аз коҳиш додани таъсири ногувор пас аз озод шудани фард ва пешгирии ретсидиви нав мебошад, махсусан дар моҳҳои аввали мушкилпазир ҳангоми аз муассисаи ислоҳӣ баромадани шахс¹. Ин функсия барои таъсис додани пули (купрукӣ) иҷтимоӣ байни муассисаи ислоҳӣ ва ҷамъият равона гардида, бевосита барои муътадил нигоҳ доштани бехатарии ҷамъияти мусоидат менамояд.

Қобили қайд аст, ки нақши пробатсия дар низоми адлияи оштиовар низ хело муҳим мебошад, чунки самаранокии институти мазкур якҷанд принсипҳои калидиرو амалӣ менамояд:

1) Гуманизатсияи сиёсати ҷиноятӣ.

Пробатсия дар ин самт бештар принсипҳои инсондӯстонаро дар ҳуқуқи ҷиноятӣ инъикос менамояд. Он имкон медиҳад, ки маҳкумшуда алоқаи иҷтимоии худро нигоҳ дорад (оила, қор) ва имконияти аз ҷамъият дур шудани шахсро намегузорад, вагарна дар вазъияти дар маҳбас қарор додани шахс чунин имконият насиби ӯ намегардад. Татбиқи пробатсия нисбати шахсони ҷиноятҳои дараҷаи сабук ва миёна содирнамуда ба стандартҳои байналмилалӣ мувофиқат мекунад (Стандартҳои минималии СММ дар робита ба ҷорасе, ки бо маҳрум кардан аз озодӣ алоқамандӣ надоранд – Бо резолютсияи ассамблеяи Генералии СММ аз 14 декабри соли 1990, 45/110 қабул гардидааст².

2) Коҳиш додани вазъи ретсидив.

Таҳқиқотҳои доиршуда собит менамоянд, ки барномаҳои пробатсия аз методҳои илман асоснокшудаи идоракунии хатарҳо (рискҳо) ва эҳтиётҳо манша гирифта, бештар нишондиҳандаҳои пасти ретсидивро нисбат ба маҳрум кардан аз озодӣ нишон (баён) медиҳад. Самаранокии институти пробатсия аз имкон доштани таъсиррасонӣ ба ниёзи криминогении маҳкумшуда рабт дорад (мисол, сӯйистифода аз маводи психотропӣ, надоштани таҷриба барои бо шуғл фаро гирифтани)³.

3) Мақсаднок будани пробатсия аз ҷиҳати манфиати иқтисодӣ.

Аз нутқи назари молиявӣ пробатсия барои буҷаи давлат бештар ғоидаовар аст. Харочоти нигоҳдории маҳкумшуда тавассути назорати Хадамоти пробатсия даҳҳо маротиба арзонтар аст, нисбат ба нигоҳдошти мавсуф дар муассисаи ислоҳӣ. Раванди ҷунбоиш аз бунбаст ба ҳолати азнавбарқарорсозии иҷтимоии назоратшаванда боиси раҳо ёфтани маблағҳои зиёдатии буҷавӣ мегардад, ки он метавонад барои дигар барномаҳои пешгирикунандаи самаранок истифода бурда шаванд⁴.

4) Мусоидат ба адлияи барқарорсозӣ.

Дар доираи пробатсия мумкин аст механизмҳои адлияи барқарорсозӣ истифода бурда шаванд (медиатсия, ҷуброни зарар, қорҳои ҷамъиятӣ). Ин ба ҳуқуқвайронкунанда имкон медиҳад, ки ӯ гуноҳи худро бевосита дар назди ҷабрдидаву ҷамъият ислоҳ намояд ва чунин вазъият на танҳо барои ислоҳшавии вай

¹ Маликов, Б.З. Проблемы постпенитенциарной адаптации в России / Б.З. Маликов // Уголовно-исполнительное право. – 2023. Т. 18, – № 1. – С. 32-39.

² Лаврова, Н.Ю. Международные стандарты исполнения уголовных наказаний, не связанных с лишением свободы / Н.Ю. Лаврова // Журнал российского права. – 2024. – № 8. – С. 143-155.

³ Осипкин, В.Н. Модели оценки риска рецидива в службе пробации / В.Н. Осипкин // Криминологический журнал. – 2023. – № 3. – С. 24-31.

⁴ Громов, Н.А. Экономический анализ уголовного правосудия / Н.А. Громов // Юридические науки. – 2024. – № 2. – С. 177-185.

балки барои барқарорсозии муносибатҳои ҷамъиятии қаблан вайроншуда низ мусоидат мекунад¹.

Ҳамин тариқ, институти пробатсия дар системаи адлияи оштиовар ва муҳофизати ҷиноятии муосир метавонад, ки мавқеи хос ва муҳими худро ишғол кунад. Нақш ва саҳми пробатсия механизми бисёрфунксионалиро дошта, он самтҳои асосии зеринро таъмин менамояд:

- адолати судии инфиродӣ тавассути ташхиси хатарҳо (рискҳо);
- барқарорсозии иҷтимоии самаранок бо роҳи назорати ҷиддӣ ва дастгир кардани фард;
- сарфаи (экономияи) захираҳои давлатӣ;
- гуманизатсияи сиёсати ҷиноятӣ ва ғ.

Дар анҷом ба ҳулоса омадан мумкин аст, ки устувории минбаъда ва тақмили институти пробатсия бо қабули стандартҳои байналмилалӣ ва баланд бардоштани таҳассуси кормандон ҳамчун самти стратегии дилхоҳ мамлакате, ки барои бунёди ҷамъияти адолатпарвар ва беҳатар тасмим гирифтааст, ба ҳисоб меравад.

Алтернативаи маҳрум сохтан аз озодӣ ҳамчун воситаи асосии коҳиш додани шумораи баҳабсгирифташудагон ва паст гардидани вазъи сарбории муассисаҳои ислоҳӣ маҳсуб меёбад. Нигоҳ доштани маҳбусон дар муассисаи ислоҳӣ дар умум гаронарз мебошад нисбат ба ҷазое, ки бо маҳрум насохтан аз озодӣ алоқамандӣ дорад. Умедворем, ки қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи пробатсия” дар ояндаи наздик қабул гардида, он меъёран мавриди амал қарор гирифта, ба тақдирӣ ояндаи сокинони муайяни кишвар мусбӣ таъсир мерасонад.

ТАФСИРИ МАФҲУМИ ЭКСТРЕМИЗМ*

ҲАЙДАРЗОДА МУРОД ПИРМАҲМАД

Дотсенти кафедраи ҳуқуқи маъмурӣ ва фаъолияти маъмурии факултети № 2-юми Академияи ВҚД Ҷумҳурии Тоҷикистон, номзади илмҳои ҳуқуқшиносӣ, дотсент, подполковники милитсия

E-mail: murod.23.09.1990@mail.ru

Дар сарҳати аввали моддаи 1 Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи муқовимат ба экстремизм” мафҳуми экстремизм ба таври расмӣ дарҷ карда шудааст, ки он мафҳуми умумихуқуқӣ маҳсуб меёбад².

Ногуфта намонад, ки афзоиши бесобиқаи зухуроти экстремистӣ дар оғози ҳазорсолаи нав муҳаққиқонро ба омӯзиши моҳияти экстремизм аз дидгоҳҳои гуногуни илмӣ ва ташреҳи мафҳуми истилоҳоти он водор мекунад, ки ин барои

¹ Федоров, Г.В. Восстановительное правосудие и медиация в системе пробации / Г.В. Громов // Социальное и пенитенциарное право. – 2024. – № 5. – С. 401-412.

* Мақола дар доираи татбиқи мавзӯи илмӣ-таҳқиқотии «Проблемаҳои амалия ва назарияи модернизатсияи фаъолияти ҷимояи ҳуқуқ ва ҳифзи ҳуқуқ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон (2021-2025)», ки аз ҳисоби бучети давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон маблағгузорӣ мешавад, омода шудааст. Рақами бақайдгирии давлатӣ: № 0121ТJ1292.

² Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи муқовимат ба экстремизм» аз 2-юми январи с. 2020, № 1655 // Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон с. 2020, № 1, мод.2.

муайян намудани чораҳои самараноки мубориза бо он имкон медиҳад. Бо вучуди он ки дар илмҳои сиёсӣ ва ҳуқуқӣ мафҳуми «экстремизм» таърихи тӯлонӣ надорад, дар таърихи инсоният он ҳамчун падидаи иҷтимоӣ сиёсӣ аз замони хеле қадим маълум аст.

Аз мафҳуми тафсираванда маълум мегардад, ки қонунгузор дар қонуни мазкур экстремизмро пеш аз ҳама мафкура (идеология) донистааст. Дар фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ мафкура ин маҷмӯи ғояву ақидаҳо ва ҷаҳонбинӣ; тарзи тафаккур маънедод карда шудааст¹.

Бо назардошти ин гуфтан мумкин аст, ки экстремизм «ҳамеша ҳосили парокандагии ҷомеаест, ки идеологияи муштарақ, арзишҳои ягона надорад ё онро гум кардааст. Дар сари мафҳуми экстремизм муҳаққиқон фаҳмиши ягона надоранд як гурӯҳи онҳо экстремизмро чун падидаи бадқасдонае баррасӣ менамоянд, ки дар он инқори қатъии меъёрҳои иҷтимоӣ мавҷудбуда зоҳир мешаванд, гурӯҳи дигар онро чун ҷонибдорӣ назару чораҳои ифротӣ шарҳ медиҳанд, гурӯҳи сеюм онро бо терроризму зӯрварӣ як медонанд².

Аз ин лиҳоз, моро мебояд, ки ба этимологияи мафҳуми «экстремизм» рӯчуъ кунем. Экстремизм аз вожаи латинӣ «*extremus*» манша гирифта, маънои «пайравии ақидаву чораҳои қатъӣ (ниҳой, охири) (асосан дар сиёсат)-ро дорад»³. Чунин мафҳуми истилоҳи экстремизм дар «Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ» низ мавҷуд мебошад⁴. Назари Луғати энциклопедии шуравӣ⁵ ва Энциклопедияи хурди дониши муосир⁶ низ қариб ҳамин гуна аст.

Дар илмҳои сиёсӣ низ «экстремизм» чун пайравии ақидаву амалҳои қатъӣ (ниҳой, шадид) дар соҳаи фаъолияти сиёсӣ шарҳ дода мешавад⁷.

Мувофиқи Луғати мухтасари сиёсӣ, «экстремизм - пайравӣ аз ақоиду чораҳои ниҳой буда, ба фаҳмиши сиёсӣ маънои кӯшиши бо истифода аз усулҳои қатъитарин, аз ҷумла, тамоми навъҳои зӯрварӣ террор ҳал намудани мушкилот, расидан ба ҳадафҳои гузошташударо дорад»⁸. Чи тавре ки мебинем, тақрибан дар ҳама луғатҳо моҳияти экстремизм тавассути вожаву ибораҳои «қатъӣ» (ифротӣ), «ақидаҳои қатъӣ», «фаъолияти қатъӣ», «тадбирҳои қатъию ниҳой» ва амсоли инҳо шарҳ дода мешавад.

Муҳаққиқон зерин мафҳуми «ақидаву чораҳои қатъӣ» идеологияро мефаҳманд, ки имконияти истифодабарии зӯрвариро барои расидан ба мақсадҳои сиёсӣ сафед мекунад»⁹. Дар ин ҳолат ба сифати аломати «қатъӣ» мавҷудияти ғояҳои баромад мекунад, ки зӯрвариро раво медонанд.

¹ Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ. Иборат аз 2 ҷилд. Ҷ. 1 / дар зерин таҳрири С. Назарзода [ва диг.]. – Машҳад-Душанбе: ҶММ «Ксероксленд» бо ҳамкории интишороти «Сухангустар», 2008. – С. 373

² Воронцов, С.А. Понятие экстремизма и его существенные признаки / С.А. Воронцов // Философия права. – Ростов-на-Дону: Изд-во Рост. юр. ин-та МВД России, – 2007. – № 4. – С. 65-71.

³ Ожегов, С.И., Шведова, Н.Ю. Толковый словарь русского языка / РАН: Институт русского языка: Российский фонд культуры. – М.: Азъ, 1993. – С. 942.

⁴ Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ. Иборат аз 2 ҷилд. Ҷ. 2 / дар зерин таҳрири С. Назарзода [ва диг.]. – Машҳад-Душанбе: ҶММ «Ксероксленд» бо ҳамкории интишороти «Сухангустар», 2008. – С. 667.

⁵ Советский энциклопедический словарь / научно-редакционный совет: А.М. Прохоров (пред.). – М.: «Советская энциклопедия», 1981. – С. 1552.

⁶ Малая энциклопедия современных знаний: в 2 т. Т. 1. – 2-е изд., перераб. Серия Уходящее тысячелетие / сост. В.А. Менделев. – М.: АСТ, Торсинг, 2000. – С. 67.

⁷ Политология: Краткий тематический справочник. – Белгород: ООНИ и РИД Белгородского ЮИ МВД России, 2005. – С. 105; Новейший политологический словарь / авт.-сост. Д.Е. Погорельский [и др.]. – Ростов н/Д: Феникс, 2010. – С. 265.

⁸ Краткий политический словарь / коллективный автор, В.П. Абаренков [и др.]. – 6-е изд., доп. – М.: Политиздат, 1989. – С. 275.

⁹ Сазонов, И.А. Политический экстремизм и проблема его категориального осмысления / И.А. Сазонов // Вестник Московского университета. Серия 12. Политические науки, – 2000. – № 2. – С. 115.

Ба назари мо, моҳияти «ақидаҳои қатъӣ», «чораҳои қатъӣ», «усулҳои қатъӣ» бинобар серҷабҳа буданашон мафҳумҳои хеле духӯра мебошанд. Дар илм, қонунҷодкунӣ ва фаъолияти ҳуқуқатбиқкунӣ дар таъйини ҳудудҳои маънии ин мафҳумҳо назари ягона вучуд надорад. Аз ин нуқтаи назар баъзан нофаҳмост, ки кадом ақидаҳоро «қатъӣ» бояд донисту кадомашро на.

Дар зери ибораи «ақидаҳои қатъӣ» тақрибан идеология, ақоиди ғоявиеро бояд фаҳмид, ки на ҳамеша бо ягон ҳаракатҳои ғайриқонунӣ иртибот доранд¹. Ин ҷо бояд қайд кард, ки агар «ақидаҳои қатъӣ» бо амалҳои ғайриқонунии шахсони гунаҳгор робитаи мантиқӣ надошта бошанд, дар бораи табиати ҳуқуқи ҷиноятӣ ё маъмурии экстремизм ҷойи суҳан гуфтан нест.

Барои ҳамин бархе аз муҳаққиқон қайд мекунанд, ки «пайравӣ аз ақидаву амалҳои қатъӣ дар ҳама гуна соҳаи ҳаёти ҷамъиятӣ, ки он ҷо ақидаву нуқтаҳои назари гуногун ба ҳалли ин ё он мушкилоту масоил ҳастанд, ҷой дошта метавонанд»², вале на ҳама назарҳои «қатъӣ»-ро ба ақоиди экстремистӣ нисбат додан мумкин аст. Онҳо метавонанд боиси ҳаракатҳои мушаххаси зӯрварона ва дигар амалҳои ғайриқонунӣ нашаванд, ҳамчунин мумкин аст маҷбуркуниро нисбати ҳама норозииён пешбинӣ накунад.

Аз ин нуқтаи назар ақидаҳо ва чораҳои «қатъӣ» метавонанд бо асосноккунии истифодаи зӯрварӣ алайҳи ҳарифон ва ё бидуни он алоқаманд бошанд. Бо тавачҷуҳ ба ин, ду шакли экстремизмро шартан ҷудо намудан лозим аст: 1) «экстремизме, ки бо истифодабарии зӯрварӣ алоқаманд аст» ва 2) «экстремизме, ки бо истифодабарии зӯрварӣ алоқаманд нест».

Пурсиши сотсиологӣ дар Тоҷикистон нишон дод, ки беш аз 60% ҷой доштани экстремизмро бе истифодаи зӯрварӣ эътироф менамоянд.

Агар ба мазмуни мафҳуми экстремизм, ки дар сарҳати якуми моддаи 1 қонуни зиддиэкстремистӣ мавҷуд аст, мутаваҷҷеҳ шавем мебинем, ки қонунгузор низ содиршавии мафкура ва фаъолияти экстремистиро бо ду роҳ бо роҳи зӯрварӣ ва амалҳои дигари зиддиқонунӣ, ки метавонанд бо истифодабарии зӯрварӣ алоқаманд набошад пешбини кардааст.

Чун мо ба масъалаи омӯзиши шаклҳои экстремизм рӯ овардем, пас онҳоро аз намудҳои экстремизм бояд фарқ кард, зеро ҷудо намудани онҳо барои дарки мазмуну моҳияти экстремизм имконияти фарроҳтар медиҳад. Дар мафҳуми тафсиршаванда намудҳои экстремизм низ равшан дарҷ карда шудаанд, ки ба он экстремизми сиёсӣ, иҷтимоӣ, миллӣ, наҷодӣ, маҳалгарой ва динӣ (мазҳабӣ) дохил мешаванд. Дар назарияи ҳуқуқ бошад намудҳои дигари экстремизм, масалан, экстремизми забонӣ, варзишӣ, иқтисодӣ ва ғайра пешниҳод карда мешавад.

Дар луғати тафсири вожаи «намуд» чун намои зоҳирии ягон чиз, «шакл» бошад, чун «тарзи мавҷудият, маҷмуи усулу амалҳо» шарҳ дода мешавад³. Аз ин бармеояд, ки зери мафҳуми «шаклҳои экстремизм» бояд тарзу усули амалисозии фаъолияти экстремистӣ фаҳмида шавад⁴. Дар робита бо ин, мо ба шаклҳои экстремизм, хусусияти «зӯрварона» ва «ғайризӯрварона»-и онро ки дар тарзи содирнамоии экстремизм ифода

¹ Ожегов, С.И. Словарь русского языка / С.И. Ожегов / под общ. ред. проф. Л.И. Скворцова. – 24-е изд., испр. – М.: ООО Издательский дом «ОНИКС 21 век»: ООО «Изд-во мир и Образование», 2005. – С. 77.

² Филимонов, Э.Г. Христианское сектантство и проблемы атеистической работы: монография / Э.Г. Филимонов. – К.: Политиздат Украины, 1981. – С. 90; Бражник, И.И. Религиозный экстремизм: попрание прав верующих / И.И. Бражник // Наука и религия. – 1981. – № 1. – С.17.

³ Ожегов, С.И., Шведова, Н.Ю. Толковый словарь русского языка. 3-е изд., испр. и доп. – М.: ООО «А Темп», 1995. – С. 78, 843-844.

⁴ Ожегов, С.И., Шведова, Н.Ю. Асари зикршуда. – С. 43.

меёбад, мансуб дониста, ба намудҳои он экстремизми сиёсӣ, наҷодӣ, миллӣ, маҳалгарой, динӣ (мазҳабӣ) ва ғайраро мутааллиқ медонем.

Зухуроти зӯрваронаи экстремизм ҳаракатҳои гурӯҳ, ташкилот ва иттиҳодияи экстремистӣ, ки ба таҳия, зиёдкунии ва интишори адабиёт, сабти овозу маводи видеоие, ки дар ягон муҳити иҷтимоӣ бо мақсади таблиғи минбаъдаи идеологияи сафедкунандаи истифодаи зӯрӣ - «ақидаҳои қатъӣ», даъват ба истифодаи зӯрварӣ ё истифодаи бевоситаи зӯрварии оммавӣ алайҳи ҳарифон равона шудааст мебошад.

Ақидаҳои қатъӣ аз нигоҳи ҳуқуқи ҷиноятӣ ин изҳорот, идеология ва даъватҳои ба ҷамъият хавфдоштаи гурӯҳҳои муайяни иҷтимоиро бояд фаҳмид, ки ҳисси адовату кинаро дар шахсони дигар бедор намуда, онҳоро барои муқовимат бо истифода аз зӯрӣ нисбат ба ҳарифон таҳрик медиҳанд. Онҳо мумкин аст дар намуди рондани саросарии миллату халқҳои муайян аз ҳудуди муайян, даъват ба истифодаи зӯрӣ бо ҳама ангезаҳои ифода ёбанд.

Ақидаҳои қатъӣ аз нигоҳи ҳуқуқи ҷиноятӣ ин изҳорот, идеология ва даъватҳои ба ҷамъият хавфдоштаи гурӯҳҳои муайяни иҷтимоиро бояд фаҳмид, ки ҳисси адовату кинаро дар шахсони дигар бедор намуда, онҳоро барои муқовимат бо истифода аз зӯрӣ нисбат ба ҳарифон таҳрик медиҳанд. Онҳо мумкин аст дар намуди рондани саросарии миллату халқҳои муайян аз ҳудуди муайян, даъват ба истифодаи зӯрӣ бо ҳама ангезаҳои ифода ёбанд.

Аз нигоҳи этималогӣ яке аз аломатҳои мафҳуми тафсиршавандаи экстремизм ин бо роҳи зӯрварӣ ва дигар амалҳои зиддиқонунӣ ҳал намудани *масъалаҳои сиёсӣ* мебошад.

Зухуроти экстремистӣ аз рӯи ангезаҳои сиёсӣ аз ҷиҳати пайдоиши таърихии худ дар ростии мафҳуми «радикализм» (тундгарой) инкишоф ёфтааст. Дар оғоз истилоҳи «радикализм» («тундгарой» - аз калимаи латинии *radix*-реша) маънои чараёнеро дошт, ки пайравонаш ҷонибдори дигаргуниҳои куллӣ буданд. Баъдан фаҳмиши «радикализм» тобиши идеологӣ гирифта, ба қаноти чапи қувваҳои сиёсӣ - тарафдорони дигаргуниҳои буржуазӣ-демократӣ нисбат дода шуд¹. Бо мурури ташаккулёбии режимҳои муосири либералии ғарбӣ, истилоҳи «радикализм» маънои манфӣ гирифт ва муродифи мафҳуми «экстремизм» нисбат ба ҳама гуна қувваҳои сиёсии тарафи «чап» ва ҳам «рост» истифода бурда мешуд, ки низоми мавҷударо қабул надоранд (масалан, марксистҳо, ростҳо, миллатгароён, бунёдгароёни динӣ ва ғайраҳо)². Бинобар ин, гуфтан мумкин аст, ки ангезаи сиёсии экстремизм маншаи таърихии худро аз мазмуни мафҳуми «радикализм» мегирад.

Аломатҳои дигари мафҳуми тафсиршавандаро ин бо роҳи зӯрварӣ ва амалҳои дигар ҳал намудани *масъалаҳои ҷамъиятӣ ва иҷтимоӣ* ташкил медиҳад. Яъне, экстремистон аз дидгоҳ ва дарку фаҳмиши худ бо ҳар роҳ чӣ истифодаи идеология ва амалӣ ифротии хусусияти зӯрваронадошта чи бо роҳҳои дигари зиддиҳуқуқӣ меҳоҷанд масъалаҳои ҷамъиятию иҷтимоиро ҳал намоянд. Онҳо бо далелҳои наонқадар мутамад така карда, масъалаҳои ҷамъиятӣ ва иҷтимоиро аз нуқтаи назари худ ва ба манфиати хеш шарҳу тавзеҳ дода, бо ин роҳ ба тафаккури шахсони алоҳида таъсир расонида, онҳоро ба манфиати худ истифода мебаранд.

Дар воқеъ, вақте ки прблемаҳои ба миёномада дар ҷомеа бо сабабҳои гуногун ҳалли худро намеёбанд ва ё қисман ҳал мегарданд хоҳ но хоҳ ҳисси норозигии аҳолии то андозае зиёд мегардад ва ин ба гурӯҳҳои экстремистӣ имконият медиҳад, ки идеологияи таҳрифшудаи экстремистии худро бо ваъдаҳои беасос ба сари тоифаи

¹ Фридинский, С.Н. Борьба с экстремизмом: уголовно-правовой и криминологический аспекты: монография / С.Н. Фридинский. – Ростов-на-Дону: РЮИ МВД России, 2004. – С. 39-40.

² Фридинский, С.Н. Асари зикршуда. – С. 40.

алоҳида таҳмил намоянд. Дар натиҷа, эҳтимолан ҷомеае, ки дар зерӣ як идеология сарҷамъ буданд ба гурӯҳҳо тақсим мешаванд ва идеологияи муштараке ки пештар онҳоро муттаҳид месохт, арзиши ягонаи худро гум мекунад.

Бинобар ин, гуфтан мумкин аст, ки экстремизм «ҳамеша ҳосили парокандагии ҷомеаест, ки бо сабаби мавҷуд будани мушкилотҳои гуногун идеологияи муштарақ арзишҳои ягона надорад ё онро гум кардааст. Ин аст, ки баъзе аз муҳаққиқон экстремизмро чун падидаи бадқасдонае баррасӣ менамоянд, ки дар он инкори қатъии меъёрҳои иҷтимоии мавҷуд буда зоҳир мешаванд. Умуман кирдорҳои дорой хусусияти экстремистӣ метавонад дар ҳама гуна соҳаи ҳаёти ҷамъиятӣ, ки онҳо ақидаву нуқтаҳои назари гуногун ба ҳалли ин ё он мушкилоту масоил ҳаст ҷой дошта бошад.

Бо роҳи зӯрварӣ ва амалҳои дигари зиддиқонунӣ ҳал намудани масъалаҳои *миллӣ* (*миллатгарой*) аломати дигари мафҳуми тафсиршаванда мебошад. Миллатгарой аз вожаи фаронсавии натионализм (*nationalisme*) гирифта шуда, маънояш идеологияест, ки асоси онро бартари додани як миллат аз болои дигар миллатҳо ташкил медиҳад.

Аломати дигари мафҳуми экстремизмро ин ангезаи *наҷодӣ* (*наҷодпарастӣ*) доштани он ташкил медиҳад. Наҷод ин асл, насаб ва ё насл аст. Дар илм се намуди наҷоди қалон аз қабилӣ: наҷоди аврупой, наҷоди муғулӣ ва наҷоди ҳабашӣ ҷудо карда шудааст, ки онҳо дар навбати худ ба намудҳои алоҳида тақсим мешаванд. Аз лиҳози этималогӣ истилоҳи наҷодпарастӣ аз қалимаи фаронсавии “*racisme*” (расизм) гирифта шудааст, ки бо наҷод алоқаманд аст. Истилоҳи “наҷод” дар забони латинӣ аз якҷанд вожаҳо: 1) аз вожаи «*ratio*» (ратио), ки маънои табиат ё моҳиятро дорад; 2) аз вожаи «*ratio*» (ратиос), ки маънои решаҳо дорад ва 3) аз вожаи «*generatio*» (генератио), ки маънояш насл аст, маншаъ мегирад.

Яке аз аломати дигари мафҳуми тафсиршавандаро ин бо роҳи зӯрварӣ ва дигар амалҳои зиддиқонунӣ ҳал намудани масъалаҳои *маҳалгарой* ташкил медиҳад. Дар фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ вожаҳои “маҳалгаро” ва “маҳалгарой” дар алоҳидагӣ шарҳ дода шудаанд, ки маънои умумии онҳо дар якҷоягӣ мазмунӣ маҳалгароиро пурра месозад. Гуфта шудааст, ки маҳалгаро қасе аст ки манфиатҳои маҳаллӣ ва гурӯҳи хурди ҳаммаҳалҳои хешро аз манфиатҳои умумӣ бартар медонад ва аз манфиатҳои маҳалли хеш ба ҳар роҳу васила ҳимоят мекунад¹. Маҳалгарой бошад бар хилоф ва ба зарари манфиати миллӣ фақат манфиати маҳдуди маҳалли худ аз қабилӣ ноҳия, шаҳр ё вилояти худро муқаддам шумурда, ҳаммаҳалҳоро дар атрофи худ ҷамъ карда, ба қор мегирад ва бар ин васила маҳалпарастӣ мекунад².

Аломати охири мафҳуми тафсиршавандаро ин бо роҳи зӯрварӣ ва дигар амалҳои зиддиқонунӣ ҳал намудани масъалаҳои *динӣ* (*мазҳабӣ*) ташкил медиҳад. Бинобар ин, мо пеш аз ҳама, истилоҳи (мафҳуми) “дин” ва “мазҳаб”-ро ҷилавгирӣ карда, онҳоро шарҳу тавзеҳ медиҳем. Зеро истилоҳи дин маъноҳои зиёд дорад. Дар забони арабӣ “дин” маънои эътиқод ба мавҷудияти қувваҳои ғавқуттабии идорақунандаи олам, ҳукумат қардан, ибодат ба Худо ва бовар доштан ба рузи қиёмат аст. Ба ибораи дигар истилоҳи “дин” маънои парастии илоҳро дошта, онро дар Аврупо “религия” меноман, ки маънои динро дорад. Маънои “религия” низ илоҳ ва ситоиш аст, ки миллатҳои гуногуни ҷаҳонро бо ҳамдигар мепайвандад. Истилоҳи религия (дин) аз вожаҳои латинӣ “*religio*” ва ё «*relegere*» гирифта шуда, маънояш дубора қондан аст.

¹ Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ. Иборат аз 2 ҷилд. Ҷ. 1 / дар зерӣ таҳрири С. Назарзода [ва диг.]. – Машҳад-Душанбе: ҚММ «Ксероксленд» бо ҳамкорӣ интишороти «Сухангустар», 2008. – С. 775

² Асари зикршуда. - С. 776.

Ҳамин тавр, ҳамаи андешаҳои баёншуда оиди истилоҳи дин қобилӣ пазирианд, аммо муҳимтарин маънои дин ин шеваи табиӣ зиндагӣ аст. Зеро дин танҳо як низоми эътиқодӣ нест он як фарҳангу тамаддун аст ва кулли низоми ҷаҳониरो дар бар мегирад. Бинобар ин, дин як шакли шуури ҷамъиятӣ аст, ки оид ба пайдоиши оламу одам ривоят мекунад.

Мазҳаб бошад, дар фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ ба маънои “роҳ, тариқ ва ё дину ойин” маънедод карда шудааст. Ба ибораи дигар, мазҳаб ин роҳу равиш ва ё тариқ мебошад. Мутафакирони форсу тоҷик ба мисли Мавлоно Ҷалолиддини Балхӣ ва дигарон мазҳабро ба маънои динӣ: шуъба, бахш ва шоҳаи ягон дин, тариқат ва ғайра маънедод кардаанд. Дар забони арабӣ низ маънии мазҳаб ҳамчун равиш, шева ва роҳ маънедод карда мешавад.

Ҳамин тавр, мазҳаб ин равиши хос оид ба дарки фаҳми масоили эътиқодию фикҳӣ ва истинботи аҳкоми куллию фаръӣ аз далелҳои китобҳои илоҳӣ, сунат ва ҳадисҳои саҳеҳ аст, ки асосгузур ва пайравону ҷонибдорони худро дорад.

КРИТЕРИЯИ (МАҲАКИ) ТИББИИ НОМУКАЛЛАФӢ ТИБКИ ҚОНУНГУЗОРИИ ҶИНОЯТИИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН*

ҲУСЕЙНЗОДА СИНО ҲОТАМӢ

*Дотсенти кафедраи ҳуқуқи ҷиноятӣ, криминология ва психологияи факултети
№ 2-юми Академияи ВКД Ҷумҳурии Тоҷикистон, доктори фалсафа (PhD) дар соҳаи
ҳуқуқшиносӣ, полковники милитсия*

E-mail: Sino-84@mail.ru

Ақидае миёни олимони роиҷ аст, ки номукаллафӣ дар қонунгузорию ҷиноятӣ муқаррар гардидааст, бинобар ин, зарурати муқаррар намудани мафҳуми мукаллафӣ дар Кодекси ҷиноятии Ҷумҳурии Тоҷикистон (минбаъд - КҶ ҚТ) зарурат надорад. Ба ақидаи мо, мукаллафӣ ифодаи худро аз номукаллафӣ наёфта, тавсифи алоҳидаро талаб мекунад. Агар ба нуқтаи назаре, ки «мукаллафӣ ифодаи худро аз мафҳуми номукаллафӣ меёбад» таъя намоем, пас бояд на «мукаллафӣ ифодаи худро аз номукаллафӣ ёбад», балки баръакс «номукаллафӣ ифодаи худро аз мукаллафӣ меёбад», зеро нишонаи ифодакунандаи субъекти ҷиноят «мукаллаф будан» аст. Вобаста ба ин, ҳақ бар ҷониби Абдуллозода Б.В., ки зикр намудааст: «Танҳо шахси мукаллаф қобилияти дарк намудани кирдор ва роҳбарӣ намудани онро дорад. Шахсони чунин қобилиятнадошта, яъне шахсе, ки хавфнокии кирдори худро дарк ва онро идора карда наметавонад, номукаллаф эътироф шуда, ба ҷавобгарии ҷиноятӣ кашида намешавад»¹. Дар ин ҷо Абдуллозода Б.В. ишора намудааст, ки баръакси «мукаллафӣ» ин «номукаллафӣ» аст.

Номукаллаф субъекти ҷиноят эътироф намешавад. Ба шахсе, ки дар ҳолати номукаллафӣ ҷиноят содир мекунад, ҷораҳои маҷбурии хусусияти тиббидошта таъйин

* Мақола дар доираи татбиқи мавзӯи илмӣ-таҳқиқотии «Хусусиятҳои пешгирӣ ва воситаҳои мубориза бо зухуроти ифротгарой ва тундгарой дар муҳити ҷавонони Ҷумҳурии Тоҷикистон (солҳои 2023-2027)», ки аз ҳисоби бучети давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон маблағгузорӣ мешавад, омода шудааст. Рақами бақайдгирии давлатӣ: 0121ТJ1290.

¹ Абдуллозода, Б.В. Ҳифзи ҳуқуқи ҷиноятии об дар Ҷумҳурии Тоҷикистон: дис. ... номз. илм. ҳуқуқ: 12.00.08 / Б.В. Абдуллозода. – Душанбе, 2024. – С. 128.

карда мешавад, зеро \bar{y} ба ҷавобгарии ҷиноятӣ кашида намешавад ва ба \bar{y} ҷазои ҷиноятӣ таъйин карда намешавад. Бо дарназардошти ин, субъекти ҷиноят эътироф намешавад, шахси номукаллаф дорои он нишонаи субъекти ҷиноят намебошад, ки кирдори барои ҷамъият хавфнокро содир намудааст – мукаллаф.

Мафҳуми нисбатан комили номукаллафиро Антонян Ю.М. ва Бородин С.В. пешниҳод намудаанд, ки тибқи он «... номукаллафӣ – ин ҳолати руҳии шахс, ки дар қодир набудани ҳисобот додан ба кирдори худ ҳангоми содир намудани ҳаракат, беҳаракатӣ (дарк намудани хусусияти воқеъ ва ба ҷамъият хавфнокии кирдор) ё идора кардани онҳо ҳангоми содир намудани онҳо дар натиҷаи ҳолати бемории руҳӣ ё заъфи ақл ифода мегардад, ки натиҷаи он озод гардидан аз ҷавобгарии ҷиноятӣ ва ҷазо бо имконияти таъйини қарори суд оид ба чораҳои маҷбуркунии хусусияти тиббидошта, эътироф мешавад»¹.

Мафҳуми номукаллафӣ дар қ.1 м. 24 КҶ ҚТ муқаррар гардидааст, ки тибқи он «Шахсе, ки ҳангоми содир намудани кирдори барои ҷамъият хавфнок дар ҳолати номукаллафӣ буд, яъне бар асари бемории руҳии доимӣ, парешонии муваққатии руҳӣ, заъфи ақл ва ё ҳолати дигари бемории руҳӣ хусусияти воқеъ ва хавфнокии ҷамъиятии ҳаракат ё беҳаракатии худро дарк ё онро идора карда наметавонист, ба ҷавобгарии ҷиноятӣ кашида намешавад».

Дар баробари ин, дар адабиёти қаблӣ мафҳуми номукаллафӣ возеҳ шарҳ дода намешуд. Ҳамин тавр, Артименко Н.В. эътироф мекунад, ки:

– нисбатан дурусттар истифодаи баёни на «ҳангоми», балки «дар вақти» содир намудани кирдори барои ҷамъият хавфнок мебошад, зеро шумораи зиёди ҷиноятҳо ҷой доранд, ки содир шудани онҳо дар ҳамоно ҳангом ба вуқӯъ намеоянд, балки дар муддати гузариши вақти муайян ба вуқӯъ меоянд;

– номукаллаф яке аз асосҳои озод гардидан аз ҷавобгарии ҷиноятӣ намебошад, балки номукаллафӣ ҷавобгарии ҷиноятиро истисно мекунад².

Ғайр аз норавшаниҳои мафҳумҳои зикргардида, инчунин, мумкин аст инҳоро низ ибраз намуд:

– ибораи «ҳаракатҳои худро фаҳмида наметавонист ё ки ин ҳаракатҳои худро саришта карда наметавонист» ба қонунгузориҳои ҷиноятӣ қаблӣ, ки ҳоло амал намекунад, хос буд. Истилоҳи нисбатан комил «дарк намудани хусусияти воқеъ ва хавфнокии ҷамъиятии ҳаракат ё беҳаракатии худ» дар қонунгузориҳои ҷиноятӣ амалкардаистода муқаррар гардидааст;

– номукаллафӣ – ин ҳолати руҳии шахс намебошад, ки дар қодир набудан ифода гардад. Истилоҳҳои «ҳолати руҳӣ», «ҳолати руҳ», «ҳолати парешонҳолии руҳӣ» – тиббӣ буда, фарқгузориҳои онҳо бо мафҳуми ҳуқуқии «номукаллафӣ» мумкин нест.

Ақида оид ба он, ки фарқгузорӣ миёни номукаллафӣ бо ҳолати махсуси руҳӣ хато аст, дар адабиёти илмӣ ҳанӯз ҷой дорад³. Бояд зикр намуд, ки баъзе муҳаққиқони муосир номукаллафиро ҳамчун ҳолати руҳӣ баҳо медиҳанд, вале дар

¹ Антонян, Ю.М., Бородин, С.В. Преступное поведение и психические аномалии // Под ред. В.Н. Кудрявцева. Издательство «Спарк». М., 1998. – С. 123.

² Артименко, Н.В. Актуальные проблемы вменяемости (невменяемости) и возраста уголовной ответственности (сравнительный историко-правовой анализ уголовного законодательства РФ и Франции): дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08 / Н.В. Артеменко. – Ростов-на-Дону, 1999. – С. 66.

³ Назаренко, Г.В. Эволюция понятие невменяемости / Г.В. Назаренко. // Государство и право. - 1993. - № 3. – С. 66.

баробари ин эътироф мекунад, ки номукаллафӣ – мафҳуми на тиббӣ, на психиатрӣ, балки ҳуқуқӣ мебошад¹.

Назаренко Г.В. дар он ақида аст, ки мавҷудияти мафҳуми ҳолати номукаллафӣ ва номукаллафӣ ҳарду қонунӣ эътироф мешаванд ва миёни онҳо фарқ гузоштааст. Ба ақидаи ӯ, агар ҳолати номукаллафӣ ҳамчун бемории руҳӣ, заъфи ақл ё дигар бемории руҳӣ бошад (дараҷаи онтологии маҳаки «номукаллафӣ»), пас дар дараҷаи гносеологӣ ин мафҳум, дар худ тавсифи ҳолати патологӣ руҳии дар қонунгузорӣ муштаҳкамгардидаро дарназар дорад². Дар баробари ин, ҳуди муаллиф меъёреро оид ба номукаллафӣ пешниҳод мекунад, ки дорои мафҳуми «ҳолати номукаллафӣ» намебошад: «Кирдори гунаҳгоруна ба шахсе нисбат дода намешавад, ки ҳангоми содир намудани он дар ҳолати бемории руҳӣ қарор дошта, наметавонист хусусияти ба ҷамъият хавнокии кирдораш ва оқибатҳои онро дарк намояд ё рафтори худро идора кунад»³.

Ба назари мо хуб мешуд аз меъёр оид ба номукаллафӣ истилоҳи «ҳолат» ба «номукаллафӣ» хорич карда шавад. Ибораи мазкур қобили қабул намебошад, зеро чунин ҳолат ҷой надорад. Чи тавре зикр гардид, номукаллафӣ ҳолат намебошад ва он категорияи ҳуқуқӣ мебошад. На мукаллафӣ ва на номукаллафӣ парешонии руҳӣ ё ҳолати парешонии руҳӣ намебошанд. Парешонии руҳӣ, заъфи ақл, бемории руҳӣ ва дигар намудҳои бемориҳои руҳӣ ҳолатҳои мебошанд, ки номукаллафиро муқаррар мекунад.

Ҳамчунин, бо он ақида, ки «номукаллаф наметавонист оқибатҳои ба ҷамъият хавнокии кирдорашро дарк намояд» розӣ шудан мушқил аст. Чунин шакли баёнро дар мафҳуми номукаллафӣ илова намудан, нодуруст мебошад, зеро чи тавре маълум аст, барои як қатор ҷиноятҳо фаро расидани оқибати барои ҷамъият хавфнок ҳамчун нишонаи тарафи объективии ҷиноят, ҳатмӣ намебошад ва чунин ҷиноятҳо аз лаҳзаи содир намудани кирдори (ҳаракат ё беҳаракатии) барои ҷамъият хавфнок, хотимаёфта эътироф мешаванд, новобаста аз фаро расидани оқибат ё фаро нарасидани оқибат. Бо дарназардоти он, ки оқибати барои ҷамъият хавфнок дар ин таркибҳо мавқеи марказиро доро намебошанд, пас зарурати ҷой доштани «наметавонист оқибатҳои ба ҷамъият хавфнокии кирдорашро дарк намояд» намебошад.

Аз хусусиятҳои тафтиши парвандаҳои ҷиноятӣ маълум аст, ки дар марҳилаҳои аввал ба шахсе, ки кирдори барои ҷамъият хавфнокро содир намудааст, айб эълон мекунад ва минбаъд барои муқаррар намудани ҳолати руҳии ӯ экспертиза таъйин карда мешавад. Танҳо пас аз муқаррар намудани он, ки дар вақти содир намудани кирдори барои ҷамъият хавфнок шахс номукаллаф буд, мақомоти тафтишотӣ ва минбаъд суд қарори ба ҷавобгарии ҷиноятӣ нақашидани шахсро қабул мекунад (новобаста аз он, ки дар ин ҳолат ба ӯ айб эълон гардидааст). Вобаста ба ин, Қудратов Н.А. ва Солиев К.Ҳ. зикр намудаанд, ки «Нисбати ҷиноятҳои, ки шахсони номукаллаф содир намудаанд ва ё баъд аз содир кардани ҷиноят мубталои бемории руҳӣ гардидаанд, тафтишоти пешакӣ ҳатмист. Ҳатмӣ будани тафтиши пешакӣ дар парвандаҳои мазкур ба он мақсад аст, ки баъд аз гузаронидани амалҳои муурофиавӣ (пурсиш, таъйини экспертиза ва ғ), муфаттиш метавонад ҳолати беморию пурра ис-

¹ Балабанова, Л.М. Судебная патопсихология (вопросы определения нормы и отклонений) / Л.М. Балабанова. – Донецк: Сталкер, 1998. – С. 247.

² Назаренко, Г.В. Невменяемость в уголовном праве: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08 / Г.В. Назаренко. – Орел, 1992. – С. 59.

³ Ҳамон ҷо.

бот намояд¹. Аз ин бармеояд, ки ҳангоми баррасии парвандаи ҷиноятӣ, номукаллафӣ ҳамчун оқибати ҳуқуқӣ баҳо дода шуда, ӯ ба ҷавобгарии ҷиноятӣ кашида намешавад.

Тасаввуроте оид ба номукаллафӣ ҷой дорад, ки тибқи он «номукаллафии ҳуқуқии ҷиноятӣ ... - ин ҳолати бо қонунгузории ҷиноятӣ муқарраргардидае мебошад, ки субъекти ҷиноятро истисно мекунад ва бо моҳияти ҷойдоштаи худ, ҳодисаи содир намудани кирдори зиддиҳуқуқии барои ҷамъият хавфноки шахсе, ки дар вақти содир намудани он дар ҳолати бемории руҳӣ ё дигар намуди беморӣ наметавонист ба ҷамъият хавфнокии кирдори худро дарк ё онҳоро идора намояд»². Дар мафҳуми овардашуда нишонҳои маҳаки ҳуқуқии мукаллафиро истисно кардааст, ки он дар «дарк накардани хусусияти воқеъ» дар баробари «дарк намудани ба ҷамъият хавфнокии кирдори худ» ифода мегардад. Дар баробари ин, зикр намудан ба маврид аст, ки оқибати ҳуқуқии номукаллафӣ «истисно кардани субъекти ҷиноят» намебошад, балки барои субъекти ҷиноят ҷавобгарии ҷиноятӣ муқаррар намегардад, ки бевосита аз муқаррароти м. 25 КҶ ҚТ бармеояд.

Муаммои комплекси номукаллафиро бе кумаки экспертизаи судӣ бартараф намудан ғайриимкон аст. Дар ҳулосаи экспертизаи психиатрияи судӣ бояд намуди ҳолати бемории руҳӣ муқаррар карда шавад, на номукаллафии шахс. Мукаллафӣ ё номукаллафии шахсро суд дар асоси ҳулосаи экспертизаи психиатрияи судӣ муқаррар мекунад. Вобаста ба ин, нуктаи назар ҷой дорад, ки тибқи он ҳулосаи экспертон дар бораи мукаллафӣ ё номукаллафӣ даҳолат ба ҳуқуқи судҳо намебошад, зеро барои ҷунин ҳолатҳо ва ҳодисаҳо аз ҷониби илм тавассути усулҳои психиатрӣ омӯхта шудаанд³.

Вобаста ба он, ки коршиносон бояд мушаххасан чиро муқаррар кунанд, як қатор олимони устуворона зикр мекунанд, ки «вазифаи эксперт-психиатр дар ин ҷо бо пешниҳоди ҳулосаи вобаста ба донишҳои махсуси касбии дахлдораш маҳдуд мешавад, - оид ба ҳолати руҳии шахс дар вақти содир намудани кирдор ...»⁴.

Вобаста ба ақидаҳои болозикр, номукаллафӣ категорияи ҳуқуқӣ буда, муқаррар намудани он ба салоҳияти ҳуқуқшиносон дохил мешавад ва маҳз – мақомоти тафтишӣ ва судӣ. Дар ин асно, бо дарназардошти талаботи м.м. 28 ва 29 Қонуни ҚТ «Дар бораи экспертизаи давлатии судӣ» аз 25-уми июли соли 2005, коршинос вобаста ба мавҷудияти парешонии муваққатии руҳӣ, заъфи ақл, бемории доимии руҳӣ ё дигар намуди бемори руҳӣ (ки шахс дар ин ҳолатҳо хусусияти воқеъ ва хавфи ҷамъиятии кирдори худро дарк ё онҳоро идора карда наметавонад), ҳулосаи пешниҳод мекунад, вале на бояд номукаллафиро тасдиқ кунад. Ӯ метавонад дар ҳулосаи худ танҳо тавсия оид ба эътирофи номукаллафӣ пешниҳод кунад. Доир ба ин масъала Ғаффорӣ Н.А. дуруст зикр намудааст, ки «... масъалаи мукаллафӣ ё номукаллафии шахс вобаста ба содир намудани кирдори барои ҷамъият хавфнок дар асоси маҷмӯи далелҳо, аз

¹ Муурофиаи ҷиноятӣ: китоби дарсӣ / муҳаррири масъул Р.Р. Юлдошев. – Душанбе: «ЭР-граф», 2018. – С. – 508-509.

² Богомягков, Ю.С. Уголовно-правовая невменяемость: критерии и признаки / Ю.С. Богомягков. // Советское государство и право. - 1989. - № 4. – С. 108.

³ Лунц, Д.Р. Проблема невменяемости в теории и практике судебной психиатрии / Д.Р. Лунц. – М.: «Медицина», 1966. – С. 94.

⁴ Продченко, Б., Рудяков, А. Больная тема / Б. Продченко, А. Рудяков // Коммунист. - 1989. – №3. – С. 53; Степичев, С.С., Хомовский, А.А. Особенности производства по применению принудительных мер медицинского характера / С.С. Степичев, А.А. Хомовский // Социалистическая законность. - 1967. – № 5. – С. 57.

ҷумла дар асоси ҳулосаи экспертизаи судӣ-тиббӣ аз ҷониби суд муайян карда мешавад»¹.

Вобаста ба ҳолати зикргардида, бар он назар ҳастем, ки коршинос эксперт бояд нуқтаи назари худро на фақат оид ба ҷой доштани парешонии руҳӣ дар шахс, балки муайян кунад, ки чи тавр ин ҳолат ба «дарки хусусияти воқеъ ва ҳавфи ҷамъиятии кирдори ин шахс ё онҳоро идора карда тавонистани ӯ» таъсир мерасонад. Бе муқаррар намудани таъсири намудҳои парешонҳолии руҳӣ ба «дарки хусусияти воқеъ ва ҳавфи ҷамъиятии кирдор ё онҳоро идора карда тавонистан», ки маҳаки ҳуқуқии номукаллафӣ эътироф мешавад, аз тарафи мақомоти тафтишию судӣ муайян намудани мукаллафӣ ё номукаллафӣ гайриимкон аст.

Чун мукаллафӣ ва мукаллафии маҳдуд, барои муқаррар намудани табиати ҳуқуқии ҷиноятии номукаллафӣ низ, муайян намудани маҳақҳои ҳуқуқӣ ва тиббии он муҳим эътироф мешаванд.

Маҳаки тиббии номукаллафӣ, ки дар ҳуқуқи ҷиноятӣ ҳамчун «бемории руҳӣ» ифода гардидааст, бояд аз тарафи экспертизаи психиатрияи судӣ муқаррар карда шавад, на ҳуқуқшиносон. Маҳаки ҳуқуқии номукаллафӣ бошад, дар вақти гузаронидани экспертиза, он бояд яққоя бо психиатр, психолог ва минбаъд аз тарафи мақомоти тафтишию судӣ дар маҷмӯъ бо дарназардошти ҳамаи маводи ҷамънамудаи парвандаи ҷиноятӣ таҳлил карда мешавад.

Дар мақолаи мазкур бештар ба маҳаки тиббии номукаллафӣ тавачҷуҳ зоҳир карда шудааст.

Вобаста ба маҳаки тиббии номукаллафӣ, ҷоиз ба зикр аст, ки қонунгузории ҷиноятии ҚТ дар таҳрири амалкунандааш дар худ ин маҳақро нигоҳ доштааст, ки онро чор намуди парешонҳолии руҳӣ ташкил медиҳад: бемории руҳии доимӣ; парешонии муваққатии руҳӣ; заъфи ақл; ҳолати дигари бемории руҳӣ. Бо чор намуди парешонҳолии руҳиро муқаррар намудан, қонунгузор яқинан ишора мекунад, ки ин парешонҳолии руҳӣ дараҷа ва хусусиятҳои гуногунро доро мебошанд.

Вазифаи қонунгузор ин нест, ки рӯйхати пурраи парешонҳолии руҳиро дар худ доро бошад ё рӯйхати комил ё тафриқагузории ин намуди беморӣ барои рушди қонунгузории ҷиноятӣ ягон таъсир расонида наметавонад. Ҳатто дар адабиёт нуқтаи назари «барзиёдӣ»² нисбати чунин ҳолат ифода гардида, пешниҳод шудааст, ки истилоҳи ягонаи «парешонҳолии руҳӣ» кифоя аст³. Дар ягон моддаи Кодекси тандурустии ҚТ аз 30-юми майи соли 2017⁴ намудҳои бемории руҳӣ номбар нагардида, дар умум истилоҳи «бемории руҳӣ» истифода шудааст.

Ба ақидаи мо ибораи «парешонии руҳӣ» бояд дар мафҳуми номукаллафӣ (м. 24 КҶ ҚТ) ҳамчун маҳаки тиббӣ нигоҳ дошта шавад, кифоя аст, ки ҳама намудҳои беморҳои руҳиро дарбар мегирад. Дар боби V (F) ТББ-10 ҳама намудҳои парешонии руҳӣ бо ибораи «Парешонии руҳӣ ва парешонии кирдор» мустаҳкам гардида, он дар 10 намуд тасниф шудааст.

Ҳамчунин, ба назари мо, на бояд мафҳуми маҳақҳои тиббии номукаллафиро бо мафҳуми муқаррарнамудаи м. 25 КҶ ҚТ қиёс намуд, ки ибораи «парешонҳолии руҳӣ, ки мукаллафиро истисно намекунад» истифода кардааст. Дар ин маврид, мазмуни м.

¹ Гаффорӣ, Н.А. Ҳуқуқи ҷиноятии Ҷумҳурии Тоҷикистон. Қисми умумӣ: китоби дарсӣ / Н.А. Гаффорӣ. – Хучанд: Ношир, 2023. – С. 120.

² Шишков, С.Н. Уголовный кодекс России и проблемы невменяемости / С.Н. Шишков // Журнал Российского права. - 1998. - № 1. – С. 35.

³ Цымбал, Е.И., Дьяченко, А.П. Возрастная невменяемость: теория и практика применения / Е.И. Цымбал, А.П. Дьяченко // Уголовное право. - 2000. - № 3. – С. 50.

⁴ Кодекси тандурустии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 30-юми майи соли 2017, №1413 // [Манбаи электронӣ]. – Речаи воридшавӣ: <https://tinyurl.com/8kav7jpf> (санаи муроҷиат: 05.11.2025).

24 КҶ ҚТ бояд иборои «парешонҳолии руҳӣ, ки мукаллафиро истисно мекунад»-ро доро бошад, на «нумукаллафӣ»-ро.

Парешонҳолии руҳӣ, ки ҳамчун маҳаки тиббии нумукаллафӣ, ба назари Денисович В.В. ҳолате мебошад, ки аз сабабҳои беруна ё дохилӣ ба вучуд меояд ва бо вайроншавии функсияҳои мағзи сар тавсиф мешавад, ки дар натиҷа мағзи сар наметавонад воқеияти муҳити атрофро дуруст инъикос кунад ва рафтори шахс ба таври номуташаккил ба вучуд меояд, ки бо муносибатҳои воқеӣ мувофиқат намекунад¹.

Дар муайян намудани маҳаки тиббии нумукаллафӣ, ҳатман бояд парешонҳолии руҳӣ хусусияти дардмандонаро доро бошад, зеро он метавонад маҳаки тиббии нумукаллафиро тавсиф кунад. Ҳама намудҳои парешонҳолии руҳии нодардмандона наметавонанд ба сифати маҳақҳои тиббии нумукаллафӣ баромад кунанд. Богомягков Ю.С. ба сифати ин намудҳои парешонҳолии руҳӣ – дараҷаи зиёди мастии физиологӣ, инкишофи нопурраи психофизиологии ноболиғон, аффекти физиологӣ, ҳолати изофобории асабию руҳӣ, норасоии ҷисмонӣ ва баъзе ҳолатҳои дигар, агар онҳо дигар тағйиротҳои патологиро дар руҳи инсон ба бор наоранд², номбар кардааст.

Шишков С.Н. дар асарҳои худ пешниҳод намудааст, ки ба сифати маҳаки тиббии нумукаллафӣ, иборои «бемории руҳӣ ё дигар намуди ҳолати беморӣ» истифода бурда шавад³.

Дар доираи муқаррар намудани маҳаки тиббии нумукаллафӣ, инчунин, нуқтаи назаре ҷой дорад, ки тибқи он «... муқаррароти маҳаки тиббии нумукаллафӣ муваффақ эътироф карда намешавад, зеро вобастагии бемории руҳӣ ба ин ё он нишонаҳои маҳаки тиббии нумукаллафӣ дар як қатор ҳолатҳо шартӣ мебошад»⁴. Кандинский В.Х. зикр мекунад, ки «парешонҳолии нодардмандонаи руҳӣ на бояд дар мукаллафиро истисно кунад, балки мукаллафиро танҳо парешонҳолии дардмандонаи руҳӣ истисно мекунад»⁵.

Ба назари аксари олимони «маҳаки тиббии нумукаллафӣ аз тарафи экспертизаи психиатрии судӣ муайян карда мешавад»⁶.

Ба назари мо, аз мафҳуми нумукаллафӣ рӯйхати маҳдуди намудҳои бемории руҳӣ хориҷ карда шаванд, зеро ин ба соҳаи тиббӣ – психиатрия дохил мешавад.

Дар қ. 3 м. 24 КҶ ҚТ муқаррар гардидааст, ки «Шахсе, ки дар ҳолати мукаллафӣ ҷиноят содир намуда, вале то баровардани ҳукми суд мубталои бемории руҳие шудааст, ки барои дарки хавфи кирдори худ ё идора кардани онро имконият намедиҳад, ҳамчунин, ҷазо дода намешавад. Суд метавонад нисбати ҷунин шахс ҷораҳои маҷбурии дорой хусусияти тиббиро раво бинад ва пас аз шифо ёфтани ин шахс ҷазо додан мумкин аст, агар мӯҳлатҳои дар моддаи 75 ҳамин Кодекс пешбинишуда нагузашта бошад». Ин муқаррарот барои эътироф кардан ё накардани субъек-

¹ Денисович, В.В. К вопросу о медицинских критериях невменяемости в уголовном праве / В.В. Денисович // Вестник Челябинского государственного университета. Образование и здравоохранение. - 2022. - № 2 (18). - С. 51.

² Богомягков, Ю.С. Уголовно-правовая невменяемость: критерии и признаки / Ю.С. Богомягков // Советское государство и право. - 1989. - №4. - С. 107.

³ Шишков, С.Н. Понятие невменяемости и вменяемости в советском праве (некоторые концепции и аспекты) / С.Н. Шишков // Проблемы вменяемости в судебной психиатрии. - М., 1983. - С. 28.

⁴ Сирожидинов, Д.В. Ограниченная вменяемость: вопросы теории и практики: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08 / Дж.В. Сирожидинов. - Екатеринбург, 1998. - С. 175.

⁵ Кандинский, В.Х. К вопросу о невменяемости / В.Х. Кандинский. - СПб, 1890. - С. 22.

⁶ Богомягков, Ю.С. Уголовно-правовая невменяемость: критерии и признаки / Ю.С. Богомягков. // Советское государство и право. - 1989. - № 4. - С. 107.

ти ҷиноят ягон аҳаммияти ҳуқуқӣ надорад. Бинобар ин, қ. 3 аз м. 24 КҶ ҚТ хориҷ гардида, дар моддаи дахлдори боби 15 муқаррар карда шавад.

Ҳамин тавр, бо дарназардошти нуқтаи назари ироагардида оид ба мафҳуми номукаллафӣ дар ҳуқуқи ҷиноятӣ, чунин пешниҳодҳо манзур карда мешаванд:

1. Муқаррар кардани номукаллафӣ вазифаи тафтишоту суд мебошад, на экспертизаи психиатрияи судӣ. Коршиносҳо ҳуқуқ надоранд мукаллафӣ ё номукаллафии шахсро муқаррар кунанд, зеро ин танҳо ба салоҳияти тафтишоту суд дохил мешавад. Коршинос бояд мавҷудияти маҳаки тиббии номукаллафӣ (беморӣ) ва ҳуқуқиро (то кадом дараҷа парешонҳолии дардмандонаи руҳӣ ба қодир будани дарккунӣ ва идоракунии кирдор таъсир расонидааст) муайян кунанд.

2. Маҳакҳои тиббии номукаллафӣ, ки дар м. 24 КҶ ҚТ оварда шудаанд (бемории руҳии доимӣ, парешонии муваққатии руҳӣ, заъфи ақл, ҳолати дигари бемории руҳӣ) бо ибораи «парешонҳолии руҳӣ» маҳдуд карда шаванд, зеро ин ибора дар худ ҳама намудҳои маҳакҳои тиббии номукаллафиро дарбар мегирад. Барои муқаррар кардани маҳаки тиббии номукаллафӣ зарур нест, ки ҳама намудҳои парешонҳолии руҳие, ки дар боби V (F) ТББ-10 тасниф гардидаанд, нишон дода шаванд.

3. Пешниҳод карда мешавад, ки дар қонунгузории ҷиноятии ҚТ м. 24 КҶ ҚТ дар таҳрири зерин муқаррар карда шавад:

«Моддаи 24. Номукаллафӣ.

1) Шахсе, ки дар вақти содир намудани кирдори барои ҷамъият хавфнок номукаллаф буд, яъне бар асари парешонҳолии дардмандонаи руҳӣ хусусияти воқеӣ ва зиддиҳуқуқӣ будани ба ҷамъият хавфнокии ҳаракати (беҳаракатии) худро дарк ё онро идора карда наметавонист, ба ҷавобгарии ҷиноятӣ кашида намешавад.

2) Ба шахсе, ки дар вақти содир намудани ҷиноят номукаллаф эътироф шудааст, чораҳои маҷбурии дорои хусусияти тиббии дар ҳамин Кодекс пешбинигардидаро таъйин кардан мумкин аст.»

4. Пешниҳод карда мешавад, ки ҷиҳати як хел ифода гардидани мафҳуми номукаллафӣ, м. 26 Кодекси ҳуқуқвайронкунии маъмурии ҚТ дар таҳрири зерин муқаррар карда шавад:

«Моддаи 26. Номукаллафӣ

Шахси воқеие, ки дар вақти содир намудани ҳуқуқвайронкунии маъмурии номукаллаф буд, яъне бар асари парешонҳолии дардмандонаи руҳӣ хусусияти воқеӣ ва зиддиҳуқуқӣ будани кирдори (амал ё беамалии) худро дарк ё онро идора карда наметавонист, ба ҷавобгарии маъмурии кашида намешавад.»

5. Пешниҳод карда мешавад, ки қ. 3 аз м. 24 КҶ ҚТ хориҷ гардида, дар моддаи дахлдори боби 15 муқаррар карда шавад, зеро қонунгузории ҷиноятӣ шартӣ ҷавобгарии ҷиноятиро дар баробари ба синни муқарраркардаи КҶ ҚТ расидан, шахси воқеӣ будан, инчунин, мукаллаф (номукаллаф набошад) будан эътироф кардааст ва ин шарт танҳо дар вақти содир намудани ҷиноят ба назар гирифта мешавад. Муқаррароти қ. 3 м. 24 КҶ ҚТ барои эътироф кардан ё накардани субъекти ҷиноят ягон аҳаммияти ҳуқуқӣ надорад.

ОРГАНИЗАЦИЯ НОВОЙ СИСТЕМЫ ПРЕДУПРЕЖДЕНИЯ И ПРОФИЛАКТИКИ ПРАВОНАРУШЕНИЙ КАК ОДНО ИЗ ОСНОВНЫХ НАПРАВЛЕНИЙ РЕФОРМЫ МИЛИЦИИ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН НА 2021-2025 ГОДЫ*

ШАРИФЗОДА ПАРВИНИ РАХМУЛЛО

*Начальник кафедры предупреждения террористических преступлений и обеспечения общественной безопасности факультета № 6 Академии МВД Республики Таджикистан,
кандидат юридических наук,
подполковник милиции
e-mail: Sharifzoda.parvin@mail.ru*

Реформирование административного права в государствах – участниках СНГ стало одной из визитных карточек нового времени – времени формирования правовых систем суверенных демократических государств, образовавшихся после распада СССР¹. Вопросы реформирования административного права, бурное развитие административно-процессуального права и иных отраслей, связанных с административным правом², затронули и область обеспечения национальной безопасности³, охраны общественного порядка и обеспечения общественной безопасности как в России, так и в Республике Таджикистан.

Постановлением Правительства Республики Таджикистан от 1 июня 2021 г. № 211 утверждена Программа реформы милиции на 2021-2025 годы (далее – Программа). Данная программа является документом стратегического планирования, основана на Консти-

* Статья подготовлена в рамках реализации научно-исследовательской темы «Совершенствование административно-правовой и уголовно-правовой деятельности правоохранительных органов Республики Таджикистан в сфере предупреждения насилия в семье (2023-2027 годы)», которая финансируется за счет средств государственного бюджета Республики Таджикистан. Государственный регистрационный номер: 0121TJ1291.

¹ Административно-правовое регулирование в сфере экономики (современные формы и методы) / Е.В. Виноградова, И.В. Глазунова, А.А. Гришковец, В.М. Редкоус [и др.]. – Воронеж: Издательско-полиграфический центр «Научная книга», 2021. – 256 с.; Кузьмина, М.В. Функции права: к вопросу о реализации // Вестник Самарского юридического института. – 2014. – № 2(13). – С. 48-51; Правовое регулирование публичных финансовых отношений в современной России / М.Н. Кобзарь-Фролова, С.В. Запольский, Е.Л. Васянина, В.М. Редкоус [и др.]. – М.: Институт государства и права РАН, 2022. – 168 с.; Редкоус, В.М. Административные реформы в государствах - участниках СНГ // Актуальные проблемы науки административного права: Сборник материалов Всероссийской научно-практической конференции с международным участием, посвященной 90-летию заслуженного деятеля науки РФ, доктора юридических наук, профессора, Б.М. Лазарева, Москва, 11 февраля 2020 года. – М.: Издательство «ОнтоПринт», 2020. – С. 130-136.

² Административный процесс / А.М. Воронов, А.Г. Николаев, Ю.Н. Носатов, В.М. Редкоус [и др.]. – М.: Академия управления Министерства внутренних дел Российской Федерации, 2022. – 136 с.; Виноградова, Е.В., Кобзарь-Фролова, М.Н. Международная научно-практическая конференция «Актуальные проблемы науки административного права и административного процесса («Лазаревские чтения – 2022») // Административное право и процесс. – 2022. – № 5. – С. 79-88; Виноградова, Е.В., Кобзарь-Фролова, М.Н., Соколов, А.Ю. 85 лет на службе государству и академической науке: краткий обзор международной научной конференции (8 октября 2021 года) // Правовая политика и правовая жизнь. – 2021. – № S3-1. – С. 12-20.

³ Ефимцева, Т.В. К вопросу о неприкосновенности частной жизни в условиях цифровизации общества [Электронный ресурс] // Нематериальные блага и их защита в условиях цифровизации: отечественный и зарубежный опыт: сб. материалов Всерос. науч.-практ. конф., Санкт-Петербург, 06 нояб. 2020 г. / сост. А. Л. Сердюк. – СПб.: Университет ФСИН России, 2021. – С. 40-46; Efimtseva T. The Legal Mechanism of Ensuring the National Security of the State: Problems and Prospects [Электронный ресурс] / T. Efimtseva, S. Shadrin // SES 2021: Proceedings of the International Scientific-Practical Conference «Ensuring the Stability and Security of Socio-Economic Systems: Overcoming the Threats of the Crisis Space», Kirov, June 17 - 18, 2021 / Ed. by E. Karani-na. - Kirov: Scitepress, 2022. - Pp. 207-210.

туции Республики Таджикистан¹, Закон Республики Таджикистан от 19 июля 2022 г. № 1894 «О стратегическом планировании и государственном прогнозировании»² и Национальной стратегии развития Республики Таджикистан на период до 2030 года³.

Программа включает следующие разделы: 1. Общие положения; 2. Цель и задачи программы; 3. Совершенствование нормативно-правовых основ деятельности милиции; 4. Реформа кадровой политики Министерства внутренних дел; 5. Совершенствование системы образования в учебных заведениях Министерства внутренних дел; 6. Развитие информационно-коммуникационной системы милиции; 7. Совершенствование структуры Министерства внутренних дел; 8. Организация новой системы предупреждения и профилактики правонарушений; 9. Взаимодействие милиции с общественностью; 10. Гарантии социальной и правовой защиты сотрудников милиции; 11. Международное сотрудничество; 12. Контроль за деятельностью милиции; 13. Финансирование программы; 14. Механизм и контроль за реализацией программы; 15. Ожидаемые результаты.

Целью Программы является изменение и совершенствование организационно-правовой структуры, основных направлений, принципов деятельности, положения милиции в системе местных исполнительных органов государственной власти, развитие взаимовыгодного сотрудничества с обществом, порядок приема и прохождения службы, государственных правовых и социальных гарантий, финансового, материально-технического обеспечения, изменение социального имиджа сотрудника милиции, контроль за деятельностью милиции.

Задачами Программы являются:

- совершенствование нормативно-правовой базы деятельности милиции; совершенствование механизма обработки обращений физических и юридических лиц как важный элемент повышения общественного доверия к милиции и усиления общественного контроля;
- внедрение современной системы приема, регистрации и своевременного рассмотрения обращений физических и юридических лиц;
- создание новой информационной системы и развитие существующей системы в органах милиции с учетом обеспечения информационной безопасности;
- обеспечение прозрачности в деятельности милиции;
- внедрение эффективного конкурсного порядка подбора и расстановки кадров;
- усиление работы по внедрению цифровой экономики, снижение влияния человеческого фактора и использование бумажной документации;
- совершенствование механизмов поощрения сотрудников милиции;
- налаживание эффективного взаимодействия милиции с общественностью;
- совершенствование механизма оказания помощи гражданскому обществу в предоставлении соответствующей информации по направлениям деятельности милиции;
- внедрение подотчетности руководителей и соответствующих сотрудников милиции перед общественностью о результатах служебной деятельности;

¹ Конституция Республики Таджикистан от 6 ноября 1994 года // СПС «СоюзПравоИнформ» // [Электронный ресурс]. – Режим доступа: https://base.spininform.ru/show_doc.fwx?rgn=2213 (дата обращения: 1.10.2025).

² Закон Республики Таджикистан «О стратегическом планировании и государственном прогнозировании» от 19 июля 2022 г., № 1894 // [Электронный ресурс]. – Режим доступа: https://base.spininform.ru/show_doc.fwx?rgn=142302#A000000031

³ Национальная стратегия развития Республики Таджикистан на период до 2030 года: утв. Постановлением Маджлиси намоёндагон Маджлиси Оли Республики Таджикистан от 1 декабря 2016 года, № 636.

- совершенствование и обеспечение прозрачности системы оценки деятельности сотрудников милиции;
- повышение уровня теоретических знаний и профессиональных навыков личного состава за счет внедрения современной системы образования, направленной на увеличение количества практических занятий;
- обмен опытом и переподготовка сотрудников милиции по противодействию современным вызовам и угрозам;
- создание современного механизма управления структурой милиции, совершенствование структуры органов внутренних дел на основе принципов разделения обязанностей и устранения дублирования функций;
- повышение социального, экономического, финансового и бытового уровня сотрудников милиции;
- улучшение условий труда сотрудников милиции путем обеспечения их зданиями и служебными кабинетами, современной техникой и служебным транспортом¹;
- принятие мер по соблюдению и защите прав лиц, пострадавших от преступных посягательств, и создание условий для сотрудничества пострадавших с органами милиции²;
- принятие мер по предотвращению нарушений прав и интересов человека при задержании, аресте и уголовном преследовании; внедрение поощрения лиц, сотрудничающих с милицией в предупреждении, выявлении и раскрытии правонарушений.

Важнейшей задачей, стоящей перед органами внутренних дел Республики Таджикистан (далее – ОВД РТ) в целях охраны общественного порядка и обеспечения общественной безопасности, является профилактика насилия в семье³. Целям совершенствования профилактики насилия в семье, осуществляемой органами внутренних дел Республики Таджикистан, будет способствовать реализация, прежде всего, раздела 8 Программы, который называется «Организация новой системы предупреждения и профилактики правонарушений» (пункты 34 – 41 Программы).

Предупреждение правонарушений и *поддержание безопасной социальной среды* является одним из приоритетных направлений деятельности милиции. В контексте усиления современных угроз и рисков на национальном, региональном и глобальном уровнях значение государственной политики в области предупреждения и профилактики преступности растет. Такая политика требует не только активного участия государственных органов, но и участия всего общества в области предупреждения и профилактики правонарушений.

Обеспечивается участие гражданского общества в процессе предупреждения, профилактики и выявления правонарушений, а также широко внедряется практику проведения консультаций органов милиции с общественностью. Посредством проведения встреч с общественностью, милиция должна четко продемонстрировать свою готовность прини-

¹ Редкоус, В.М. О некоторых вопросах совершенствования правового регулирования служебных и трудовых отношений в системе органов внутренних дел // Государственная служба и кадры. – 2020. – № 4. – С. 19-21.

² Киреев, М.П., Редкоус, В.М., Урбан, В.В. Борьба с преступностью: от обычая к закону // Вопросы истории. – 2021. – № 5-2. – С. 227-242.

³ Шарифзода, П.Р. Насилие в семье: понятие, сущность и содержание (на примере Республики Таджикистан) // Лучшая научная статья 2022: сборник статей XLVIII Международного научно-исследовательского конкурса, Пенза, 30 марта 2022 года. – Пенза: Наука и Просвещение (ИП Гуляев Г.Ю.), 2022. – С. 101-104; Шарифзода, П.Р. Административно-правовое регулирование организации деятельности сотрудников органов внутренних дел Республики Таджикистан в области профилактики насилия в семье // Вестник Пермского института Федеральной службы исполнения наказаний. - 2022. - № 3(46). - С. 181-192.

мать во внимание проблемы, ценности и рекомендации городских, районных и сельских жителей. В сфере предупреждения, профилактики, выявления и раскрытия правонарушений местные жители должны быть активными партнерами милиции.

В процессе оценки эффективности деятельности сотрудников милиции учитывается, прежде всего, его способность решать проблемы местного населения и вовлечения жителей в поддержание общественного порядка. Мобильные участки милиции для приема заявлений и жалоб граждан в отдаленных районах, все чаще располагаясь вблизи жилых районов, внедряют практику регулярных выездов в отдаленные населенные пункты для встреч с населением, приема и рассмотрения заявлений и сообщений о преступлениях и других правонарушениях.

Необходимо создать методы и механизмы, в рамках которых милиция и местные исполнительные органы государственной власти, социальные структуры и другие службы будут планировать и осуществлять усилия по поддержанию правопорядка и безопасности.

Основой к успешному предупреждению и профилактике преступности является адаптация мер по информированию и предупреждению местным условиям. Милиция на местах должна свободно выбирать формы и методы работы, которые наиболее эффективны для данной территории.

Для достижения главной цели реформы милиция интегрируется с гражданским обществом, и ее деятельность будет направлена на защиту интересов общества под девизом «Милиция – мой защитник».

Также, по мнению автора, важным условием совершенствования деятельности ОВД РТ является расширение использования результатов сравнительно-правовых исследований в области профилактики насилия в семье, что может помочь расширить арсенал административно-правовых средств, используемых ОВД РТ, в целях профилактики насилия в семье¹. В частности, в практику деятельности ОВД РТ целесообразно внедрить применение таких мер административного предупреждения, применяемых ОВД России, как внесение в соответствии с законами руководителям и должностным лицам организаций обязательные для исполнения представления об устранении причин и условий, способствующих реализации угроз безопасности граждан и общественной безопасности, совершению преступлений и административных правонарушений, объявлять физическому лицу официальное предостережение (предостережение) о недопустимости действий, создающих условия для совершения преступлений, административных правонарушений, разрешение которых отнесено к компетенции ОВД, либо недопустимости продолжения антиобщественного поведения².

¹ Редкоус, В.М. О совершенствовании правовой основы деятельности органов внутренних дел по объявлению официальных предостережений // Закон и право. – 2020. – № 9. – С. 157-159; Редкоус, В.М. Теоретические основы использования сравнительно-правового метода в исследовании административно-правового обеспечения национальной безопасности в государствах СНГ // Глобализация - безопасность государства - национальные интересы: доктрина права и правовая жизнь: монография / под общ. ред. Р.В. Пузикова, В. Фэхлера. – Тамбов: Общество с ограниченной ответственностью «Принт-Сервис», 2020. – С. 27-56.

² Федеральный закон «О полиции» от 7 февраля 2011 г., № 3-ФЗ // СЗ РФ. 2011. № 7. Ст. 900.

ПАЙДОИШ ВА РУШДИ ФАЪОЛИЯТИ ОПЕРАТИВӢ-ҶУСТУҶӢ АЗ АҲДИ ҚАДИМ ТО ЗАМОНИ МУОСИР

ШОҲИЁН ШОДМОН РУСТАМ

*Профессори кафедраи тактикаи умумии Донишқадаи ҳарбии Вазорати муҳофизати
Ҷумҳурии Тоҷикистон, номзади илмҳои ҳуқуқшиносӣ, полковник
e-mail: shodmon@list.ru*

Дар яке аз чаласаҳои Шурои амният Сарфармондеҳи олии Қувваҳои Мусаллаҳ, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон мухтарам Эмомалӣ Раҳмон таъкид карданд, ки ба баланд бардоштани савияи дониши мутахассисони ояндаи соҳаҳои қудратӣ ва низомии муассисаҳои олии мамлакат ва аз худ намудани техникаву таҷҳизот, технологияҳои муосир ва истифодаи зеҳни сунъӣ таваҷҷуҳи ҷиддӣ зоҳир карда шавад¹. Истифодаи зеҳни сунъӣ дар фаъолияти оперативӣ-ҷустуҷӯӣ низ аз манфиат холи набуд, азхудкунии нозукиҳои мухталифи соҳаҳои гуногуни ҳайъати ҷамъиятӣ ва маъмурӣ ба манфиати қор аст. Ин ҳама пешравиҳо бо таърихи пайдоиши фаъолиятҳои гуногуни инсон дар тури қарнҳо пайвастагии ногусастанӣ дорад, хусусан мавзӯе, ки мо дар ин мақолаи илмӣ мавриди баррасӣ қарор медиҳем.

Аз давраҳои қадим маркази фаъолияти разведкавӣ, контрразведкавӣ ва фаъолияти оперативӣ-ҷустуҷӯӣ методи ҷосусӣ (агентурӣ), яъне фаъолияти мутақобилаи усулҳои мутамарказонидашудаи рафтори ҷосусҳо ва қормандони фаврӣ оид ба муайян намудани маълумоти муҳим, инчунин ҳуҷҷатгузорӣ намудани амалҳои онҳо бо тариқи ба роҳ мондани муносибатҳои боварии мутақобила бо барандаи ин маълумотро дарбар мегирад.

Якумин манбаи вожае, ки дар бораи истифодабарии ҷосусҳо дар муносибати байни давлатҳо ба сифати асир гуфта мешавад, ин навиштаҷот бо ҳарфҳои (иероглиф) қадимае, ки дар тахтачаи аз худуди Сурия ёфт шуда буд ва ба асри XII то эраи мо тааллуқ дошт, гуфта шудааст. Дар он шоҳи як давлат ба шоҳи давлати дигар хабар медиҳад, ки вай асирони дуҷуминро, мувофиқи қарордод озод намудааст, вале то ҳол ҳақпулии онро нагирифтааст².

Назарияҳои ҳарбии Чин (муаллифи асари «Санъати ҷангӣ») дар китоби худ диққати асосиро ба фаъолияти разведкавӣ равон кардааст. Вай иброн дошт, ки қор бо ҷосусон марҳамияти ҷиддиро талаб намуда, натавонад доштани ҷосусон вале истифодаи моҳиронаи онҳо шартӣ асосӣ аст. Диққати асосиро вай ба интиҳоби шахсоне, ки ба ҷамъоварии маълумоти аҳамияти фавридошта машғул буданд, равона намуда буд. Вобаста ба ин Сун-Тси ҷосусонро ба панҷ гурӯҳ ҷудо намудааст: хоричӣ, дохилий (ҷосусон дар мамлақати душман, аз ҷумлаи шаҳрвандони он), мубадалгардонида (дутурафа ё ин ки ҷосусоне, ки ба давлати дигар хизмат мекунанд ва аз тарафи дигар давлат ба ҷосуси мубадалгардонида шудаанд), барнагарданда (диверсантҳо) ё ин ки ҷосусони дар давлати хорича зиндагиро интиҳоб намудаанд (разведкачиён), ки сохтори муташакили пинҳониро ташкил додаанд.

Қадимтарин ва волотарин дастоварди санъати ҳарбии чинӣ одатан асари болозикр ба шумор меравад, вале ҳамзамон таҳқиқотҳои хатшиносии замони охир ва кашфиётҳои бостоншиносии ба наздикӣ ошкоршуда нишон медиҳанд, ки якҷанд сад-

¹ Баромади Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар чаласаи Шурои амнӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон, 25-уми феврал с. 2025 // [Манбаи электронӣ]. – Речаи воридшавӣ: <http://www.president.tj> (санаи муроҷиат: 25.09.2025).

² Оперативно-розыскная деятельность: учебник / под ред. К.К. Горяинова, В.С. Овчинского, Г.К. Синилова, А.Ю. Шумилова. – Изд. 2 доп. и перераб. – М.: ИНФРА-М, 2004. – 848 с.

сол пеш аз Сун-Тси китоби «Шаш таълимоти махфӣ»-и Тай Гун – китоби муҳофизаткунанда ва пешгуикунандаи сарнагункунии сулолаи ҳоким пайдо шудааст¹. Дар тӯли таърихи қадими Чин яке аз аввалин сипоҳсолорон ва асосгузори илми стратегӣ ба шумор мерафт.

Дар даврони ҳукмронии сулолаи Тан ба ифтихори бузургдошти вай, ҳомии ҳарбӣ, маъбади давлатӣ бино шуд ва ҳамин тавр Тай Гун мақоми муқаддасро дар баробари мақоми Конфутсия – ҳомии мулкиён соҳиб гашт. «Шаш таълимоти махфӣ» асари фарогирандае мебошад, ки на танҳо стратегия ва тактикаро фаро мегирад, инчунин таъмини назорати давлатӣ ва комёбшавии рушду равнақи миллиро мавриди барраси қарор медиҳад.

Нақши муҳимро дар ташакули усули фаврӣ шоҳ-истилогар Митридат Понтийски (асри I то эраи мо), гузоштааст, мувофиқи маълумотҳои маҳфузмонда худи вай якчанд маротиба ба сифати хабаркаши махфӣ амал кардааст. Бойғониҳо Митридат Понтийскиро ҳамчун як шахсияти зирак, қавӣ ва ба ҳар воқеа ва шахс шубҳанок назарбин тавсиф мекунанд. Хабаррасонҳои вай ҳамавақт дар бисёре аз ҳудудҳои осиегии Юнон ва Рим амал мекарданд.

Бисёре аз қорҳои файласуф Геродот, ки мумкин аст ба соли 480 то эраи мо мансубият дошта бошанд, ҳамчунин аз ҷониби юнониҳои қадим истифода бурдани усулҳо ва тарзҳои фаъолияти фаврӣ-ҷустуҷӯиро шаҳодат медиҳанд. Шоҳ Искандари Мақдунӣ ва Ганнибал низ бисёр вақт қори фавриро барои дастрас намудани маълумот истифода мебарданд². Дар бойғониҳо мумкин аст маълумотҳо оид ба вучуд доштани маълумоти махфӣ дар бораи воқеъанависҳои Ганнибал, ки вай ба бошишгоҳҳои душманони худ равона мекард.

Аз ҷониби сохторҳои давлатӣ ҷиҳати пинҳонӣ ба даст овардани ахборот дар бораи ҳифзи тартибот дар дохили мамлакат, мақсадҳои пинҳонии дигар давлатҳо нисбати давлати худ, инчунин, қорӣ намудани системаи ҳифзи маълумотҳои махфӣ ва ба роҳ мондани муқовимат бар зидди ҳаракатҳои пинҳонии душманона ба сиёсат, қувваҳои мусаллаҳ ва дигар қанбаҳои ҳаёти мамлакат аз давраи фиръавнҳои мисрӣ маълум мебошад.

Як нуқтаи муҳимро бояд таъкид намуд, ки таърихи тамадуни халқи тоҷик гувоҳӣ медиҳад, ки истифодаи маълумотҳои оперативӣ-ҷустуҷӯӣ дар давлатдорӣ ниёгон хуб ба роҳ монда шуда буд. Қиссаи ривоятҳои адабиёти шифоии халқи тоҷик, асарҳои «Самаки айёр», адабиёти ҷавонмардӣ ва мутафаккироне, ки ба мавзӯҳои давлату давлатдорӣ даст задаанд, дар ин бора маълумоти фаровон доданд. Борҳо хондаем ва шунидаем, ки шоҳон баъзан дар либосҳои дарвешу қаландарон ва ҳатто гадоён дар байни мардум мегаштанд, ҳамзамон аз одамони худӣ (гумоштаҳояшон) маълумотҳои зарурии хуфиягиро гирд оварда, дар фаъолияти давлатдорӣ ҳаматарафа истифода менамуданд.

Таърихи тамадуни халқи тоҷик баръало нишон медиҳад, ки мутафаккирон ва шахсиятҳои барҷастаи он ба фаъолияти махфӣ (разведавӣ, зиддиразведкавӣ, агентурӣ) аҳамияти хоса медоданд. Аз таърихи қадими давлатдорӣ тоҷикон, ҳамчунин дигар халқиятҳои Осиёи Марказӣ, маълум аст, ки дар қори мақомоти ҳокимияти давлатӣ усулҳои алоҳида ва шакли қори ҷустуҷӯӣ ҷиҳати ошкорасозӣ ва ҷазодиҳии вайронкунандагони тартибот васеъ истифода бурда мешуданд.

¹ У-Цзы. Семь военных канонов Древнего Китая / пер. с англ. Р.В. Котенко / Научный ред. Е.А. Торчинов. - СПб., 1998. - С. 22.

² Юдин, Е.Н. Некоторые вопросы истории развития оперативно-розыскной деятельности и ее правовой основы / Е.Н. Юдин // Уголовно-исполнительная система: право, экономика, управления. - 2006. - № 5. - С. 14 -21.

Таҳлили сарчашмаҳои аввалиндараҷа, аз ҷумла, эпоси халқи тоҷик «Гурӯғлӣ», китоби «Ҳазору як шаб», «Кобусномаи» Унсурмаолии Кайковус, «Шоҳнома»-и беэволи ҳақим Фирдавсӣ ва ғайра нишон медиҳанд, ки дар рафти амалӣ намудани давлатдорӣ, ҳамчунин ҳангоми оғози амалиётҳои ҷангӣ давлатдорон одамони худро дар муҳити душман барои гузаронидани корҳои разведкавӣ дар намуди қаландарон ва дарвешон ворид менамуданд.

Ҳангоми ба даст овардани асирони ҷангӣ ва ё зиндонӣ намудани ҷинояткорон, ҳокимон ба муҳити онҳо низ хабаррасонҳои худро ҷиҳати бо роҳи пинҳонӣ ба даст овардани маълумот дар бораи шариконашон ворид менамуданд. Ҳамзамон, барои воқиф шудан аз гуфтугӯи байни дастгиршудагон намояндагони ҳокимият аз воситаҳо ва таҷҳизоти дастгоҳҳои шунавӣ, махсусан аз чинӣ (фарфор) сохташуда истифода мекунанд. Тарафи васеи ин гуна таҷҳизотҳо ба девори зиндон гузошта шуда, тарафи мутақобили он ба зери гӯш монда мешуд ва ҳамин тариқ гуфтугузори шахсони дахлдор гӯш карда мешуданд. Ғайр аз ин, аз болои рафтори онҳо бо востай сӯроҳҳои махсусе, ки дар деворҳо ҷой дода мешуданд, назорат бурда мешуд.

Дар давраи салтанати Ҳахоманишиён, ки ба асрҳои IV-V то милод рост меояд (ба он дигар давлатҳо дохил мешуданд – Вавилон, Миср, Эрон, Арарту, Сурия), ҳокимияти давлатӣ аз ду шоха – ҷарбӣ ва маъмурӣ иборат буд. Мувофиқи ислоҳоти дар ҳокимияти маъмурӣ гузаронидаи Дорой-I, ҳамаи вилоятҳои дурдаст аз ҷониби се ҳокими вилоятҳо – Валиҳо, Девондорон ва Сипоҳсолорҳо идора карда мешуданд, ки аксар вақт ин мансабҳо аз ҳисоби форсҳо таъин карда мешуданд. Вилоятҳо нисбати якдигар мустақил буда, бевосита ба шоҳ итоат мекарданд. Шоҳ онҳоро, инчунин бо воситаи «қосидҳо» ва «ҷопарҳо» пинҳонӣ идора мекард (дар фаҳмиши муосир агент (гумошта), аллоҳо).

Бояд қайд кард, ки истеъдоди фикрронии оперативӣ на танҳо ба ҳокимон мансуб буд. Дар ҳислатҳои шахсиятҳои дигари таърихӣ низ каму беш зоҳир гардидани санъати оперативӣ ва разведкавӣ дида мешуд. Алалхусус, чунин маҳорат дар сардори ҷангиёни маҳаллии суғдӣ – Спитамен, ки бар зидди лашкари юнониҳо зери сардории лашкаркаши моҳир Искандари Мақдунӣ барои истиқлолияти Суғд ва Бохтар дар соли 329 то милод мубориза бурдааст, баръало мавҷуд буд.

Масалан, дар озодкунии шаҳри Мароқанд ҳозира Самарқанд), Спитамен арқро аз муҳосира озод намуда, моҳирона (саҳнабозӣ карда) ақибнишинӣ намуд, то рақибро аз ҳад зиёд ба раҳгумзанӣ водор намояд. Ҳангоме, ки лашкари юнониҳо аз қафои суғдӣ таъқиб мекарданд, Спитамен лаҳзаӣ муфидро интихоб намуда, қафо гашта, ба ҳучуми ҷавобӣ гузашт. Юнониҳо ба сӯи ҷазираи на он қадар калон, ки дар паҳлӯи дарё (дарёи Зарафшон) воқеъ буд, рӯ ба гурез оварданд. Дар ин ҷо скифҳо ва савораҳои Спитамен онҳоро ба ихота гирифта, тирборон намуданд. Чи хеле, ки таърихшиноси маъруфи олмонӣ Ф. Алтхайм зикр намудааст, «Спитамен тавонист он кореро, ки то ӯ ягон кас натавонист ба анҷом расонад, амалӣ гардонад, яъне ба вай муяссар гашт, ки дар муҳорибаҳо як қисми лашкари Искандари Мақдуниро несту нобуд созад»¹.

Таъсис ва рушди давлати феодалии муттамаркази халқи тоҷик, ки дар таърих бо номи далати Сомониён дар асри IX ворид гаштааст ва мақомоти олии иҷроия ва амрдиҳандаи он девонҳо (дар замони нав ба маънои вазорат) маҳсуб меёфтанд, метавонад ҳамчун тасдиқи заминаи таърихӣ ва иҷтимоии вазифаҳои баррасишавандаи давлати замонавӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон хизмат намояд.

Масалан ба вазифаи девони махсус мухтасиб ва идораи он – соҳиби харса (сардори полис) мансуб буданд, ки вазифаҳои назорат аз болои бозорҳо, дурустии ченкунӣ ва тарозу иборат буд. Вай метавонист фуруши молҳои қалбакӣ ва ноадола-

¹ Altheim F. 1953. - Pp. 68.

тонаро қатъ намуда, фурӯши молхоро бо нархи гарон манъ намояд. Ба вазифаҳои ин Девон, ҳамчунин назорати ахлоқи аҳоли, риояи анъанаҳои динӣ, ҳозиршавӣ ба масҷидҳо ва истеъмол намудани шароб шомил буд¹.

Дар солҳои 1200 дар муҳорибаи зидди ҷанговарони Чингизхон сохтани воситаҳои махсуси ҷангӣ, яъне киштиҳои намадин аз тарафи қаҳрамони халқи тоҷик Темурмалик дар соҳили дарёи Сир, ба ақибгоҳи душман фиристодани ҷавонони бодпой барои дастрас намудани ахбороти оперативӣ-разведкавӣ аз миёни лашкаргоҳи муғулон ва ногаҳон ҳамла овардан ба ўрдугоҳи душман аз илми разведкавӣ-ҷустуҷўи истифода бурданро шаҳодат медиҳад².

Дар замони ҳамроҳ шудани Осиёи Миёна ба Россияи подшоҳӣ ва пас аз инқилоби соли 1917 ба сари қудрат омадани болшевикон, қаламрави ҷойгиршавии мо ба ҳудуди Туркистон табиқ ёфт. Дар давраи мавҷудияти ин минтақаи ҳудудиву маъмури онро генерал-губернатор роҳбарӣ менамуд, дастгоҳи идоракунии вилоятии ба шохаҳо тақсим шуда, шубҳаҳо ва бахшҳо вучуд дошт, ки ба он ҳадамоти полис шомил буд.

Дар охири соли 1925 дар ҷумҳурӣ барои милитсия тоҷик давраи нави рушд ва амалигардонии фаъолияти мақомоти Комиссариати халқии қорҳои дохилӣ вобаста ба қорҳои оперативӣ-ҷустуҷўӣ ба миён омад. Мақомоти дахлдори давлатии ҶАШС Тоҷикистон дар ҳайати Ўзбекистон ва аз соли 1929 ҚШС Тоҷикстон хангоми гузаронидани ҳаракатҳои оперативӣ-ҷустуҷўӣ дар мубориза бар зидди босмачиҳо фаъолон аз дастаҳои махсуси ҳарбикунонидашуда истифода менамуданд, ки вазифаҳои онҳо аз нест кардани гурӯҳҳои роҳзанои аз ҳисоби босмачиҳо, ғоратгарон ва яғмогарон ташкил ёфта иборат буд.

Ба вазифаҳои функционалӣ оид ба қорҳои оперативӣ-ҷустуҷўии милитсия иҷрои ўҳдадорихои гуногунмазмун воғузур гардида буд, аз ҷумла, назорат аз болои он, ки шахсони тибқи муқаррароти Конститутсия аз ҳуқуқҳои интихобиашон маҳрум гардида, дар интихоботи Шўроҳо иштирок нанамоянд, назорат аз болои қоидаҳои хизмат дар муассисаҳои давлатии ҷумҳурӣ, баҳисобгирии ҷаъмиаҳои дин ва додани руҳсатнома барои даъвати съездҳои онҳо, бақайдгирии муассисаҳои савдо, патентҳои ҳунармандӣ (қосибӣ) ва ҳуҷҷатҳо барои машғул шудан бо ҳунармандии хусусӣ (шахсӣ), сиёсати хусусӣ ва дигарон³.

Азнавтаъсисдиҳии минбаъдаи милитсия дар соли 1929 дар робита бо ташкил намудани Комиссариати халқии қорҳои дохилӣ ҚШС Тоҷикистон амалӣ карда шуд. Ҳамзамон, 23 декабри соли 1930 Комиссариати халқии қорҳои дохилии ҷумҳурӣ барҳам хӯрда, дар заминаи он Сарраёсати милитсия ва ҷустуҷўии ҷиноятӣ дар назди Шўрои Комиссарҳои Халқии ҚШС Тоҷикистон таъсис дода шуд.

Дар давраи Шуравӣ дар Тоҷикистон ва инчунин, дар дигар ҷумҳуриҳои иттифоқӣ, муддати тӯлони фаъолияти оперативӣ-ҷустуҷўӣ бо санадҳои меъёрии ҳуқуқии идоравӣ, ки чун қоида хусусияти пӯшида доштанд, ба танзим дароварда мешуд. Дар Вазорати қорҳои дохилии ИҶШС ва ВКД-ҳои ҷумҳуриҳои иттифоқӣ барои ҳадамоти оперативии мақомоти қорҳои дохилӣ фармонҳои махсус интишор мешуданд, ки тартиби гузаронидани қорҳои оперативӣ-ҷустуҷўиро ба танзим медароварданд. Базаи меъёрии онвақта қафолати риояи қонуният, ҳуқуқ ва озодии инсон ва шахрвандро таъмин карда наметавонист ва бар замми ин, аз ҷониби воҳидҳои оперативӣ қонунӣ истифода бурдани усулҳо ва воситаҳои махсусро дар зери шубҳа монанд, самарано-

¹ Зоиров, Д.М. Таджикистан: от государства Саманидов до суверенной государственности: монография / Дж.М. Зоиров. – Душанбе: Андалеб, 2004. - С. 10.

² Айнӣ, С. Қаҳрамони халқи тоҷик Темурмалик. - Душанбе. 2008. - С. 30-40.

³ Таджикская милиция. История и современность / Труды Академии МВД Республики Таджикистан. Ч. 1. – Душанбе, 2002. - С. 18-19.

кии фаъолияти онҳоро дар мубориза бар зидди ҷиноятҳои махсусан вазнин таъмин карда наметавонист.

Пас аз харитаи сиёсии ҷаҳон аз байн рафтани Иттиҳоди Шӯравӣ, ва соҳибистиклол гаштани Ҷумҳурии Тоҷикистон, давлати тозаистиклоли моро чанги таҳмилии шаҳрвандӣ фаро гирифт, ки дар натиҷаи он тамоми системаи мақомоти ҳокимияти давлатӣ ва идоракунӣ фалаҷ гардид. Дар ин давраи вазнин давлати Тоҷикистон мунтазам қобилияти худро ҷиҳати ҳифзи шаҳрвандон ва таъмини тартибот аз даст меод. Баъд аз сар гузаронидани давраи чанги таҳмилии шаҳрвандӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон бо як қатор мушкilotҳои маҷмӯан нави иқтисодӣ, иҷтимоӣ, ҳарбӣ ва сиёсӣ бархӯрд. Оқибатҳои низои мусаллаҳона вазъияти криминогенӣ мамлакатро низ душвор гардонид. Дар чунин шароити вазнин маҳз ба дӯши мақомоти корҳои дохилӣ вазнинии асосӣ ва масъулияти таъмин намудани мӯътадилсозии вазъияти ҷамъиятӣ-сиёсӣ дар ҷумҳурӣ ва мубориза бар зидди ҷинояткорӣ вогузор гардида буд.

Дар таҳия ва амалисозии санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ таърихи пайдоиш ва рушди қонунгузории давлат аҳамияти калон дорад. Чунки амалисозии санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ ва рушди он дар шароити муосир таҳқиқи таҷрибаи насли пешинро тақозо менамояд. Ҳамзамон, омӯзиши таҷрибаи пешқадами дигар давлатҳои мутараққӣ низ аз манфиат холӣ нест.

Дар қонунгузории муурофиавии ҷиноятӣи амулкунанда оид ба ҷорабиниҳои оперативӣ-ҷустуҷӯӣ дар моддаҳои 39, 41, 84, 86, 153, 162, 16 Кодекси муурофиавии ҷиноятӣи Ҷумҳурии Тоҷикистон (с. 2009) ёдовар шудааст, ки тибқи онҳо ба мақомоти таҳқиқ андешидани ҷорабиниҳои оперативӣ-ҷустуҷӯи зарурӣ бо мақсади ошкор намудани ҷиноят ва дарёфти шахсони онро содирнамуда вогузор карда шудааст¹.

Дар ин ҷода аҳамияти махсусро коркарди назарявӣ ва амалии як қатор масъалаҳои рузмара пайдо кард, ки онҳо бо фаҳмиши табиат ва моҳияти ҷаъмиаи шаҳрвандӣ ва давлати ҳуқуқбунёд, бо муайян намудани қонуниятҳои ташаккулёбӣ ва амалишавии онҳо, рушд ва таъмини тартиботи ҳуқуқӣ алоқаманд буданд.

Дар фарҷоми сухан ҳаминро бояд қайд намоям, ки бо пешрафт ва инкишофи илму техника дар замони муосир, роҳи усулҳои пешбурди фаъолияти оперативӣ-ҷустуҷӯӣ низ рушди инкишоф намудаистодаанд. Аз ин лиҳоз мо олимонро мебоҷад, ки толибилмони соҳаҳои мухталифи пешбарандаи фаъолияти разведкавӣ, зиддиразведкавӣ ва оперативӣ-ҷустуҷӯиро, ки дар оянда ҳомиёни ҳифзи ҳуқуқ ва озодиҳои инсон ва шаҳрванд маҳсуб меёбанд дар рӯҳияи ҳештансиносӣ, садоқат ба Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои муаззами миллат, Сарфармондеҳи олии Қувваҳои Мусаллаҳ, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ва Ватани азизу маҳбубамон Тоҷикистони соҳибистиклол таълиму тарбия намоем.

¹ Кодекси муурофиавии ҷиноятӣи Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 3-юми декабри соли 2009, № 564 // Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз соли 2009, № 12, мод. 815; мод. 816; Қонуни ҚТ аз 18.03.2022 с., № 1853; № 1927, аз 03.01.2024 № 2017.

К ВОПРОСУ О ВЗАИМОДЕЙСТВИИ ПРАВООХРАНИТЕЛЬНЫХ ОРГАНОВ ГОСУДАРСТВ-УЧАСТНИКОВ СНГ В БОРЬБЕ С ПРЕСТУПЛЕНИЯМИ В ОТНОШЕНИИ КУЛЬТУРНЫХ ЦЕННОСТЕЙ

ЯНИН СЕРГЕЙ АЛЕКСАНДРОВИЧ

*Профессор кафедры организации следственной работы учебно-научного комплекса по
предварительному следствию в органах внутренних дел Волгоградской академии МВД
России, кандидат юридических наук, доцент
e-mail: s.yanin1@yandex.ru*

Противоправные посягательства на культурные ценности, не имея такого распространения, как, например, преступления в сфере информационно-телекоммуникационных технологий, против личности, экстремистского и террористического характера и иные, вызывают, однако, повышенный общественный резонанс в любой стране мира. Это обусловлено особым значением таких ценностей как для культуры конкретного государства, так и человечества в целом. В данном случае речь идет не только о созданных человеком произведениях искусства и иных предметах, но и ископаемых останках древних животных и растений, метеоритах, уникальных природных образованиях (самородках драгоценных металлов, янтаре и т.п.).

Российским законодательством культурные ценности определяются как «движимые предметы материального мира независимо от времени их создания, имеющие историческое, художественное, научное или культурное значение»¹.

Спрос на подобные ценности с учетом постоянного роста их стоимости на фоне мировой геополитической нестабильности способствует совершению преступлений, целью которых является завладение указанными предметами. Такие посягательства могут выражаться в их хищении, невозвращении из-за границы после временного вывоза, контрабанде.

Конечный «адресат» культурных ценностей находится, как правило, за границей Российской Федерации – в странах Западной Европы, Северной Америки, Китая, что обусловлено высокой покупательной способностью таких лиц, их возможностью заплатить за удовлетворение своих интересов (коллекционного, инвестиционного и иных) значительные денежные суммы.

Поэтому зачастую расследование подобных преступлений предусматривает необходимость межгосударственного взаимодействия правоохранительных органов для решения стоящих перед ними задач, сформулированных в ст. 6 Уголовно-процессуального кодекса РФ (далее – УПК РФ) как назначение уголовного судопроизводства: восстановления нарушенных прав, возмещения причиненного ущерба, привлечения виновного лица к установленной законом ответственности.

Как отмечается в специализированной литературе, международное сотрудничество в сфере уголовного судопроизводства в широком смысле представляет собой «основанное на международном договоре или принципе взаимности взаимодействие российских судей, органов прокуратуры, органов, осуществляющих предварительное следствие и дознание, с

¹ Закон РФ «О ввозе и вывозе культурных ценностей» от 15.04.1993 № 4804-1; Федеральный закон «О Музейном фонде Российской Федерации и музеях в Российской Федерации» от 25.06.1996, № 54-ФЗ.

соответствующими компетентными органами и должностными лицами иностранных государств либо международными организациями по вопросам оказания правовой помощи»¹.

Практика международного сотрудничества в рамках борьбы с преступностью не нова. Так, в качестве основных его направлений можно отметить следующие:

1) сотрудничество в сфере договорно-правовых отношений в борьбе с преступлениями различных видов (подготовка и заключение межгосударственных договоров и соглашений правоохранительных ведомств, направленных на организацию и осуществление совместной деятельности по борьбе с преступностью);

2) сотрудничество в сфере уголовного судопроизводства (реализация положений уголовно-процессуального законодательства, касающихся международного взаимодействия в рамках расследования по уголовным делам – направление запросов о правовой помощи, выдача лиц для уголовного преследования либо исполнения приговора и т.п.);

3) сотрудничество в сфере оказания взаимной материально-технической и научно-методической помощи в борьбе с преступностью (подготовка кадров правоохранительных органов, проведение совместных научных исследований проблематики борьбы с преступлениями отдельных видов, поставка технико-криминалистического и иного оборудования, используемого для борьбы с преступлениями и т.п.).

Все перечисленное в полной мере относится к сфере борьбы с преступлениями в отношении культурного наследия (и культурных ценностей как составной части такового).

В качестве примеров международных нормативных основ охраны культурного наследия и возвращения культурных ценностей можно привести Конвенцию об охране всемирного культурного и природного наследия², Конвенцию о мерах, направленных на запрещение, и предупреждение незаконного ввоза, вывоза и передачи права собственности на культурные ценности³, Конвенцию ЮНИДРУА по похищенным или незаконно вывезенным культурным ценностям, подписанная странами-участницами, в том числе, Российской Федерацией⁴, Конвенцию о защите культурных ценностей в случае вооруженного конфликта⁵.

Практический интерес представляют также резолюция Совета Безопасности ООН S/RES/2199 (20/15) от 12 декабря 2015 г. о запрете торговли культурными ценностями Ирака и Сирии и другими предметами, имеющими археологическое, историческое, культурное, ценное научное и религиозное значение, которые были незаконно изъяты из Ирака после 6 августа 1990 г. и из Сирии после 15 марта 2011 г.⁶; резолюция Совета Безопасности ООН S/RES/2347 (2017) от 24 марта 2017 г. о защите культурного наследия⁷; резолюция Генеральной Ассамблеи ООН A/RES/79/133 от 6 декабря 2024 г. «Возвращение или

¹ Баркалова, Е.В. Международное сотрудничество органов прокуратуры в сфере уголовного судопроизводства: учебно-методическое пособие / Е. В. Баркалова. – СПб.: Санкт-Петербургский юридический институт (филиал) Университета прокуратуры Российской Федерации, 2018. - С. 8.

² Конвенция об охране всемирного культурного и природного наследия, г. Париж, 23 ноября 1972 г. // [Электронный ресурс]. – Режим доступа: https://www.un.org/ru/documents/decl_

³ Конвенция о мерах, направленных на запрещение, и предупреждение незаконного ввоза, вывоза и передачи права собственности на культурные ценности, г. Париж, 14 ноября 1970 г. // [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://base.garant.ru/2540238/>

⁴ Конвенция ЮНИДРУА по похищенным или незаконно вывезенным культурным ценностям г. Рим, 24 июня 1995 г. // [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://base.garant.ru/2559122/>

⁵ Конвенция о защите культурных ценностей в случае вооруженного конфликта, г. Гаага, 14 мая 1954 г. // [Электронный ресурс]. – Режим доступа: https://www.un.org/ru/documents/decl_

⁶ [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://main.un.org/securitycouncil/ru/s/res/2199-%282015%29>

⁷ [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://main.un.org/securitycouncil/ru/content/sres2347-2017>

реституция культурных ценностей странам их происхождения»¹; доклад Генерального секретаря ООН от 9 сентября 2024 г. «Возвращение или реституция культурных ценностей странам их происхождения»² и др.

В рамках взаимодействия государств-участников Содружества Независимых Государств были приняты Соглашение о возвращении культурных и исторических ценностей государствам их происхождения³, Соглашение о сотрудничестве таможенных служб по вопросам задержания и возврата незаконно вывозимых и ввозимых культурных ценностей⁴, Положение о порядке возврата незаконно вывозимых и ввозимых культурных ценностей⁵, Соглашение о сотрудничестве государств-участников Содружества Независимых Государств в борьбе с хищениями культурных ценностей и обеспечении их возврата⁶ и др.

Из перечисленных нами соглашений стран-участниц СНГ повышенный интерес с точки зрения органов предварительного следствия как непосредственных правоприменителей представляет именно последнее, поскольку посвящено борьбе с хищениями культурных ценностей в целом, а не только их возврату (как три предыдущих).

Формы сотрудничества, перечисленные в названном Соглашении, весьма обширны и охватывают широкий спектр деятельности. Так, предусмотрены обмен различной информацией, научно-методическими материалами и нормативными правовыми актами, профилактика, исполнение запросов о проведении оперативно-розыскных мероприятий, оказание содействия в подготовке кадров и повышении квалификации специалистов и др. Однако все они, к сожалению, напрямую не касаются процесса расследования преступлений рассматриваемой категории, что прямо указано в п. 2 ст. 4: «Настоящее Соглашение не затрагивает вопросов оказания правовой помощи по уголовным делам».

То есть, как представляется, налицо некая неполнота принятого соглашения, отсыл правоохранительных органов к практике правовой помощи по уголовным делам национального уголовно-процессуального законодательства.

Последнее, конечно, предусматривает все необходимые механизмы межгосударственного взаимодействия по оказанию правовой помощи в рамках расследования преступлений, однако такая деятельность занимает значительное время, поскольку требует специальной процедуры подготовки, прохождения и согласования соответствующих запросов с центральными аппаратами правоохранительных структур (в зависимости от того, какая из них занимается расследованием, и какая будет направлять запрос государству-адресату; для следователей органов внутренних дел России таковыми являются Следственный департамент МВД России и Главное управление международного-правового сотрудничества Генеральной прокуратуры РФ). При этом упущенное время может способ-

¹ [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://docs.un.org/ru/A/RES/79/133>

² [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://documents.un.org/doc/undoc/>

³ Соглашение о возвращении культурных и исторических ценностей государствам их происхождения, г. Минск, 14 февраля 1992 г. // [Электронный ресурс]. – Режим доступа: https://www.mid.ru/ru/foreign_policy/

⁴ Соглашение о сотрудничестве таможенных служб по вопросам задержания и возврата незаконно вывозимых и ввозимых культурных ценностей, г. Москва, 15 апреля 1994 г. // [Электронный ресурс]. – Режим доступа: [https://www.mid.ru/ru/foreign_policy/international_/](https://www.mid.ru/ru/foreign_policy/international_contracts/international_/) (в настоящее время не действует).

⁵ Положение о порядке возврата незаконно вывозимых и ввозимых культурных ценностей: утверждено Решением глав правительств государств-участников Содружества Независимых Государств о Положении о порядке возврата незаконно вывозимых и ввозимых культурных ценностей от 9 октября 1997 года г., г. Бишкек // [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://docs.cntd.ru/document/8309424>

⁶ Соглашение о сотрудничестве государств-участников Содружества Независимых Государств в борьбе с хищениями культурных ценностей и обеспечении их возврата, 5 октября 2007 г., г. Душанбе // [Электронный ресурс]. – Режим доступа: https://www.mid.ru/ru/foreign_policy/international_/

ствовать утрате возможности получения криминалистически значимой информации, необходимой для установления обстоятельств, входящих в предмет доказывания по уголовному делу (например, лица, причастные к совершению преступления, либо обладающие значимой для дела информацией, могут покинуть страну пребывания и т.д.).

С учетом геополитических и иных факторов - нахождения государств СНГ исторически в рамках единого государства – СССР, географического соседства друг с другом, схожего менталитета и др. – порядок взаимодействия в указанных вопросах мы считаем целесообразным, более того, необходимым упростить, упразднив для этого бюрократические процедуры, и выйдя на качественно новый уровень сотрудничества.

Как прецеденты можно привести Соглашение между Российской Федерацией и Республикой Беларусь о повышении эффективности взаимодействия в борьбе с преступностью от 15.09.2014¹, Соглашение о сотрудничестве между МВД России и Государственным комитетом судебных экспертиз Республики Беларусь в сфере судебно-экспертной деятельности от 12.10.2017², Соглашение о сотрудничестве между МВД России и Следственным комитетом Республики Беларусь от 18.09.2018.

В рамках последнего многие процедуры взаимодействия были серьезно упрощены. Так, в числе прочего, территориальным органам МВД России по субъектам РФ было предоставлено право сотрудничества с соответствующими территориальными подразделениями СК РБ, что позволило серьезно сократить время на выполнение поручений и запросов и повысить таким образом результативность взаимодействия между названными правоохранительными ведомствами.

То есть, предлагаемый нами подход не просто возможен, он успешно реализуется уже в течение ряда лет, демонстрируя высокую результативность, ввиду чего практику его применения целесообразно было бы распространить на отношения между правоохранительными органами государств, входящих в СНГ. Конечно, изложенное потребует проведения серьезной организационной и правовой работы для внесения соответствующих изменений в упомянутое нами Соглашение государств-участников СНГ, однако затраченные усилия будут в полной мере оправданными.

Оперативность в получении интересующей информации в рамках подобного взаимодействия при расследовании преступлений в отношении культурных ценностей, в свою очередь, делает возможным сокращение сроков расследования, повышение эффективности последнего посредством своевременного (без волокиты и затягивания) принятия необходимых мер для получения криминалистически значимой информации, недопущения утраты культурных ценностей, явившихся предметом преступного посягательства, исключения (либо, по крайней мере, минимизации) возможности ухода фигурантов расследования от установленной законом ответственности за совершение подобных преступлений.

Результатом реализации предлагаемого нами подхода явится повышение эффективности деятельности по охране культурного наследия народов государств-участников СНГ, что позволит сохранить его для будущих поколений граждан и человечества в целом.

¹ [Электронный ресурс]. – Режим доступа: https://www.mid.ru/foreign_policy/international_

² [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://xn--b1aew.xn--p1ai/news/item/11329732>

ТАҲҚИҚОТҲОИ ИЛМИИ ҲАЙАТИ ПРОФЕССОРОНУ ОМУЌЗГОРОН НАУЧНЫЕ ИССЛЕДОВАНИЯ ПРОФЕССОРСКО-ПРЕПОДАВАТЕЛЬСКОГО СОСТАВА

ТАНЗИМИ ҲУҚУҚИИ ШАҲРВАНДОНИ БА МАҚОМОТИ АМАЛИКУНАНДАИ ФАЪОЛИЯТИ ОПЕРАТИВӢ-ЌУСТУЌӢ МУСОИДАТКУНАНДА*

АСЛАМОВ БОЗОРАЛӢ САФАРАЛИЕВИЧ
ходими калони илмии шӯъбаи адъюнктураи
Академияи ВКД Ҷумҳурии Тоҷикистон, полковники милитсия
e-mail: aslamov.bozorali.64@mail.ru

УБАЙДУЛЛОЕВ ШАВКАТ ЭШОНҚУЛОВИЧ
дотсенти кафедраи муҳофизати ҷиноятии факултети № 2-юми Академияи ВКД
Ҷумҳурии Тоҷикистон, полковники милитсия
e-mail: saida.safarova.2014@mail.ru

Инкишофи танзими ҳуқуқии ҳамкориҳои шаҳрвандони ба мақомоти амаликунандаи фаъолияти оперативӣ-ҷустуҷӯӣ (минбаъд – МАҲОҶ) мусоидаткунанда дар давлатдорӣ муосири Тоҷикистон дар заминаи устувори ҳуқуқӣ, ки тавассути қонунҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи фаъолияти оперативӣ-ҷустуҷӯӣ» аз солҳои 1993, 1998, 2011 ва нишондодҳои Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 6-уми ноябри соли 1994 гузошта шудааст, ба амал бароварда мешавад. Маҳз санадҳои мазкур барои ташаккули давлати ҳуқуқбунёд ва демократӣ дар Тоҷикистон заминаи мусоид ба вучуд оварданд. Санадҳои меъриии ҳуқуқии дар соҳаи фаъолияти оперативӣ-ҷустуҷӯӣ (минбаъд – ҲОҶ) қабулгардида сиёсати давлатиро дар самти ҲОҶ инъикос ва муқаррар намуд. Вазорати қорҳои дохилии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар ин раванд ҳамчун мақоми ваколатдори давлатӣ – дар ҷумҳурӣ ҳамоҳангсози ҲОҶ-и мақомоти амаликунандаи ин самт муайян карда шудааст.

Тавре яке аз заминагузориҳои самти ҲОҶ, доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ, дотсент, ҳуқуқшиносӣ шоистаи Тоҷикистон, академики Академияи илмҳои умумичаҳонии амнияти дастҷамъӣ, Вазири қорҳои дохилии Ҷумҳурии Тоҷикистон, генерал-полковники милитсия Раҳимзода Рамазон Ҳамро қайд менамоянд, маҳз дар моддаи 5 Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон муқаррароте мустаҳкам гардидааст, ки тибқи он ҳуқуқ ва озодиҳои инсон арзиши олии эълон шудаанд. Уҳдадорӣ, риоя ва ҳифзи ин ҳуқуқу озодиҳо ба зиммаи давлат вогузор гаштаанд. Уҳдадорӣ таъмини арзишҳои дар боло зикргардида ро давлат тавассути як қатор воситаҳои давлатӣ-ҳуқуқӣ, амалӣ менамояд. Дар давлати ҳуқуқбунёд самти ҲОҶ асоси воқеии давлатдорӣ ва институте мебошад, ки вазъи иҷтимоӣ, сиёсӣ, ҳуқуқӣ ва суботи оромиро дар кишвар таъмин менамояд ва салоҳияти хизматии ҳокимияти доранд. Аз

* Мақола дар доираи татбиқи мавзӯи илмӣ-таҳқиқотии «Ҳусусиятҳои пешгирӣ ва воситаҳои мубориза бо зухуроти ифротгароӣ ва тундгароӣ дар муҳити ҷавонони Ҷумҳурии Тоҷикистон (солҳои 2023-2027)», ки аз ҳисоби бучети давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон маблағгузорӣ мешавад, омода шудааст. Рақами бақайдгирии давлатӣ: 0121ТҶ1290.

ҷониби дигар, асосҳо ва салоҳият, принципҳои фаъолият, мавқеи милитсия дар системаи мақомоти давлатӣ шартҳои гузаронидани чорабиниҳои оперативӣ-чустуҷӯӣ (минбаъд – ЧОҶ), тартиби баррасии мавод дар бораи маҳдуд кардани ҳуқуқҳои конституционии шаҳрвандон ҳангоми гузаронидани ЧОҶ, ки дар қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи фаъолияти оперативӣ-чустуҷӯӣ» мустаҳкам карда шудаанд, ба танзим мебарорад.

Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба ин масъала таваҷҷуҳ зоҳир карда, доимо дар вохуриҳою баромадҳои худ ин нуқтаро баён мекунад: «Дар раванди созмон додани ҷомеаи шаҳрвандӣ нақши қонун, эҳтиром, риоя ва иҷрои он ниҳоят бузург аст. Маҳз аз ин рӯ... қонун бояд меъёри муайянкунандаи рафтор ҳаррӯзаи шахс, фаъолияти ташкилоту муассисаҳо ва воситаи танзимкунандаи муносибатҳои ҷомеа бошад»¹.

Бинобар ин, такмили фаъолияти мақомоти қорҳои дохилии Ҷумҳурии Тоҷикистон бояд ба таври фаъол дар инкишофи минбаъдаи низоми ҳуқуқии кишвар шароити муносиб фароҳам сохта, дар навбати аввал мусоидати иштироки шаҳрвандонро ба мақомоти амаликунандаи ФОҶ таъмин намояд. Бо ин мақсад Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон бо Фармони худ аз 19-уми марти соли 2013, № 1438 «Стратегияи ислоҳоти милитсия барои солҳои 2013-2020» ва баъдан 2020-2025-ро тамдид ва тасдиқ намуд. Тибқи фармони мазкур Стратегияи ислоҳоти милитсия, ифодакунандаи муносибати комилан наву таъмини рушди милитсияи Тоҷикистон мебошад, ки таҷрибаи ҷаҳониро оид ба таҳия ва амалигардонии ҳамин гуна ҳуҷҷатҳои стратегӣ, сабақ ва хулосаҳои давраҳои гузаштаи милитсия, инчунин воқеияти бавучудодама ва дурнамои пешрафти онро дар бар мегирад².

Ҳадафҳои асосии сиёсати оперативӣ-чустуҷӯӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар Концепсияи сиёсати ҳуқуқии кишвар барои солҳои 2018- 2028, ки бо Фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 6-уми феввали соли 2018) ва Барномаи давлатии муқовимат ба ҷинояткорӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2021-2030, ки бо қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 30-юми июни соли 2021, № 265 мустаҳкам шудаанд. Дар ҳуҷҷатҳои мазкур самтҳои асосии инкишофи низоми ҳуқуқии кишвар ва чораҳо доир ба амалисозии онҳо дарҷ гардидаанд. Мақсади асосии ислоҳоти ҳуқуқӣ аз такмили сохтор ва таҳкими фаъолияти МКД ҷиҳати ҳифзи ҳуқуқу озодии инсон ва шаҳрванд, манфиати давлат, ташкилотҳо, қонуниятӣ адолат, назорати иҷрои саривақтии санадҳои меъёрӣ ҳуқуқӣ, баланд бардоштани сифат ва самаранокии фаъолияти қорамандони оперативӣ, беҳтар намудани вазъи иҷтимоии онҳо ва дигар қорамандони МКД, инчунин такмили қонунгузорӣ дар ин самт иборат мебошад.

Вале масъалаи дар қонунгузори Ҷумҳурии Тоҷикистон мустаҳкам намудани принципи дастрасии иштироки шаҳрвандон дар амалигардонии ЧОҶ, мубрам боқӣ мемонад, ки ин як навъ ифодаи возеҳи ташаккули давлати демократӣ дар Тоҷикистон, ташкили механизми самараноки ҷомеаи ҳуқуқ, озодӣ ва манфиатҳои қонунии шаҳрвандон мебошад. Набояд фаромӯш кард, ки иштироки шахсони алоҳида бо розигии худ онҳо барои тайёр намудан ё гузаронидани ЧОҶ метавонанд ҷалб карда шаванд. Шаҳрвандон дар амалисозии ЧОҶ, яке аз шаклҳои амалисозии ҳуқуқҳои онҳо дар идоракунии давлат ва тасдиқи тағйиротҳои сифатӣ мебошад, ки дар давлати демокративу ҳуқуқбунёд ба амал меоянд. Дар ҷунин ҳолатҳо бо хоҳиши

¹ Маҳмудов, М., Худоёров, Б. Мақомоти ҳифзи ҳуқуқи Ҷумҳурии Тоҷикистон. – Душанбе, 2008. – С. 4.

² Феҳристи ягонаи давлатии санадҳои меъёрӣ ҳуқуқии Ҷумҳурии Тоҷикистон. – Душанбе, 2013. № 3.

ин шахсон махфияти мусоидати онҳо ба мақомоти амаликунандаи ФОҶ, аз он ҷумла, мусоидат тибқи қарордод нигоҳ дошта мешавад. Проблемаҳои мавҷуда дар сари ин мавзӯ ҳама барои назарияи ҳуқуқ ва ҳама барои амалияи ФОҶ-и Тоҷикистон муҳим мебошанд. Масъалаи иштироки шаҳрвандон дар амали гардидани ФОҶ аз лиҳози илмӣ-назариявӣ ва амалӣ аҳамияти хоса дорад ва интиҳоби навиштани мақола дар ин мавзӯ низ тасдиқи гуфтаҳои боло аст.

Тавре маълум аст, дар илми ҳуқуқшиносии Тоҷикистон тадқиқоти маҷмӯии масъалаҳои ташаккул ва инкишофи ҳуқуқи шаҳрвандон ба иштирок дар амалигардонии ФОҶ ва танзими назариявӣ-ҳуқуқӣ он дар навиштаҳои олими ватанӣ Раҳимзода Р.Х. ба таври мукамал таҳқиқ гардидааст ва ниёз ба таҳқиқот надорад. Мо низ дар ин самт, кӯшиши аввалини худро аз рӯи навиштаҳои мавсуф оид ба омӯзиши масъалаҳои зикргардида хостем баён созем.

Таҳқиқи сарчашмаҳои таърихӣ, ки барои ташаккул ва инкишофи ҳуқуқи шаҳрвандон ба иштирок дар амали гардидани ФОҶ асос гузоштаанд, меъёрҳои қонунгузори амалкунандае мебошанд, ки муносибатҳои дар алоқаманди ба он ба вуҷуд омадаро танзим менамоянд.

Мақсад аз навиштани мақолаи мазкур, омӯзиши маҷмӯии танзими назариявӣ-таърихӣ ва ҳуқуқӣ-конститутсионии шаҳрвандон ба иштирок дар амали гардидани ФОҶ, ошкор намудан ва таҳлили проблемаҳои назариявӣ ва амалии ҳуқуқҳои конститутсионии шаҳрвандон дар ин самт мебошад. Барои ноил шудан ба мақсади умумии гузошташуда вазифаҳои зерини нисбатан мушаххас муайян гардидаанд, ки ғояву ҷанбаҳои асосии онро иникос мекунанд:

- таҳқиқи назариявии мафҳум, моҳият ва мазмуни ҳуқуқии мусоидати шаҳрвандон ба мақомоти амаликунандаи ФОҶ;
- муайян намудани хусусиятҳои хоси принципҳои ФОҶ оид ба мусоидати шаҳрвандон;
- омӯзиши таърихи ташаккул ва рушди институти мусоидати шаҳрвандон ба мақомоти амаликунандаи ФОҶ;
- таҳлили муқаррароти ҳуқуқи шаҳрвандон оид ба иштирок дар амалӣ гардонии ФОҶ;
- муайян кардани мавқеи ҳуқуқи конститутсионии шаҳрвандони-Ҷумҳурии Тоҷикистон ба иштирок дар амалӣ гардидани мусоидат дар низоми ҳуқуқ ва озодиҳои конститутсионии инсон ва шаҳрванд;
- гузаронидани таҳқиқи маҷмӯии механизми амалисозии ҳуқуқи конститутсионии шаҳрвандон дар амалӣ гардидани ФОҶ ва муайян намудани шаклҳои амалисозии он.

Ҳуқуқи шаҳрвандонро ба иштирок дар амалӣ гардидани ФОҶ метавон ҳамчун имконияти аз тарафи давлат пешниҳод ва қафолатдодашудае фаҳмид, ки дар Конституция мустақам гардидаанд ва барои мақомоти давлатӣ хусусияти ҳатмӣ дошта, ба шаҳрвандон дар шакл ва тартиби муқарраркардаи қонун имконияти иштирок карданро дар амалӣ гардидани яке аз муҳимтарин шакли фаъолияти давлат, оид ба «ошкор намудан, огоҳонидан, пешгирӣ кардан ва кушодани ҷиноятҳо, ҳамчунин ошкор ва муайян намудани шахсони ин ҷиноятҳоро тайёркунанда, содиркунанда ё содиркарда»¹ бояд донист.

¹ Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи фаъолияти оперативӣ-ҷустуҷӯӣ» аз 25-уми март с. 2011, № 687 // Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, с. 2011, № 3, мод. 155; с. 2014, № 7 қ. 1. мод. 387; с. 2017, №7-9, мод. 570.

Тавре, ки таҳлили қонунгузорӣ нишон медиҳад, ҳуқуқи мазкур дар Тоҷикистон дар шакли мусоидати шаҳрвандон ба мақомоти амаликунандаи ҶОҶ ҳангоми амалигардонии категорияи муайян ва ё гуногуни ҶОҶ амалӣ карда мешавад.

Ҳуқуқи конститусионии шаҳрвандон ба иштирок дар амалӣ гардидани ҶОҶ, яке аз ҳуқуқҳои асосии сиёсӣ мебошад, вале зимнан ҳаҷми танзими ҳуқуқӣ ва меъёрҳои, ки ҳуқуқи мазкурро мустаҳкам мекунанд, аз доираи ҳуқуқҳои субъективии муқаррарӣ берун мебарояд. Ҳуқуқи иштирок дар амалӣ гардидани ҶОҶ начандон ҳуқуқи субъективии ба низоми ҳуқуқ ва озодиҳои сиёсӣ шомилшавандаад, чандон ки принсипи бунёдии муносибатҳои байниҳамдигарии байни давлати демократӣ ва шаҳрвандони он мебошад. Ҳуқуқи шаҳрвандон барои иштирок дар амалӣ гардидани ҶОҶ, дар Қонунҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи фаъолияти оперативӣ-ҷустуҷӯӣ» ва «Дар бораи милитсия» ва дигар санаду меъёрҳои ҳуқуқии идоравӣ пешбинӣ шудааст.

Аз ин лиҳоз, хулоса баровардан мумкин аст, ки «масъалаи мусоидати шаҳрвандон ба мақомоти оперативӣ-ҷустуҷӯӣ масъалаи муҳими ин самт буда, баамалбарории ҳуқуқии онҳоро дар самти мубориза бар зидди ҷинояткорӣ муайян месозад»¹. Ғайр аз он, иштироки шаҳрвандон дар амалӣ гардидани ҶОҶ принсипи муҳимтарини низоми сиёсати оперативӣ-ҷустуҷӯии ҷомеа мебошад, ки қисми таркибии низоми сиёсати давлатро ташкил намуда, ба инкишофи ҷомеаи шаҳрвандӣ алоқаманд мебошад.

Дар давраҳои гуногуни таърихӣ ташкили мусоидати шаҳрвандон ба мақомоти МАҶОҶ ҳузур доираи васеи мардум кӯшиши ошкор намудан, огоҳонидан, пешгири кардан ва кушодани ҷиноятҳо дар ҷамъиятро дошт. Ташаккули институти мазкур нишон медиҳад, ки он заминаро барои рушди минбаъдаи ҷаҳонбинии муосир оид ба ташкили давлатдорӣ ва нақши мусоидати шаҳрвандон дар ҷараёни мустаҳкам намудани пешгирии ҷинояткорӣ бозидоаст.

Дар заминаи омӯзиши таҳаввулот ва инкишофи мусоидати ҳуқуқӣ шаҳрвандон ба иштирок дар амалисозии давраҳои зерини таърихи инкишофи ҳуқуқӣ ҶОҶ, пешниҳод карда мешаванд: давраи тошуравӣ, шуравӣ ва давраи истиқлолият. Зимнан, давраи тошуравӣ давраи зардуштӣ, яъне замони ҳукмронии сулолаи шохигарии Ҳахоманишиҳо ва Сосониён, давраи ислом - замони ҳукмронии Сомониён ва ҳамроҳшавии Осиёи Миёна ба империяи Россия ва давраи тахти протекторати империяи Россия қарор доштанро дар бар мегирад. Ҳар яке аз марҳилаҳои зикршуда дар ҳалли масъалаи мусоидати шаҳрвандон дар амалӣ гардидани ҶОҶ, хусусиятҳои хоси худро дорад.

Танзими ҳуқуқӣ-конститусионии ҳуқуқҳои инсон, аз ҷумла, ҳуқуқӣ иштирок дар амалӣ гардидани ҶОҶ, танзими сезинагиро соҳиб аст: дар Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон; дар санадҳои ҳуқуқии байналмилалӣ дар соҳаи ҳуқуқҳои инсон, ки аз тарафи Ҷумҳурии Тоҷикистон эътироф шудаанд ва дар қонунгузориҳои соҳавӣ.

Танзими конститусионии ҳуқуқи шаҳрвандон ба иштирок дар амалӣ гардидани ҶОҶ, дар Тоҷикистон як қатор хусусиятҳои хос дорад. Яқум, масъалаҳои танзими конститусионии ҳуқуқ ба иштирок дар амалӣ гардидани ҶОҶ, дар Тоҷикистон хусусияти умумӣ дорад, яъне тавассути муқаррароти конститусионӣ оид ба иштироки шаҳрвандон дар идоракунии қорҳои давлатӣ кушода мешавад. Айни замон ин ҳуқуқи мазкур дар Конститутсия хусусияти маҳсулӣ дорад ва аз мазмуни дигар муқаррарот «бармеояд», чунки дар Конститутсия он бевосита

¹ Раҳимзода, Р.Х. Фаъолияти оперативӣ-ҷустуҷӯӣ. Қисми умумӣ: китоби дарсӣ. Нашри 5-ум. - Душанбе: Эр-граф, 2019. - С. 378.

мустаҳкам нагардидааст. Танзими конститутсионии ҳуқуқӣ иштирок дар амалӣ гардидани ЧОҚ, аз мазмуни як қатор моддаҳо, алаҳхусус моддаҳои 6, 14, 19, 27, 84 ва 88 бармеояд.

Таҳлили меъёрҳои ҳуқуқи байналмилалӣ, ки вобаста ба ҳуқуқи иштирок дар амалӣ гардидани ЧОҚ, гузаронида шуда буд, имконияти баровардани чунин хулосаҳоро медиҳад: ҳуқуқи шаҳрвандон ба иштирок дар баамалбарории ЧОҚ, тавассути мафҳуми умумии «иштироки шаҳрвандон дар идоракунии корҳои давлатӣ» амалӣ карда мешавад; санадҳои махсусгардонидашудаи байналмилалӣ ҳуқуқи шаҳрвандонро ба иштирок дар амалӣ гардидани ЧОҚ дар заминаи барҳам додани таъбиз дар ҳама шаклҳои он ва таъмини баробарҳуқуқии ҳар як инсон дар назди қонун баррасӣ мекунанд; дар баъзе санадҳои байналмилалӣ ин ҳуқуқ нисбати категорияҳои алоҳидаи аҳоли дар шакли бавосита мустаҳкам мегардад.

Барои кушодани мазмуни мусоидати шаҳрвандон ба мақомоти оперативӣ-ҷустуҷӯӣ дар амалӣ гардидани ЧОҚ, ҳамчун ҳуқуқи субъективии инсон муайян намудани мавқеъ ва алоқамандии он дар низоми дигар ҳуқуқва озодиҳои конститутсионии инсон аҳамияти муҳим дорад.

Ба ҳуқуқи шаҳрванд оид ба иштирок дар амалӣ гардидани ЧОҚ, ҳамчун ҳуқуқи субъективӣ ҳам кафолатҳои умумӣ (сиёсӣ, иқтисодӣ; иҷтимоӣ, мафкуравӣ) ва ҳам кафолатҳои махсуси ҳуқуқи хос мебошанд. Дар якҷоягӣ онҳо дар амалисозии ҳуқуқи шаҳрвандон ба иштирок дар амалӣ гардидани ЧОҚ, дар таҷриба мусоидат менамоянд. Дар асоси таҳлили қонунгузори амалкунандаи кишвар қайд кардан мумкин аст, ки кафолатҳои ҳуқуқии амалисозии ҳуқуқи мазкур таҳкими ҳуқуқи конститутсионӣ ва соҳавиро соҳиб мебошад.

Кафолатҳои ҳуқуқӣ конститутсионии ҳуқуқи шаҳрвандон ба иштирок дар амалӣ гардидани ЧОҚ - ин муқаррароти дар Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон мустаҳкамшуда мебошанд, ки воситаҳо ва шартҳои амалисозии ин ҳуқуқро аз тарафи шаҳрвандон муайян менамоянд. Кафолатҳои соҳавии амалисозии ҳуқуқи баррасишаванда бошад, дар Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи фаъолияти оперативӣ-ҷустуҷӯӣ», Кодекси муҳофизати ҷиноятии Ҷумҳурии Тоҷикистон, Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи милитсия» дарҷ гардидаанд.

Ҳуқуқи шаҳрвандон барои иштирок дар амалӣ гардидани ЧОҚ, ҳамчун махсус ҳуқуқи инсон ҳудудҳои қатъиян муайяни амалисозӣ дорад, аниқтараш он бо манфиатҳои оммавӣ, ҳуқуқҳои шаҳрвандон ва мамониятҳои муқарраршуда маҳдуд мегардад. Таҳлили талаботҳо, ки дар санадҳои ҳуқуқии байналмилалӣ ва қонунгузори миллӣ мустаҳкам гардидаанд, асос медиҳад қайд намоем, ки ҳуқуқи шаҳрвандон дар амалӣ гардидани ЧОҚ, маҳдуд шуда метавонад.

Ҳамин тариқ, дар инкишофи назарияи умумии ҳуқуқ ва давлат дар маҷмӯъ, инчунин ҳуқуқи конститутсионӣ мусоидат менамояд. Онҳо донишҳоро дар бораи танзими ҳуқуқӣ ва амалисозии ҳуқуқи шаҳрвандон ба иштирок дар амалӣ гардидани ЧОҚ, пурра сохта, дар омӯзиши минбаъдаи проблемаи мазкур дар сатҳи соҳавӣ мусоидат мекунанд ва таҳти Ҳимояи давлат қарор доранд, инчунин иҷрои ухдадорихои худро тибқи қарордод кафолат медиҳад.

ТАЪРИХИ ИНКИШОФИ КРИМИНАЛИСТИКА ҲАМЧУН СОҲАИ ИЛМ

ДАВЛАТЗОДА САИДМУҲАММАД МУСТАФО
омӯзгори кафедраи муурофияи ҷиноятӣи факултети № 2-юми Академияи ВКД
Ҷумҳурии Тоҷикистон, лейтенанти калони милитсия

Илми криминалистика бо хусусияти назариявӣ ва амалиявӣ худ дар байни илмҳои дигар мавқеи назарасро доро мебошад, илми криминалистика аз ҷониби аксарияти олимони ҳамчун илми амалиявӣ эътироф шудааст. Илми криминалистика дар замони муосир яке аз илмҳои мубрам буда, онро илми байналмилалӣ ҳам мегуянд. Дар баробари илмҳои ҳуқуқи ҷиноятӣ, муурофияи ҷиноятӣ, ҷаъолияти оперативӣ-ҷустуҷӯӣ, криминалистика низ барои пешгирии ҷаъолияти ҷиноятӣ ва ҷинояткорон нақши бузург дорад. Ҳама вақт, ҳангоми пешгирии ҷаъолияти ҷиноятӣ методҳо ва методикаи пешқадами илми криминалистика истифода мегардад, ки ин аз аҳаммияти махсуси донишҳои криминалисти ҷангоми мубориза бо ҷинояткорӣ шаҳодат медиҳад.

Пайдоиш ва инкишофи криминалистика ба он алоқаманд аст, ки вобаста ба нақши худ дар низоми илмҳои ҳуқуқӣ метавонад дар ҷаъолияти мақомоти ҳуқуқтатбиқкунанда истифода гардида, барои муайян намудани воқеият дар истехсолоти судӣ, ба амал баровардани муҳокимаи одилона ва пешгирии ҷиноятҳо мусоидат намояд. Олимони доир ба мафҳуми илми криминалистика ақидаҳои гуногун доранд. Криминалистика яке аз соҳаҳои бештар коркардшудаи мебошад, ки дар ҷаъолияти тафтишотӣ таҳқиқотӣ, оперативӣ-ҷустуҷӯӣ, қоршиносӣ ва судӣ ба таври васеъ истифода бурда мешавад.

Дар самти муқаррар намудани мафҳум ва предмети илми криминалистика олимони зиёд назарияҳои гуногуни худро пешниҳод намудаанд, аз ҷумла, Митричев С.П. - “Асосҳои назариявии криминалистикаи Шуравӣ” (1965), Белкин Р.С. ва Винберг А.И. - “Криминалистика ва исботкунӣ” (1969), Лузгин И.М. - “Проблемаҳои методологии тафтишот” (1974), Селиванов Н.А., Танасевич В.Г., Эйсман А.А., Н.А. Якубович – “Криминалистикаи шуравӣ. Проблемаҳои назариявӣ”¹ (1978), Василев А.Л. и Яблоков Н.П. - «Предмет, система ва асосҳои назариявии криминалистика»² (1984), Белкин Р.С. – “Оид ба проблемаи назарияи криминалистика (1986, 1987, 1988) ва ғайраҳо.

Олимони рус Белкин Р.С. ва Краснобаев Ю.И. дар мақолаи “Оид ба предмети криминалистикаи шуравӣ”, ки соли 1967 аз ҷоп баромад, бори аввал ақидаҳои худро дар бораи зарурати муайн кардани мафҳум ва предмети криминалистика иброз намуданд, ки як заминаи мустаҳкам ба вучуд омадани илми криминалистика гардид. Филиппов А.Г. ва Волинский А.Ф. мафҳуми криминалистикаро чунин таъриф мекунанд, “Криминалистика – илм дар бораи қонунҳои тарзи содир кардани ҷиноят, пайдоиши маълумот вобаста ба ҷиноят ва шахси содиркунандаи он ва, инчунин, қонунҳои ҷамъкунӣ, тафтиш, баҳодиҳӣ, истифода бурдани далелҳо ва қонунияти асосии усул ва воситаҳои ошкоркардан ва тафтиши ҷиноят иборат мебошад”.

¹ Селиванов, Н.А., Танасевич, В.Г., Эйсман, А., Якубович, А. Советская криминалистика. Теоретические проблемы. - М., 1978.

² Васильев, А.Л., Яблоков, Н.П. Предмет, система и теоретические основы криминалистики. - М., 1984.

³ Белкин, Р.С. По проблеме теории криминалистики. - М., 1986, 1987, 1988.

Дар аввал предмети илми криминалистика дар зери таъсири назарияҳои олимони ғарбӣ ва олимони пеш аз шуриши рус қарор дошт. Ҳамин тариқ, Манне Г.Ю. ҳануз дар соли 1921 кӯшиши муайян кардани предмети илми криминалистикаро кард ва ба ақидаи ӯ предмети илми криминалистикаро аввалан, тарзҳои содир кардани ҷиноят, хусусиятҳои касбии ҷинояткор (лаҳҷаи онҳо, хурофотпарастии онҳо ва ғ), дуҷумин, роҳҳо ва усулҳои тафтиши ҷиноятҳо, аз он ҷумла, идентификатсияи ҷинояткорон ташкил меод.

Ҳангоми бори аввал муайян кардани предмети илми криминалистика, дар соли 1925 Якимов И.Н. пешноҳод кард, ки криминалистика предмети омӯзиши худро доро буда, бо истифода аз усулҳои мақсаднок ва тактикаи истифодаи методҳои илмҳои табиӣ, тиббӣ ва илмҳои техникӣ барои тафтиши ҷиноятҳо, омӯзиши ҷисмонӣ ва ахлоқии шахсияти ҷинояткор, вобаста ба мақсадҳои худ ёрӣ расонидан ба адолати суди дар қушодани ҳақиқати воқеа дар парвандаи ҷиноятӣ предмети илми криминалистикаро ташкил медиҳад.

Таъсири афкори криминалистони Ғарб аввалин маротиба дар китоби дарсии Шуравӣ барои муассисаҳои таълимии олии, ки соли 1935 нашр гардид, мустақкам гардида буд ва тибқи таърифи пешбинамудаи дастури таълими мазкур “Криминалистика ин илм дар бораи тафтиши ҷиноятҳо мебошад”.

Нуқтаи назари мазкурро дар асри XX Манне Г.Ю. ва баътар Строгович М.С. ҷонибдорӣ намуданд ва ба ақидаи ӯ криминалистика ин илми ҳуқуқи набуда, предмети онро омӯзиши илми-техникии тарзҳои ҷамъоварӣ ва таҳқиқи далелҳо, воситаҳои техникии ёрирасон ташкил медиҳад. Сатҳи инкишофи криминалистика дар давлатҳои Аврупои Марказӣ ва Аврупои Шарқӣ ба солҳои 80-уми асри гузашта рост меояд. Соли 1986 таҳти муаллифии профессор Колдин В.Я. аввалин маротиба китоби таълимии “Криминалистикаи давлатҳои сотсиалисти”¹ аз ҷоп баровард. Дар баробари ин, дар самти илми криминалистика дар баробари олимони замони шуравӣ, олимони зиёди давлатҳои ғарб низ қарор кардаанд. Аз ҷумла, Секов С., Бобев К., Георгиев Г., Коменский Я., Пешака Я., Мусила Я., Гейндл Р., Вайнгардт А., Аннушат Е., Гельвиг А., Шнайкерт Х., Штелсер Э., Користка К., Шихт Х., Форкер А., Шюрих Ф. ва ғайраҳо.

Пайдоиши криминалистика дар давлатҳои Аврупо ба нимаи дуҷуми асри XIX рост меояд. Асосгузори илми криминалистика олими Австриягӣ Ганс Гросс (1847-1915) ба ҳисоб меравад, ки соли 1893 натиҷаи фаъолияти илми худро дар шакли “Роҳнамо барои тафтишоти судӣ, қоидаҳои умумӣ полтисия (полтисияи жандармӣ)” аз ҷоп баровард, ки ин аввалин натиҷаи илми дар самти фаъолияти криминалисти ба ҳисоб мерафт.

Бо дарназардошти ин ақида, профессор Белкин Р.С. дар соли 1967 криминалистикаро ҳамчун илм дар бораи қонуниятҳои пайдоиш, замҷунӣ, таҳқиқ, баҳодиҳӣ ва истифода бурдани далелҳо ва дар асоси дарки ин қонуниятҳо қоркарди восита, роҳҳои тадқиқоти судӣ ва, инчунин, пешгирии ҷиноят таъриф карда буд.

Мавзӯи илми криминалистика хусусияти ба худ хосе дорад, ки дар мураккабӣ дар фарогирифти муносибатҳои гуногуни табиатӣ ва ҷамъиятӣ зоҳир мешавад. Мушаххасан мавзӯи омӯзиши илми криминалистика аз омӯхтан ва муайян намудани қонунҳои зайл иборат аст:

- тарзи содир намудани ҷиноят;
- механизми пайдоиши изҳои ҷиноят;
- механизми пинҳон кардани изҳои ҷиноят;

¹ Колдин, В.Я. Криминалистика социалистических государств. - М., 1986.

– фаъолияти марбут ба бозёфт, таҳқиқ, зикр ва гирифтани инъикоси фаъолияти ҷиноятӣ дар сарчашмаҳои оммавӣ;

– фаъолият оид ба ошкорсозӣ, тафтиш ва пешгирии ҷиноят.

Мавзуи ҳар як илмро мачмуи қонунмандиҳои воқеияти объективие, ки дар ҳодисаю воқеаҳо, равандро ва фактҳои гуногун инъикос мегарданд, ташкил медиҳад. Яъне, илми криминалистика илми ҳуқуқӣ буда, қонуниятҳои тарзи содир кардани ҷиноят, механизми инъикоси пайҳои фаъолияти криминалӣ дар сарчашмаҳои ахбор ва бозёфт, механизми пинҳон кардани пайҳои ҷиноят, таҳқиқ ва гирифтани ин пайҳо, фаъолияти оид ба тафтиш, ошкорсозӣ, пешгирии ҷиноятро меомӯзад ва дар асоси дарки ин қонуниятҳо усулу воситаҳои мавҷудаи мубориза бар зидди ҷинояткориро инкишоф дода, навътарини онҳоро қор қарда, тавсия менамояд.

ТАЪРИХИ ТАШАККУЛ ВА ИНКИШОФИ ҚОНУНГУЗОРИИ ҶИНОЯТӢ ДАР САМТИ ҶАВОБГАРӢ БАРОИ ТАӢЁР ҚАРДАН Ё БА МУОМИЛОТ БАРОВАРДАНИ ПУЛ Ё ҚОҶАЗҶОИ ҚИММАТНОКИ ҚАЛБАКӢ (СОХТА)

ИСМАТОВ Р.А.

*ассистенти кафедраи ҳуқуқи ҷиноятӣ ва муқовимат бо коррупсияи
факултети ҳуқуқшиносии Донишгоҳи миллии Тоҷикистон
E-mail: anushervon1208@mail.ru*

Яке аз ҷинояти вазнин ин тайёр қардан ё ба муомилот баровардани пул ё қоғазҳои қиматноки қалбакӣ (сохта) мебошад, ки решаҳои чуқури таърихӣ дорад. Таҳлили таърих боварибахш нишон медиҳад, ки сарфи назар аз гуногунии шароити мушаххаси иҷтимоию иқтисодии пайдоиш ва мавҷудияти сохтакории пул ё қоғазҳои қиматнок ҳамчун падидаи ҳуқуқии ҷиноятӣ дар форматсияҳои гуногуни ҷамъиятӣ ва давлатҳо, ба он қонуниятҳои бетағйир хос мебошад.

Истилоҳи «сохтакории пул ё қоғазҳои қиматнок» (дар забони русӣ – «фалшивомонетничество») аз калимаи латинии «falsus» гирифташуда маънои «дурӯғ, ғайривоқеӣ, қалбакӣ»-ро дорад. Ҷамин тарик, «сохтакории пул ё қоғазҳои қиматнок» (дар забони русӣ – «фалшивомонетничество») маънои тайёр кардани пулҳои қалбакиро дорад¹.

Паҳншавии пулҳои қоғазӣ дар баробари пулҳои металлӣ ба васеъшавии мафҳуми «сохтакории пул ё қоғазҳои қиматнок» оварда расонд. Ҷоло он на танҳо қалбакӣ қардани тангаҳои металлӣ, балки тайёр қардан ё ба муомилот баровардани ҳама гуна пул ё қоғазҳои қиматноки қалбакӣ (сохта)-ро дар назар дорад. Бешубҳа, ҷунин таҳаввулоти табиати ҳуқуқии сохтакории пул ё қоғазҳои қиматнок бо рушди низоми пулӣ ва фаъолияти он дар иқтисодиёт зич алоқаманд аст.

Бо вучуди мураккабии масъалаи пайдарҳамии пайдоиши аввалин тангаҳои қалбакӣ, олимони аввалин зикри мафҳуми «сохтакории пул»-ро бо санади қонунгузории подшоҳи Бобулистон Ҷаммурапи, ки дар солҳои 1729-1750 то милод ҳукмронӣ мекард, алоқаманд мекунанд. Дар ин қонун барои сохтакории пул ҳукми қатл пешбинӣ шуда буд².

¹ Толковый словарь живого русского языка / В. Даль. – М., 1985. Т. 4. – С. 531.

² Тойнби, А.Дж. Постигание истории / А.Дж. Тойнби, пер. с англ. – М.: Прогресс, 1991. – С. 52.

Пайдоиши аввалин ҳолатҳои маъмули сохтакорӣи нишонаҳои пулии қалбақӣ (сохта) ба асри II то милод рост меояд. Тангаҳое, ки дар замони ҳуқумронии шоҳи Парфия Митридат I (тақрибан 123-87 сол пеш аз милод) дар Парфияи Қадим чоп карда мешуданд, предмети сохтакорӣ ба ҳисоб мерафтанд. Дар ҳамин давра усул ва роҳҳои махсуси санҷиши асли будани тангаҳои нуқра, ки дар муомилот буданд, пайдо шуданд. Барои ин корд истифода бурда, аз танга як пораи хурдро мекарданд. Аз ҷойи буриш муайян кардан мумкин буд, ки танга асли аст ё қалбақӣ.

Аввалин тангаҳои қалбақӣ дар Аврупо дар ҳудуди Англия пайдо карда шудаанд. Таҳлили рентгенӣ имкон дод, ки муайян карда шавад, ки танга аз мис сохта шуда, бо қабати тунуки нуқра пӯшонида шудааст.

Санҷиши асли будани тангаҳо амалест, ки решааш ба Руми Қадим меравад. Мутахассисони ин кор усулҳои оддӣ, вале самаранокро истифода мебарданд. Бо ёрии корд ё газидани танга таркиби онро муайян мекарданд. Онҳо тангаро ба санг партофта, садоро баҳо медоданд: садои баланд ва тоза аз асли будани танга шаҳодат меод, дар ҳоле ки садои паст ба қалбақӣ (сохта) будани он ишора мекард.

Яке аз қонунҳои қадимтарин, ки ба тақаллуби тангаҳо равона шудааст, қонуни румии асри IV то милод мебошад, ки онро «*lex Cornelia testamentaria nummaria de falsus*» (қонуни Корнелий дар бораи сохтакорӣи васиятҳо ва тангаҳо) меномиданд. Ин қонун ҷазоро дар шакли пеш намудан аз Рим барои омехта кардани металлҳои бегонаи арзиши камдошта бо тилло, инчунин барои тақаллуби тангаи нуқра, пешбинӣ мекард. Ин ба он вобаста буд, ки дар Руми Қадим дар он давра тангаи нуқра аллакай дар муомилот васеъ паҳн шуда буд, дар ҳоле ки тилло ҳамчун пул асосан дар шакли сабика истифода мешуд¹.

Дар асоси гуфтаҳои боло, метавон ба хулоса омад, ки тақаллуби нишонаҳои пулӣ, ки кирдори ҷиноятӣ аст, қариб ҳамзамон бо пайдоиши пул ҳамчун муодили умумӣ ҳангоми мубодилаи молҳо ба вучуд меояд. Дар ин давра арзиши номиналии воҳидҳои пулӣ (баъдтар тангаҳо) бо арзиши воқеии онҳо мувофиқат мекунад. Тавре Маркс К. қайд карда буд, ҳар гуна таҳрифи шакл ё маводи воҳиди пулӣ, ки ба паст шудани арзиши он оварда мерасонад, ҳамчун ҷиноят ба муқобили моликият, масалан, дуздӣ оддӣ, дуздӣ бо ҳолатҳои вазнинкунанда, қаллобӣ бо мақсади соҳиб шудан ба молу мулк, муайян карда мешавад².

Марҳилаи ба вучудомада дар таҳаввули муайян кардани сохтакорӣи пул ва банду бастӣи он бо қонунгузорӣи ҷиноятӣ бо тасдиқи монополияи давлатӣ дар барориши тангаҳо алоқаманд аст. Ин раванд на он қадар бо омилҳои сиёсӣ, яъне тақвияти ҳокимияти марказии давлатӣ, балки бо манфиатҳои иқтисодии ҳазинаи давлатӣ вобаста буд.

Тавре Маркс К. қайд карда буд, гардиши тангаҳои тиллоӣ ноғузир ба фарсудашавии онҳо оварда мерасонад. Оҳиста-оҳиста арзиши номиналии танга аз миқдори воқеии металлҳои қиматбаҳо фарқ мекунад. Ин падида боиси он мегардад, ки тилло ҳамчун воситаи муомилот арзиши молро ба таври кофӣ инъикос намекунад ва ҳамчун эквиваленти бозғатимод хизмат намекунад. Мушкilotи номувофиқии байни арзиши номиналӣ ва воқеии тангаи тиллоӣ дар асрҳои миёна ва замони нав то асри XVIII манбаи асосии низоъҳо дар робита бо барориши танга буд³.

Дар замони ҳуқумронии император Клавдий (солҳои 41-54 милодӣ) сохтакорӣи нишонаҳои пулӣ расман қонунӣ карда шуд. Корхонаҳои давлатӣ барои тайёр

¹ Сокольский, В. О нарушениях уставов монетных: Историко-юридическое исследование / В. Сокольский. – Киев, 1873. – С. 131.

² Маркс, К. Капитал / К. Маркс. – М.: Политиздат, 1975. Т. 1. – С. 131.

³ Ҳамон ҷой. – С. 132.

кардани тангаҳои румӣ бо илова кардани металлҳои дигар ба нуқра иҷозат гирифтанд. Император ин қарорро бо манфиатҳои давлатӣ асоснок мекард. Тангаҳои аз чунин хӯла сохташуда нисбат ба тангаҳои нуқрагӣ муҳлати дарозтари муомилот доштанд¹.

Таҳлили далелҳои пешниҳодшуда нишон медиҳад, ки ҷудо кардани арзиши номиналии воҳидҳои пулӣ аз арзиши воқеии онҳо қисми ҷудонашавандаи таҳаввулоти табиӣ гардиши пул мебошад. Ин раванд, ки ошкор карда шуд, қасдан аз ҷониби давлат бо мақсади афзоиши даромади давлатӣ истифода шудааст.

Дар тӯли таърих, аз давраи империяи Рим то пайдоиши пулҳои қоғазӣ дар охири асри XVIII, қонунгузорӣ оиди тайёр кардани танга дар давлатҳои аврупоӣ тамоюли доимии ҳокимияти давлатиро барои истифодаи барориши воҳидҳои пулии торафт беқурбшуда ҳамчун яке аз усулҳои асосии пур кардани захираҳои молиявии худ, нишон медиҳад.

Шаклҳои танзими ҳукукии муомилоти пулӣ метавонанд масоилро дар бораи қобили қабул будани амалҳои давлатро ба вучуд оранд, ки ба кам кардани арзиши воқеии тангаҳо бо нигоҳ доштани арзиши номиналии онҳо равона карда шудаанд. Масалан, Головки С.Н. қайд мекунад, ки «чунин амалҳо расман ба қонунгузорӣ муҳолифат намекунанд, зеро онҳо ба иродаи давлатӣ мувофиқат мекунанд ва дар доираи давлати мазкур эътибор доранд»².

Мо чунин мешуморем, ки ин масъала набояд танҳо ҳамчун зухуроти иродаи давлатӣ маънидод карда шавад, зеро иродаи давлатӣ ҳамеша метавонад бо тартиби қонунгузорӣ баён карда шавад. Дар сурати зарурати кам кардани вазни воқеии тангаҳо ё таркиби металлҳои қиматбаҳо дар онҳо, чунин қарор бояд дар санади меъерии ҳукуқӣ муқаррар карда шавад. Сатҳи тангақунонии кишвар дар сатҳи давлатӣ муайян карда мешавад ва иттилооти дастраси умум мебошад.

Агар давлат дар бораи пинҳон кардани миқдори воқеии металлҳои қиматбаҳо дар тангаҳо қарор қабул кунад, ин ба на камтар аз се оқибати манфӣ оварда мерасонад. Аввалан, чунин амал намунаи хатарноки вайрон кардани қонунгузори амалкунандаро дар сатҳи олӣ ба вучуд меорад. Дуюм, он роҳро барои тақаллуби пулҳо аз ҷониби шахсони воқеӣ мекушояд. Сеюм, чунин қарор метавонад барои асоснок кардани амалҳои шахсони ба тайёр кардани пулҳои қалбакӣ машғулбуда, баҳона гардад.

Бояд қайд кард, ки сохтакории пул дар қонунгузорӣ ҳамчун ҷиноят ба муқобили молу мулк, яъне қаллобӣ, ки ба фиреб додани шахси муайян равона шудааст, баррасӣ карда мешуд. Бо сабаби он ки сохтакории нишонаҳои пулӣ хусусияти оммавӣ пайдо кард ва ба манфиатҳои давлатӣ зарари ҷиддӣ расонид, бо мурури замон муносибати қонунгузорӣ ба арзёбии ин ҷиноят тағйир ёфт. Сохтакории пул ҳамчун ҷиноят ба муқобили давлат ҳисобида мешуд ва ҷазо барои он саҳттар шуд.

Ҳамин тавр, ҳанӯз дар асри VI пеш аз милод қонунҳои Солон ҳукми қатлро барои сохтакории тангаҳо пешбинӣ мекарданд. Барои осон кардани ошкор кардани сохтакории пулҳо қонунгузорӣ ҳавасмандкунии шахсонро пешбинӣ мекард, ки ба ошкор кардани чунин ҷиноятҳо мусоидат мекарданд³. Ба унвони мисол Руми Қадимро овардан мумкин аст, ки дар он мавқеи имтиёзноки шахрванд озодкунии абадиро аз андозҳо ва қарзҳо пешбинӣ мекард. Дар айни замон, ғулом метавонад дар ивази хабар додан дар бораи сохтакории пулҳо, озодиро ба даст орад.

¹ История с древнейших времен до наших дней: в 12 т. – М., 1966-1980. Т. 5. – С. 233.

² Головки, С.Н. Раскрытие и расследование фальшивомонетничества: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09 / С.Н. Головки. – Н. Новгород, 1998. – С. 27.

³ Боголепов, М.И. Государственный долг / М.И. Боголепов. – СПб., 1910. – С. 48.

Таҳаввули фаҳмиши табиати ҳуқуқии сохтакории пулҳо аз раванде ба вучуд омадааст, ки дар Руми Қадим оғоз ёфта, то асрҳои Миёна идома ёфт, ки дар он тайёр намудани танга тадриҷан таҳти назорати ҳокимияти давлатӣ қарор гирифт ва ба монополияи давлатӣ табдил ёфта, қисми ҷудонопазири соҳибхитӣрии давлат гардид. Мувофиқи ин, мавқеи қонунгузoron дар бораи қаллобии пулӣ низ тағйир меёбад. Бо вучуди фарқиятҳои мавҷуда, қонунгузории ҷиноятии ҳамаи давлатҳои аврупоӣ бешубҳа сохтакориро дар ин давра ҳамчун ҷиноят бар зидди манфиатҳои хазинаи давлатӣ меҳисобанд.

Дар даврони империяи Рим, бо наشري қонунҳои императорҳо Констансий, Юлиан, Валентин, Феодосий ва Аркадий дар асри IV, сохтакории пулҳо ҳамчун ҷиноят ба муқобили давлат, яъне таҳқири бузургии императорӣ муайян карда шуданд. Ин ҷиноят бо ҷазои баландтарин – сӯзондан, яъне ҳукми қатл ҷазо дода мешуд. Доктринаи ҳуқуқии он замон чунин ҷазоро бо он асоснок мекард, ки қалбаки қардани тангаи давлатӣ ҳамчун сӯйқасд ба «симои муқаддаси» император, ки дар он тасвир шудааст, баррасӣ карда мешуд.

Дар асрҳои XIV-XVII қонунгузории Фаронса ва Олмон, аз рӯи намунаи қаблан гузошташуда, пулҳои қалбакиро ҳамчун ҷинояти вазнин, ки монархро таҳқир мекунад, меҳисобиданд. Дар ин давра қонунгузoron сохтакории тангаро амали паст задани шаъну шарафи шоҳ мешумориданд, зеро он бо сохтакории тасвири император ва рамзҳои давлатӣ алоқаманд буд. Ҷазо барои чунин ҷиноят шадид буд ва шиканҷаи шадид ва ҷазои қатлро дар бар мегирифт¹.

Дар давраи сохти феодалӣ мубодилаи байнидавлатии воҳидҳои пулӣ маҳдуд карда шуда буд. Пайдоиши сохти капиталистӣ бо инқилоби саноатии он, афзоиши назарраси ҳаҷми тиҷорати байналмилалӣ ва ҳаракати босуръати маблағҳои калони пулӣ байни кишварҳо ба афзоиши бесобиқаи сохтакории пулҳо мусоидат кард.

Раванди диссоциатсияи арзиши номиналии нишонаҳои пулӣ аз арзиши воқеии онҳо, ки барои ба даст овардани даромад аз ҷониби хазинаи давлатӣ истифода мешавад, наметавонад бемаҳдуд идома ёбад. Дар ниҳоят, имконияти иваз кардани металлҳои қиматбаҳо ҳамчун воситаи муомилот ба пайдоиши пулҳои қоғазии давлатӣ оварда мерасонад. Тавре К. Маркс қайд карда буд, «дар шароити рушди муомилоти пулӣ шакли тангаи тилло аз арзиши воқеии он ҷудо шуд. Ин ба ашӯе, ки арзиши модарзодӣ надоранд, ба монанди аломатҳои қоғазӣ, имкон дод, ки вазифаи пулро иҷро кунанд. Дар тангаҳои металлӣ хусусияти рамзӣ ҳанӯз қисман ниқобпӯш аст, дар ҳоле ки дар пулҳои қоғазӣ он пурра ва аён аст»².

Пайдоиши пулҳои қоғазӣ, ки натиҷаи таҳаввули истехсоли мол мебошад, бо рушди муносибатҳои иқтисодии хоси капитализм, яъне муносибатҳои қарзӣ алоқаманд аст. Дар системаи капиталистӣ, муносибатҳои қарзӣ ҳуҷҷатгузори талаб мекунанд. Барои ин қоғазҳои қиматноки гуногун истифода мешаванд. Ғайр аз векселҳо, ки ўҳдадорҳои қарзӣ аз қарзи тиҷоратӣ мебошанд, чекҳо пайдо мешаванд – қоғазҳои қиматнок, ки амалиётҳои амонатиро тасдиқ мекунанд, инчунин саҳмияҳо барои тақсими фоидаи ҷамъияти саҳҳомӣ ва вомбаргҳо – шаҳодатномаҳои қарзӣ, ки ба доранда дар шакли фоизҳо ё бурдҳо даромад меоранд.

Тақсимооти қоғазҳои қиматнок, ки вазифаи пулро ҳамчун воситаи пардохт ва инчунин тахминҳои фаъоли биржавии онҳоро иҷро мекунанд, боиси он мегардад, ки чунин қоғазҳои қиматнок хусусиятҳои пули қарзиро ба даст меоранд. Онҳо ба як

¹ Брегель, Э.Я. Денежное обращение и кредит капиталистических стран / Э.Я. Брегель. – М.: Госфиниздат, 1955. – С. 234; Познышев, С.В. Особенная часть русского уголовного права / С.В. Познышев. 2-е изд., испр. и доп. – М., 1909. – С. 496.

² Маркс, К. Асари зикршуда. – С. 136.

навъ ивазкунандаи воҳиди пулӣ табдил меёбанд, ки кодиранд (хусусан дар гурӯҳҳои муайяни иҷтимоӣ) вазифаҳои воситаи муомилотро иҷро намоянд. Намунаи барҷастаи ин падида барориши пули қоғазии давлатӣ мебошад. Аз рӯи табиати худ, онҳо уҳдадорҳои қарзии давлат, яъне қоғазҳои қиматнок мебошанд, аммо дар асл ҳамчун аломатҳои оддии тилло амал мекунанд, ки онро ҳамчун воситаи муомилот дар бозори дохилӣ бо сабаби муқаррар кардани қурби маҷбурии қонунгузорӣ иваз мекунанд.

Табаддулоти кулӣ дар низоми пулии давлатҳои гуногун, ки дар замонҳои гуногун ва бо роҳҳои гуногун рух дод, ногузир ба муайян кардани мафҳуми сохтакории пулҳо ва арзёбии таҳдиди он ба манфиатҳои синфи ҳукумрон таъсир расонд. Тавре ки К. Маркс дақиқ қайд кард, ин тағйирот дар тасаввур кардани ҷиноят ба мисли тағйири усулҳои ҷазо радикалӣ буд: «дар ҳоле ки англисҳо сӯзондани ҷодугаронро дар оташ қатъ карданд, онҳо ба дор кашидани сохтакорони пулро шурӯъ карданд»¹.

Сабаби дигари паҳншавии пулҳои қалбакӣ, аз ҷумла пулҳои қоғазӣ – истифодаи усулҳои пинҳонии фишор ба дигар кишварҳо аз ҷониби ташкилотҳои давлатӣ мебошад. Ба онҳо, аз ҷумла, мақсади ноором кардани иқтисодиёти давлатӣ тавассути истеҳсоли оммавӣ ва паҳн кардани нишонаҳои пули қалбакӣ дохил мешаванд.

Дар асри ХХ конвенсияи Женеваи соли 1929 санади асосии ҳуқуқи байналмилалӣ, ки мубориза бо сохтакории пулро танзим мекард, ба шумор мерафт. Ин конвенсия ҷиноятҳои марбут ба сохтакории нишонаҳои пулиро ҳамчун кирдори ҷиноятии зерин муайян мекард:

- 1) ҳаракати дилхоҳе, ки ба сохтакорӣ ё тағйир додани пулҳои қоғазӣ равона карда шудааст, новобаста аз усулҳои истифодашаванда, ҷиноят мебошад;
- 2) ба муомилот баровардани пулҳои қалбакӣ;
- 3) амалҳое, ки бо фурӯш, воридот ба қаламрави кишвар ё дидаву доништа ба даст овардани нишонаҳои пулии қалбакӣ барои истифодаи шахсӣ, алоқаманданд;
- 4) шарикӣ ва сӯиқасд ба содир намудани ҷиноятҳои дар боло зикршуда;
- 5) амалҳои қаллобӣ барои тайёр кардан, ба даст овардан ё соҳиб шудани асбобҳо ё дигар ашёе, ки дар асл барои тайёр кардани пули қалбакӣ ё тағйир додани намууди зоҳирии онҳо пешбинӣ шудаанд.

Мувофиқи конвенсияи Женеваи соли 1929, кишварҳои иштирокчиё уҳдадор шуданд, ки сохтакории на танҳо асъори миллӣ, балки нишонаҳои пулии дигар давлатҳоро дар асосҳои баробар ҷиноят ҳисоб кунанд. Бояд қайд кард, ки аз нуқтаи назари қонунгузорию ҷиноятии муосир, ки ба ҳимояи манфиатҳои иқтисодӣ дар шароити муносибатҳои бозаргонӣ равона шудааст, ин Конвенсия қисман аҳамияти худро гум кардааст. Ин аз он сабаб аст, ки меъёрҳои он танҳо сохтакории пули нақдро дар бар мегиранд ва ба сохтакорӣ ва ба муомилот баровардани қоғазҳои қиматнок, ба монанди саҳмияҳо ва вомбаргҳо дахл надоранд.

Дар давраи аввали ҳокимияти шӯравӣ ҷавобгарии ҷиноятӣ барои сохтакории пулҳо бо санадҳои декретӣ, ки бо муносибати қатъии ҷазоӣ хос буданд, танзим карда мешуд. Мувофиқи Декрети Кумитаи иҷроияи марказии умумироссиягӣ (ВЦИК) аз 20 июни соли 1919 «Дар бораи аз тобеияти умумии судҳо гирифтани маҳалҳои дар ҳолати ҷангӣ эълоншуда», Комиссияи Фавқулодаи Умумироссиягӣ ва комиссияҳои фавқулодаи вилоятӣ ҳуқуқ пайдо карданд, ки нисбати шахсони гунаҳгор дар содир кардани сохтакории нишонаҳои пулӣ, чораҳои таъсири фаврӣ, аз ҷумла ҳукми

¹ Маркс, К. Асари зикршуда. – С. 135.

қатлро истифода баранд¹. Дар давраи аз соли 1922 то 1924 давлати Шуравӣ ислоҳоти васеи пулӣ гузаронида, муқаррароти онро дар қонунгузори он замон мустаҳкам кард. Барои сохтakerии нишонаҳои пулӣ таъкиби ҷиноятӣ муқаррар карда шуд. Бо мақсади таъмини назорати мутамаркази низоми пулӣ, ислоҳот тартиби қатъии истеҳсоли қоғазҳои қиматноки корхонаҳои саноатӣ, ҷамъиятҳо ва ширкатҳоро, пешбинӣ мекард.

Ба ақидаи мо, қонунгузори ҷиноятӣ умумииттифоқӣ дар бораи сохтakerии пулҳо баъзе ҷанбаҳои ҳуқуқӣ-ҷиноятӣ пештараро такмил дод. Яқум, дар Муқаррароти нав ба муомилот баровардани нишонаҳои пулии қалбакӣ ё қоғазҳои қиматнок ҳамчун ҷинояти мустақил муайян карда мешавад, дар муқоиса бо қонунгузори қаблӣ, ки дар он чунин фаъолияти шахсоне, ки тайёркунандаи пули қалбакӣ нестанд, танҳо ҳамчун иштирок дар сохтakerии пул арзёбӣ карда мешавад. Дуюм, Муқаррарот бевосита ҷавобгариро барои сохтakerии на танҳо асъори шӯравӣ, балки асъори хориҷӣ низ пешбинӣ менамояд.

ТАФРИҚАИ САБАБҲО АЗ АСОСИ ОҒОЗ НАМУДАНИ ПАРВАНДАИ ҶИНОЯТӢ

МАҲМАРАҲИМЗОДА ФИРДАВС МАҲМАРАҲИМ
омӯзгори кафедраи муурофиаи ҷиноятӣ факултети № 2-юми Академияи ВКД
Ҷумҳурии Тоҷикистон, капитани милитсия
e-mail: otohierzoda@yandex.ru

Қонунгузори амалкунандаи муурофиавии ҷиноятӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон муқаррар намудааст, ки ҳеҷ касро бидуни мавҷуд будани сабабҳо ва асоси дар қонун мустаҳкамгардида нисбатан парвандаи ҷиноятӣ оғоз намудан мумкин нест.

Дар ин қарина нақши ду категорияи назариявӣ – “сабабҳо ва асос”-и оғоз намудани парвандаи ҷиноятӣ аҳамияти ҳалкунанда дорад. Вобаста ба ин, дар Кодекси муурофиавии ҷиноятӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон (минбаъд - КМҚ ҚТ) яқчанд масъалаҳои ҳаллгалаб мавҷуд аст. Бахусус, зарур аст, ки фарқияти байни сабаб ва асоси оғози парвандаи ҷиноятӣ ба таври возеҳ инъикос гардад, зеро чунин равиш барои таъмини қонуният, адолати муурофиавӣ ва ҳифзи ҳуқуқу озоидҳои иштирокчиёни муурофиа аҳамияти калидӣ дорад.

Бинобар ин, мо тасмим гирифтём, ки фикру андешаҳои худро оид ба масъалаи мазкур изҳор намуда, доир ба ислоҳоти он пешниҳодҳо намояд. Зеро дар боби 17 КМҚ ҚТ ба ҷойи сабабҳо, асосҳои оғози парвандаи ҷиноятӣ пешбинӣ шудаанд, яъне аз руи мазмун дар боби мазкур яқто сабаб ва боқимонда асосҳои оғоз намудани парвандаи ҷиноятӣ пешбинӣ шудааст². Аммо, м. 140 КМҚ ҚТ асос ва сабабҳои оғоз намудани парвандаи ҷиноятӣ номгузорӣ шуда, дар қисми 1-уми он мафҳуми асоси оғоз кардани парвандаи ҷиноятӣ ва дар қисми 2-юми моддаи мазкур сабабҳои оғоз

¹ Сборник документов по истории уголовного законодательства СССР и РСФСР, 1917-1952 гг. [Текст] / Сост.: проф. А.А. Герцензон; Под ред. [и с предисл.] проф. И. Т. Голякова. – М.: Госюриздат, 1953. – 464 с. – С. 48.

² Кодекси муурофиаи ҷиноятӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 3-юми декабри соли 2009, № 564 // Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз соли 2009, № 12, мод. 815; мод. 816; Қонуни ҚТ аз 18.03.2022 с., № 1853; № 1927, аз 03.01.2024 № 2017.

карданаи парвандаи ҷиноятӣ пешбинӣ шудааст, ки мазмуни матни боб бо модда мувофиқат намекунад. Ҳамчунин талаботи умумии техникаи ҳуқуқсодкунӣ нисбат ба санади меъёрии ҳуқуқӣ рӯя нашудааст, ки ҳангоми таҳлил метавонад боиси ба роҳгумӣ бурдани шахс гардад¹.

Агар ба тавсифи маъноӣ вожаҳои “сабаб” аз нигоҳи фарҳанги тафсирии луғати забони тоҷикӣ назар кунем, вожаи “сабаб” дорои чунин маъноҳост:

– Боис - боиси чизе шудан; иллат,- ба иллоти ин ки; мӯҷиб,- ба мӯҷибе-босабобе;

– Васила - бад ин васила; ба ин тариқ;

– Баҳона қардан - сабаб нишон додан, сабаби чизе қардидан ва ғайра;

– Омил - омили руҳ додани чизе, сабаби руҳ додани чизе.

Вожаи “асос” низ дорои якчанд маъно мебошад:

– Поя, бунёд, замина, ниҳод, асл, бех ва ғайра, яъне, асос гузоштан, бунёд ниҳодан, дар асоси..., замина фароҳам овардан, барқарор шудан ва амсоли инҳо.

– Маҷмуи қонуну қоида.

– Далел, яъне асос доштан, далел доштан, чизеро мадди назар доштан, ба далеле така қардан².

Тибқи қ. 1 м. 140 КМҚ ҚТ асоси оғоз қардани парвандаи ҷиноятӣ ин мавҷудияти маълумоти қоида, ки дар он аломатҳои таркиби ҷинояти дар қисми махсуси Кодекси ҷиноятии Ҷумҳурии Тоҷикистон пешбинишуда дида мешавад, фаҳмида мешавад.

Аз гуфтаҳои боло бармеояд, ки сабаб ва асос робитаи мутақобилаи рӯйдодҳо мебошанд, ки яке боиси вуқӯи дигаре мегардад. Яъне аввал сабаб ва сипас асос ба вуҷуд меояд то қорре ё рӯйдоде шакли худро тағйир дода, ба оқибати ниҳоми худ ноил мегардад.

Сабаб ин сарчашмаи ба даст овардани иттилоот аз манбаи гуногун новобаста аз шакли фаъолият арзёбӣ мегардад. Асос бошад, он маълумот ё иттилоеро, ки диққати мақомоти таъқиби ҷиноятиро ба мавҷудияти аломатҳои ҷиноят равона месозад, дар бар мегирад.

Мо суханони бузургонро, ки гуфтаанд: “Пеш аз оне, ки ба омӯзиши давлати дигар шурӯъ мекунем аввал ба таърихи гузаштаи давлати худ бояд назар андозем” пешаи қори худ намуда, таърихи қонунгузори давлати хешро рӯйи даст гирифтаем. Ҳангоми таҳлили моддаи 103 Кодекси протессуалии ҷиноятии ҚШС Тоҷикистон (таҳрири соли 1961) ба мо маълум гашт, ки мушкилии имрӯзаи қонунгузори мо вобаста ба асос ва сабабҳои оғоз намудани парвандаи ҷиноятӣ дар он давра ба чашм намерасиданд³. Аз таҳлили низомноки м. 140 КМҚ ҚТ дар муқоиса бо м. 103 КМҚ ҚШС Тоҷикистон, ки он сабабҳо ва асоси оғоз қардани парвандаи ҷиноятиро дар бар мегирифт, бармеояд, ки боби 17 КМҚ ҚТ ва м. 140 КМҚ ҚТ душвор ва норавшан ба назар мерасад. Аз ин рӯ, ба мақсад мувофиқ мебуд, агар дар боби 17 ва м. 140 КМҚ ҚТ якчанд тағйиру иловаҳо ворид карда шаванд.

Ба фикри мо, вақте ки сухан дар бораи “сабаб ва асоси оғози парвандаи ҷиноятӣ” меравад, инҳо (сабаб ва асос) бояд хатман дар қонун аз якдигар ҷудо ва

¹ Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ» аз 30-юми майи 2017 с., № 1414 // Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, с. 2017, № 5, қ. 1, мод. 271.

² Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ. – Душанбе: Пажӯҳишгоҳи фарҳанги форсӣ-тоҷикӣ, 2006. – С. 306, 456.

³ Уголовно-процессуальный кодекс Таджикиской ССР, утвержден Законом Таджикской ССР 17 августа 1961 г. (с изменениями и дополнениями по состоянию на 23.03.2009 г.) // [Манбаи электронӣ]. – Речаи воридшавӣ: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=30414857 (санаи муҳофизат: 29.09.2025).

дар алоҳидагӣ инъикоси худро ёфта, мутобиқати дохилӣ, фаҳмову ҳаммаъногӣ ва аз руи мантиқ тартиб додани матни боби 17 КМҶ ҚТ ва м. 140 КМҶ ҚТ тибқи Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон дар бораи “Санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ” таъмин карда шавад.¹ Аз ин лиҳоз хеле хуб мешуд, боби 17 КМҶ ҚТ, ки “Сабаб ва асосҳои оғоз кардани парвандаи ҷиноятӣ” номгузорӣ шудааст, ба “Сабабҳо ва асоси оғози парвандаи ҷиноятӣ” иваз карда шавад. Инчунин мувофиқи мақсад аст, агар мазмуни м. 140 КМҶ ҚТ ба 3 қисм тақсим карда шавад. Қисми аввал мафҳуми сабабҳои оғози парвандаи ҷиноятӣ; қисми дуввум номгӯи сабабҳои оғози парвандаи ҷиноятӣ ва қисми сеюм мафҳуми асоси оғози парвандаи ҷиноятӣ.

Масъалаи дигаре, ки пас аз пешниҳод баҳсангез менамояд, ин номи м. 140 КМҶ ҚТ “Асоси оғози парвандаи ҷиноятӣ” мебошад. Пеш аз он, ки мо сабабҳоро ба қисми алоҳида ҷудо намоем, бояд мавқеи онҳоро дар номи модда мустақкам созем, то хонанда ба маънои он пурра сарфаҳм рафта тавонад. Аз ин лиҳоз, дар робита ба гуфтаҳои боло ва таърихи қонунгузори кишвар (м. 103 КПҶ ҚШС Тоҷикистон, ки “сабабҳо ва асосҳои оғози парвандаи ҷиноятӣ” номгузорӣ шуда буд) намуда, иваз кардани номи м. 140 КМҶ ҚТ, яъне вожаҳои “Асоси оғози парвандаи ҷиноятӣ” ба вожаҳои “Сабабҳо ва асоси оғози парвандаи ҷиноятӣ” ба мақсад мувофиқ аст.

Инчунин вожаи “асос”- и якуми қ.1 м. 144 КМҶ ба вожаи “сабаб” иваз карда шавад. Зеро “иттилоот дар васоити ахбори омма, аз ҷумла дар шабакаи интернет” на асос, балки сабаби оғоз кардани парвандаи ҷиноятӣ мебошад.

Ҳамин тариқ, дар натиҷаи омӯзиши масъалаҳои дар боло зикршуда, муаллиф таҳрири зерини боби 17 ва м. 140 КМҶ ҚТ-ро пешниҳод мекунанд:

– боби 17 дар таҳрири нав бо баёни “Сабабҳо ва асоси оғоз намудани парвандаи ҷиноятӣ”;

– моддаи 140 дар таҳрири нав бо номи “Сабабҳо ва асоси оғози парвандаи ҷиноятӣ”

1. Сабаби оғози парвандаи ҷиноятӣ сарчашмаи маълумот оид ба ҷиноятҳои содиршуда ё содиршаванда (нотамом) дар назар дошта шудааст, ки аз он мақомот ё шахсе, ки ҳуқуқи оғоз намудани парвандаи ҷиноятиро дорад, дар бораи ин ҷиноятҳо маълумот мегирад.

2. Сабабҳои оғози парвандаи ҷиноятӣ аз инҳо иборатанд:

– ариза дар бораи ҷиноят;

– ҳозир шудан бо иқрори гуноҳ;

– иттилооти шахси мансабдори корхона, муассиса ва ташкилот;

– иттилоот дар воситаҳои ахбори омма, аз ҷумла дар шабакаи интернет;

– аз ҷониби таҳқиқбаранда, муфаттиш ё прокурор бевосита ба даст овардани маълумоте, ки ба аломатҳои ҷиноят ишора мекунанд.

3. Асоси оғоз кардани парвандаи ҷиноятӣ мавҷудияти маълумоти кофӣ, ки дар он аломатҳои таркиби ҷинояти дар қисми махсуси Кодекси ҷиноятии Ҷумҳурии Тоҷикистон пешбинишуда дида мешавад.

Умедворем, ки пешниҳодҳои мазкур ба равшании механизми ибтидоии муурофиаи ҷиноятӣ аҳамияти махсус медиҳад. Ҷудо кардани сабабҳо ва асос имкон медиҳад, ки қабули қарор дар бораи оғози парванда ҳам қонунӣ ва ҳам асоснок бошад. Сабаб ҳамчун сарчашмаи иттилоот марҳалаи санҷишро ғафл мекунанд. Асос бошад, мавҷудияти маълумоти кофӣ бо нишонаҳои таркиби ҷиноятро муайян

¹ Ниг.: моддаи 40 Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ» аз 30-юми майи 2017 с., № 1414 // Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, с. 2017, № 5, қ. 1, мод. 271.

намуда, заминаи ҳуқуқии оғози парвандаро таъмин менамояд. Ин таҳрирҳо иҷрои принципҳои қонуният, ҳифзи ҳуқуқу озодиҳои шахрвандон ва таъмин намудани мувозинати оқилонаи манфиатҳои давлат ва шахсро дар марҳилаи ибтидоии муурофияи ҷиноятӣ ба таври муассир қафолат медиҳанд.

МАСЪАЛАҲОИ ҲАЛТАЛАБИ ДАВРАИ ОҒОЗ НАМУДАНИ ПАРВАНДАИ ҶИНОЯТӢ

МАҲМАРАҲИМЗОДА ФИРДАВС МАҲМАРАҲИМ
*омӯзгори кафедраи муурофияи ҷиноятӣ факултети № 2-юми Академияи ВКД
Ҷумҳурии Тоҷикистон, капитани милитсия*

ҲАСЕНЗОДА ОЛУФТАМОҲ ЛАТИФ
*омӯзгори кафедраи муурофияи ҷиноятӣ факултети № 2-юми Академияи ВКД
Ҷумҳурии Тоҷикистон, лейтенанти калони милитсия
e-mail: otohierzoda@yandex.ru*

Муурофияи ҷиноятӣ низоми мураккаб ва пайдарпайи амалҳои муурофиявӣ буда, аз зумраи марҳилаҳои бо ҳамдигар алоқаманд иборат мебошад, ки ҳар кадоми онҳо дорои мақсад, вазифа ва хусусиятҳои ҳуқуқии хосси худ мебошад. Дар байни ҳамаи ин марҳилаҳо оғоз намудани парвандаи ҷиноятӣ ҳамчун давраи аввалини муурофияи ҷиноятӣ ва сарчашмаи пешбурди тосудии парвандаи ҷиноятӣ нақши калидӣ дорад. Зеро маҳз аз ҳамин лаҳза, яъне, ҳангоми ба мақомоти дахлдор ворид гардидан ва ба қайд гирифтани ариза ё иттилоот оид ба аломатҳои ҷиноят расман дар самти ошкор, тафтиши ҷиноят, муайян намудани шахсони онро содирнамуда, ба ҷавобгарии ҷиноятӣ кашидан ва баррасию ҳалли он ибтидо гирифта, заминаи ҳуқуқии гузариш ба марҳилаҳои минбаъдаи муурофияи ҷиноятӣ мебошад.

Дар илми муурофияи ҷиноятӣ муосир масъалаи мазкур хеле мараккаб ва баҳснок аст, ки якчанд тадқиқоти илмиро тақозо менамояд. Вобаста ба ин, тасмим гирифтём, ки чихати таҳлили ҳамачониба ва бартарарф намудани камбудии муурофиявӣ, инчунин, оммафаҳм намудани ин давраи муҳим ва таҳкурсии муурофияи ҷиноятӣ ибрази ақида намоём.

Дар ин замина, моро лозим меояд, ки оид ба зарурати мавҷуд будан ё набудани давраи оғоз намудани парвандаи ҷиноятӣ дар ҳуқуқи муурофиявии ҷиноятӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон маълумот диҳём.

Бо назардошти таҷрибаи ташаккулёфтаи татбиқи қонунгузории муурофиявии ҷиноятӣ, дар адабиёти илмӣ тамоюли устувори изҳори андешаҳо оид ба зарурият надоштани давраи оғоз намудани парвандаи ҷиноятӣ ба назар мерасад. Мавриди зикр аст, ки дар давлатҳои мутараққии ғарб мавҷудияти давраи оғоз кардани парвандаи ҷиноятӣ кам ба назар мерасад. Масалан, дар давлатҳои, ки дорои ҳуқуқи муурофиявии мубоҳисавӣ мебошанд, ин давра ҳамчун ҷузъи тафтишоти пешакӣ эътироф мешавад. Ҳангоми ворид гардидани ариза ё маълумот дар бораи ҷиноят, прокурор масъалаи зарурати оғози айбдоркуниро ҳал менамояд. Ин навъи муурофия дар кишварҳои низоми ҳуқуқиашон англосаксионӣ, аз қабиле Британияи Кабир, ИМА, Канада, Австрия, Зеландияи нав ва ғайра васеъ паҳн гардидааст.

Дар ин хошия Волеводз А.Г. нисбат ба барҳам додани марҳилаи оғоз намудани парвандаи ҷиноятӣ чунин қайд намудааст, ки “Муфаттишон ва таҳқиқбарандагон танҳо аз уҳдаи тафтиш намудани чунин ҷараёни азими парвандаҳои ҷиноятӣ баромада наметавонанд ва дар шароити коҳишёбии ҳамаҷонибаи дастгоҳи давлатӣ, аз ҷумла ҳайати мақомоти ҳифзи ҳуқуқ, онҳо ба ҷустуҷӯи роҳи баромад аз ин вазъ шуруъ мекунанд ва роҳи баромад танҳо якто хоҳад буд боз ҳам бештар худдорӣ кардан аз қабули аризаҳо дар бораи ҷиноятҳо ва пинҳон кардани бақайдгирии онҳо”¹.

Муаллиф бар он ақидааст, ки зарурати мавҷуд будани марҳилаи оғоз кардани парвандаи ҷиноятӣ ҳамчун марҳилаи калидии ибтидоии муурофиаи ҷиноятӣ барои таъмини қонуният, ҳифзи ҳуқуқи озодиҳои шахрвандон ва самаранокии адолати судӣ аҳамияти бузург дорад. Аз ҷумла:

1. Дар натиҷаи фаъолият дар давраи оғози парвандаи ҷиноятӣ шароитҳои зарурӣ барои пешбурди минбаъдаи парвандаи ҷиноятӣ ба вучуд меоянд (мисол, муқаррар кардани маълумоти кофие, ки ба аломатҳои ҷиноят ишора менамояд ва қабули қарор дар бораи оғози парвандаи ҷиноятӣ).

2. Давраи оғози парвандаи ҷиноятӣ монанди тоза (фильтр) кардан мебошад, яъне, иттилооте, ки дар бораи ҷиноят маълумот намедихад, роҳ дода намешавад.

3. Пешбурди амалҳои тафтишӣ аз рӯи қоидаҳои умумӣ пас аз оғоз кардани парвандаи ҷиноятӣ амалӣ карда мешаванд. Маҳз барои ҳамин давраи оғози парвандаи ҷиноятӣ ҳамчун кафили роҳ надодан ба худсарӣ ва сӯистифодаи мансаб аз ҷониби мақомоти давлатӣ ва шахсони мансабдор хизмат мекунад.

4. Қонунӣ ва асоснок оғоз кардани парвандаи ҷиноятӣ ба ҳимояи манфиати ҷамъият, давлат ва ташкилот, ки аз ҷиноят зарар дидаанд, сари вақт ва пурра ошкор намудани ҷиноят ва ба ҷавобгариҳои ҷиноятӣ кашидани шахси гунаҳгор нигаронида шудааст².

Муаллифон бо така ба андешаҳои болозикр ва таҳлили ақидаҳои олимону муҳаққиқон ҳулосабарорӣ намуда, бар он ақидаанд, ки мавҷудияти марҳилаи оғози парвандаи ҷиноятӣ дар низоми ҳуқуқи муурофиавии ҷиноятӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон аҳамияти устувор ва бевосита дорад, зеро он шартӣ зарурӣ барои таҳлили дуруст, комил ва холисонаи парвандаи ҷиноятӣ мебошад. Таҳлил ва оғоз намудани парвандаи ҷиноятӣ бо асоснокӣ ва саривақтӣ имкон медиҳад, ки фаъолияти тафтишотӣ дар марҳилаҳои минбаъдаи раванди тафтишот ва ҷустуҷӯии мақомоти таъқиби ҷиноятӣ бо дараҷаи баландтари самаранокӣ ва ҳуқуқмандӣ амалӣ гардад.

Дар ҳоле, ки беасос оғоз намудани парвандаи ҷиноятӣ метавонад боиси таъқиби ҷиноятӣ нисбати шахсони бегуноҳ гардад, рад кардани беасоси парванда метавонад дар шахсони ҷиноятсодиркарда ҳисси бечазо монданро ба вучуд орад. Ин паҳлуҳои гуногуни масъала аҳамият ва зарурати марҳилаи оғози парвандаи ҷиноятиро дар низоми муурофиаи ҷиноятӣ муайян менамоянд.

Дар баробари ин, масъалаи дигаре, ки дар байни олимони ихтилофотро ба вучуд овардааст, ин масъалаҳои мафҳуми давраи оғоз намудани парвандаи ҷиноятӣ мебошад. Лозим ба ёдоварист, ки мафҳуми ягонаи давраи оғози парвандаи ҷиноятӣ дар адабиёти ҳуқуқии ватанию хориҷӣ вучуд надорад.

Олими рус Масленникова Л.Н. чунин мафҳуми оғози парвандаи ҷиноятиро пешбарӣ менамояд, ки “Оғози парвандаи ҷиноятӣ – институти муурофиавии ҷиноятӣ

¹ Волеводз, А.Г. Упразднение стадии возбуждения уголовного дела: цена вопроса / А.Г. Волеводз // Уголовный процесс. – 2014. – № 1.

² Уголовно-процессуальное право Российской Федерации: учебник / Отв. Ред. П. А. Лупинская – М.: НОРМА ИНФРА, 2011. – С. 450-451.

фаҳмида мешавад, ки аз маҷмӯи меъёрҳои муурофиавии ҷиноятӣ иборат буда, муносибатҳои ҳуқуқиро, ки ҳангоми қабул, бақайдгирӣ, баррасӣ ва ҳалли маълумот дар бораи ҷиноят ба вучуд меоянд, ба низом мебарорад¹.

Инчунин олими дигар, Шиплюк В.А. бар он нуқтаи назар аст, ки “Оғоз кардани парвандаи ҷиноятӣ марҳилаи аввалини муурофиавии ҷиноятӣ буда, барои ҳамаи марҳилаҳои баъдӣ, аз ҷумла тафтишоти пешакӣ ва муурофиавии судӣ асос мегардад”².

Дар адабиёти ватанӣ мафҳумҳои гуногуни давраи оғоз намудани парвандаи ҷиноятӣ вучуд доранд, вале асосан ҷунин мафҳуми давраи оғоз намудани парвандаи ҷиноятӣ истифода бурда шудааст: “оғоз намудани парвандаи ҷиноятӣ дар ҳуқуқи муурофиавии ҷиноятӣ давраи ибтидоии муурофиавии ҷиноятӣ буда, он аз лаҳзаи ба мақомоти дахлдор расидан ва ба қайд гирифтани маълумот дар бораи ҷиноят ибтидо гирифта, бо қабул кардани қарор дар бораи оғоз кардани парвандаи ҷиноятӣ ё рад кардан аз оғози парвандаи ҷиноятӣ анҷом меёбад”.

Таҳлили мафҳумҳои пешниҳодгардида нишон медиҳад, ки оғози марҳилаи мазкур аз лаҳзаи ворид гардидану ба қайд гирифтани “ариза ё иттилоот оид ба ҷиноят” ба мақомоти ваколатдор вобаста дониста шудааст. Ҷунин тарзи баён, ҳарчанд зоҳиран мантиқӣ инъикос ёбад ҳам, дар муҳтавои худ дорои номуайянии назариявӣ мебошад.

Зеро аз мазмуни ин мафҳумҳо ҷунин бармеояд, ки ариза ё иттилооти воридшуда гӯё худ дорои хусусияти ҷиноятӣ буда, дар он нишонаҳои равшани ҷиноят аллақай мавҷуданд.

Истифодаи истилоҳи “ариза дар бораи ҷиноят” низ аз ҷиҳати назариявӣ баҳсбарангез мебошад. Зеро ҷунин ифода ба таври ғайримустақим ҷунин таассуротро ба вучуд меорад, ки шахси мууроҷиаткунанда салоҳияти муайян намудани ҷиноят будани воқеаро доро аст. Аммо дар асл, шахс танҳо воқеа ё ҳолатеро, ки ба ақидаи ӯ метавонад хусусияти ҷиноятӣ дошта бошад, ба мақомоти ваколатдор мерасонад. Баҳои ҳуқуқӣ додан ба ин воқеа, муайян намудани мавҷудият ё набудани “аломатҳои ҷиноят” ва қабули қарор дар бораи оғози парвандаи ҷиноятӣ ба ваколати истисноии мақомоти тафтишотӣ ва судӣ дохил мешавад.

Аз ин лиҳоз, ба ақидаи мо, аз нигоҳи дақиқи назариявӣ ва мутобиқати мафҳумӣ бо моҳияти марҳилаи санҷиши пешакӣ, истифодаи ибораи “ариза дар бораи ҷиноят” на ҳамеша асоснок ба назар мерасад. Дар ин замина, ба мақсад мувофиқ аст, ки дар гардиши илмӣ ва ҳатто дар қонунгузорӣ ба ҷойи он ибораи “ариза дар бораи аломатҳои ҷиноят” истифода карда шавад. Зеро ҷунин ифода мазмунан он воқеиятро инъикос менамояд, ки шахси мууроҷиаткунанда на худ ҷиноятро, балки танҳо ҳолатҳо ва далелҳои ибтидоиро, ки метавонанд дорои аломатҳои ҷиноятӣ бошанд, ба мақомоти ваколатдор хабар медиҳад. Ин, дар навбати худ, ба таври возеҳ фарқияти байни салоҳияти шахси мууроҷиаткунанда ва ваколатҳои мақомоти тафтишотиро нишон дода, арзёбии ниҳонии ҳуқуқиро танҳо ба марҳилаи санҷиши муурофиавӣ ва қарорҳои мақомоти дахлдор вобаста мегардонад.

Бо ин асос бояд таъкид намуд, ки ҷиноят будан ё набудани кирдори хабардодашуда на дар марҳилаи пешниҳоди ариза, балки маҳз дар натиҷаи санҷиши муурофиавии дахлдор муайян карда мешавад. Нодида гирифтани ин ҳолат метавонад

¹ Масленникова, Л.Н. Публичное и диспозитивное начала в уголовном судопроизводстве России: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.09 / Л.Н. Масленникова. - М. 2000. - С. 267.

² Возбуждение уголовного дела: уголовно-процессуальный и криминалистический аспекты: учебное пособие / Е.В. Валласк, М.А. Григорьева, Н.А. Данилова [и др.]. - СПб.: Санкт-Петербургский юридический институт (филиал) Академии Генеральной прокуратуры Российской Федерации, 2011. - 276 с.

боиси вайрон гардидани пайдарпаии марҳилаҳои муурофиавӣ, хоши ёфтани кафолатҳои ҳуқуқии шахс ва мушкилоти татбиқи амалии қонун гардад.

Аз ин лиҳоз, зарур аст, ки на танҳо барои нигоҳ доштани марҳилаи оғоз намудани парвандаи ҷиноятӣ дар раванди муурофиаи ҷиноятӣ ҷиҳати такмил ва мустаҳкам намудани он ҳам аз ҷиҳати механизми ҳуқуқӣ ва ҳам аз ҷиҳати амалигардонии он тадбирҳои мушаххас ва самаранок татбиқ карда шаванд, балки таҳияи мафҳумҳои назариявӣ ва меъёрҳои қонунгузорӣ зарур аст, ки фарқияти байни “ариза ё иттилоот оид ба ҷиноят” ва “ариза ё иттилоот оид ба аломатҳои ҷиноят” ба таври возеҳ инъикос гардад, зеро чунин равиш барои таъмини қонуният, адолати муурофиавӣ ва ҳифзи ҳуқуқу озодиҳои иштирокчиёни муурофиа аҳаммияти калидӣ дорад.

Инчунин, иҷрои саривақтӣ ва асосноки марҳилаи оғози парвандаи ҷиноятӣ на танҳо кафолати адолат ва ҳифзи ҳуқуқи шахрвандон мебошад, балки ҳамчун омили муҳим барои самаранокӣ ва дурустии тамоми марҳилаҳои минбаъдаи муурофиаи ҷиноятӣ арзёбӣ мегардад.

РАВАНДИ ИНКИШОФИ НАЗОРАТИ ПРОКУРОРӢ ТИБҚИ ҚОНУНГУЗОРИИ МУРОФИАВИИ ҶИНОЯТИИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

МИРЗОЕВ ҚУРБОН ТҶИХОНОВИЧ

Омӯзгори калони Донишқадаи омӯзиши масъалаҳои қонуният, тартиботи ҳуқуқӣ, ҷинояткорӣ ва такмили ихтисоси қормандони мақомоти прокуратураи Ҷумҳурии Тоҷикистон
e-mail: donishkada.prokuratura.tj@mail.ru

Ҷумҳурии Тоҷикистон баъди ба даст овардани Истиқлолияти давлатӣ ба арзишҳои низоми демократӣ рӯй оварда, эъмори давлати соҳибистиқлолро пеш гирифт. Пас аз он дар таърихи халқи тоҷик марҳилаи нави инкишофи давлатдорӣ оғоз гардид. 34 сол қабл миллати куҳанбунёду соҳибфарҳанг ва тамаддунсози тоҷик ба дастоварди бузургу муқаддас – Истиқлолияти давлатӣ ноил гардид, ки мардуми сарбаланди Ҷумҳурии Тоҷикистон ин рӯйдоди бузургро бо камали ифтихору сарфарозӣ ҳамасола ҷашн мегиранд.

Асоси ташаккули ҳар як давлатро инкишофи қонунгузори миллӣ мутобиқ ба меъёрҳои байналмилалӣ ташкил менамояд. Ҷумҳурии Тоҷикистон аз рӯзи аввали ба даст овардани Истиқлолият ин принсипро сармашқи кори худ қарор дода, тибқи он заминаҳои қонунгузори худро устуворона мустаҳкам намуда, то ба имрӯз ташаккул дода истодааст.

Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ - Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ханӯз дар иҷлосияи таърихии 16-уми Шӯрои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон даъват ба амал оварда буданд, ки «Заминаи ҳуқуқии Ҷумҳурии Тоҷикистонро нав қардан, онро мутобиқи меъёрҳои ҳуқуқи байналмилалӣ такмил додан ва барои таъсиси давлати нав - давлати демократӣ, ки ба волоияти қонун асос ёфтааст, замина гузоштан зарур аст».

Пас аз ба даст овардани Истиқлолияти давлатӣ, Ҷумҳурии Тоҷикистон ба инкишофи қонунгузори миллӣ роҳ пеш гирифт. Аввалин ҳуҷҷати тақдирсози

миллат ин қабули Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон буд, ки 6-уми ноябри соли 1994 бо тариқи раъйпурсии умумихалқӣ қабул гардид.

Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон заминаҳои ҳуқуқии бунёди давлати навини тоҷиконро ба миён оварда, дар инкишофи қонунгузорӣ, таъмини риояи ҳуқуқу озодиҳои инсон ва шаҳрванд заминаи бозғатимоди ҳуқуқиро ба вучуд оварда, ҳамчун ҳуҷҷати тақдирсози миллат маҳсуб меёбад.

Таърихи ташаккулёбии қонунгузории муурофиавии ҷиноятӣи Ҷумҳурии Тоҷикистон тулонӣ ҳам набошад, вале пурмазмун ва ҷавобгӯии замони худ буд.

Ин қонунгузорӣ аз давраи Иттиҳоди шуравӣ оғоз гардида, дар замони Истиқлолият ташаккул ёфта, ба талаботу меъёрҳои қонунгузории миллий ва байналмилалӣ ҷавобгӯӣ мебошад.

Дар ин замина, ташаккулёбии қонунгузории муурофиавии ҷиноятӣи Ҷумҳурии Тоҷикистонро ба ду давра ҷудо кардан қобили қабул мебошад.

Давраи якум ин даври амали Кодекси муурофиавии ҷиноятӣи Ҷумҳурии Совети Сотсиалистии Тоҷикистон буд, ки соли 1961 қабул гардида буд.

Кодеки мазкур мутобиқ ба меъёрҳои қонунгузории муурофиавии умумишуравӣ таҳия гардида, то давраи солҳои аввали Истиқлолият, яъне қабули Кодекси нави муурофиавии ҷиноятӣи Ҷумҳурии Тоҷикистон амал менамуд.

Давраи дуюми амалӣ шудани қонунгузории муурофиавии ҷиноятӣи Ҷумҳурии Тоҷикистон ин қабули Кодекси муурофиавии ҷиноятӣи Ҷумҳурии Тоҷикистон (минбаъд – КМҶ ҚТ) аз 3-юми декабри соли 2009 мебошад, ки 1-уми апрели соли 2021 мавриди амал қарор дода шуда, то ба имрӯз амал намуда истодааст.

Дар ҳар давраи замон вобаста бо инкишоф ёфтани муносибатҳои ҷамъиятӣ қонунгузориҳо ташаккул ва инкишоф ёфта, ба онҳо тағйиру иловаҳо ворид карда шудаанд. Кодекси амалкунандаи муурофиавии ҷиноятӣи Ҷумҳурии Тоҷикистон низ аз ин бархурдор буда, то ба имрӯз ба он тағйиру иловаҳои зиёде ворид карда шудаанд, ки онҳо амали онро возеҳу равшан менамоянд.

Вазифаҳои пешбурди муурофиавии суди ҷиноятӣ ин пешбурди парвандаҳои ҷиноятӣ, ҳимояи ҳуқуқу озодиҳои инсон ва шаҳрванд, ҳимояи манфиати ҷамъӣ ят, давлат ва ташкилотҳо, ки аз ҷиноят зарар дидаанд, сари вақт ва пурра ошкор кардани ҷиноят, ба ҷавобгариҳои ҷиноятӣ кашидани шахси ҷиноятсодиркарда, ҳалли одилонаи масъалаҳои баррасишаванда дар суд, риояи меъёрҳои муурофиавӣи хангоми татбиқи қонуни ҷиноятӣ, кафолати ҳимояи манфиати қонунии иштирокчиёни муурофиавии суди ҷиноятӣ ва ғайраҳо мебошанд.

Бо шарофати Истиқлолияти давлатӣ фаъолияти мақомоти прокуратураи кишвар мазмунан ва моҳиятан сатҳу сифати навро касб намуда, як марҳилаи тоза ва нав дар рушду инкишофи назорати прокурорӣ ҳамчун омилҳои муҳимми таъмини қонуният дар Ҷумҳурии Тоҷикистон фароҳам оварда шуд.

Дар қатори дигар механизмҳои миллий, мақомоти прокуратураи Ҷумҳурии Тоҷикистон нақши муҳимро дар ҷодаи таъмини низоми қонуният ва волоияти қонун дар кишвар иҷро менамояд.

Дар шароити бунёди давлати демократӣ ва ҳуқуқбунёд дар Ҷумҳурии Тоҷикистон таъмини речаи ягонаи қонуният ва таъмини ҳуқуқу озодиҳои инсон ва шаҳрванд беш аз ҳар вақти дигар аҳаммияти аввалиндарачаро пайдо менамояд.

Ҳар як давлати навобаста аз сохтори сиёсӣ ва шакли идоракунии худ низоми кафолатҳоеро муайян месозад, ки ҷиҳати таъмини қонуният, ҳимояи ҳуқуқу озодиҳои инсон, манфиатҳои қонунии ҷомеаи давлат равона шудаанд.

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон мақомоти прокуратура дар ин низом мавқеи муҳимро бо роҳи амалӣ сохтани функцияи назорати прокурорӣ ишғол менамояд.

Прокуратура аз рӯйи ваколатҳои конститутсионии худ дар низоми мақомоти ҳокимияти давлатӣ, бахусус мақомоти ҳифзи ҳуқуқ мавқеи хосса дорад.

Дар Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон (боби нӯҳум, моддаҳои 93-97) мустаҳкам намудани ваъи ҳуқуқии мақомоти прокуратура шаҳодати гуфтаҳои боло мебошанд.

Мувофиқи моддаи 93-и Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон, назорати риояи дақиқ ва иҷрои яхелаи қонунҳоро дар ҳудуди Ҷумҳурии Тоҷикистон Прокурори генералӣ ва прокурорҳои тобеи он дар доираи ваколати худ амалӣ менамоянд.¹

Ба мақсади таъмини волоияти қонун, ягонагӣ ва мустаҳкам намудани речаи қонуният, ҳимояи ҳуқуқу озодиҳои инсон ва шаҳрванд ва инчунин манфиатҳои ҷомеаи давлат, мақомоти прокуратура фаъолияти худро дар соҳаҳои алоҳидаи назоратӣ ба роҳ мемонад.

Аз ин рӯ, прокуратура яке аз механизмҳои асосии таъмини ҳуқуқу озодии инсон ва манфиатҳои қонунии шаҳрвандон ба ҳисоб рафта, дар тамоми марҳилаҳои муурофияи ҷиноятӣ вазифадор аст, ки бо дарназардошти иҷрои таъиноти конститутсионии худ барои таъмин, ҳифз ва риояи ҳуқуқу озодиҳои иштирокчиёни муурофияи ҷиноятӣ чораҳои дахлдор андешад.²

Яке аз қарорҳои муҳими конститутсионии таъмини қонуният ва ҳифзи ҳуқуқу озодиҳои инсон ва шаҳрванд дар муурофияи суди ҷиноятӣ ин назорати прокурорӣ дар муурофияи суди ҷиноятӣ ба ҳисоб меравад.

Дар м. 2 КМҚ ҚТ вазифаҳои пешбурди муурофияи суди ҷиноятӣ муайян карда шуда, ишора меравад, ки муурофияи суди ҷиноятӣ барои таҳкими қонуният ва тартиботи ҳуқуқӣ, пешгирии ҷиноят, эҳтироми қонун, ҳуқуқу озодиҳои инсон ва шаҳрванд, ба амал баровардани адолати судӣ равона шудааст.³

Аз ин рӯ, дар миёни дигар иштирокчиёни муурофияи ҷиноятӣ прокурор имконият ва ваколатҳои бештареро дар самти амалисозии вазифаҳои муурофияи ҷиноятӣ ва таъмини қонуният дар тамоми давраҳои муурофияи ҷиноятӣ дорад.

Таҷрибаи ҷаҳонии таъсис ва фаъолияти мақомоти прокуратура дар кишварҳои мухталиф, аз ҷумла Ҷумҳурии Тоҷикистон нишон медиҳад, ки прокуратура ҳамеша ба пешбурди парвандаҳои ҷиноятӣ робитаи зич ва устувор дорад.

Қонуни конститутсионии Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи мақомоти Прокуратураи Ҷумҳурии Тоҷикистон» ва Кодекси муурофиавии ҷиноятӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон ваколатҳои прокурорро дар ин самт васеъ муайян намудаанд.

Ин ду ҳуҷҷати муҳим ваколатҳои прокурорро хангоми амалӣ намудани назорати прокурорӣ дар самти иҷрои қонунҳо аз тарафи мақомоте, ки фаъолияти оперативӣ-ҷустуҷӯӣ, таҳқиқу тафтиши пешакиро ба амал мебароранд, мушаххас намудаанд.

Аз лаҳзаи ба қайд гирифтани ариза ва иттилоот дар бораи ҷиноят, оғози парвандаи ҷиноятӣ ё қабули қарор дар бораи рад намудан аз оғози парвандаи ҷиноятӣ, рафти пешбурди тафтиши ҷиноят, чораи пешгирӣ нисбати гумонбар ё айбдоршаванда, эълон кардани айб ба айбдоршаванда, пешниҳоди парвандаҳои ҷиноятӣ бо фикри айбдоркунӣ барои тасдиқ намудан, қатъгардида, боздошташуда

¹ Ниг.: мод. 63 Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон. – Душанбе: Нашриёти «Ганҷ», 2016. - С. 63.

² Маҳмудов, И.Т. Назорати прокурорӣ кафили таъмини ҳуқуқу озодиҳои конститутсионии инсон ва шаҳрванд / И.Т. Маҳмудов // Маҷмуи Конференсияи ҷумҳуриявӣ илмӣ-амалӣ бахшида ба соли маърифати ҳуқуқӣ эълон гардидани соли 2024. – Душанбе: Прокуратураи генералии ҚТ, 2024. – С. 62.

³ Ниг.: қисми 2 моддаи 2 Кодекси муурофияи ҷиноятӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 3-юми декабри соли 2009, № 564 // Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз соли 2009, № 12, мод. 815; мод. 816; Қонуни ҚТ аз 18.03.2022 с., № 1853; № 1927, аз 03.01.2024 № 2017

назорати дақиқи прокурориро талаб менамояд, ки онҳоро КМЧ ҚТ мустаҳакам намудааст.

Тибқи муқаррароти КМЧ ҚТ, Прокурор шахси мансабдори давлатӣ ба ҳисоб рафта, дар доираи салоҳияти худ айбдоркуниро аз номи давлат ба амал бароварда, дар ҳамаи давраҳои муурофияи ҷиноятӣ таъқиби онро мутобиқи Кодекси мазкур таъмин менамояд.¹

Тибқи муқаррароти Кодекс, прокурор оид ба бекор кардани санади қабулкардаи суд ба суди болоӣ эътироз меоварад ва то лаҳзаи ба ҳонаи машваратӣ барои баровардани ҳукм даромадани суд аз таъқиби ҷиноятӣ ва айбдоркунӣ даст қашида метавонад.

Мувофиқи КМЧ ҚТ ба мақсади таъмини қонуният дар давраҳои тосудӣ ва судии муурофияи ҷиноятӣ прокурор аз ваколатҳои мушаххас бархурдор буда, иштироки прокурор дар давраҳои мухталифи муурофияи ҷиноятӣ яке аз кафолатҳои боэътимоди таъмини ҳуқуқи озодиҳои иштирокчиёни муурофия ва қабули қарорҳои асоснок ва қонунии муурофиявӣ ба ҳисоб меравад.

Дар ин замина яке аз марҳилаи муҳимми назорати прокурорӣ тибқи муқаррароти Кодекси мазкур ин ба муфаттиш ва таҳқиқбаранда барои муроҷиат намудан бо дархост ба суд оид ба татбиқи чораи пешгирӣ дар намуди ба ҳабс гирифтани, дар бораи дароз намудани муҳлати дар ҳабс нигоҳ доштан, чораҳои маҷбурии муурофиявии муваққатан дур кардан аз вазифа, ҳабси молу мулк, маблағҳои амонатӣ, суратҳисобҳои бонкӣ, қоғазҳои қимматнок, кофтуков, ёфта гирифтани, ҳабс ва гирифтани муросилоти почтаю телеграф, хабарҳои телеграфӣ ва хабарҳои дигаре, ки тавассути шабакаҳои алоқавӣ барқӣ ва алоқавӣ почта интиқол меёбанд, гуш кардан ва сабти гуфтугӯи телефонӣ ё гуфтугӯҳо бо истифодаи дигари алоқа ва дар дигар ҳолатҳо пешбининамудаи қонунгузори Ҷумҳурии Тоҷикистон розигӣ медиҳад.

Ин муқаррарот ҷавобгӯи принципҳои қонунгузори муурофияи ҷиноятӣ аз ҷумла, принциби қонуният, ҳифзи ҳуқуқи озодиҳои шахс ҳангоми пешбурди парвандаи ҷиноятӣ маҳсуб меёбад.

Прокурор барои таъмини ҳуқуқҳои инсон ва таъмини қонуният дар давраҳои судии муурофияи ҷиноятӣ низ масъул мебошад. Мувофиқи қонунгузори амалкунандаи муурофияи ҷиноятӣ иштироки прокурор дар суд мавриди баррасии парвандаҳои ҷиноятӣ ҳатмист, ба истиснои парвандаҳо оид ба айбдоркунии хусусӣ.

Мусаллам аст, ки ҳар як парвандаи ҷиноятӣ ҳалли ниҳоии худро дар суд меёбад. Аз ин рӯ, ҳукм, таъинот ва қарорҳои суд бояд ба талаботи қонун асоснок ва одилона будани санадҳои судӣ мувофиқат намоянд.

Бо дарназардошти ин ҳолат, яке аз кафолатҳои муҳимми таъмини қонуният дар муурофияи суди ҷиноятӣ ин иштироки прокурор ба ҳисоб меравад. Фаъолияти прокурор дар ин маврид пеш аз ҳама баҳри риояи бемайлоии талаботи қонун мавриди муҳокимаи судии ҳамаҷониба, пурра ва холисона, таъмин ва ҳимояи ҳуқуқ ва манфиатҳои қонунии иштирокчиёни муурофия, қабули ҳукм, таъинот ва қарорҳои қонунӣ, асоснок ва одилонаи судӣ равона шудааст.

Ҳамин тариқ, мақомоти прокуратура дар самти таъмини волоияти қонун, таҳкими қонуният ва тартиботи ҳуқуқӣ, ҳифзи мустақилият ва соҳибхитияри кишвар, ҳуқуқи озодиҳои инсон ва шаҳрванд, пешгириву ошкоркунии ҳуқуқвайронкуниҳо ва

¹ Ниг.: қисми 1 моддаи 36 Кодекси муурофияи ҷиноятӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 3-юми декабри соли 2009, № 564 // Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз соли 2009, № 12, мод. 815; мод. 816; Қонуни ҚТ аз 18.03.2022 с., № 1853.

мубориза бо ҷинояткорӣ дар пешрафти Ҷумҳурии Тоҷикистони азиз хизматҳои арзанда ва назаррасро анҷом дода истодааст.

Дар ин ҷой мехостем бо пешниҳоди баъзе тақлифҳои оид ба моддаҳои алоҳидаи КМЧ ҚТ ворид намудани тағйиру иловаҳо хотима бахшем.

1. Моддаи 24 КМЧ ҚТ “Парвандаҳои айбдоркунии хусусӣ, хусусӣ-умумӣ ва умумӣ” таҳрири зайлро тақозо менамояд. (Моддаи 24. “Намудҳои таъқиби ҷиноятӣ”) номгузорӣ карда шавад.

2. Қисми 4 моддаи 24 КМЧ ҚТ дар таҳрири зайл баён карда шавад, ки ҷавобгӯи принципҳои Кодеси муурофиавии ҷиноятӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон мебошад:

“Прокурор, инчунин, роҳбари мақомоти тафтишотӣ, муфаттиш ва таҳқиқбаранда бо розигии прокурор оид ба ҷиноятҳои дар қисмҳои 2 ва 3 ҳамин модда пешбинишуда сарфи назар аз набудани аризаи ҷабрдида ё намояндаи қонунии ӯ метавонанд парвандаи ҷиноятӣ оғоз намоянд, агар ҷинояти мазкур нисбати шахсе содир шуда бошад, ки бинобар сабаби очизӣ ё дигар камбудихои марбут ба саломатӣ ва ё дигар сабабҳо наметавонанд озодона ҳуқуқу манфиатҳои қонунии худро ҳифз намояд.

3. Қисми 2 моддаи 354 КМЧ Ҷумҳурии Тоҷикистон дар таҳрири зерин ифода карда шавад:

“Парвандаи айбдоркунии хусусӣ аз ҷониби прокурор, инчунин, роҳбари мақомоти тафтишотӣ, муфаттиш ва таҳқиқбаранда бо розигии прокурор тибқи талаботи қисми 4 моддаи 24 Кодекси мазкур оғоз карда мешавад.”

4. Ба моддаи 354 КМЧ Ҷумҳурии Тоҷикистон қисми 6 дар матни зайл илова карда шавад:

“Агар баъди ба пешбурд қабул кардани ариза муқаррар карда шавад, ки ҷабрдида бинобар сабаби очизӣ ё дигар камбудихои марбут ба саломатӣ ҳуқуқ ва манфиатҳои қонунии худро ҳифз карда наметавонанд, дар он сураат суд уҳдадор аст, ки иштироқи ҳатмии намояндаи қонунии ҷабрдида ва прокурорро дар муурофияи судӣ таъмин намояд.”

ВАЗИФАҲОИ ТАЪҚИБИ ҶИНОЯТӢ МУВОФИҚИ ҚОНУНГУЗОРИИ МУРОФИАВИИ ҶИНОЯТӢ

МУРОДЗОДА ФАРҲОД ҒАЙРАТ

*Омӯзгори кафедраи фаъолияти оперативӣ-ҷустуҷӯии факултети № 4-уми Академияи
ВКД Ҷумҳурии Тоҷикистон, лейтенанти калони милитсия
E-mail: murodzodafarhod99@gmail.com*

Мувофиқи моддаи 2 Кодекси муурофиавии ҷиноятӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон (минбаъд – КМЧ ҚТ), ки ба вазифаҳои таъқиби ҷиноятӣ бахшида шудааст, иштирокчиёни таъқиби ҷиноятиро уҳдадор месозад, ҳангоми баррасии парванаҳои ҷиноятӣ вазифаҳои қонунгузорӣ ба зимаашон гузоштаро самаранок иҷро намоянд.

Ба мақомоти таъқиби ҷиноятӣ вазифаҳои зерин тааллуқ дорад:

1) *Ҳимояи ҳуқуқу озодиҳои инсон ва шахрванд*. Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон муқаррар кардааст, ки ҳуқуқ ва озодиҳои инсон ва шахрвандро давлат

этироф, риоя ва ҳифз менамояд. Ҳуқуқу озодиҳои инсон гуфта, чаҳорҷӯбаи зарурат ва қонуният инсон аст, ки бидуни он ҳаёти инсон ба харчу марҷ мубадал мегардад. Ҳуқуқи инсон ин андозаи имконпазирии ҳуқуқи одам аст, ки бидуни он инсон ҳамчун махлуқи бошуур зиндагӣ карда наметавонад¹.

Ҳуқуқу озодиҳои инсон ва шахрванд ба воситаи Конститутсия, қонунҳои ҷумҳурӣ ва санадҳои ҳуқуқии байналмилалӣ, ки Тоҷикистон онҳоро этироф намудааст, ҳифз мегарданд. Бевосита амали шудани ҳуқуқу озодиҳои инсон ва шахрванд пеш аз ҳама ба он асос меёбад, ки онҳо дар санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ инъикоси худро ёфтаанд ва иҷрои онҳо кафолат дода шудаат. Дар Конститутсия ва КМЧ ҚТ пешбинӣ гардидани ҳуқуқу озодиҳои инсон мазмуни онро дорад, ки онҳо уҳдадорӣ ҳуқуқии шахсони мансабдори мақомоти таъкиби ҷиноятӣ муқаррар мекунад ва ҳамаи иштрокчиёни таъкиби ҷиноятӣ вазифадоранд, ки риояи ҳуқуқу озодиҳоро таъмин намоянд.

Бевосита амали шудани ҳуқуқу озодиҳои инсон ва шахрвандро этироф намудан мазмуни онро дорад, ки ҳамаи иштрокчиёни таъкиби ҷиноятӣ бояд онҳоро эҳтиром, риоя ва ҳифз намоянд. Онҳо бояд мақсад мазмун ва татбиқи қонунҳоро муайян созанд. Зимни баррасии паравандаи ҷиноятӣ мақомоти таъкиби ҷиноятӣ ҳуқуқу озодиҳои инсон ва шахрвандро дар мадди аввал гузоранд. Дар ягон маврид набояд фаъолияти онҳо боиси поймол ва маҳдуд гардидани ҳуқуқу озодиҳои инсон ва шахрванд гардад, ба истиснои ҳолатҳои муайян кардаи қонун. Барои риоя ва ҳифз шудани ҳуқуқу озодиҳои инсон ва шахрванд зимни таъкиби ҷиноятӣ мусоидат намоянд.

2) *Ҳимояи манфиатҳои ҷамъият, давлат ва ташкилотҳо ки аз ҷиноят зарар дидаанд.* Пеш аз он, ки мо дар бораи манфиатҳои, ки аз ҷиноят зарар расонида мешавад мафҳуми ҷиноятро шарҳ доданамон зарур аст.

Ҷиноят ин кирдори (ҳаракат ё беҳаракатӣ) содиршудаи гунаҳгоронаи барои ҷамъият хавфнок, ки Кодекс ҷиноятӣ бо таҳдиди татбиқи ҷазо манъ кардааст, эътироф мешавад.

Азбаски ҷиноят будани кирдор бо қонуни ҷиноятӣ муқаррар мешавад, муайян кардани мафҳуми ҷиноят аҳамияти ҳалқунанда дорад. Ҷиноят ҳодисаи манфӣ аст. Одамоне, чомеа ва давлат дар он манфиатдор нестанд ва шуда ҳам наметавонанд. Агар ҳуди ҷиноят ҳодисаи манфӣ бошад, пас пешбини ҷиноят аз тарафи Кодекси ҷиноятӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон (минбаъд – КЧ ҚТ) ба ғоидаи ҷамъият аст. Аз ин лиҳоз, КЧ аломатҳои ҷиноятро муайян мекунад. Дар қ. 1 м. 17 КЧ ҚТ аломатҳои зерини ҷиноят муқаррар шудаанд:

- барои ҷамъият хавфнок будани кирдор (ҳаракат ё беҳаракатӣ);
- рафтори зиддиҳуқуқӣ, яъне манъи он бо КЧ;
- гунаҳгорӣ;
- лоиқи ҷазо будан².

Аз гуфтаҳои боло бар меояд, ки хангоми содир шудани ҳама гуна кирдори ҷинояткорона ба манфиати давлат, ҷамъият, ташкилот ва инсон зарар расонида мешавад. Бо ин мақсад қонунгузории муурофиавии ҷиноятӣ ҳуқуқҳои ҷабридаро ҳифз намуда, мақомоти таъкиби ҷиноятиро уҳдадор сохтааст, зарари ба манфиатҳои давлат, ҷамъият ва ташкилотҳо хангоми содир шудани ҷиноят расонидаро баргараф намуда, чораҳои муурофиавӣ андешанд.

¹ Тафсири илмию омавии Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон. – Душанбе: Шарқи озод, 2009. – С. 48.

² Тафсир ба Кодекси ҷиноятии Ҷумҳурии Тоҷикистон / зери таҳрири Х.Х. Шарипов. – Душанбе: Глобус, 2006. – С. 41.

3) *Сари вақт ва пурра ошкор намудани ҷиноят.* Сари вақт ва пурра ошкор намудани ҷиноят яке аз мақсадҳои таъқиби ҷиноятӣ ба ҳисоб меравад. Мақомоти таҳқиқ, таҳқиқбаранда, муфаттиш ва прокурор вазифадоранд дар бораи ҳама гуна ҷинояти содиршуда ё содиршаванда аризаю иттилотро қабул ва барраси намояд. Мухлати баррасии ариза дар бораи ҷиноят 3 шабонарӯз буда, дар ҳолатҳои истисноӣ прокурор метавонад онро то 10 шабонарӯз дароз намояд. Мақсад аз ворид намудани вазифаи мазкур дар муҳлати муқаррарнамудаи КМҶ - ошкор намудани ҷиноят ва тафтиши ҳамаҷонибаи он мебошад.

4) *Ба ҷавобгариҳои ҷиноятӣ кашидани шахсони ҷиноят содиркарда.* Ба ҷавобгариҳои ҷиноятӣ танҳо шахси воқеӣ кашида мешавад. Шахси ҳуқуқӣ (ташкilotҳои ғайри-тиҷоратӣ, корхонаҳои истеҳсолӣ, ҷамъиятҳои саҳҳомӣ, хоҷагӣ ширкатӣ ва дигарон) ба ҷавобгариҳои ҷиноятӣ кашида намешавад¹. Шахсе ба ҷавобгариҳои ҷиноятӣ кашида мешавада, ки гуноҳи ӯ бевосита дар содир намудани ҷиноят бо далелҳои кофӣ исботи худро ёфта бошад. Аз ин лиҳоз, вазифаи мақомоти таъқиби ҷиноятӣ ҷамъовариҳои он далелҳои, ки гунаҳгор ё ин ки бегуноҳии шахсро ба пурраги вобаста ба парванда исбот мекунад. Дар сурати исбот шудани гуноҳи шахс бо далелҳои раднашаванда шахсро ба ҷавобгариҳои ҷиноятӣ кашиданаш зарур аст.

5) *Кафолати ҳимояи манфиатҳои қонунии иштирокчиёни муурофияии судии ҷиноятӣ ва шахсони дигар.* Ҳимояи давлатии иштирокчиёни муурофияии судии ҷиноятӣ тибқи Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи ҳимояи давлатии шахсони иштирокчиҳои муурофияии судии ҷиноятӣ» татбиқ намудани чораҳои амниятие, ки ба ҳифзи ҳаёт, саломатӣ ва (ё) молу мулки онҳо равона гардидаанд, инчунин чораҳои дастгирии иҷтимоии шахсони номбурда бо сабаби иштироки онҳо дар муурофияии судии ҷиноятӣ мебошанд, ки аз ҷониби мақомоти ваколатдори давлатӣ амалӣ гардонидани мешаванд.

Чораҳои ҳимояи давлатӣ нисбати иштирокчиёни зерини муурофияии судии ҷиноятӣ татбиқ мегарданд:

- прокурор - айбдоркунандаи давлатӣ;
- ҷабрдида;
- шоҳид;
- айбдоркунандаи хусусӣ;
- гумонбаршуда, айбдоршаванда, судшаванда, маҳкумшуда, сафедшуда, ҳимоятгарон ва намояндагони қонунии онҳо, инчунин шахсе, ки нисбати ӯ парвандаи ҷиноятӣ ё таъқиби ҷиноятӣ қатъ карда шудааст;
- коршинос, мутахассис, тарҷумон, шахси холис, инчунин омӯзгор ва равоншинос, ки дар муурофияии судии ҷиноятӣ иштирок менамоянд;
- даъвогари граждани, ҷавобгари граждапӣ,
- намояндагони қонуни, намояндагони ҷабрдида, даъвогари граждани, ҷавобгари граждани ва айбдоркунандаи хусусӣ.

Чораҳои ҳимояи давлати инчунин метавонанд то оғоз намудани парвандаи ҷиноятӣ нисбат ба арзкунанда, шоҳид ё ҷабрдида аз ҷиноят ё шахсони дигар, ки ба-рои пешгирӣ ва кушодани ҷиноят мусоидат мекунад татбиқ карда шавад.

Мақомоти зерин ҳимояи давлатиро таъмин менамоянд:

- мақомоте, ки оид ба татбиқи ҳимояи давлатӣ қарор қабул менамоянд;
- мақомоте, ки чораҳои амниятиро татбиқ менамоянд;
- мақомоте, ки чораҳои дастгирии иҷтимоиро татбиқ менамоянд.

¹ Тафсир ба Кодекси ҷиноятии Ҷумҳурии Тоҷикистон / зерин таҳрири Х.Ҳ. Шарипов. - Душанбе: Глобус, 2006. - С. 43.

Қарор оид ба татбиқи ҳимояи давлатӣ аз тарафи прокурор, сардори воҳиди таҳқиқ ё муфаттиш, ки дар истехсолоти онҳо ариза ба ҷиноят ё парвандаи ҷиноятӣ қарор доранд, қабул карда мешавад. Татбиқи чораҳои амниятӣ ба уҳдаи мақомоти қорҳои дохилии, мақомоти амниятӣ миллӣ, мақомоти гумруки, мақомоти назорати давлатии молиявӣ ва мубориза бо коррупсияи, мақомоти назорати маводи нашъаовари оид ба парвандаи ҷиноятии дар истехсолоти онҳо буда ва ё ба онҳо вобаста кардашуда вогузор карда мешавад. Татбиқи чораҳои алоҳидаи амниятӣ мувофиқи қонунгузори Ҷумҳурии Тоҷикистон метавонад ба уҳдаи дигар мақомоти давлатӣ вогузор карда шавад.

Чораҳои амниятӣ нисбат ба шахсони ҳимояшаванда оид ба парвандаҳои ҷиноятӣ, ки дар истехсолоти прокуратура қарор доранд, прокурор аз ҷониби мақомоти қорҳои дохилӣ, мақомоти амниятӣ миллӣ, мақомоти гумрук, мақомоти назорати давлатии молиявӣ ва мубориза бо коррупсия ва мақомоти назоратӣ маводи нашъаоварӣ маҳалли ҷойгиршавии шахси ҳимояшаванда амалӣ мегарданд.

Чораҳои амниятӣ нисбати шахсони ҳимояшавандае, ки хизматчиёни ҳарбӣ мебошанд, аз ҷониби фармондеҳони қисмҳои ҳарбии дахлдор ва ё сарфармондеҳони болоии қисмҳои ҳарбӣ ва шахсони ҳимояшаванда, ки дар тавқиғгоҳи (изолятор) тафтишотӣ нигоҳ дошта мешаванд, аз ҷониби ҳамин муассиса ва нисбати шахсоне, ки дар маҳалли адои ҷазо қарор доранд, аз ҷониби муассисаҳо ва мақомоти системии иҷроӣ ҷазои ҷиноятии Вазорати адлияи Ҷумҳурии Тоҷикистон амалӣ мегарданд.

Чораҳои амниятӣ ба намудҳои зерин татбиқ карда мешавад:

- муҳофизони шахсӣ, муҳофизати манзил ва молу мулк;
- додани воситаҳои махсуси муҳофизати шахсӣ, алоқа ва огоҳонӣ аз хавфу хатар;
- таъмини маҳфияти маълумот дар бораи шахси ҳимояшаванда;
- кӯчонидан ба маҳалли дигари истиқомати муваққатӣ;
- иваз намудани ҳуччатҳо;
- тағйир додани симои зоҳирӣ;
- дигар кардани ҷои қор (хизмат) ё таҳсил;
- ҷойгиркунонии муваққатӣ дар маҳалли бехатар;
- татбиқ намудани чораҳои амниятӣ иловагӣ нисбат ба шахси ҳимояшаванда, ки дар ҳаёти нигоҳ дошта мешавад ё дар маҳалли адои ҷазо қарор дорад, аз ҷумла гузаронидани ӯ аз як маҳалли дар ҳаёти нигоҳдорӣ ё адои ҷазо ба дигар маҳал.

Асосҳои татбиқи чораҳои амниятӣ ин маълумот оид ба мавҷуд будани таҳдиди воқеии куштори шахси ҳимояшаванда, истифодаи зӯроварӣ нисбат ба ӯ ва ҳешовандони наздикаш, несту нобуд ё вайрон кардани молу мулк бо сабаби иштироки ӯ дар рафти таҳқиқ, тафтиши пешакӣ мебошанд, ки аз ҷониби мақоми оид ба татбиқ намудани ҳимояи давлатӣ қарор қабулкунанда, муқаррар карда шудаанд¹.

Чораҳои амниятӣ дар асоси аризаи хаттӣ шахси ҳимояшаванда ва ё шахсоне, ки бо мақсади ҳифзи манфиати шахсони дигар бо ариза муроҷиат намудаанд, нисбати нобилиғон бошад - дар асоси аризаи хаттӣ падару модари онҳо ё шахсони онҳоро ивазкунанда, инчунин намояндагони ваколатдори мақомоти васојту парасторӣ (дар сурати набудани падару модар ё шахсони онҳоро ивазкунанда) татбиқ мегарданд.

¹ Ниг.: Моддаи 15 Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи ҳимояи давлатии иштирокчиёни муҳофизати судии ҷиноятӣ» аз 29-уми декабри с. 2010, № 644 // Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, с. 2010, № 12, қ. 1, мод. 806; с. 2012, № 7, мод. 715.

ИСТИФОДАИ ТЕХНОЛОГИЯҲОИ РАҚАМӢ ДАР МУҚОВИМАТ БА ЭКСТРЕМИЗМ

Муслиҳиддинзода Муҳнуриддин Муслиҳиддин

Омӯзгори калони кафедраи фанҳои ҳуқуқии Мактаби олии ҚДАМ Ҷумҳурии Тоҷикистон, унвонҷӯи Институти фалсафа, сиёсатишиносӣ ва ҳуқуқи ба номи А. Баҳоваддинови Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон, подполковники адлия

Марҳилаи ибтидоии тафтишоти ҷиноятҳо дар раванди муҳофизати ҷиноятӣ нақши муҳимро иҷро менамояд. Маҳз дар ҳамин марҳила ҷорабиниҳои асосии тафтишотӣ анҷом дода мешаванд, ки онҳо ба барқарорсозии манзараи воқеии ҷиноят, муайян намудани шахсони гунаҳгор ва фароҳам овардани шароите равона шудаанд, ки мувофиқи талаботи қонунгузорӣ барои баррасии минбаъдаи парванда дар суд заруранд.

Омили муҳим дар иҷрои чунин амалҳо иттилооте мебошад, ки бо дарназардошти тамоюлҳои муосир дар самти иттилоотӣ ва технологияҳои рақамӣ аксар вақт дар шакли электронӣ нигоҳдорӣ мегардад, аз ҷумла, маълумоте, ки тавассути Интернет дастрас аст¹.

Дар замони муосир истифодаи иттилооти компютерӣ аз интернет ба ҷузъи ҷудонашавандаи фаъолияти мақомоти ҳифзи ҳуқуқ табдил ёфтааст, зеро технологияҳои иттилоотӣ дар зиндагии ҳаррӯза васеъ паҳн гардидаанд. Ин раванд дар марҳилаи тафтишоти пешакӣ асосан дар ду самт амалӣ мегардад: таҳлили ҳолатҳои содир гардидани ҷиноят ва омӯзиши шахсияти гумонбар. Аммо, новобаста аз истифодаи иттилооти компютерӣ, мақомоти тафтишотӣ на ҳамеша маълумоти пурраро дар бораи ҳуқуқвайронкунии содиргардида ба даст оварда метавонанд.

Аз ин рӯ, ҳатто дар ҳолате ки маълумот дар бораи ҷиноят бевосита дар интернет мавҷуд набошад ҳам, иттилооти компютерӣ барои мақомоти ҳифзи ҳуқуқ арзиши махсус дорад, зеро он дар таъминоти иттилоотӣ-аналитикии фаъолияти оперативӣ-ҷустуҷӯӣ, ки ба ошкорсозӣ ва пешгирии ҷиноятҳо равона шудааст, нақши муҳим мебозад. Дар ин маврид ҳуқуқшиноси ватанӣ Салимов Б.А. дуруст қайд менамояд, ки дар ҷомеаи муосир технологияҳои иттилоотӣ дар механизми содир намудани ҷиноятҳои дорой хусусияти террористӣ ва экстремистидошта, ҳаматарафа истифода мешаванд. Сатҳи афзоиши ин намуди ҷиноятҳо бо рушди технологияҳои иттилоотӣ робитаи ногузастанӣ дорад. Вазъият дар ин самт аз он сабаб печидатар шудааст, ки ворид шудани технологияҳои муосир ба муҳити террористӣ нисбат ба фаъолияти мақомоти ҳифзи ҳуқуқ зудтар сурат мегирад ва ин ҳолат дар ҷараёни тафтиши ин навъи ҷинояткорӣ, бахусус ҳангоми ошкор ва сабти далелҳои электронӣ бо парвандаҳои ҷиноятӣ мушкилот ба вучуд меорад².

Омӯзиши намудҳои гуногуни манбаъҳои интернетӣ барои ошкор ва таҳқиқи ҷиноятҳои дорой хусусияти экстремистӣ аҳамияти калон дорад, зеро онҳо метавонанд маълумоти муҳими марбут ба фаъолияти ҷинояткоронро пешниҳод намоянд ва ҳамзамон ҳамчун манбаи далелҳо хизмат кунанд. Ҳар як манбаи

¹ Вехов, В.Б., Пастухов, П.С. Формирование стратегий расследования преступлений на основе положений электронной криминалистики / В.Б. Вехов, П.С. Пастухов // EX JURE. - 2019. - № 4. - С. 129-141.

² Салимов, Б.А. Паҳнкунии идеологияи терроризм ва экстремизм бо истифода аз технологияҳои иттилоотӣ / Б.А. Салимов // Маҷмуаи мақолаҳои II-юмин Конференсияи илмӣ-амалии байналмилалӣ дар мавзӯи «Илми ҳуқуқшиносӣ ва амалияи он» бахшида ба Рӯзи илми тоҷик (Душанбе, 29 апрели с. 2023). – Душанбе, 2023. – С. 284-287.

интернетӣ нақши махсуси худро дар раванди тафтишот дорад ва истифодаи маҷмуии онҳо имкон медиҳад, ки вазъият ҳамаҷониба таҳлил гардад.

Низомҳои ҷустуҷӯӣ (Yandex, Google, Bing ва ғайра) имкон медиҳанд, ки маълумот бо истифода аз саволҳои калидӣ зуд пайдо карда шавад, аз ҷумла маълумоти марбут ба экстремизм ва пайгирии ҷаҳолиятҳои гумонбарон. Масалан, дархости ҷустуҷӯие, ки ба ташкилотҳои ҷаҳолиятҳои дар Ҷумҳурии Тоҷикистон манъгардида ё ғояҳои ифротгароёна марбутанд, метавонанд ба муайян намудани робитаҳо ва ошкорсозии манбаи иттилоот кӯмак расонанд.

Манбаҳои маълумотдиҳии мақомоти давлатӣ, ки барои истифодаи умум дастрасанд, метавонанд дорои иттилоот дар бораи шаҳрвандон, ҳаракатҳои онҳо ва маълумоте бошанд, ки барои муайян намудани шахсият, ҷаҳолияти қаблӣ ё иртибот бо гурӯҳҳои экстремистӣ алоқаманданд.

Манбаҳои маълумотӣ, энциклопедияҳо ва захираҳои дорои маълумоти шахсӣ, аз ҷумла энциклопедияҳои интернетии оммавӣ, феҳристҳо ва агрегаторҳои маълумотҳои инфиродӣ метавонанд иттилооти муҳим дар бораи шахсияти гумонбар пешниҳод намоянд. Чунин манбаҳо одатан иттилоот оид ба ҷаҳолиятҳои касбии шахс, иштироки ӯ дар ташкилотҳо ё ҷорабиниҳо, ки эҳтимолан бо ҷаҳолиятҳои экстремистӣ алоқаманд бошанд, дар бар мегиранд. Резюмеҳо, мактубҳои ҳамроҳ ва иттилооте, ки дар сомонаҳои ҷустуҷӯӣ ҷойи қор нашр карда мешаванд, метавонанд дорои маълумоти расмӣ оид ба ҷойи истиқомат, ҷаҳолияти касбӣ ва маълумот оид ба робитаҳои шахсро дошта бошанд.

Форумҳо, чатҳо, блогҳо ва шабакаҳои иҷтимоӣ, ба монанди “ВКонтакте”, “Одноклассники”, “Facebook”, “Instagram”, “TikTok”, “WhatsApp”, “Telegram” ва дигарон, ба сифати манбаҳои муҳимми иттилоотӣ барои муайян кардани гурӯҳҳои экстремистӣ, роҳбарон ва аъзоёни онҳо хизмат мекунанд. Ин платформаҳо метавонанд барои паҳн намудани ақидаҳои идеологӣ, ташкил ва ҳамоҳангсозии воҳӯриҳо, омодагии амалҳои ҷиноятӣ ва дигар ҷаҳолиятҳои ғайриқонунӣ истифода шаванд. Мониторинги гурӯҳҳои кушода ва баста, паёмҳо ва нашрияҳои имкон медиҳад, ки нишонаҳои радикализатсия ва амалҳои эҳтимолии экстремистӣ сари вақт ошкор карда шаванд.

Видеохостингҳо ва захираҳои тасвирӣ, аз қабилӣ “YouTube” ва “RuTube”, инчунин дигар маҳзанҳои нигоҳдории акс ва видео, метавонанд наворҳои гирдиҳамоиҳои экстремистӣ, видеороликҳои таблиғотӣ, аксҳо ва дигар маводҳои дорои хусусияти зӯрварӣ ё ҷаҳолияти ғайриқонунро дар худ нигоҳдоранд. Чунин мавод метавонанд ҳамчун далел дар раванди тафтишот истифода шаванд ва ба муайян намудани иштироки эҳтимолии гумонбарон дар ҷаҳолияти экстремистӣ мусоидат намоянд.

Ҳар яке аз ин манбаҳои имкониятҳои хоси худро барои ҷамъоварии маълумот, таҳлил ва ба даст овардани далелҳо дар ҷараёни тафтиши ҷиноятҳои дорои самти экстремистӣ фароҳам меорад. Ҳамзамон, ҳангоми истифодаи чунин маълумот риояи ҷанбаҳои ҳуқуқӣ ва ахлоқӣ муҳим мебошад, зеро дастрасӣ ба иттилооти шахсӣ ё мукотибаи хусусӣ танҳо мувофиқи талаботи қонун иҷозат дода мешавад¹.

Истифодаи низомҳои ҷустуҷӯӣ ҳамчун воситаи ибтидоии ҷамъоварии иттилоот дар доираи ҷаҳолияти оперативӣ-ҷустуҷӯӣ ва тафтишоти пешакӣ қадами самаранок ва асоснок ба ҳисоб меравад. Ҷустан дар системаи ҷустуҷӯӣ раванDEST содда ва фаҳмо, ки онро ҳатто шахсоне, ки дониши амиқи техникӣ надоранд, ба осонӣ истифода бурда метавонанд. Дар саҳифаи асосии аксари низомҳои ҷустуҷӯӣ, аз

¹ Internet live stats // [Манбаи электронӣ] - Речаи воридшавӣ: <https://www.internetlvestats.com/> (санаи муроҷиат: 02.03.2025).

ҷумла Google, одатан танҳо чанд унсури воридсозии дархост ҷойгир аст, ки ин имконият медиҳад, ҷустуҷӯи иттилоот фавран оғоз карда шавад. Соддагии чунин интерфейс ба суръат бахшидани раванди кор мусоидат намуда, вақти кормандони тафтишот ва мақомоти оперативиро сарфа мекунад. Илова бар ин, дастрасии доимии низомҳои ҷустуҷӯӣ имкон медиҳад, ки ҷустуҷӯ дар ҳар лаҳза анҷом дода шавад ва барои истифодаи он танзимооти мураккаб ё омодагии техникӣ махсус талаб намегардад.

Низомҳои ҷустуҷӯӣ имкон медиҳанд, ки маълумот на танҳо аз сомонаҳои машҳур, балки аз захираҳои камтар маълум, аз қабилҳои форумҳо, блогҳо ва ҳатто саҳифаҳои пинҳонии интернетӣ низ ба даст оварда шавад. Ин метавонад барои ошкор намудани маълумоте, ки ба ҳаракатҳои дорой тамоюли экстремистӣ вобаста аст, хеле судманд бошад.

Алгоритме, ки аз ҷониби Тултаева И.В. пешниҳод шудааст, сохтори мантиқӣ ва пайдарпайро дарбар мегирад, ки ба таври самаранок анҷом додани ҷустуҷӯи иттилоот дар интернетро дар доираи фаъолияти оперативӣ-ҷустуҷӯӣ ва тафтишоти пешакӣ таъмин мекунад. Интихоби дурусти восита, баёнгардонии дақиқи дархости ҷустуҷӯӣ ва ҷудосозии бодикқати натиҷаҳо имконият медиҳад, ки эҳтимолияти пайдо намудани иттилооти дахлдор ва истифодаи минбаъдаи он дар тафтишоти ҷиноятҳои экстремистӣ ба таври назаррас баланд гардад¹.

Ба назари мо, ин изҳорот дар маҷмӯъ тарзи муқаррарии истифодаи низомҳои ҷустуҷӯиро дар ҳаёти ҳаррӯза инъикос менамояд ва метавонад ҳамчун замина барои таҳияи усули муайян оид ба истифодаи низомҳои ҷустуҷӯии интернет дар ҷараёни тафтишот ва ошкорсозии ҷиноятҳои дорой самти экстремистӣ хизмат намояд.

Ҳамин тариқ, истифодаи самаранокӣ низомҳои ҷустуҷӯӣ ва захираҳои интернетӣ як қадами муҳим дар мубориза бо экстремизм ва дигар ҷиноятҳои ба ҳисоб меравад, ки воқуниши фаврӣ ва ҷораҳои оперативиро талаб мекунанд. Барои ба даст овардани натиҷаи баланд, зарур аст, ки донишҳои техникӣ муосир, воситаҳои махсусгардонидашуда ва малакаи кор бо манбаъҳои гуногуни интернетӣ дар якҷоягӣ истифода шаванд.

ҶАМБАҲОИ АҲЛОҚИИ АМАЛИСОЗИИ ФАЪОЛИЯТИ ОПЕРАТИВӢ-ҶУСТУҶӢ

Муслиҳиддинзода Муҳнуриддин Муслиҳиддин

Омӯзгори калони кафедраи фанҳои ҳуқуқии Мактаби олиии ҚДАМ Ҷумҳурии Тоҷикистон, унвонҷӯи Институти фалсафа, сиёсатишиносӣ ва ҳуқуқи ба номи А. Баҳоваддинови Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон, подполковники адлия

Муқовимат бо ҷинояткорӣ бо истифода аз воситаҳои оперативӣ-ҷустуҷӯӣ хусусияти хеле саҳту оштинопазир дошта, дар ин ҷода давлат вазифадор аст, ки шаклҳои мутамаддини муборизаро, ки дар заминаи инсонпарварӣ ва адолатпарварӣ ба вучуд омадаанд, риоя намояд.

¹ Тултаева, И.В. Возможности применения поисковых систем для оптимизации сбора информации в сети Интернет / И.В. Тултаева // Бизнес. Образование. Право. Вестник Волгоградского института бизнеса. – 2014. - № 4 (29). - С. 112.

Дар маърузаи мазкур масъалаи амалинамоии принсипи риояи ҳуқуқ ва озодиҳои инсон ва шаҳрванд ҳангоми амалисозии фаъолияти оперативӣ-чустучӯӣ мавриди баррасӣ қарор гирифтааст. Асос барои баррасии мавзӯи Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон, Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи фаъолияти оперативӣ-чустучӯӣ», санадҳои дигари меъёрии ҳуқуқӣ дар соҳаи фаъолияти оперативӣ-чустучӯӣ (минбаъд – **ФОЧ**) ва тадқиқотҳои илмӣ дар ин самт мебошанд.

Дар дарки ҷомеа **ФОЧ** ҳамчун як намуди фаъолияти ғоиданок бахҳои якмаъноии ахлоқӣ надорад. Чунин норавшанӣ нишон медиҳад, ки ин фаъолият алоқаманд аст бо:

- истифодаи усулу воситаҳои махфии (ба худ хос) мубориза бо ҷинояткорӣ;
- маҳдуд кардани ҳуқуқу озодиҳои шахс;
- истифодаи чораҳои маҷбуркунӣ.

Ҳангоми гузаронидани чорабиниҳои оперативӣ-чустучӯӣ (минбаъд – **ЧОЧ**), ғайр аз бархурди манфиатҳои ҷамъиятӣ, касбӣ ва эҳтиётоти шахсӣ сифати он дар рафти тафтиши парвандаи ҷиноятии мушаххас инъикос мегардад. Амалинамоии манфиати касбӣ дар ошкор намудани ҷиноят, дар ҳолатҳои алоҳида ба манфиатҳои ҷомеа (ба манфиати ҷамъият ва давлат) ё шахс (эҳтироми ҳуқуқу озодиҳои инсон ва шаҳрванд) муҳолиф аст.

Мувофиқи моддаи 4 Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи фаъолияти оперативӣ-чустучӯӣ» таҳти № 687 аз 25-уми март соли 2011, **ФОЧ** ба принсипҳои конститутсионии қонуният, инсондӯстӣ, баробари дар назди қонун, эҳтиром ва риояи ҳуқуқу озодиҳои инсон ва шаҳрванд, пинҳонкорӣ, ҳамбастигии усул ва воситаҳои ошкоро ва ғайришкоро асос меёбад¹. Тибқи моддаи зикршуда риояи принсипи «эҳтиром ва риояи ҳуқуқу озодиҳои инсон ва шаҳрванд» ҳатмӣ мебошад. Принсипи мазкур умумиҳуқуқӣ буда, дар моддаи 5 Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон қайд шудааст. Бинобар ин, ҳангоми ба амал баровардани **ФОЧ** қарорҳои мақомоти ваколатдор ҳуқуқу озодиҳои конститутсионии инсон ва шаҳрвандро бояд риоя намоянд. Ҳамчунин, дар моддаи 5 Қонуни **ФОЧ** қарорҳои риояи ҳуқуқ ва озодиҳои инсон ва шаҳрванд ҳангоми амалӣ намудани **ФОЧ** муайян карда шудааст. Риояи муқаррароти моддаи 5 Қонуни **ЧТ** «Дар бораи **ФОЧ**» барои эътирофи **ФОЧ** ҳамчун намуди қонунии фаъолияти давлатӣ ниҳоят муҳим аст².

Таҳлил имкон медиҳад ба хулосае оем, ки бояд моддаи 5 Қонуни зикршуда ба тариқи муфассал баррасӣ карда шавад. Мақомоте, ки **ФОЧ**-ро анҷом медиҳанд, уҳдадоранд «риояи ҳуқуқу озодиҳои шахс ва шаҳрванд»-ро, ки ҳангоми гузаронидани амалҳои санҷишӣ ва дигар амалҳои, ки боиси вайроншавии онҳо мегарданд, таъмин намоянд. Мисоли ин изҳорот далели он аст, ки «...ҳангоми гузаронидани чорабиниҳои оперативӣ-чустучӯӣ маълумоте паҳн шуда метавонад, ки бевосита ба дахлнопазирии ҳаёти шахсӣ алоқаманд аст ё ба ҳамкориҳои махфӣна чалб кардани шахсро бо истифода аз таъсири раванӣ ифода мекунад»³.

Ҳамин тариқ, бояд қайд кард, ки принсипҳои Қонуни **ЧТ** «Дар бораи **ФОЧ**» мушаххас карда шаванд, яъне «мақсади фаъолияти оперативӣ-чустучӯӣ, пеш аз ҳама,

¹ Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи фаъолияти оперативӣ-чустучӯӣ» аз 25-уми март соли 2011 с., № 687 // Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон. соли 2011, № 3, мод. 155; соли 2014, № 7 қ.1, мод. 387; соли 2017, № 7-9, мод. 570.

² Раҳимзода, Р.Х. Фаъолияти оперативӣ-чустучӯӣ. Қисми умумӣ: китоби дарсӣ. Нашри 5-ум. – Душанбе: «ЭР-граф», 2019. - С. 68.

³ Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи фаъолияти оперативӣ-чустучӯӣ» аз 25-уми март соли 2011 с., № 687 // Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон. соли 2011, № 3, мод. 155; соли 2014, № 7 қ.1, мод. 387; соли 2017, № 7-9, мод. 570.

ҳифзи ҳаёт, саломатӣ, ҳуқуку озодиҳои инсон ва шахрванд аст»¹. Дар баробари ҳифзи ҳуқуқи баъзеҳо ба ҳуқуқи дигарон безътиной кардан қобили қабул нест. Хангоми гузаронидани чорабиниҳои оперативӣ-ҷустуҷӯӣ кафолати ҳуқуқҳои конститусионии шахс табиати дукуррагӣ пайдо мекунад, зеро он аз як тараф «ҳимоя» ва аз тарафи дигар «махдудияти асоснок»-ро дар назар дорад. Аз ин бармеояд, ки зимни баррасии муқаррароти моддаи 9 қонуни мазкур дар бораи «махдуд кардани ҳуқуқҳои конститусионии шахрвандон хангоми гузаронидани чорабиниҳои оперативӣ-ҷустуҷӯӣ» бояд дар назар дошт, ки он дар асоси «манфиатҳои ҷамъиятӣ» пешбинӣ шудааст: «ҳифзи ҳаёт, саломатӣ, молу мулк, ҳуқуқ ва озодиҳои инсон, амнияти ҷомеа ва давлат аз унсурҳои ҷиноятӣ»².

Бо дарназардошти он, ки ФОҶ ба ҳифзи ҳадафҳои аз ҷониби Конститутсия эътирофшуда нигаронида шудааст, имконияти маҳдуд кардани ҳуқуқҳои муайяни шахс низ ба талаботи конститусионӣ мувофиқат мекунад. Ин қоидаҳо аллакай дар Қонуни мавриди баррасӣ қарордошта ифода шудаанд ва он имкони маҳдуд кардани ҳуқуқ ва озодиҳои шахрвандонро аз ҷониби мақомотҳои, ки фаъолияти оперативӣ-ҷустуҷӯиро амалӣ мекунанд, пешбинӣ менамояд.

Як нуқтаи муҳими масъалаи баррасишаванда «мувофиқатии ҳуқуқ ба дахлнопазирии ҳаёти шахсӣ» мебошад. Дар Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳуқуқ ба «дахлнопазирии ҳаёти шахсӣ» аз чунин ҳуқуқҳо ба монанди ҳуқуқ ба махфияти мукотиба, гуфтугӯҳои телефонӣ, алоқаи почта, телеграф ва дигар гуфтугӯҳо ҷудо аст. Дар асоси м. 22 Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон «манзили шахс дахлнопазир аст. Ҳеҷ кас ҳақ надорад, ба истиснои ҳолатҳои муқаррарнамудаи қонун ё дар асоси қарори суд, бар хилофи иродаи шахси истиқоматкунанда ба хона ворид шавад»³.

Аз ин рӯ, махрамияти мукотиба, суҳбатҳои телефонӣ, муросилот ва муҳобироти шахсро ҷанбаҳои ҷудоғонаи ҳаёти шахсӣ доништан комилан мувофиқ аст. Агар ба таври дигар гуем, тахмин кардан душвор нест, ки «ҳуқуқи дахлнопазирии ҳаёти шахсӣ ба ҳуқуқ ба махфияти махрамияти мукотиба ва дахлнопазирии манзил ҳамчун умумиву хос алоқаманд аст»⁴.

Аз гуфтаҳои боло асос барои дар сатҳи қонунгузорӣ гузаронидани ҚОҶ, ки ба ҳуқуқҳои конститусионии инсон ва шахрванд дахлдоранд, танҳо барои ҳуқуқвайронкуниҳо, ки бо онҳо тафтишоти пешакӣ ҳатмӣ аст ё ба дараҷаи муайяни вазнинӣ мансуб доништа мешавад, имконпазир аст.

Мо чунин мешуморем, ки «дар қонун мумкин аст гузаронидани чорабиниҳои оперативӣ-ҷустуҷӯиеро ба назар гирифт, ки ҳуқуқҳои шахрвандонро натавонанд бо ҷиноятҳои, ки тафтишоти пешакӣ ҳатмӣ мебошад, балки бо назардошти хусусият ва дараҷаи ба ҷамъият хавфнокии кирдори ғайриқонунӣ ва вазнинии оқибатҳои эҳтимолиӣ ё аллакай руҳдода маҳдуд созад».

Ҳоло дар ФОҶ байни илм ва амалия ба истило «муноқиша» вучуд дорад. Дар ин ҷо номутаносибӣ ва нопурра будани қонунҳои мавҷуда ба талаботи муосири амалияи оперативӣ-ҷустуҷӯӣ ва дархостҳои ҳуқуқии давлат, ки ба мақомоти амаликунандаи фаъолияти оперативӣ-ҷустуҷӯӣ (минбаъд – МАФОҶ) пешниҳод мегардад,

¹ Раҳимзода, Р.Х. Асари зикршуда. - С. 44.

² Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи фаъолияти оперативӣ-ҷустуҷӯӣ» аз 25-уми март 2011 с., № 687 // Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон. соли 2011, № 3, мод. 155; соли 2014, № 7 қ.1, мод. 387; соли 2017, № 7-9, мод. 570.

³ Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 6-уми ноябри 1994 с. (бо тағйири иловаҳо аз 26-уми сентябри 1999 с., 22-юми юни с. 2003, аз 22-юми майи с. 2016.). – Душанбе: Ганҷ, 2016. – С. 34.

⁴ Раҳимзода, Р.Х. Асари зикршуда. - С. 237-266.

мушоҳида мешавад¹. Бояд қайд кард, ки қонунгузори кишвар бояд кафолатҳои даҳлат накардан ба ҳаёти шахсии шахрвандонро таъмин намояд, яъне, қонун бояд дар бораи шароит ва шартҳои, ки ба КДАМ ҚТ, ВКД ҚТ ва дигар субъектони МАФОҚ барои гузаронидани амалиёти махфӣ ҳуқуқ медиҳад, ба таври возеҳ муайян намояд. Зарур аст, ки тартиби пешниҳоди натиҷаи ҷорабиниҳои оперативӣ-ҷустуҷӯӣ барои истифода дар муурофияи ҷиноятӣ аниқ муайян карда шавад. Мазмуни ҚОҚ ва расмиёти маъмурие, ки мақомоти ҳифзи ҳуқуқ амалӣ мекунад, инчунин фаъолияти назоратбариро, ки дар дигар санадҳои қонунгузорӣ пешбинӣ шудаанд, фарқ кардан лозим аст.

Сабабу талабот барои гузаронидани ҳар як ҷорабиниҳои оперативӣ-ҷустуҷӯӣ алоҳида аз ҷиҳати иҷтимоӣ муайян карда мешаванд, ки ба мақсаду вазифаҳои мукаррарнамудаи қонун мувофиқанд. Ҷунин ба назар мерасад, ки вазифаи муҳимтарин муайян кардани моддаи дахлдор аст, ки тартиби дақиқи татбиқи онро аз рӯи алгоритми рафтор дар ҳар як ҳолати алоҳидаро ифода мекунад.

Дар луғати тафсирии Ожегов С. ахлоқ «...сифатҳои ботинӣ, маънавӣ мебошад, ки инсон ба онҳо раҳнамоӣ мекунад. Меъёрҳои ахлоқӣ, қоидаҳои рафтор, ки бо ин сифатҳо муайян карда мешаванд», омада шудааст².

«Фаъолияти оперативӣ-ҷустуҷӯӣ ба ҳифзи арзишҳои конститусионӣ нигаронида шуда, яке аз шаклҳои ҳуқуқӣ-давлатии мубориза бар зидди ҷинояткорӣ мебошад, ки барои ноил шудан ба мақсад, аз ҷумла, бо усулҳои пинҳонӣ ба ҳуқуқҳои конститусионии инсон ва шахрванд бевосита таъсир мерасонад ва маҳдуд мекунад. Аз ин рӯ байни қонун ва беқонунӣ, риоя ва ҳифзи ҳуқуқ ва маҳдудкунии беасос ё қонуншиканӣ хати ноустувор мавҷуд аст». Олими ҳуқуқ В.В. Лунеев дар монографияи худ қайд кардааст, ки «...агар назорат аз болои ҷинояткорӣ мақсади низоми ҷиноятӣ-судӣ бошад, пас риояи ҳуқуқҳои шахс яке аз воситаҳои муҳимтарини расидан ба он мебошад». Дар натиҷа, принсипи «эҳтиром ва риояи ҳуқуқу озодиҳои инсон ва шахрванд» дар фаъолияти оперативӣ-ҷустуҷӯӣ «воситаи ҳалли масъалаҳои ҳифзи тамоми ҷомеа аз таҷовузҳои ҷиноятӣ мегардад»³.

Яке аз нақшҳои асосӣ ҳангоми татбиқи ҚОҚ дар низоми таъмини ҳуқуқу озодиҳои табиист, ки ахлоқ ба ҳисоб меравад. Бинобар ин, ба ҳар як вазияти мушаххасе, ки дар мубориза бар зидди ҷинояткорӣ ҳангоми истифодаи қувваю воситаҳои махсус ба амал меояд, бояд баҳои ҳатмии ахлоқӣ дода шавад. Аҳамияти ахлоқ дар мақомоти ҳифзи ҳуқуқ аз он иборат аст, ки он ба ҳамон ҳислатҳои кормандони оперативӣ таъсир мерасонад, ки дар ҳолатҳои душвортарин ва номусоид имкони содир намудани амалҳои ғайриқонунӣ нашошта бошанд.

Моҳиятан мазмуни ҚОҚ аз он иборат аст, ки он наметавонад ба ҳуқуқ ва озодиҳои шахсоне, ки дар татбиқи он иштирок мекунад, таъсир нарасонад. Агар мушаххас намоем асоси дискурсиви (ақлӣ) вучуд дорад: ҚОҚ - як намуди рафтори инсон мебошад, ки аз рӯи ахлоқ ё бадахлоқӣ амалӣ гаштани онро бе шахси амалкунанда баҳо додан ғайриимкон аст. Ин хулоса на танҳо барои корманди оперативӣ таалуқ дорад. Дар «ҳолатҳои муайян ахлоқи амал дуҷумдараҷа буда, онро ахлоқи субъекти амал муайян мекунад».

¹ Шумилов, А.Ю. Курс основ оперативно-розыскной деятельности: учебное пособие / А.Ю. Шумилов. - М.: Издательский дом Шумиловой И.И., 2006. - 368 с.

² Ожегов, С.И. Толковый словарь. Изд. 6-е, стереотипное. - М.: Издательство «Совестская энциклопедия», 1964. - 900 с.

³ Лунеев, В.В. Эпоха глобализации и преступность: монография / В.В. Лунеев. - М.: Юридическое издательство Норма, 2007. - 272 с.

Дар байни чанбаҳои муҳимми ҶОҶ метавон муқоиса кард, ки мазмуни он ин гузаронидани ҶОҶ ҳам тариқи усулҳои «ошкоро» ва ҳам «пинҳонӣ» мебошад. Онҳо метавонанд хусусияти бетараф, инчунин усулҳо бо унсурҳои маҷбуркунӣ, муносибатҳои ҳокимиятӣ, ки бо маҳдуд кардани ҳуқуқҳои конститутсионии инсон ва шахрванд алоқаманданд, дошта бошанд. Дар қонунгузори Ҷумҳурии Тоҷикистон дар умум муқаррароти муҳим барои пешбурди ҶОҶ муқаррар карда шудааст. Вақте ки масъаларо ба тариқи ошкоро ҳал кардан ғайриимкон аст, усулҳои пинҳонии мубориза зидди ҷинояткорӣ ба қор бурда мешаванд.

Ин усулро танҳо он мақомот ва шахсони мансабдоре истифода мебаранд, ки салоҳияташон пешбурди ҶОҶ-ро дар бар мегирад¹. Тавре ки мебинем, аҳамияти принципҳои ахлоқӣ-этиқӣ дар татбиқи ҶОҶ бо он муайян карда мешавад, ки меъёрҳои ҳуқуқии аз ҷониби умум эътирофшуда баъзан рафтори қомилан ҳамаи иштирокчиёни ин равандро танзим карда метавонанд.

Ҳамин тариқ, истифодаи “усулҳои пинҳонӣ” барои оғози парвандаи ҷиноятӣ дар марҳилаҳои аввал ва ҳамчунин ҳангоми ошкор кардани ҷиноятҳо зарур аст. Баъзан бидуни гузаронидани ҶОҶ ошкор намудани ҷиноятҳои махсусан вазнин ва пайдо кардани ташкилотчиёни ин ҷиноятҳо хеле душвор аст. Ба ақидаи олими барҷастаи тоҷик Раҳимзода Р.Ҳ., ҶОҶ дар самти мубориза бо ҷинояткорӣ нақши муҳимро мебозад, чунки зиёда аз 90% ҷиноятҳо маҳз тавассути он қушода мешаванд².

Тавре ки олимони ҳуқуқшинос қайд мекунанд, ҶОҶ на танҳо талаботи меъёрҳои аз ҷониби умум эътирофшудаи ахлоқиро риоя мекунанд, балки ба татбиқи онҳо бо роҳи мубориза бар зидди ҷинояткорӣ, ки шакли барҷастатарини рафтори бадахлоқӣ мебошад, мусоидат мекунанд. Дар ҳоле ки ҷинояткор то ҳол дастгир нашудааст, ҷиноят ошкор нашудааст, меъёрҳои ахлоқиро пурра амалӣ кардан номумкин аст, азбаски адолат пирӯз нашудааст, ҳуди ҷинояткор қазои одилона нагирфтааст. Бо дарназардошти он, ки 90% ҷиноятҳо маҳз тавассути гузаронидани ҷорабинҳои оперативӣ-ҷустуҷӯӣ қушода мешаванд, ин амалия воситаи муассиртарини истифодаи меъёрҳои ахлоқӣ маҳсуб мешавад.

Асосҳои баланди маънавии татбиқи ҶОҶ масъалаҳои фарҳанги ҳуқуқӣ ва аҳамияти он дар таъмини ҳуқуқи озодиҳои инсон ва шахрванд дар қараёни амалисозии ҶОҶ, инчунин масъалаҳои ахлоқиро дар низоми таъмини ҳуқуқи озодиҳои инсон ва шахрванд дар рафти амалисозии ҶОҶ баррасӣ мекунанд. Маданияти ахлоқӣ мавқеи марказиро дар маданияти шахсии қормандони оперативӣ ишғол менамояд.

Ҳангоми таҳлили қонун дар бораи ҶОҶ мебинем, ки он дар ҳоли тақмили доимӣ қарор дорад ва дар мавриди қорҳои илмӣ олимони аксар вақт ба чунин ҳулоса меоянд, ки имрӯз зарурати таҳия ва қабули таҳрири нави қонун, ки чанбаҳои назариявӣ ва амалиро ба инобат мегирад, ба миён омадааст.

Ба ақидаи мо, ба асосҳои ахлоқии татбиқи ҶОҶ ҳамон намудҳои фаъолияте дохил мешаванд, ки дар онҳо ин ё он амали шахс, воситаҳои истифодамекардаи ӯ мумкин аст аз ҷиҳати ахлоқи идеалӣ набуда, балки барои расидан ба мақсади олий заруранд.

Аз ҳамаи вариантҳои эҳтимолии рафторе, ки дар вазъияти мавҷуда ва бо воситаҳои мавҷуда имконпазиранд, аз ҷумла, даст кашидан аз ноил шудан ба ҳадаф, онҳо бештар қобили татбиқ ва аз ин рӯ қобили қабуланд, зеро рад кардани ин қор оқибатҳои қиддии манфӣ дорад. Дар қонун чунин рафтор «зарурати ниҳой» ҳисобида мешавад.

¹ Раҳимзода Р.Ҳ. Асари зикршуда. – С. 71-73.

² Раҳимзода, Р.Ҳ. Асари зикршуда. – С. 21.

Дар Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи ФОҶ» як қатор муқарраротест, ки дар асоси онҳо дар бораи мазмуни ахлоқии ин фаъолият хулоса баровардан мумкин аст¹. Ба инҳо дохил мешаванд:

- мақсади ФОҶ ҳифзи ҳаёт, саломатӣ, ҳуқуқу озодиҳои шахрванд, таъмини амнияти ҷамъият ва давлат аз таҷовузҳои ҷиноятӣ мебошад;
- эҳтиром ва риояи ҳуқуқу озодиҳои инсон ва шахрванд, манъи ифшои маълумоте, ки ба дахлнопазирии ҳаёти шахсӣ, сирри шахсӣ ва оилавӣ, шаъну шараф ва дигар манфиатҳои шахрвандон, ки дар ҷараёни гузаронидани ЧОҶ маълум гардидаанд, ба истиснои мавридҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон пешбинӣ намудааст

Дар доираи маърузаи худ мо ба хулосае меоем, ки ФОҶ на танҳо талаботи меъёрҳои ахлоқиро иҷро мекунад, балки тавассути мубориза бар зидди ҷинояткорӣ дар татбиқи онҳо саҳм мегузорад. Ҷиноят - шакли барҷастатарини бадахлоқӣ ва рафтори манфӣи зиддиҷамъиятӣ мебошад. Агар ҷиноят ошкор нашавад, шахсияти ҷинояткор муайян намегардад, яъне то муқаррар шудани адолат ва ҷазои сазовор гирифтани ҷинояткор ҳатто меъёрҳои ахлоқии дағалона вайроншуда аз иҷроиш бозме-монанд.

Бо дарназардошти он, ки аксари ҷиноятҳои вазнин танҳо ба шарофати ФОҶ ошкор ва қушода мешаванд, ин фаъолият воситаи муассири дар ҷомеа муқаррар намудани меъёрҳои ахлоқӣ мебошад. Ҳамаи ин аз самтҳои маънавӣ ва мусбати ФОҶ, муносибати инсонӣ ва диққати он ба пойдор гардидани адолат, шаҳодат медиҳад.

ПРАВОВЫЕ ОСНОВЫ И ОСОБЕННОСТИ ПРИМЕНЕНИЯ ВИДЕОЗАПИСИ В СЛЕДСТВЕННЫХ ДЕЙСТВИЯХ. МЕТОДИЧЕСКИЕ РЕКОМЕНДАЦИИ

Мухитдинзода Нуриддин Мухитдин

*Профессор кафедры уголовного процесса факультета № 2 Академии МВД
Республики Таджикистан, полковник милиции*

Следственные действия – это процессуальная деятельность следователя, являющаяся основным средством установления обстоятельств и истины, важных для уголовного дела.

Цель следственных действий состоит в сборе, закреплении, проверке и использовании доказательств, так как доказательства позволяют следователю принимать обоснованные решения по уголовному делу и способствуют установлению фактической правды.

Уголовно-процессуальный кодекс Республики Таджикистан (далее – УПК РТ) устанавливает перечень следственных действий, а именно: осмотр; освидетельствования; следственный эксперимент; обыск; выемка; наложения ареста на почтовые отправления, телеграфные и другие сообщения, передаваемые по сети электрической и почтовой связи; прослушивание и запись телефонных переговоров; допрос; очная ставка; опознание; про-

¹ Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи фаъолияти оперативӣ-ҷустуҷӯӣ» аз 25-уми март 2011 с., № 687 // Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон. соли 2011, № 3, мод. 155; соли 2014, № 7 қ.1, мод. 387; соли 2017, № 7-9, мод. 570.

верка показаний на месте и проведение экспертизы, т. е. всего их 12 и законодатель устанавливает отдельные процессуальные требования к каждому из них.

Следует отметить, что при проведении следственных действий следователь может использовать технические средства, то есть криминалистическую технику и использовать научно обоснованные способы обнаружения, фиксации и изъятия следов преступления и вещественных доказательств¹.

Термин «Криминалистическая техника» относится прежде всего к отдельному разделу криминалистики, а затем к совокупности технических средств – приборов и другого оборудования, помогающего в сборе и исследовании доказательств. В данном разделе выделены области криминалистической техники: криминалистическая фотография, видео и звукозапись; трасология; баллистика; криминалистическая исследования документов; габитология; криминалистическая исследования веществ, материалов и изделий; криминалистическая регистрация. Техничко-криминалистические средства, наряду с их использованием при предварительном расследовании, также могут способствовать выявлению, получению, оценке и закреплению доказательств, выявлению лиц, совершивших преступление.

В обсуждаемой теме будет идти речь о применении видеозаписи в процессе следственных действий, поэтому мы хотели бы высказать своё мнение и предложения по данному вопросу.

Так, видеозапись в криминалистической практике используется в качестве дополнительного средства для закрепления хода следственных действий, результаты которых на носителях информации прилагаются к протоколу следственных действий (на DVD диски и различных картах памяти). Само значение слова «Видео», исходя от латинского «video» означает – смотрю, вижу. Оно признаётся как электронная технология формирования, записи, обработки, передачи, хранения и воспроизведения подвижного изображения, основанная на принципах телевидения, а также аудиовизуальное произведение, записанное на физическом носителе (видеокассете, видеодиске и т. п.)². Техническими средствами криминалистической видеозаписи могут являются любые современные портативные видеозаписывающие, телевизионные и видеопроекционные аппаратуры и даже мобильные телефоны и планшеты, оснащённые с высококачественными камерами систем Android и IOS. Тем более, на сегодняшнем современном мире технические средства многофункциональны, мобильны, эффективны и доступны.

Часть 3 ст. 171 УПК РТ не содержит запрета применения в ходе производства следственного действия других технических средств. Она лишь обращает внимание на тех технических средств, на применение которых в обязательном случае распространяется требование ч. 4 ст. 172 УПК РТ об отражении о них сведений в протоколе (наименование, условия и порядок их использования, объекты, к которым эти технические средства были применены и получены результаты).

Как отмечает И.И. Литвин, возможность видеозаписи, фотосъёмки, аудиозаписи заложена не только в традиционные технические средства, но и в современные мобильные телефоны. Наряду с фотоаппаратами и видеокамерами, в уголовно-процессуальной дея-

¹ Уголовно-процессуальный кодекс Республики Таджикистан от 03 декабря 2009 г., № 564 // Ахбори Маджлиси Оли Республики Таджикистан, 2009 г., № 12, ст. 815, ст. 816; 2022 г., № 1-3, ст. 4, № 7 ст. 442 (в ред. Закон Республики Таджикистан от 03.01.2024 г., № 2017).

² Материал из Википедии — свободной энциклопедии // [Электронный ресурс] - Режим доступа: ru.wikipedia.org (дата обращения 01.12.2025 г.).

тельности для фиксации следов и предметов, а также хода и результатов следственного действия нередко используются мобильные телефоны¹.

Сам смысл «Использования дополнительных средства» для субъектов уголовного преследования может казаться слишком простым и незначительным. На самом деле видеозапись процесса следственных действий может способствовать полноте, целостности и прозрачности полученных результатов. Важным аспектом видеозаписи процесса является то, что с его помощью можно закрепить реальную ситуацию места (местности), визуальные данные человека и его голос (например, эмоции, поведение и движения участников, попавших в кадр) и в дальнейшем наблюдать и сравнивать их, когда необходимо провести исследование или возникают спорные моменты по расследуемому уголовному делу. Как отмечает А.В. Холопов применение цифровых технологий видеозаписи на стадии предварительного расследования позволит в ходе судебного следствия исследовать максимально полную и объективную информацию, полученную в процессе расследования преступления. У прокурора, осуществляющего поддержание государственного обвинения, появляется также возможность сопровождать процесс предъявления материалов уголовного дела в суде демонстрацией видеозаписей, что окажет положительное влияние на ход исследования судом доказательств, собранных на стадии предварительного расследования².

О применении видеоаппаратуры как технического средства следователь уведомляет лиц, участвующих в следственном действии и об этом отмечается в протоколе следственного действия.

Видеозапись хода и результатов того или иного следственного действия должна производиться специалистом, то есть криминалистом, с соблюдением методов, рекомендованных криминалистикой и без прерывания процесса. В противном случае, перед прерыванием записи, причины приостановления будут выполнены путем объявления времени в этой записи, а также указывается в протоколе следственного действия³.

В процессе съёмок все действия следователя - обращения к участникам (например, объявление прав и обязанностей, обращения с вопросами) в том числе, поиск, фиксация и извлечения вещественных доказательств должны быть показаны перечислены и высказаны чётко слышимым голосом.

Видеозапись, произведенная в ходе следственного действия, должна быть предъявлена понятым и другим участвующим в следственном действии лицам путем демонстрации записи на дисплее цифровой аппаратуры⁴.

Таким образом, видеозапись позволяет легко воспринимать необходимую информацию и во время просмотра даёт реальную картину произошедшей ситуации. При необходимости в дальнейшем сделанная запись также может быть показана в судебном процессе. Конечно же представленный видеоматериал должна быть выполнена без дефектов, как с точки зрения процессуальных норм, так и технических требований, в противном случае результаты следственного действия могут быть признаны несущественными.

¹ Литвин, И.И. Мобильный телефон как средство фиксации при производстве следственных действий: процессуальные проблемы оформления и оценки полученных материалов / И.И. Литвин // Кестник Уральского юридического института МВД России. – 2020. - № 4. – С. 97-100.

² Холопов, А.В. Использование видеозаписи при производстве допросов на предварительном следствии / А.В. Холопов // Криминалист. - 2011. - № 1 (8). – С. 73-77.

³ Розенталь, М.Я. Проверка показаний на месте с использованием звуко - видеозаписи: учебное пособие / М.Я. Розенталь. - М., 1994. - С. 17.

⁴ Газизов, В.А. Видеозапись и ее использование при производстве следственных действий: учебное пособие / В.А. Газизов, А.Г. Филиппов. - М.: МЦ при ГУК МВД России, 1997. – 80 с.

Совершение следственного действия, процесс которого осуществляется с применением видеозаписи, не является лёгкой задачей для субъектов уголовного преследования, особенно, когда они не соответствуют применимым законодательным нормам и требованиям разделов криминалистической техники и тактики. Например, для проведения следственного действия с применением процедуры видеозаписи, следователь должен прежде всего прийти к заключению, спланировать свои действия, проверить свои речевые навыки, то есть уметь свободно вести себя, как «телевизионный репортёр», при необходимости самостоятельно выполнять пробные действия перед началом следственного действия. Кроме всего перечисленного, в процессе он обязательно должен соблюдать нормы морали.

Можно привести ряд факторов, негативно влияющих на следователя, приводящих его к волнению и смущению при применении видеоаппаратуры в процессе следственного действия, к примеру:

1. Наличие записывающего устройства, направленного на него;
2. Присутствие прокурора или лица из руководящего состава;
3. Воздействие различных сред и людей, например, при проверке показаний на месте происшествия и в местах, связанных с преступлением;
4. Недостаточность или же отсутствия опыта и профессиональных навыков, связанных с применением видеозаписи в следственных действиях.

Основываясь на этих утверждениях, мы считаем, что для достижения успеха и для устранения напряжённости следователя, а также его волнения, в этом вопросе необходимо выполнять следующие действия:

- 1) Ориентироваться и делать выводы о проведении следственного действия с использованием видеокамеры;
- 2) Получать необходимую информацию из материалов уголовного дела и планировать следственное действие;
- 3) Тренироваться индивидуально, то есть выполнить самостоятельные действия по подготовленному плану;
- 4) Освоение норм уголовно-процессуального кодекса, например, связанных с разъяснением прав и обязанностей участников;
- 5) Если необходимо для объективности демонстративно использовать нормы УПК и УК Республики Таджикистан, то есть слышимым голосом прочитать права и обязанности участников закреплённые в УПК Республики Таджикистан;
- 6) Ознакомиться со специальной литературой;
- 7) Просмотреть обучающие фильмы;
- 8) Проконсультироваться с опытными следователями и просмотреть записи следственных действий, исполненными ими.

Основываясь на вышеуказанные утверждения по поводу проведения следственных действий с применением видеоаппаратуры, хотели бы предложить следующие рекомендации:

1. Подготовка и публикация методических указаний и материалов рекомендательного характера опытными сотрудниками правоохранительных органов;
2. Включение этого вопроса как отдельную тему в систему программ на курсах повышения квалификации для следователей;
3. Создание архивов видеозаписи следственных действий на базе курсов повышения квалификации и в следственных подразделениях правоохранительных органов.

НАҚШИ ТЕХНИКАИ КРИМИНАЛИСТӢ ДАР ТАФТИШ ВА ОШКОР НАМУДАНИ ҶИНОЯТ

МУҲИТДИНЗОДА ФАЗЛИДИН МУҲИТДИН

*омӯзгори калони кафедраи муҳофизати ҷиноятии факултети № 2-юми Академияи ВКД
Ҷумҳурии Тоҷикистон, подполковники милитсия*

Барои бомуваффақият дар амал пиёда сохтани вазифаҳои дар назди мақомоти ҳифзи ҳуқуқ гузошташуда, оид ба ошкор, тафтиш ва пешгирии намудани ҷиноят ва муайян кардани сабаб ва шароитҳои ба он мусоидаткунанда аз таъминоти пурраи мақомоти бо ҷинояткорӣ мубориза баранда ба воситаҳои ва техникаи махсуси фаъолияти оперативӣ-чустучӯӣ (минбаъд – ФОҶ) вобаста мебошад. Асосгузори сулҳу Ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар Паёми худ ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 23-юми декабри соли 2022 «Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ» андешарони нанамуданд, ки «Имрӯзҳо гурӯҳҳои террористиву экстремистӣ барои даъват ва ҷалб намудани шаҳрвандон ба сафҳои худ бо истифода аз технологияҳои муосири иттилоотӣ роҳи усулҳои навро истифода карда, ҷавонони камтаҷрибаву ноогоҳро бо ғояҳои тундгароӣ гумроҳ месозанд. Аз ин лиҳоз, мақомоти дахлдорро зарур аст, ки ҳамроҳангсозии фаъолиятро дар самти ошкор ва пешгирии намудани хавфи хатарҳои террористиву экстремистӣ боз ҳам вусъат бахшида, бо роҳи тақвияти корҳои фаҳмондадиҳӣ пеши роҳи гароидани ҷавононро ба равияҳои ифротгаро гирифта, онҳоро дар рӯҳияи садоқат ба халқу Ватан ва эҳтиром ба арзишҳои умуми инсонӣ тарбия намоянд»¹, ки ҳақ асту рост.

Ба андешаи яке аз заминагузори самти фаъолияти оперативӣ-чустучӯӣ доктори илмҳои ҳуқуқ, профессор, Ҳуқуқшиноси шоистаи Тоҷикистон, аъзо – корреспонденти Академияи илмҳои умумиҷаҳонии амнияти дастаҷамъӣ Раҳимзода Рамазон Ҳамро, пайдоиши илми криминалистика, ташаккули тактика ва методикаи амалӣ намудани корҳои махфӣ (ғайриошкоро) имконпазир гардид.

Тасдиқи ин ақида роҳҳои таҳлили корҳои илмӣ дар соҳаи криминалистика (1920-1930) шаҳодат медиҳанд, ки дар онҳо чунин гуфта шудааст: асосҳои илмии ФОҶ-ро муқаррароти криминалистика ташкил медиҳанд, чунки маҳз криминалистика асосҳои назариявии ҳам ҳаракатҳои ошкоро ва ҳам ғайриошкорои мақомоти таҳқиқ ва чустучӯиро коркард намудааст.

Вобаста бо такмил ёфтани илми криминалистика, дар он чунин ақида асоснок карда мешуд, ки методҳои криминалистикӣ бояд на танҳо аз ҷониби муфаттишон ва экспертон-криминалистон, балки инчунин, аз ҷониби кормандони воҳидҳои оперативӣ-чустучӯӣ низ фаъолона истифода бурда шаванд².

Ҷинояткорӣ ҳамчун ҳодисаи иҷтимоӣ бо тағйиротҳои иқтисодӣ дар ҷумҳурӣ робитаи зич дорад. Гузариш ба иқтисоди бозоргонӣ бӯҳронро дар ҳамаи соҳаҳои ҳаёти ҷамъиятӣ тезу тунд намудааст, ки ин сабаби баладравиҳои ҷинояткорӣ ва тағйирёбии сифатии он гардидааст. Дар ин маврид ҷинояткорӣ боз ҳам дар шаклҳои муташаккил таҷассум ёфта, фаъолона ба ҷораҳои иҷтимоӣ ҳуқуқӣ аз

¹ Паёми Асосгузори сулҳу Ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 23-юми декабри соли 2022 «Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ» // [Манбаи электронӣ] – Речаи воридшавӣ: <http://president.tj> (санаи муруҷат: 19.12.2025).

² Раҳимзода, Р.Х. Фаъолияти оперативӣ-чустучӯӣ. Қисми умумӣ: китоби дарсӣ. Нашри 5-ум. – Душанбе: «ЭР-граф», 2019. – С. 80.

тарафи давлат ва мақомотҳои ҳифзи ҳуқуқ муқобилият менамояд. Пешрави илм ва техника имконияти дар рафти тафтиши ҷиноят боз ҳам васеатар истифода бурдани воситаҳои илми-техникиро фароҳам овард. Дар давраи муосир қонуни муҳофизати ҷинояти дар рафти тафтиши пешакӣ истифода бурдани аксбардорӣ, навори видео, сабти овоз, инчунин дигар воситаҳои илми-техникиро барои пайдо, зоҳир, сабту мустаҳкам кардан ва гирифтани далелҳои шайъӣ пешбинӣ кардааст¹.

Омилҳои асоси ҷинояткорӣ муташаккил - ин ба шаклҳо тақсим намудани шарикӣ, бо маслиҳати пешакӣ доир ба содир намудани ҷиноят ба ҳисоб меравад. Дар илмҳои ҳуқуқӣ ҷиноятӣ ва криминология чунин омилҳо ба гуруҳҳои хурд, гуруҳҳои дуҷумдараҷа, гуруҳи муташаккили ҷиноятӣ ва иттиҳодияи ҷиноятӣ тақсим ва шинохта мешаванд.

Дар замони ҳозира мафҳуми таъминоти криминалисти ошкор ва тафтиши ҷиноятҳоро олимони криминалист ва кормандони амалӣ, самаранок истифода мебаранд. Бинобар ин маҷмуи масъалаҳое, ки бо татбиқи техникаи криминалистӣ вобастаанд, дар доираи сохтори махсус зарурияти омӯзиши худро ба вучуд овардаанд. Олими криминалисти рус Грамович Г.И. яке аз аввалинҳо шуда, кушиши муайян намудани мафҳуми таъминоти техники – криминалистиро дар назарияи илмӣ баён кардааст.

Ба андешаи ӯ таъминоти техникаи-криминалистӣ-ин «фаъолияти ба санадҳои меъёрии ҳуқуқии муайян ба танзим даровардашудаи муассисаҳои илми-тадқиқотӣ, суди-ташхисӣ ва дигар муассисаҳо буда, иҷрои вазифаҳо оиди таҳлил ва баамалбарории маҷмуи чораҳои бо ҳам алоқаманд, бо мақсади ба вучуд омадани шароити муътадил, татбиқи самараноки донишҳои касбӣ ва воситаҳои илми-техникӣ дар мубориза бо ҷинояткорӣ ба зиммаи шахсони мансабдори масъул, гузошта шудаанд»². Олими криминалист Волинский В.А. муайян намудааст, ки таъминоти техникӣ-криминалистӣ ҳамчун маҷмуи (фаъолияти) ташкили функционалӣ барои ба даст даровардани ду мақсад равона карда шудааст:

1. ба вучуд овардани шароит барои тайёрии доимии субъектони он, барои татбиқи техникаи криминалистӣ, иҷроиш ва самаранокии вазифаҳои техники криминалистӣ;

2. барои татбиқи амалии ин шароит бо мақсади ба даст овардан, ҷамъкунӣ, таҳлили хабари аҳамиятноки криминалистӣ ва истифодаи он дар ҳар як ҳолати мушаххаси ошкор ва тафтиши ҷиноятҳо равона шудааст³.

Бисёре аз олимони, ба монанди А.М. Черенков А.М., Г.Н. Голубенко Г.Н., Гайдук А.П. ва диг. дар таҳқиқотҳои худ таъминоти техники-криминалистиро ҳамчун фаъолияти ҳалли маҷмуи проблемаҳои методии бо ҳам алоқаманди ҳуқуқии ташкили илми-техникӣ дар қорҳои худ, эътироф менамоянд. Олими криминалист Белкин Р.С. дар сохтори таъминоти криминалистӣ се зерсоҳаро ҷудо менамояд: донишҳои криминалистӣ, маълумоти криминалистӣ ва техникаи криминалистӣ. Ӯ қайд мекунад, ки донишҳои илми-криминалистӣ дар ҳамоно ҳолат барои қабул кардан дастрас мегарданд, ки агар онҳо дар шакли нашрияҳои илмӣ, илмӣ методӣ ва ғайраҳо дарҷ гардида бошанд. Воситаи дар амал татбиқ намудани онро Белкин Р.С.

¹ Ниг.: Моддаҳои 57, 172, 179, 183, 184, 185, 187, 188, 200, 201, 204, 207 Кодекси муҳофизати ҷиноятии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 3-юми декабри с. 2009, № 564 // [Манбаи электронӣ] – Речаи воридшавӣ: mmih.adlia.tj (санаи мурочиат: 19.12.2025).

² Основы криминалистической техники. - Минск, 1981; Тактика использования специальных познаний в раскрытии и расследовании преступлений. – Минск, 1984.

³ Волинский, В.А. Техничко-криминалистическое раскрытие преступлений: учебное пособие / В.А. Волинский. – М., 1991. - С. 55.

воситаи техники-криминалистӣ меҳисобад. Чунин тарзи муайян намудани мафҳуми таъминоти криминалистии фаъолияти шӯъбаҳои вазорати корҳои дохилӣ, аз як тараф мафҳуми мазкурро васеъ намуда, дар худ маҷмӯи донишҳо, ки аз рӯи қонун ҳалли вазифаҳои ошкор ва тафтишоти ҷиноятҳо, маҷмӯи тайёрии мутахассисони криминалистро дар бар гирифта, аз тарафи дигар онро бо ҳудуди техника маҳдуд менамояд, дигар самтҳо (тактикӣ, методӣ) татбиқи донишҳои криминалистро дар амал истисно менамояд.

Таъминоти техники-криминалистӣ ҳамчун намуди фаъолияти инсонӣ метавонад аз нуқтаи назари рафтори маҷмӯи-фаъолияти дида баромада шавад. «Таркиби фаъолият» сохтори таъминоти техникӣ-криминалистро дар вобастагӣ бо дараҷаи фардиқунонии қисмҳои таркибии он муайян карда, метавонад гуногун пешниҳод гардад. Аз ҳама намуди мукамал барои ин формулаи техникӣ ҳамчун маҷмӯи се унсур субъектон, объектҳои фаъолият ва ҳуди ҷараён («ҳуди фаъолият», ки ҳамчун алоқаи зарурии байни онҳо баромад менамояд) қобили қабул аст. Дар зери мафҳуми субъектон шахсон ва мақомотҳои фаҳмида мешаванд, ки имконият ва вақолатҳои дахлдорро доро мебошанд. Техникаи криминалистӣ, мувофиқ ба он донишҳои махсус ва муносибатҳои ҷамъиятӣ (ташкили ҳуқуқӣ), ки ҳангоми истифодабарии онҳо дар ошкор ва тафтиши ҷиноятҳо ба вучуд меоянд, мазмуни асосии объекти таъминоти техники-криминалистро ташкил медиҳад. Қайд кардан зарур аст, ки таркиб ва мазмуни субъектон ва объектҳои фаъолият, вобаста ба намуд ва шаклҳои таъминот ба хусусиятҳои вазифаҳои техникӣ криминалистии ҳалшаванда, тақсим карда мешаванд.

Таснифи умумии таъминоти техники-криминалистӣ, ба ҷудо намудани аломатҳои муҳим ва зурурӣ имконият медиҳад:

1. Дар маҷмуи зерин муайян намудани мақсадҳои хусусӣ ва вазифаҳои фаъолиятӣ вобаста ба ошкор ва тафтиши ҷиноятҳо муҳим мебошад, ки он имконияти ҷудо намудани таъминоти техникӣ-криминалистро дар байни дигар намудҳои фаъолияти инсонӣ фароҳам меоварад.

2. Асоси таъминоти техникӣ-криминалистро асосҳои илмӣ бисёр соҳаҳои дониши илмӣ ташкил медиҳад, ки имконияти муайян намудани онро ҳамчун маҷмуи илман муайяншуда эътироф менамояд.

3. Самти хабарии таъминоти техникӣ-криминалистӣ, имконияти дида баромадани маҷмуи умумии таъминоти хабарии фаъолияти муҳофизати ҳуқуқиро фароҳам оварда, аз ҷумла ба ошкор ва тафтиши ҷиноятҳо равона шудааст.

4. Таъминоти техникӣ-криминалистӣ худ маҷмӯи роҳбарикунанда буда, ба маҷмӯи ба танзимдорории ҳолатҳои, ки бо татбиқи техникаи криминалистӣ ва донишҳои махсуси мувофиқ вобастаанд, равона шудааст.

Инак, ба таркиби таъминоти техникаи криминалистии ошкор ва тафтиши ҷиноятҳо зарур аст: яқум– ҳуди ташкилҳои чунин таркиб (равнақ додани асоси ҳуқуқии он, ташкили тайёрии криминалистии фаъолияти муфаттишон, қорамандони оперативӣ, мутахассисон-криминалистон, таъмин намудани онҳо бо воситаҳои техникӣ-криминалистии муосир ва татбиқи барномаҳои илми-методӣ), дуввум-дар амалияи ҳаррӯзаи ташкил ва тафтиши ҷиноятҳо татбиқ намудани имкониятҳои чунин маҷмӯро, ки бо натиҷаҳои ташкили ин маҷмӯъ бо ҳолати он таъмин карда мешавад, фарқ намудан зарур аст.

Дар қонун ҳозира масъалаи таъминоти техникаи криминалистӣ ба предмети криминалистика ба қисми «фароҳамовардани шароит», ки дар он сухан дар бораи таълимоти ташкили ҳуқуқӣ, илми техникӣ сухан меравад, гуногун шарҳ дода мешавад. Бинобар ин ба вазифаҳои асосии криминалистика мувоҷиҳат намуда, ба

пешравиҳои илмҳои табиӣ, техникӣ ва гуманитарии ҳозиразамон, ки татбиқи имкониятҳои дар амалияи мубориза бо ҷинояткориро дорад, таъҷибнамо. Таъминоти техникаи криминалисті ба предмети криминалистика дохилшуда, яке аз вазифаҳои он дида баромадани усули нав ё ин ки мукамалсозии услуб ва воситаҳои техникаи криминалисті буда, татбиқи он дар амалияи ошкор ва тафтиши ҷиноятҳо дида мешавад.

Воситаҳои илмию техникӣ на танҳо барои дарёфт мустаҳкамкунӣ, гирифтани ва таҳқиқи далелҳои шайъӣ истифода мешавад, балки онҳо дар айни замон инчунин барои инъикоси модии рафт ва натиҷаҳои амалҳои тафтишӣ хизмат мекунад. Дар шароити муосир дониш ва истифодабарии техникаи криминалисті аз ҷониби кормандони мақомоти ҳифзи ҳуқуқ имкон медиҳад, ки ҷиноятҳои гуногун аз ҷониби кормандони мақомоти ҳифзи ҳуқуқ аз нигоҳи илмӣ тафтиш ва ошкор гарданд ва ба принсипи пинҳонкорӣ амалӣ гардонидани шавад.

Мақсади риояи «Принсипи пинҳонкорӣ» муҳофизати ҳаёт, саломатӣ, ҳуқуқ ва озодиҳои инсонро шаҳрванд, таъмини беҳатарии ҷамъият, давлат ва ҳама намуди моликият аз таҷовузҳои ҷиноятӣ мебошад, ки он дар м.1 қонуни мазкур дарҷ ёфтааст. Инчунин, ба хотири амалисозии вазифаҳои фаъолияти оперативӣ-ҷустуҷӯӣ, ки дар м. 3-юм оварда шудаанд, риояи принсипи пинҳонкорӣ зарур аст.

Масалан, илова бар муносибати шаҳрванд ба рафти кушодани ҷиноят, корманди қисми оперативӣ барои кушодани ҷиноят тавассути муроҷиат ба аҳоли инро хотиррасон карда, усули ошкороро истифода мебарад. Дар дигар ҳолат корманди оперативӣ ин амалиётро дар доираи оперативӣ-кофтуковӣ амалӣ месозад, яъне, ҷустуҷӯи махфӣ мебарад.

Барои соддафаҳм шудани ин принсип як мисол меорем: Барои оғоз кардани парвандаи ҷиноятӣ аз рӯи ошкоркунии қисмҳои поёнии ҷасадҳои порашудаи ашхоси номаълум дар ноҳияи Синои ш. Душанбе, дар партовгоҳҳо ва дигар ҷойҳои назарногир якчанд ҷасадҳои номаълуме ёфт шуд, ки бе таклифи мутахассиси соҳаи криминалистика ва антрополог шахсияти онҳоро муайян намудан номумкин буд. Барои муайян намудани шахсияти ҷасадҳо кормандони оперативӣ ба мутахассиси криминалист-антрополог муроҷиат мекунанд. Бо мақсади гирифтани дастури босифат ва таҳқиқи вазифагузорӣ аз мутахассисон барои кор ба кормандони оперативӣ ва дигар шахсоне, ки ба ин кор барвақт омода шуда буданд, инчунин, ба дигар мутахассисон барои дарёфти онҳое, ки ин ҷиноятро содир намудаанд, супориши махфӣ дода мешавад.

Принсипи-пинҳонкорӣ яке аз маҷмӯи асосии ҷораҳои оперативӣ-ҷустуҷӯӣ мебошад, ки қонунгузор, бевосита, барои гузаронидани амалиёти муштараки ҷорабинҳои оперативӣ-ҷустуҷӯӣ онҳоро муқаррар кардааст. Вале агар далели гузаронидани амалиёти пинҳонӣ дар муносибат бо объектҳои (субъектҳои) ҷорабинии оперативӣ-ҷустуҷӯӣ махфӣ набошад, он наметавонад самарабахш бошад, ё ки агар пинҳон дошта нашавад бо мададу воситаи ахбори дуруғину бофтаи шахсон бошад ва агар объект аз он огоҳ шавад, он гоҳ принсипи махфӣ ва қонуният вайрон мешавад.

Ҳамин тариқ, ҳулоса баровардан мумкин аст, ки хунуқназари намудан аз принсипи пинҳонкорӣ ба он оварда мерасонад, ки ҷорабинҳои оперативӣ-ҷустуҷӯӣ дар ҳолати амали намуданашон натиҷаашро гум мекунад ва ба дигар намуди ҷорабинии фаъолияти мақомоти ҳифзи ҳуқуқ (маъмурӣ-ҳуқуқӣ, ҷиноятӣ-муурофиавӣ ва ҷиноятӣ иҷрокунанда) ҳавола карда мешавад, ки самаранок будан ё набудани он аз натиҷаи амалиёти бе риояи принсипи пинҳонкорӣ маълум мегардад. Аз ҳисоби он ки ҷорабинҳои оперативӣ-ҷустуҷӯӣ ғайриошкоро гузаронида мешаванд, дар ин ҳолат, истифодаи усулҳои хос ва тарзҳои ҷорӣ кардани ҳаракатҳои аниқ, дар ҷорабинҳои ва

гузаронидани амалиёт зарурати таъмин намудани ҳаракатҳои муҳофизати барои ба амал баровадани амалҳои фаъоли оперативӣ-чустучӯи мувофиқи нақшаи якҷояи тасдиқнамудаи роҳбарияти мақомоти тафтишотӣ ва оперативӣ-чустучӯӣ таъмин мегардонад. Агар дар рафти истифодаи техникаи криминалистӣ қоидаҳои пешбиникардаи қонун риоя нашаванд, он гоҳ натиҷаи чунин истифода аҳамияти далелии ҳудро гум мекунад.

ТЕОРЕТИКО-ПРИКЛАДНЫЕ ОСНОВЫ КРИМИНАЛИСТИЧЕСКОЙ ТАКТИКИ ОСМОТРА МЕСТА ПРОИСШЕСТВИЯ

СУЛАЙМОНЗОДА РУСТАМ НЕГМАТУЛЛО

*Старший преподаватель кафедры уголовного процесса факультета № 2 Академии МВД
Республики Таджикистан, капитан милиции*

Осмотр места происшествия в системе расследования и раскрытия уголовных дел представляет собой одно из наиболее сложных и одновременно ключевых следственных действий, от качества проведения которого во многом зависят направление и эффективность всего последующего расследования. Его сложность обусловлена тем, что следователь сталкивается с многообразной и динамичной обстановкой места события, которая отличается уникальностью и неповторимостью в каждом конкретном случае и не подлежит воспроизведению в первоначальном виде после утраты или искажения отдельных элементов.

Дополнительную трудность создает значительный объем разнородной информации, содержащейся в материальной обстановке места происшествия. Эта информация требует не только своевременного обнаружения, но и всестороннего анализа, логического осмысления и точной фиксации с соблюдением требований уголовно-процессуального закона и криминалистической техники. Следователь должен в ограниченных временных условиях правильно оценить значение каждого обнаруженного следа, предмета или изменения обстановки, установить их взаимосвязь и соотнести с предполагаемым механизмом совершения преступления.

Как отмечает А.И. Дворкин, оперативно организованный и методически выверенный осмотр места происшествия выступает одним из ключевых следственных действий, поскольку именно на данной стадии закладывается фактическая основа всего последующего расследования¹. Его своевременное проведение обеспечивает следователю возможность максимально полно и объективно зафиксировать обстановку события, выявить, сохранить и изъять следы преступления, а также собрать первичную информацию о механизме произошедшего. Полученные в ходе осмотра фактические данные обладают высокой доказательственной ценностью, так как отражают объективную картину события до внесения в неё изменений под воздействием внешних факторов или человеческого вмешательства. В дальнейшем эти сведения могут быть использованы «для установления всех юридически значимых обстоятельств дела, входящих в предмет доказывания, а также для выдвижения и проверки следственных версий, планирования

¹ Дворкин, А.И. Осмотр места происшествия: практическое пособие. – М.: «Юрист», 2001. – С. 24.

последующих следственных и процессуальных действий и обеспечения всестороннего, полного и объективного исследования обстоятельств совершённого деяния»¹.

Следует подчеркнуть, что осмотр места происшествия занимает особое положение в системе следственных действий, поскольку именно он, в силу прямого указания ч. 2 ст. 182 Уголовно-процессуального кодекса Республики Таджикистан (далее – УПК РТ), допускается к производству в неотложных случаях еще до возбуждения уголовного дела. Причем в содержание данного следственного действия включается не только исследование обстановки места происшествия, но и осмотр предметов и документов, осуществление которого также возможно на докриминальной стадии. Такое законодательное решение обусловлено объективной необходимостью, поскольку именно в ходе осмотра места происшествия в большинстве случаев формируются первичные и наиболее достоверные представления о характере произошедшего. Результаты этого следственного действия позволяют установить, имеет ли место событие преступления либо речь идет о непроступном деянии, связанном с действием природных факторов, несчастным случаем, естественной смертью или иными обстоятельствами, не влекущими уголовно-правовых последствий.

Кроме того, необходимо подчеркнуть, что в действующем уголовно-процессуальном законодательстве Республики Таджикистан отсутствует легальное определение понятия осмотра как самостоятельного следственного действия. Такая позиция законодателя, по справедливому замечанию Х. Салимова, обусловлена объективными трудностями теоретического и практического характера². Следственные осмотры существенно различаются между собой по целям их проведения, кругу и природе исследуемых объектов, а также по процессуальному порядку и тактическим особенностям осуществления. В одних случаях осмотр направлен на установление обстоятельств совершённого преступления, в других – на выявление и фиксацию следов события, предметов или документов, имеющих доказательственное значение, что предопределяет различия в содержании и методах данного следственного действия. В связи с этим выработка универсального, абстрактного определения осмотра, которое одновременно отражало бы его правовую природу и охватывало всё многообразие существующих форм и разновидностей осмотров, представляется затруднительной. Именно данное обстоятельство, по мнению указанного автора, и объясняет отказ законодателя от закрепления единого понятия осмотра в уголовно-процессуальном законе, оставляя его содержание на усмотрение доктрины и правоприменительной практики.

Одновременно с этим в научной литературе высказывается единая позиция о целесообразности выработки общего, универсального понятия осмотра. Такая теоретическая конструкция позволяет интегрировать все процессуальные формы осмотра в рамках единой категории, что, в свою очередь, создает методологические предпосылки для четкого разграничения данного следственного действия от иных процессуальных действий, с которыми оно имеет внешнее сходство³. При этом формирование общего понятия осмотра подчеркивает его особую процессуальную природу и самостоятельное место в системе следственных действий, отличающихся специфическими целями, задачами и средствами их реализации.

¹ Максutow, И.Х. Осмотр места происшествия. – Ленинград: Изд-во Ленинградского университета, 1965. – С. 18.

² Салимов, Х. Криминалистика: учебник. – Душанбе, 2008. – С. 288.

³ Шошин, А.А. Некоторые проблемы определения понятия «следственный осмотр» / А.А. Шошин // Вестник Владимирского юридического института. – 2011. – № 4. – С. 176.

Ю.Ю. Осипов, раскрывая функциональное назначение осмотра в системе следственных действий, исходит из его многоуровневого характера и выделяет в нем две взаимосвязанные, но самостоятельные целевые установки¹. Первая из них носит процессуальный характер и заключается в обеспечении получения, проверки и последующего использования доказательственной информации, отвечающей требованиям допустимости, относимости и достоверности. В этом аспекте осмотр выступает как юридически регламентированное средство формирования доказательственной базы по уголовному делу, позволяющее зафиксировать фактические данные в установленной законом форме и придать им статус доказательств.

Вторая цель осмотра, по мнению исследователя, имеет тактическую направленность и связана с обеспечением информационной основы для построения, уточнения и проверки криминалистических версий. В данном измерении осмотр выходит за рамки сугубо формального процессуального действия и приобретает значение познавательного инструмента, с помощью которого следователь получает ориентирующую информацию о механизме совершенного преступления, его участниках, последовательности событий и иных обстоятельствах, имеющих значение для планирования дальнейшего хода расследования.

Реализация указанных целей предполагает решение комплекса взаимодополняющих задач. Прежде всего, осмотр направлен на выявление материальных следов преступной деятельности, их надлежащую фиксацию, изъятие и последующее исследование, а также на их предварительную оценку с точки зрения доказательственного и ориентирующего значения. Одновременно важной задачей осмотра является закрепление материальных признаков и свойств обследуемого объекта, независимо от того, обладают ли они на момент обнаружения очевидной доказательственной значимостью. Такой подход обеспечивает полноту и объективность восприятия обстановки, исключает утрату потенциально значимой информации и создает необходимую основу как для доказывания по делу, так и для дальнейшей тактической деятельности следователя.

По справедливому замечанию Д.А. Кокорина и Т.С. Пачиной, осмотр места происшествия занимает ключевое место среди первоначальных следственных действий и по своему значению выступает исходной точкой всего последующего расследования². Именно в ходе его проведения «формируется фактическая и доказательственная основа, которая предопределяет направление, тактику и эффективность дальнейшей деятельности следователя по уголовному делу»³. Осмотр места происшествия не сводится лишь к фиксации внешних признаков события, а представляет собой сложный познавательный процесс, направленный на выявление, закрепление и первичную оценку следов преступления и иных обстоятельств, имеющих значение для доказывания.

В этой связи особое значение приобретает уровень профессиональной подготовки следователя, его умение организовать и методически выстроить процесс осмотра, правильно определить его границы, последовательность действий и использовать соответствующие криминалистические средства и приёмы⁴. Необходимо отметить, что от

¹ Осипов, Ю.Ю. Деятельность следователя в условиях тактического риска. – Саратов: «Изд-во СГАП», 1997. – С. 79.

² Кокорин, Д.А., Пачина, Т.С. Особенности тактики осмотра места происшествия при расследовании разбойных нападений / Д.А. Кокорин, Т.С. Пачина // Известия тульского государственного университета. Экономические и юридические науки. – 2015. – № 3-2. – С. 124.

³ Там же.

⁴ Белкин, Р. С. Курс советской криминалистики. Т.2. Частные криминалистические теории. – М.: «Юристъ», 1978. – С. 365.

грамотного руководства данным следственным действием напрямую зависят полнота и достоверность получаемой информации, своевременность выдвижения следственных версий, а также возможность оперативного установления и изобличения лиц, причастных к совершению преступления. Ошибки же, допущенные на стадии осмотра места происшествия, нередко оказываются трудно восполнимыми в дальнейшем и способны существенно затруднить либо даже поставить под угрозу успешное раскрытие и расследование уголовного дела.

В научной литературе, посвящённой криминалистической тактике осмотра, вопрос о стадийности данного следственного действия традиционно решается неоднозначно, что находит отражение прежде всего в разнообразии терминологических подходов. Одни авторы выделяют общий и детальный осмотр, другие дополняют их заключительной частью либо предлагают иные варианты структурирования процесса осмотра места происшествия. Такое различие в наименовании этапов нередко становится предметом научных дискуссий, однако, как справедливо отмечал Р.С. Белкин, сама по себе терминология отдельных стадий не обладает определяющим значением¹. Принципиально важно не то, каким образом обозначен тот или иной этап осмотра, а то, чтобы используемое наименование адекватно отражало его фактическое содержание и не вступало в противоречие с сущностью выполняемых следователем действий.

В этом контексте особое значение приобретает функциональная сторона стадийного деления осмотра, поскольку любое его расчленение на части должно обеспечивать полноту и логическую последовательность следственных действий. Независимо от выбранной модели стадийности, недопустимо упущение отдельных элементов осмотра, способных повлиять на качество фиксации обстановки, выявление и сохранение следов преступления, а также на последующую доказательственную оценку полученных данных. Более того, сохранение тактически выверенной последовательности действий следователя выступает необходимым условием эффективности осмотра, поскольку нарушение этой последовательности может привести к утрате значимой информации либо искажению фактической картины происшествия.

Как отмечают Р.С. Белкин, осмотр места происшествия в криминалистической науке традиционно рассматривается как поэтапное следственное действие, включающее в себя подготовительный, рабочий и заключительный этапы, каждый из которых обладает самостоятельным тактическим значением и направлен на достижение общей цели расследования². Такая этапность позволяет обеспечить логическую последовательность действий следователя, полноту восприятия обстановки и надлежащее процессуальное оформление полученных результатов.

Подготовительный этап осмотра места происшествия занимает особое место, поскольку именно на данной стадии закладываются организационные, тактические и психологические предпосылки успешного проведения всего следственного действия. В его структуре выделяется несколько взаимосвязанных подэтапов, первым из которых выступает состояние постоянной готовности следователя к незамедлительному выезду на место происшествия³. Данная готовность носит комплексный характер и предполагает не только наличие у следователя необходимых профессиональных знаний и практических навыков, но и его психологическую устойчивость, способность быстро ориентироваться в

¹ Белкин, Р.С. Методологические основы предварительного следствия. Руководство для следователей. - М.: «Новый Юрист», 1971. - С. 234.

² Белкин, Р.С. Методологические основы предварительного следствия. Руководство для следователей. - М.: «Новый Юрист», 1971. - С. 236.

³ Дворкин, А.И. Осмотр места происшествия: практическое пособие. - М.: «Юрист», 2001. - С. 25.

изменяющейся обстановке, принимать решения в условиях дефицита времени и информации.

Одновременно постоянная готовность выражается в надлежащей организации дежурных суток, четком взаимодействии с оперативными службами, экспертами и иными участниками следственно-оперативной группы. Существенное значение имеет и технический аспект подготовки, заключающийся в обеспечении следователя исправными и доступными научно-техническими средствами, предназначенными для фиксации, обнаружения, изъятия и предварительного исследования следов преступления. Наличие и готовность таких средств позволяют минимизировать утрату доказательственной информации и обеспечить качественное проведение осмотра уже с первых минут пребывания на месте происшествия, что в дальнейшем существенно влияет на эффективность расследования в целом.

Подготовительный этап осмотра начинается сразу после поступления сообщения о происшествии и имеет принципиальное значение для последующего хода и результатов следственного действия. Как справедливо подчеркивает Е.П. Ищенко, на данной стадии следователь должен осуществить всестороннее уточнение первоначальной информации, касающейся обстоятельств произошедшего¹. В частности, выясняются сведения о лицах, которые первыми обнаружили происшествие и сообщили о нём, характер и предполагаемая природа самого события, наличие потерпевших, степень тяжести их состояния, а также факт оказания им своевременной и необходимой медицинской помощи. Одновременно подлежит оценке наличие реальной либо потенциальной угрозы жизни и здоровью окружающих лиц, а также опасности уничтожения, повреждения или утраты материальных ценностей и иных значимых объектов.

Наряду с информационно-аналитической составляющей данный подэтап включает в себя принятие организационных и распорядительных мер. Следователь обязан заблаговременно дать соответствующие указания сотрудникам милиции и иным должностным лицам, находящимся на месте происшествия, относительно немедленного обеспечения его охраны. Эти меры предполагают удаление посторонних лиц, установление и поддержание охранного периметра, недопущение несанкционированного доступа к месту происшествия, а также принятие действий, направленных на сохранение предметов, следов и общей обстановки в неизменном виде². Соблюдение неприкосновенности обстановки на данном этапе выступает необходимым условием обеспечения достоверности и полноты последующего осмотра, поскольку любое необоснованное вмешательство способно исказить фактическую картину события и негативно повлиять на процесс доказывания в целом.

Подготовительный этап следственного осмотра, осуществляемый непосредственно на месте происшествия, представляет собой «совокупность неотложных организационно-тактических действий, направленных на создание условий для полноценного, объективного и результативного проведения данного следственного действия».³ По прибытии на место происшествия следователь прежде всего проверяет, сохранена ли обстановка в максимально возможной степени в том виде, в каком она существовала на момент обнаружения события, а также устанавливает, были ли приняты своевременные меры по обеспечению сохранности следов и иных материальных носителей

¹ Ищенко, Е.П. Криминалистика. – М.: «Информ», 2010. – С. 355-356.

² Яковлева, О.А. Тактические особенности осмотра места происшествия, осмотра документов / О.А. Яковлева // Вестник ВолГУ. – 2009. – № 5. – С. 124.

³ Иванов, Л.А. Следственный осмотр при расследовании транспортных происшествий. – Саратов, 1995. – С. 54.

доказательственной информации. Существенное значение при этом придаётся выяснению вопроса об оказании необходимой медицинской или иной помощи потерпевшим, если таковые имеются, поскольку приоритет охраны жизни и здоровья лиц не исключает последующей фиксации изменений, внесённых в обстановку места происшествия в связи с такими действиями¹.

Одновременно следователь организует комплекс мероприятий, направленных на выявление и задержание лица, причастного к совершению преступления, а также обеспечивает удаление с места происшествия всех посторонних лиц, присутствие которых может повлечь утрату, искажение либо загрязнение следов. Как отмечает И.Р. Рахимжанов, в рамках данного этапа особое внимание уделяется установлению очевидцев события и иных граждан, обладающих сведениями, имеющими значение для расследования, с тем чтобы получить от них первоначальные объяснения, зафиксировать их данные и предупредить возможную утрату ценной ориентирующей информации².

В ходе подготовки следователь определяет пространственные границы территории либо помещения, подлежащих осмотру, исходя из характера события, механизма преступления и предполагаемых путей перемещения преступника. При этом он уточняет у очевидцев и иных присутствующих лиц, вносились ли какие-либо изменения в обстановку места происшествия с момента его обнаружения, кем именно и по каким причинам такие изменения были произведены. Полученные сведения позволяют корректно оценить обстановку и учесть возможные искажения при дальнейшем осмотре. Параллельно следователь ориентирует сотрудников полиции на принятие оперативно-розыскных мер, направленных на установление и изобличение лица, совершившего преступление, а также на сбор дополнительной информации, способствующей быстрому и эффективному раскрытию противоправного деяния³.

А.И. Дворкин выделяет второй этап осмотра места происшествия, который представляет собой рабочую стадию следственного действия, в рамках которой осуществляется непосредственное познавательное и исследовательское воздействие на материальную обстановку события⁴. Данный этап по своему содержанию является «наиболее насыщенным и структурно подразделяется на общий и детальный осмотр, каждый из которых имеет самостоятельное тактическое значение и направлен на решение конкретных задач расследования».

В ходе общего осмотра следователь формирует целостное представление о месте происшествия, воспринимая его как единый объект познания. На этой стадии осуществляется всестороннее изучение пространственной организации обстановки, взаимного расположения предметов, следов и иных материальных объектов, имеющих значение для уголовного дела. Следователь фиксирует общее состояние места происшествия, выявляет характерные особенности обстановки, а также уточняет и дополняет ранее полученные сведения о событии, его механизме и возможных последствиях. Именно на данном этапе создается исходная информационная база, позволяющая выдвигать первоначальные версии и определять дальнейшее направление следственных действий.

¹ Бабкин, Л.М., Булатецкий, С.В., Сусло, Е.А. Осмотр места происшествия: цели, задачи, тактика / Л.М. Бабкин, С.В. Булатецкий, Е.А. Сусло // Центральный научный вестник. – 2017. – № 2. – С. 35.

² Рахимжанов, И.Р. Особенности тактики осмотра места происшествия в ходе расследования преступления / И.Р. Рахимжанов // Аллея науки. – 2017. – № 15. – С. 454.

³ Марков, В.А. Тактика осмотра места происшествия: учебное пособие по спецкурсу для студентов юридического факультета. – Самара: «Самарский университет», 1997. – С. 83.

⁴ Дворкин, А.И. Осмотр места происшествия: практическое пособие. – М.: «Юрист», 2001. – С. 27.

Кроме того, в процессе общего осмотра следователь принимает тактически значимые решения, связанные с выбором оптимального способа проведения осмотра, последовательностью исследования отдельных участков и объектов, а также определением круга предметов и следов, подлежащих более детальному изучению. Обоснованный выбор тактики осмотра на данной стадии имеет принципиальное значение, поскольку от него во многом зависит полнота, объективность и доказательственная ценность полученной информации, а также эффективность последующего детального осмотра и всего процесса расследования в целом¹.

В данной связи З.Д. Ямакова отмечает, что в научной доктрине криминалистики и в устоявшейся следственной практике выработан комплекс методически обоснованных способов осмотра места происшествия, выбор которых обуславливается характером события, конфигурацией территории, условиями обстановки и поставленными задачами расследования². Так, широко применяется плановый способ осмотра, нередко именуемый осмотром по квадратам, при котором вся осматриваемая территория предварительно условно разбивается на отдельные участки, последовательно и системно исследуемые следователем, что позволяет обеспечить полноту восприятия обстановки и минимизировать риск утраты значимых следов и объектов.

Наряду с ним используется способ осмотра по пути следования предполагаемого преступника, который в литературе также обозначается как субъективный осмотр, поскольку внимание сосредотачивается на анализе маршрута прихода и ухода лица, причастного к событию, а исследование ведется вдоль оставленных им следов, отражающих динамику преступного поведения.

Существенное значение в практике имеет эксцентрический способ осмотра, при котором исследование места происшествия осуществляется от условно выбранного центра к его периферии по спиралевидной траектории, что особенно эффективно в ситуациях, когда ключевые элементы события сосредоточены в центральной части пространства³.

В противоположность этому концентрический способ предполагает движение от внешних границ осматриваемой территории к ее центру, что позволяет последовательно сузить зону внимания и логически подвести исследование к ядру происшествия, где, как правило, локализуются основные доказательственные объекты.

А переход к детальному осмотру, как пишет А.И. Дворкин осуществляется после завершения этапа общего обозрения и формирования целостного представления об обстановке места происшествия⁴. На данной стадии следователь сосредотачивается на углубленном изучении каждого отдельного предмета и элемента окружающей среды, подвергая их всестороннему анализу с целью выявления как очевидных, так и скрытых, не воспринимаемых невооруженным глазом следов и признаков. Детальный осмотр сопровождается применением технических средств и специальных приемов фиксации, в том числе детальной фотосъемки, направленной на максимально точное и наглядное закрепление всех существенных особенностей обстановки, что обеспечивает сохранность доказательственной информации и создает надежную основу для последующего экспертного исследования и оценки доказательств в ходе расследования.

¹ Рахимжанов, И.Р. Особенности тактики осмотра места происшествия в ходе расследования преступления / И.Р. Рахимжанов // Аллея науки. – 2017. – № 15. – С. 455.

² Ямакова, З.Д. Методика экспертизы почерковедения: учебное пособие. – Душанбе: «Эр-граф», 2019. – С. 298.

³ Аверьянова, Т.В. Криминалистика: учебник для вузов. – М.: «Норма», 2010. – С. 179.

⁴ Дворкин, А.И. Осмотр места происшествия: практическое пособие. – М.: «Юрист», 2001. – С. 29.

Таким образом, заключительная стадия осмотра места происшествия представляет собой логическое завершение всего следственного действия и направлена на обеспечение полноты, системности и процессуальной безупречности полученных результатов¹. На данном этапе следователь осуществляет повторный, контрольный обзор территории или помещения, в ходе которого проверяется, все ли значимые участки были исследованы, не остались ли без внимания объекты, способные иметь доказательственное значение, а также полностью ли обнаружены и зафиксированы следы преступления. Такой повторный осмотр позволяет своевременно выявить возможные упущения и устранить недостатки, допущенные на предыдущих этапах работы.

По мнению З.Д. Ямаковой, особое внимание уделяется приведению в надлежащее состояние изъятых предметов и следов: они тщательно упаковываются с соблюдением требований криминалистической техники, обеспечивающих их сохранность, неизменность и идентификационную пригодность при последующем исследовании.² В отношении объектов, которые по объективным причинам не могут быть изъяты с места происшествия, принимаются специальные меры по их сохранению, защите от повреждения, утраты или искажения, поскольку такие объекты нередко обладают существенным доказательственным потенциалом и могут сыграть ключевую роль в установлении обстоятельств дела.

Одновременно с этим осуществляется оформление вспомогательных графических материалов, включая планы, схемы и иные наглядные изображения места происшествия, которые дополняют текстовое описание и способствуют более точному восприятию пространственной обстановки и взаимного расположения объектов.³ Завершающим элементом заключительного этапа является составление протокола осмотра места происшествия, в котором последовательно, полно и достоверно отражаются ход и результаты следственного действия, примененные технические средства, выявленные и изъятые объекты, а также иные обстоятельства, имеющие значение для дальнейшего расследования и доказывания по уголовному делу⁴.

Таким образом, приведённое изложение носит обобщающий и сжатый характер и отражает лишь основные положения, касающиеся порядка производства осмотра места происшествия, а также требований, которые предъявляются к данному следственному действию нормами уголовно-процессуального законодательства и положениями криминалистической науки, ориентированными на повышение его результативности. В то же время значение осмотра места происшествия не исчерпывается формальной фиксацией обстановки и отдельных объектов, поскольку именно в ходе грамотно и своевременно организованного осмотра у следвателя формируется первоначальная доказательственная база.

Эффективное проведение данного следственного действия позволяет не только объективно зафиксировать фактическую ситуацию на месте происшествия в её целостности и взаимосвязи элементов, но и выявить, сохранить и исследовать материальные источники следовой информации, отражающие механизм совершённого деяния. В дальнейшем такие сведения приобретают ключевое значение для

¹ Ищенко, Е.П. Криминалистика. – М.: «Информ», 2010. – С. 358.

² Ямакова, З.Д. Методика экспертизы почерковедения: учебное пособие. – Душанбе: «Эр-граф», 2019. – С. 300.

³ Баев, О.Я. Криминалистическая тактика: понятие и система / О.Я. Баев // Актуальные вопросы правоведения (информационные материалы). – Екатеринбург: «Ин-т философии и права», 1992. – С. 82.

⁴ Марков, В.А. Тактика осмотра места происшествия: учебное пособие по спецкурсу для студентов юридического факультета. – Самара: «Самарский университет», 1997. – С. 85.

реконструкции события преступления, выдвижения и проверки следственных версий, а также для установления объективной истины по уголовному делу в целом.

Эффективность и результативность расследования уголовного дела в значительной степени предопределяются тем, насколько обоснованно и профессионально выбрана тактика осмотра места происшествия. Именно на данном этапе закладывается доказательственная основа всего последующего расследования, поскольку ошибки, допущенные при осмотре, нередко носят необратимый характер и не могут быть восполнены в дальнейшем. В этой связи сотрудники правоохранительных органов обязаны сделать выбор тактических приёмов осмотра с учётом конкретной следственной ситуации, характера происшествия и особенностей обстановки. Взвешенный и научно обоснованный подход к организации и проведению осмотра позволяет обеспечить полноту, объективность и достоверность фиксации следов преступления, а также минимизировать риск получения доказательств, которые в силу процессуальных нарушений могут быть признаны недопустимыми и утратить своё значение в уголовном судопроизводстве.

УГОЛОВНАЯ ОТВЕТСТВЕННОСТЬ ЗА СКЛОНЕНИЕ К ДЕЯТЕЛЬНОСТИ, ПРЕДСТАВЛЯЮЩЕЙ ОПАСНОСТЬ ДЛЯ ЖИЗНИ, В НЕКОТОРЫХ ГОСУДАРСТВАХ-УЧАСТНИКАХ СНГ*

ФАЙЗАЛИЗОДА ФАРИДА САИДЖАФАР

*Преподаватель кафедры уголовного права, криминологии и психологии факультета № 2
Академии МВД Республики Таджикистан, капитан милиции
e-mail: ffarida98@mail.ru*

ЗАРОБИДИНЗОДА СУЛАЙМОН ЗАРОБИДИН

*Начальник кафедры уголовного права, криминологии и психологии факультета № 2
Академии МВД Республики Таджикистан, кандидат юридических наук, доцент,
подполковник милиции
e-mail: muzafarovsz@mail.ru*

Одним из ключевых элементов научных исследований в области юридической науки не без основания следует считать сравнительно-правовой анализ зарубежного права. Изучение зарубежного законодательства даёт уникальную возможность сравнивать отечественное уголовное законодательство с законодательством других государств, что также позволяет учесть передовой опыт правоприменительной практики в целях устранения юридическо-технических ошибок и недочётов в рамках сравнительно-правового исследования. О важности сравнительного правового изучения писал французский правовед М. Ансель, который отмечал, что «Компаративистика открывает

* Статья подготовлена в рамках реализации научно-исследовательской темы «Совершенствование административно-правовой и уголовно-правовой деятельности правоохранительных органов Республики Таджикистан в сфере предупреждения насилия в семье (2023-2027 годы)», которая финансируется за счет средств государственного бюджета Республики Таджикистан. Государственный регистрационный номер: 0121TJ1291.

перед теми, кто изучает право, новые горизонты, знакомит их с юридическими нормами и системами, отличными от их собственных. Она позволяет юристу лучше узнать право и опыт своей страны и зарубежных стран, ибо специфические черты этого права особенно отчётливо выявляются в сравнении с другими системами. Сравнение способно вооружить юриста идеями и аргументами, которое нельзя получить даже при очень хорошем знании только собственного права»¹. Изучение основных положений сформулированных в уголовно-правовых институтах государств-участников СНГ² позволило проследить эволюцию законодательных решений проблем, используя уголовно-правовые средства противодействия конкретным видам преступлений. В частности, определило перспективы дальнейшего совершенствования уголовного законодательства, сформировало и теоретически обосновало наиболее точные признаки преступлений, связанных со склонением к противоправной деятельности, представляющей опасность для жизни.

Сравнительно-правовое исследование уголовного законодательства государств-участников СНГ на примере Республики Таджикистан, Российской Федерации и Республики Узбекистан показало, что в нем содержится схожее описание преступлений, связанных со склонением к деятельности, представляющей опасность для жизни человека. Вместе тем, в конструкциях указанных уголовно-правовых запретов имеются некоторые отличия в обрисовке криминообразующих признаков отдельных составов преступлений. Все это в конечном итоге оказывает влияние на практику их применения, что в свою очередь, представляет собой интерес в сравнительно-правовой плоскости.

Схожесть законодательного описания отдельных составов преступлений в законодательстве ряда стран Н.В. Иванцов объясняет тем, что выйдя из единого правового пространства, каковым являлся СССР, государства-участники СНГ унаследовали многие советские законодательные традиции, касающиеся сферы уголовно-правового регулирования³. Это касается также и регулирования установления уголовной ответственности за склонение к деятельности, представляющей опасность для жизни.

Основой уголовного законодательства государств-участников СНГ является Модельный Уголовный кодекс государств-участников СНГ (далее - МУК)⁴, носящий рекомендательный характер для СНГ, который был принят постановлением Межпарламентской Ассамблеи государств-участников СНГ 17 февраля 1996 года и под влиянием которого разрабатывались уголовные кодексы стран Содружества. Изучение Модельного кодекса показывает, что в нем ответственность за преступления, связанные со склонением к деятельности, представляющей опасность для жизни, приведена в отдельной главе 18 (Преступление против жизни и здоровья), которая находится в разделе

¹ Ансель, М. Методологические проблемы сравнительного права / М. Ансель // Очерки сравнительного права. –М.: Прогресс, 1981. –С.38.

² Согласно сведениям Исполнительного комитета СНГ на 2024 год государствами-участниками СНГ являются: Азербайджанская Республика, Республика Армения, Республика Беларусь, Республика Казахстан, Кыргызская Республика, Республика Молдова, Российская Федерация, Республика Таджикистан, Туркменистан, Республика Узбекистан, Украина (См.: Исполнительный комитет СНГ Официальный сайт // [Электронный ресурс]: Режим доступа: <https://cis.minsk.by/about-cis> (Дата обращения 19.02. 2024 г.).

³ Иванцова, Н.В. Модельный Уголовный кодекс для государств участников СНГ и уголовное законодательство Российской Федерации: сравнительно-правовой аспект / Н.В. Иванцова // Пробелы в российском законодательстве. 2011. № 6 // [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://cyberleninka.ru/article/n/modelnyy-ugolovnyy-kodeks-dlya-gosudarstv-uchastnikov-sng-i-ugolovnoe-zakonodatelstvo-rossiyskoj-federatsii-sravnitelno-pravovoy> (дата обращения: 19.02.2024).

⁴ Модельный Уголовный кодекс для государств-участников СНГ // [Электронный ресурс]: Доступ из справочной правовой системы ГАРАНТ (дата обращения 19.02.2024).

VII (Преступление против человека). Статьи 117 и 118 данной главы (Доведение до самоубийства и Склонение к самоубийству) посвящаются исследуемой теме.

Так, в соответствии со ст. 117 МУК, за доведение до самоубийства или покушение на него уголовной ответственности подлежат лица, которые путём угроз, жестокого обращения или систематического унижения личного достоинства, довели потерпевшего до самоубийства или покушения на него. В соответствии с ч. 2 ст. 117 МУК, уголовной ответственности подлежит лицо, совершившее тоже деяние в отношении лица, находившегося в материальной или иной зависимости. Наказание за преступление считается преступлением средней тяжести.

Далее, согласно ст. 118 МУК, под склонением к самоубийству понимается возбуждение у другого лица решимости совершить самоубийство путём уговоров, обмана или иным путём, если лицо покончило жизнь самоубийством или покушалось на него. Наказание за преступление считается преступлением средней тяжести.

Изучение правовых актов государств-участников СНГ, касающихся установления уголовной ответственности за склонение к деятельности, представляющей опасность для жизни, позволит оценить отношение общества зарубежного государства к рассматриваемому деянию, а также даст возможность провести сравнительный анализ уголовных норм, закреплённых в законодательствах Российской Федерации и Республики Узбекистан с нормами, предусмотренными Уголовным кодексом Республики Таджикистан (далее – УК РТ).

В УК РТ за склонение к деятельности, представляющей опасность для жизни, предусмотрена уголовная ответственность только за доведение до самоубийства (ст. 109 УК РТ)¹. Необходимо отметить, что с момента принятия УК РТ в 1998 году и вплоть до 2022 года в текст УК РТ 66 законами Республики Таджикистан было внесено порядка 619 изменений², несмотря на это, ст. 109 УК РТ находится в неизменном состоянии.

Согласно этой статьи, уголовной ответственности за доведение до самоубийства подлежат лица, которые путём угроз, жестокого обращения или систематического унижения человеческого достоинства довели другое лицо до самоубийства или покушение на него. Первая часть ст. 109 УК РТ рассматривает в качестве потерпевшего совершеннолетнее психически здоровое лицо. В ч. 2 ст. 109 УК РТ входит ограниченный круг лиц, которые могут признаваться потерпевшими лицами. В силу того, что состав данного преступления является материально-формальным, для признания преступления окончанным необходимы последствия - наступление смерти человека или покушение на жизнь, а также наличие причинно-следственной связи между деянием и последствием. Таким образом, должно быть установлено, что именно из-за виновного поведения одного лица, произошло самоубийство или покушение на него.

Следует с сожалением отметить, что в Республике Таджикистан участились факты совершения самоубийств. Так, в 2023 году в стране 456 человек покушались на свою жизнь, из которых 90 были несовершеннолетними, а 252 - лица от 18 до 40 лет³. Суицид

¹ Уголовный кодекс Республики Таджикистан от 21 мая 1998 г., № 574 // Ахбори Маджлиси Оли Республики Таджикистан, 1998 г., № 9, ст. 68, ст. 69, № 22, ст. 306; 1999 г., № 12, ст. 316; 3 РТ от 07.08.2020, № 1717, от 20.04.2021 г., № 1776, от 23.12.2021 г., № 1809, от 19.07.2022, № 1895, от 19.07.2022, № 1896, от 24.12.2022, № 1924, от 24.12.2022, № 1924, № 1925, от 13.11.2023, № 1984, от 13.11.2023, № 1985, от 20.06.2024, № 2050.

² Рахмаджонзода, Р.Р. Реформирование уголовного законодательства Республики Таджикистан / Р.Р. Рахмаджонзода // 25-летие Уголовного кодекса Республики Таджикистан: состояние и перспективы / Материалы международной научно-практической конференции // Под общ. ред. д.ю.н., доцента Ф.Р. Шарифзода. – Душанбе: Типография МВД Республики Таджикистан, 2023. - С. 164-180.

³ Генеральная прокуратура Республики Таджикистан: статистические данные за 2013-2023 гг.

граждан всех возрастов – это реальная социально-правовая проблема. Последствия суицида – это не только гибель самоубийцы, это еще и психологические травмы близких. Более того, суицид среди несовершеннолетних – это угроза будущему Таджикистану.

По законодательству Республики Таджикистан, самоубийство не является преступлением или правонарушением, однако действия других лиц, явившиеся причинной самоубийства либо каким-либо иным способом повлиявшие на совершение потерпевшим акта суицида, обязательно должны подлежать юридической оценке на предмет наличия или отсутствия состава преступления. За совершение деяния, описанного в ст. 109 УК РТ предусмотрено лишение свободы от трёх до пяти лет. Если потерпевший находился в материальной или иной зависимости от виновного или оно было совершено по отношению к несовершеннолетнему, наказывается лишением свободы на срок от пяти до восьми лет.

Схожие с таджикским технико-юридическими конструкциями нормы об ответственности за склонение к деятельности, представляющей опасность для жизни, содержатся в уголовных кодексах Российской Федерации и Республики Узбекистан. Однако, несмотря на внешнее сходство диспозиций, эти статьи имеют ряд специфических особенностей.

Согласно Уголовному кодексу Российской Федерации (далее - УК РФ), преступления, связанные со склонением к деятельности, угрожающей жизни, включают в себя следующие виды уголовной ответственности: Доведение до самоубийства (ст. 110 УК РФ), Склонение к совершению самоубийства или содействие совершению самоубийства (ст. 110.1 УК РФ), организация деятельности, направленной на побуждение к совершению самоубийства (ст. 110.2 УК РФ)¹. В последние годы в России отношение к этим преступлениям претерпело значительные изменения - криминализировались новые деяния либо наказание смягчалось или ужесточалось.

Так, в 2017 году Президентом Российской Федерации В.В. Путиным был подписан Федеральный закон от 07.06.2017 № 120-ФЗ «О внесении изменений в Уголовный кодекс Российской Федерации и ст. 151 Уголовно-процессуального кодекса Российской Федерации». Эти изменения были направлены на установление дополнительных механизмов борьбы с деятельностью, способствующей побуждению детей к суицидальному поведению. В соответствии с этим законом, ст. 110 УК РФ «Доведение до самоубийства» была дополнена второй частью, в которой предусмотрены квалифицирующие признаки доведения до самоубийства, если они совершены в отношении несовершеннолетнего, беременной женщины, беспомощного лица, в отношении двух и более лиц либо носят организованный, групповой или публичный характер. Кроме того, в УК РФ криминализированы новые виды общественно опасных деяний, а именно ст. 110.1 «Склонение к совершению самоубийства или содействие совершению самоубийства», а также ст. 110.2 УК РФ «Организация деятельности, сопряжённой с побуждением граждан к совершению самоубийства». Основой стимула законодателя внести изменения являются участвовавшие случаи совершения суицида, сопряжённые с воздействием на психику с помощью использования сетей телекоммуникаций, а также всемирной информационной сети Интернет. Так, определенным поводом для изложения текста в новой редакции стало участие в смертельных виртуальных играх (в том числе «Синий кит», «Тихий дом», «Разбуди меня в

¹ Уголовный кодекс Российской Федерации от 13.06.1996 N 63-ФЗ (ред. от 25.12.2023) (с изм. и доп., вступ. в силу с 30.12.2023 // Собрание законодательства РФ", 17.06.1996, N 25, ст. 2954, Российская газета, N 113, 18.06.1996, N 114, 19.06.1996, N 115, 20.06.1996, N 118, 25.06.1996.

4:20») детей, погибших при разных обстоятельствах с ноября 2015 года по апрель 2016 года.

Уголовный Кодекс Республики Узбекистан (далее – УК РУз) от 01.04.1995 г., также как и УК РТ предусматривает ответственность за преступления, связанные со склонением к деятельности, представляющей опасность для жизни: Доведение до самоубийства (ст. 103 УК РУз) и Склонение к самоубийству (103(1) УК РУз). Согласно ст. 103 УК РУз, доведение до самоубийства возможно путём угроз, жестокого обращения или систематического унижения человеческого достоинства личности.

Квалифицирующими признаками, предусмотренными ч. 2 ст. 103 УК РУз являются действия, совершенные в отношении лица, находившегося в материальной или иной зависимости, либо совершённые в отношении несовершеннолетнего или женщины, заведомо для виновного находившейся в состоянии беременности, по предварительному сговору группой лиц, с использованием сетей телекоммуникаций, а также всемирной информационной сети Интернет. По ч. 1. ст. 103 УК РУз виновное лицо наказывается лишением свободы от трех до пяти лет. По ч. 2 ст. 103 УК РУз устанавливается уголовное наказание лишением свободы от семи до десяти лет¹.

Представляет интерес и ст. 103(1) УК РУз, в которой предусмотрена уголовная ответственность за склонение к совершению самоубийства. Склонение к самоубийству, то есть возбуждение у другого лица решимости совершить самоубийство путём уговора, обмана или иным путём, в результате которого лицо покончило жизнь самоубийством или покушалось на него, наказывается ограничением свободы от 2 до 5 лет либо лишением свободы до 5 лет.

Те же действия, совершенные в отношении несовершеннолетнего или женщины, заведомо для виновного находившейся в состоянии беременности; по предварительному сговору группой лиц; с использованием сетей телекоммуникаций, а также всемирной информационной сети Интернет, наказываются лишением свободы от 5 до 7 лет.

Таким образом, мы склоняемся к мысли, что законодателям следует учитывать положительный опыт Российской Федерации и Республики Узбекистан по отношению к применению норм, касающихся склонению к деятельности, представляющей опасность для жизни (такие, как доведение до самоубийства, склонение к совершению самоубийства или содействие совершению самоубийства, организация деятельности, направленной на побуждение к совершению самоубийства). Эти действие представляют угрозу для общества, и именно поэтому за их совершение в любом случае должна наступать уголовная ответственность. Представляется возможным, что внесение соответствующих изменений в УК РТ может положительно сказаться на развитие национального уголовного законодательства в части установления ответственности за преступные посягательства на жизнь человека.

¹ Уголовный кодекс Республики Узбекистан: утвержден Законом РУз от 22.09.1994 г. № 2012-ХII. Введен в действие с 01.04.1995 г. (с изменениями в соответствии с Законом РУз от 04.03.2019 г. № ЗРУ-526) Дата актуализации: 07.03.2019 // [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://lex.uz/> (дата обращения 21.02.2024).

О ПОНЯТИИ ПРОКУРОРА В НОРМАТИВНЫХ ПРАВОВЫХ АКТАХ ГОСУДАРСТВ-УЧАСТНИКОВ СНГ

ХАМРОЗОДА МОХРУХСОП ЗАРИФ

*Старший преподаватель кафедры уголовного процесса факультета № 2 Академии МВД
Республики Таджикистан, подполковник милиции*

Как известно, Россия, Казахстан, Азербайджан и Таджикистан – государства, составляющие ядро интеграции на постсоветском пространстве. Их объединяет общность исторического развития, географического положения, правовой системы, экономические, социальные и культурные условия, а также традиции народов. Совокупность данных факторов, а также схожая форма правления опосредуют создание близких по функциям государственно-правовых институтов, например института главы государства, института прокуратуры и т. д. Отсюда возникает возможность заимствования положительного правового опыта, а также минимизации негативных тенденций относительно сложившихся структур зарубежных государств постсоветского пространства.

Особая связь органов прокуратуры государств-участников СНГ обусловлена также тесными контактами в рамках созданного Координационного совета генеральных прокуроров государств-участников СНГ, заседания которого проводятся не реже одного раза в год¹. Координационный совет является межгосударственным органом Содружества по организации сотрудничества и взаимодействия генеральных прокуратур государств-участников СНГ в сферах обеспечения законности, прав и свобод человека и гражданина, борьбы с преступностью².

Одним из центральных участников уголовного процесса является прокурор. В качестве представителя стороны обвинения он играет значительную роль как на стадии досудебного производства, так и в ходе судебного разбирательства, выполняя множество ответственных функций. Выступая в качестве одного из основных субъектов процесса, прокурор осуществляет защиту прав и свобод человека и гражданина, а также отстаивает интересы общества и государства.

Итак, определяя процессуальный статус прокурора, необходимо познать, а также понять смысл термина «прокурор». Данный термин происходит от слова «procuratio (procurio)». В переводе с латинского языка настоящий термин означает «попечение, заведывание, управление», и «procurator (procurio)» - «заведующий, управляющий, распорядитель».

В Конституции РФ правовые нормы об органах прокуратуры содержатся в гл. 7 «Судебная власть и прокуратура» (до недавнего времени она именовалась «Судебная власть»). В Конституции Республики Казахстан (далее – РК) нормы, регулирующие статус прокуратуры (ст. 83), находятся в разд. 7, который именуется «Суды и правосудие»³. В Конституции Республики Таджикистан прокурор - это единый централизованный орган,

¹ 30-е заседание Координационного совета генеральных прокуроров государств – участников СНГ // Координационный совет генеральных прокуроров государств-участников содружества независимых государств: офиц. портал. URL: <http://www.ksgp-cis.ru/> (дата обращения: 10.01.2021)

² Положение о Координационном совете генеральных прокуроров государств – участников СНГ (с изм. от 10 декабря 2010 г.) // [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://files.ksgp-cis.ru/upload/pages/documents/Reestr-57.doc> (дата обращения: 10.01.2025).

³ Ахметова А.Б. Конституционно-правовые основы организации и деятельности прокуратуры в Российской Федерации и Республике Казахстан: сравнительно-правовой анализ: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.02 / А.Б. Ахметова. – М., 2015. – С. 13.

осуществляющий в пределах своих полномочий надзор за точным соблюдением и единообразным исполнением законов на территории Республики Таджикистан. Прокуратура Республики Таджикистан выполняет и другие функции, предусмотренные Конституцией Республики Таджикистан, настоящим Конституционным законом и другими законами Республики Таджикистан. Основы статуса прокуратуры Таджикистана определены в Главе девятой «Прокуратура», где ей посвящено 5 статей (93-97).

Проблемы дефиниции понятия «прокурор» в уголовном судопроизводстве поднимали в своих научных трудах такие ученые, как Н.А. Абдуллоев, А. Авзалов, М.Ш. Исоев, З.Х. Искандаров, К. Мирзоева, М. Мычко, О. Михайленко, И.Т. Махмудов, Р.Р. Рахмаджонзода и др.

Поэтому для дальнейшего исследования и детального освещения уточнения понятия «прокурор» представляется целесообразным провести изучение сходных норм, содержащихся в законах зарубежных государств, имеющих аналогичную правовую систему с Республикой Таджикистан.

Сравнительный анализ правовых норм, содержащихся в законодательстве зарубежных государств, особенно государств, входящих в состав Содружества Независимых Государств (далее – СНГ), позволит выработать новые подходы к совершенствованию таджикского уголовно-процессуального закона.

Совершенствование законодательства Республики Таджикистан в области понятие «прокурор» немислимо без проведения сравнительно-правовых исследований в данной области в государствах-участниках СНГ.

Для уточнения понятия «прокурор» важно использовать зарубежный правотворческий опыт. С учетом того, что законодательство большинства развитых стран отличается стабильностью, кодифицированные акты действуют десятилетия, что говорит об устойчивости правовых традиций и о высоком уровне юридической техники, изучение опыта других государств становится просто необходимым.

Так, в соответствии со ст. 36 Уголовно-процессуального кодекса Республики Таджикистан (далее – УПК РТ), прокурор является государственным должностным лицом, в пределах своей компетенции осуществляющим обвинение от имени государства и обеспечивающим осуществление уголовного преследования на всех стадиях уголовного процесса в соответствии уголовно-процессуальным кодексом¹.

Согласно ст. 37 УПК Российской Федерации, прокурор является должностным лицом, уполномоченным в пределах компетенции, предусмотренной уголовно-процессуальным кодексом Российской Федерации, осуществлять от имени государства уголовное преследование в ходе уголовного судопроизводства, а также надзор за процессуальной деятельностью органов дознания и органов предварительного следствия².

В ст. 33 УПК Республики Беларусь закреплено, что прокурор является должностным лицом, в пределах своей компетенции осуществляющим от имени государства уголовное преследование и поддерживающим государственное обвинение в суде³.

Ст. 84 УПК Азербайджанской Республики посвящена прокурору, но не раскрывает самого понятия¹.

¹ Уголовно-процессуальный кодекс Республики Таджикистан от 3 декабря 1999 года, № 564 // Ахбори Маджлиси Оли Республики Таджикистан, 2009, № 12, ст. 815, ст. 816; 2010, №7, ст. 551; 3 РТ от 24.12.2022, № 1926, № 1927, от 03.01.2024, № 2017.

² Уголовно-процессуальный кодекс Российской Федерации от 18 ноября 2001 года, №174 ФЗ // [Электронный ресурс]. – Режим ввода: https://prg.kz/Document/?doc_id=30407315

³ Уголовно-процессуальный кодекс Республики Беларусь от 16 июля 2005 года, № 295-3 // [Электронный ресурс]. – Режим ввода: <https://pravo.by/document/?guid=3871&p0=НК9900295>

УПК Республики Казахстан определяет понятие «прокурор»-а как должностное лицо, осуществляющее в пределах своей компетенции надзор за законностью оперативно-розыскной деятельности, дознания, следствия и судебных решений, а также от имени государства уголовное преследование на всех стадиях уголовного процесса и иные полномочия в соответствии со ст. 83 Конституции Республики Казахстан и в соответствии уголовно-процессуальным кодексом².

В главе 5 ст. 34 УПК Кыргызской Республики понятие «прокурор» определено как должностное лицо, уполномоченное в пределах компетенции, предусмотренной УПК КР, осуществлять надзор за исполнением законов в сфере государственной правовой статистики и учетов, надзор за соблюдением законов органами, осуществляющими оперативно-розыскную деятельность, досудебное производство, досудебное производство, за исключением расследования уголовного дела, поддержание государственного обвинения в суде, представительство интересов гражданина или государства в суде, надзор за исполнением судебных решений³.

В УПК Республики Туркменистан под понятием «прокурор» понимается должностное лицо, осуществляющий надзор за исполнением законов при производстве процессуальных действий органами оперативно-розыскной деятельности, дознания и предварительного следствия⁴.

Ст. 33 УПК Республики Узбекистан предусматривает надзор, обязанности и полномочия прокурора, но не уточняет понятие прокурора⁵.

В ст. 51 УПК Республики Молдова определяется понятие прокурора следующим образом: прокурор является лицом, осуществляющим в пределах своей компетенции от имени государства уголовное преследование или, по обстоятельствам, руководящим им, представляющим обвинение в суде и выполняющим другие обязанности⁶.

Согласно статье 6 УПК Республики Армения, прокурором является государственное должностное лицо, которое в ходе уголовного производства осуществляет от имени государства, отведенные ему законом полномочия прокуратуры в пределах компетенции, предусмотренной Конституцией Республики Армения⁷.

В пункте 15 ст. 3 УПК Украины прокурор - это лицо, занимающее должность, предусмотренную ст. 15 Закона Украины «О прокуратуре», и действует в пределах своих полномочий⁸.

Уголовно-процессуальное законодательство некоторых государств вообще не содержит четкого определения понятия «прокурор».

¹ Уголовно-процессуальный кодекс Азербайджанской Республики от 14 июля 2000 года, № 907-IQ // [Электронный ресурс]. – Режим ввода: https://prg.kz/Document/?doc_id=30420280

² Уголовно-процессуальный кодекс Республики Казахстан от 4 июля 2014 года, №231-V // [Электронный ресурс]. – Режим ввода: https://prg.kz/Document/?doc_id=31575852

³ Уголовно-процессуальный кодекс Кыргызской Республики от 28 октября 2001 года, №129 // [Электронный ресурс]. – Режим ввода: <https://cbd.minjust.gov.kg/3-37/edition/1283046/ru>

⁴ Уголовно-процессуальный кодекс Туркменистана от 18 апреля 2009 года // [Электронный ресурс]. – Режим ввода: https://prg.kz/Document/?doc_id=31344376

⁵ Уголовно-процессуальный кодекс Республики Узбекистан от 22 сентября 1994 года, № 2013-XII // [Электронный ресурс]. – Режим ввода: <https://lex.uz/docs/111463>

⁶ Уголовно-процессуальный кодекс Республики Молдова от 14 марта 2003 года № 122-XV // [Электронный ресурс]. – Режим ввода: https://prg.kz/Document/?doc_id=30397729

⁷ Уголовно-процессуальный кодекс Республики Армения от 27 июля 2021 года, ЗР-306-Н // [Электронный ресурс]. – Режим ввода: <https://www.arlis.am/hy/acts/82645>

⁸ Уголовно-процессуальный кодекс Украины от 13 апреля 2012 года, №4651-VI // [Электронный ресурс]. – Режим доступа: https://prg.kz/Document/?doc_id=31197178

Таким образом, мы наблюдаем определенное единство мнений законодателей государств-участников СНГ в определении прокурора. При этом УПК Азербайджанской Республики не раскрывает понятие прокурора, а УПК Республики Узбекистан предусматривает надзор, обязанности и полномочия прокурора, но не уточняет понятие прокурора.

Проведённый анализ нормативных правовых актов государств-участников СНГ позволяет сделать вывод о том, что понятие прокурора в целом основывается на общих правовых традициях и исторически сложившейся модели прокуратуры, унаследованной от советской правовой системы. Во всех рассмотренных государствах прокурор рассматривается как должностное лицо, уполномоченное осуществлять надзор за соблюдением законности, представлять интересы государства и общества, а также участвовать в уголовном, а в ряде случаев - гражданском и административном судопроизводстве. Вместе с тем конкретное содержание правового статуса прокурора, объём его полномочий и степень институциональной независимости различаются в зависимости от особенностей национальных правовых систем и конституционного устройства.

Выявленные различия в нормативном закреплении понятия прокурора отражают процессы трансформации прокуратуры в условиях реформирования государственного управления и правосудия в государствах СНГ. В одних странах акцент делается на надзорной функции, в других - на процессуальной роли прокурора как участника судебного разбирательства. В целом можно констатировать тенденцию к уточнению и конкретизации правового статуса прокурора, направленную на повышение эффективности прокурорской деятельности и обеспечение баланса между полномочиями прокуратуры и принципами независимости суда и разделения властей. Поэтому думается, что полученные выводы могут быть использованы как в научных исследованиях, так и при совершенствовании национального законодательства и развитии правового сотрудничества между государствами-участниками СНГ.

ТАШКИЛИ ҲАМКОРИИ ВОҲИДҲОИ МКД БАҲРИ ОШКОР КАРДАНИ ҶИНОЯТҲОИ НОӒН БО ИЗИ ГАРМ

ҲАФИЗОВ АБРОР АБДУРАШИДОВИЧ

Омӯзгори кафедраи ҳуқуқи маъмурӣ ва ғаёлияти маъмурии факултети № 4-уми

Академияи ВКД Ҷумҳурии Тоҷикистон, подполковники милитсия

E-mail: xafizovabror58@gmail.com

Таҳлилҳои Вазорати корҳои дохилии Ҷумҳурии Тоҷикистон (минбаъд – ВКД ҚТ) нишон медиҳад, ки ҳамасола дар қаламрави ҷумҳурӣ микдори муайни ҷиноятҳои муқобили моликият, ҳаёт ва саломатӣ, ҷиноятҳои иқтисодӣ ва дигар намуди ҷиноятҳо¹, ки дар ҳолати ноаён содиргардида, ноошкор монда, пас аз тафтиши ду моҳа бо асосҳои моддаи 230 Кодекси муҳофизии ҷиноятии Ҷумҳурии Тоҷикистон (минбаъд - КМҚ ҚТ) боздошт шуда, аз мадди назари кормандони дар амалия ғаёлият бурда истода, дур мемонанд.

¹Ниг.: Сомонаи расмии ВКД Ҷумҳурии Тоҷикистон // [Манбаи электронӣ]. – Речаи воридшавӣ: <https://www.mvd.tj/7116-anoatmandii-rznomanigoron-az-nishasti-matbuotii-vkd.html> (санаи муруҷиат: 13.12.2025).

Ноошокор мондани ҷиноятҳо ба обру ва нуфуз кормандони мақомоти корҳои дохилӣ зарари маънавӣ мерасонад, зеро дар ҳолати ошкор гардидани ин ҷиноятҳо чанд қадар зарарҳои моддӣ ба давлат ва шаҳрвандон расонида шуда барқароргашта, боиси пайдо гардидани хурмату эҳтиром аз ҷониби ҷомеаи шаҳрванди нисбати ба давлат ва мақомоти низомӣ мегардад.

Яке аз сабабҳои дар амалия диққати ҷиддӣ дода нашудан ба ин самти афзалиятноки фаъолияти мақомоти корҳои дохилӣ (минбаъд – МКД) ин бо таври дахлдор ба роҳ монда нашудани ҳамкорӣ миёни мақомоти таъқиби ҷиноятӣ бо мақомоти таҳқиқ, яъне аз ҷониби гурӯҳҳои оперативӣ-тафтишотии ташкилшудаи доимиамалкунанда дар ҷойҳо (минбаъд - ШВКД) мебошад. Инчунин, дар амалияи имрӯза диққати ҷиддӣ танҳо ба пешбурди парвандаҳои ҷиноятии нав оғозгардида дода шуда, як таҷрибаи номатлуб ба ҳукми анана даромадааст, яъне ҳисоббаробаркунии шумораи парвандаҳои ҷиноятӣ назар ба соли ҳисоботи гузашта. Ҳар як сардори шуъбаи тафтишот дар ШВКД-ҳо кушиш ба харҷ медиҳанд, ки бо қадом роҳу усуле набошад шумораи парвандаи ҷиноятиро аз ҳисоби ба суд ирсол кардан баробар намоянд. Бо ин сабаб фаъолияти муфаттишон танҳо ба як самти корӣ равона шуда, бо омӯзиш ва додани супоришҳои алоҳидаи бо фарзияҳои мақсаднок бо парвандаҳои ҷиноятии боздоштшуда машғул намешаванд. Инчунин, муфаттишон ба ҷанбаи асосӣ, яъне ҳангоми тафтиши парвандаҳои ҷиноятӣ сабабу шароитҳое, ки боиси содиршавии ҷиноят гардидаанд аҳаммияти ҷиддӣ намедиҳанд ва барои баратаф кардани онҳо пешниҳодот ба қорхонаю ташкилотҳои дахлдор ирсол намекунанд ва ё дар баррасии онҳо бевосита иштирок намекунанд, ки ин самт яке аз самтҳои асосии тарбияи ҳуқуқии шаҳрвандон буда, хусусиятҳои таъсирбахши пешгирии ҷиноятҳо навро дорост.

Гузашта аз ин, дар бисёри ҳолатҳо супоришҳои муфаттишон аз ҷониби мақомоти таҳқиқ бе иҷро монда, ба фарзияҳои дар он нишондода шуда, аҳаммияти ҷиддӣ намедиҳанд. Муфаттиши ягона шахсе мебошад, ки ҳамаи паҳлуҳои парвандаи ҷиноятиро омӯхтааст ва ҳамаи ҳолатҳои қорро медонад. Дар таҷриба чандин ҳолатҳое мавҷуданд, ки ҳангоми иҷрои бандҳои супориши алоҳидаи муфаттишон ҷиноятҳои ноаён ошкор гардида гумонбарон ба ҷавобгариҳои ҷиноятӣ кашида шудаанд.

Инчунин, дар таҷриба муфаттишон низ пас аз оғози парвандаи ҷиноятӣ оид ба ҷиноятҳои ноаён, диққати роҳбарияти ШВКД-ро ба ошкор кардани ҷинояти мазкур сари вақт ҷалб намекунанд, ҳамкориро бо мақомоти таҳқиқ, баҳусус, эксперт-криминалистон дуруст ба роҳ намемонанд, бо додани супоришҳои алоҳидаи якранга маҳдуд мешаванд, ки ин самараи хуб ба бор намеоварад.

Аз гуфтаҳои болозикр бармеояд, ки агар ҳамкории сохторҳои мақомоти корҳои дохилии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар доираи вақлати қонунан муайян кардашуда амалӣ гардад, мақсади қонунҳои дахлдори амалкунанда таъмин мегардад.

Самти дигари фаъолияти қорӣ МКД, ки тағйирот ва навоариҳоро талаб мекунад, ин бо таври васеъ истифода набурдани мутахассисон, криминалист-экспертон дар вақтҳои зарурӣ мебошад. Имрӯзҳо дар ҷомеаи ҷаҳонӣ илму технология пеш рафтааст, ба мақомоти қорҳои дохили зарур аст, ки бо замон ҳамқадам бошад. Аммо, то ин ҷониб дар мақомоти қорҳои дохилӣ баъзе маводди зарурии техникӣ, ки истифодабарии эксперт-криминалистон дастрас нестанд танқисӣ мекашанд ва ё мутахассисони соҳа намерасанд. Дар амалия ин таҷриба наонқадар васеъ истифода шуда, мушоҳида мешавад, ки эксперт-криминалистон на ҳамавақт дар азназаргузаронии ҷойи ҳодисаҳои ҷинояти содиргардида иштирок мекунанд ва ё

иштироки онҳо таъмин карда шавад, онҳо бо гирифтани изи дастони ғайриқобили истифода ва суратҳо муҳдуд мешаванд.

Имрӯзо зарур аст, ки роҳбарони сохторҳои МКД баҳри бо изи гарм ошкор кардани ҷиноятҳо ноаён, хусусан, ҷиноятҳои муқобили моликият содиргардида, аз ёрии илмӣ-амалии эксперт-криминалистон васеъ истифода намоянд. Натиҷаи самарабахши ҳамкориҳои воҳодҳои МКД дар ошкор кардани ҷиноятҳои ноаён ҳолати воқеии зеринро мисол овардан мумкин аст. Мисол, шаби 30 ба 31-уми декабри соли 2014 тахминан соати 23.00 даъиба як гурӯҳ шахсони номаълуми ниқобпӯши бо предметҳои саҳту кунд мусаллаҳ гашта, наъшаи ҷинояти роъзаниро ба худ пеша карда дар асоси маслиҳати пешақц бо мақсади роҳзанӣ, яъне, ҳуҷум бо мақсади тасарруфи молу мулки бо истифодаи аз зӯроварӣ барои ҳаёт ва саломатӣ хавфнок, ба самти хонаи ҷабрида Акрамова Зебо Алимамамовна, воқеъ дар суроғи ноҳояи Ҷ. Расулов, ҷамоати деҳоти Гулхона, кучаи Пулотов, ҳавли № 31, равона шуданд. Сипас онҳо бо воситаи девори ҳавли вориди ҳавли гардида, онҳо то назди ҳуҷраи истиқомати омада, бо мақсади дохили ҳуҷра ворид шудан, бо болғаҳои резинии дар даст дошташон буда, оинаи дар ва тирезаи ҳуҷраро зада шикастаанд.

Аз ин ҳолат ҷабрида Акрамов Шоир Юлчиевич ва ҳамсараш Акрамова З.А. аз хоб бедор шуда, ба ҷинояткорон муқобилият нишон додан хоста, фарёд зада, ҳамсояшро ба ёрӣ даъват намоеянд, шахсони номаълум дари хонаро кушода ворид гашта, бо болғаи дар дасташ буда, ба сари Акрамов Ш.Ю. як чанд маротиба зад, ки Акрамов Ш.Ю. аз хуш рафт, ин вақт фарзанди ҷабрида ноболиғ Акрамов Далер Шоирович 02.07.2002 соли таваллудаш аз ҷинояткорон хоҳиш кард, ки падаршро назанад, шахси номаълум ноболиғ Акрамов Д.Ш.-ро низ бо болға дар дасташ буда, зада ҷароҳати ҷисмонӣ расонид.

Ин лаъза, яке аз аъзои гурӯҳи ҷиноятӣ бо мақсади расонидани зӯроварии барои ҳаёт ва саломати хавфнок, бо болғаи резинӣ дар даст доштааш, ба сари Акрамова З.А. якчанд маротиба зада ҷароҳатҳои ҷисмонӣ расонид, ки ӯ аз таъсири зарба беҳуш шуд, аз ин ҳолат дигар аъзоёни оилаи ҷабрида, яъне Акрамова Иноят Отамуродовна бедор шуда баромад, ки ҷинояткорон пиронсол Акрамова Иноят Отамуродовнаро низ бо дасташ дошта ҷойи истодаи сандуки оҳанинро пурсон шуд, Акрамова И.О. ба онҳо ҷавоби радро дод, ки охири Акрамова И.О.-ро бо дасташ ба рӯйиаш зада, ҷароҳати ҷисмонӣ расонида, ба замин афтонида боз ба лағаташ ба аъзои бадани охири зад.

Ҷинояткорон як адад сандуки оҳанин, ки дар дохилаш 19 000 рубли бонки Федератсия Россия баробар ба (1445,90) сомонӣ, як адад гарданбанди тилоии «Нона», ки арзишаш 3000 сомонӣ 3-адад ангуштарини тилоии занона, ки арзиши ду ададаш 600 сомонӣ, арзиши як ададаш 200 сомонӣ, як адад ангуштарини мардонаи никоҳӣ арзишаш 200 сомонӣ, як адад ангуштарини шикаста арзишаш 40 сомонӣ, 1 чуфт гушвори тилоӣ бо номи «Балдок» арзишаш 600 сомонӣ, як чуфт гушвори тилоии нигиндор арзишаш 600 сомонӣ шаҳодатномаи ронандагӣ ба номи шахрванд Акрамова З.А., шиносномаи техникаи манзили истиқоматӣ, шартномаи қарзи ҶДММ «Матин» ба номи Акрамов Ш., шаҳодатномаи дар бораи таваллуд ба номи ноболиғон Акрамов Далер Шоирович, Акрамова Дилнора Шоировна ва Акрамова Дилёра, Шоировна ва 2-адад видео кассетаи сабти навор тасарруф намуда, аз ҷойи ходиса ғайб заданд.

Оид ба ин ҳолат, нисбати шахси номаълум бо моддаи 249 қисми 2 бандҳои “б” КҶ Ҷумҳурии Тоҷикистон парвандаи ҷиноятӣ оғоз карда шуда, муҳлати ду моҳ тафтиш ва баъди ошкор нагардидан бо дастрасии моддаи 230 КМҶ Ҷумҳурии Тоҷикистон боздошт шуда буд.

Гарчанде пешбурди парвандаи ҷиноятӣ боздоштшуда бошад ҳам, аз ҷониби муфаттиш ба унвони робари мақомоти таҳқиқ супориши алоҳида ирсол гардида, диққати роҳбарият барои ошкор кардани ин ҷиноят мунтазам ҷалб карда шуд.

Дар ин ҷода ҳамкориҳои шуъбаҳои кофтукови ҷиноятӣ ва шуъбаи тафтишот дуруст ба роҳ монда шуда дар асоси фармони сардори Шуъбаи гурӯҳи тафтишотӣ-оперативӣ созмон дода шуд. Бо мақсади ошкор кардани ҷиноят аз ҷониби ШКҶ муддати ҳафт моҳ маҷмӯи ҷорабиниҳо оперативӣ-ҷустуҷӯӣ, техникӣ ба роҳ монда, шахси майли содир кардани ҷиноятро дошта, яъне объекти коркарди оперативӣ қарордодашаванда муайян карда шуд. Сипас, дар ҷараёни гузаронидани ҷорабиниҳои оперативӣ-техникӣ дар, ки асоси қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи ФОҶ” амалӣ мегашт, муайян гашт, ки коркардшаванда Салимов А.А. яке аз амволи бо роҳи ҷинояти роҳзанӣ ба дастовардааш, яъне, ангуштарини тилогинро ба шиноси худ, яъне ба сокини ноҳияи Б. Ғафуров ба фурӯш баровард. Ин амали ӯ диққати кормандони оперативӣ-тафтишотиро ҷалб намуда, фавран шахси харидор ба шуъба дастрас ва ба сифати шоҳид пурсида шуд. Пас аз пурсиши шоҳид дар доираи парвандаи ҷиноятӣ, аз ҷониби шуъбаи тафтишотӣ барои гузаронидани амали тафтишотӣ дар манзили истиқоматии гумонбаршуда, иҷозати суд фавран гирифта шуда, дар манзили истиқоматии Салимов А.А. расман бо иштироки гурӯҳи оперативӣ-тафтишоти кофтуков гузаронида шуд. Пеш аз оғози ҷараёни кофтуков, рафтор ва ҳислати волидайн, хусусан, модари гумонбаршуда боварии гурӯҳи оперативӣ-тафтишотиро оид ба дарёфт намудани далелҳои шайъӣ зиёд намуд.

Сипас, зимни кофтуков аз дохили сандуқи хучраи истиқоматӣ дар як ҳалтчаи латагин якчанд намуд, тиловориҳо дарёфт ва мусодира карда шуд. Дар баробари ин гумонбаршуда дастгир карда шуда, зимни пурсиш қарор дода шуда, ӯ вачҳои гуногунро оид ба бадастдарории тиловориҳо пеш овард, ки ин вачҳои ӯ бо роҳи пурсиши оперативӣ ва амалҳои тафтишотӣ санҷиши бардурӯғ будани он тасдиқ карда шуд. Баъдан далелҳои шайъӣ тиловориҳо барои шиноختан ба ҷабрида пешинҳод гардида, ҷабрида ҳамаи тиловориҳои ҳудашро шинохт.

Изи дасти гумонбаршуда Салимов А.А. гирифта шуда, бо изҳои дасти аз ҷойи ходиса қаблан аз дари даромдгоҳи хучраи истиқоматӣ гирифта шуда буд бо гузаронидани экспертизаи дактилоскопӣ санҷида шуд, ки онҳо мувофиқат карданд.

Дар натиҷаи амали дуруст ва дар зери фазои ҳамкориҳои байни шуъбаҳои ШВКД ин ҷиноят ошкор гардида, ҳамаи ҷинояткорон дастгир ва ба ҷавобгарии ҷиноятӣ кашида шудаанд.

**ТАҲҚИҚОТҲОИ ИЛМИИ АДЪЮНКТОН,
АСПИРАНТОН, ДОКТОРАНТОН, УНВОНЧӮӢН ВА МАГИСТРАНТОН
НАУЧНЫЕ ИССЛЕДОВАНИЯ АДЪЮНКТОВ, АСПИРАНТОВ, ДОКТОРАНТОВ, СОИСКАТЕЛЕЙ И
МАГИСТРАНТОВ**

**ТАҲЛИЛИ АСОСҲОИ ҲУҚУҚИИ БА ТАФТИШИ ИЛОВАГӢ ИРСОЛ
НАМУДАНИ ПАРВАНДАИ ҶИНОЯТӢ ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН**

АЛИМАТЗОДА ШЕРОЗ ШАВКАТ

*Унвончӯи кафедраи муурофиаи ҷиноятӣ факултети № 2-юми Академияи ВКД
Ҷумҳурии Тоҷикистон, сардори ШВКД дар и. Истиқлоли РВКД вилояти Суғд,
подполковники милиция
e-mail: reefat@yandex.ru*

Таҳлили таҷрибаи тафтишӣ ва судӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон муқарраргардида нишон медиҳад, ки парвандаҳои ҷиноятӣ категорияҳои мухталиф барои гузаронидани тафтишоти иловагӣ баргардонидани шудаанд. Сабабҳои баргардонидани ин гуна парвандаҳои ҷиноятӣ сол ба сол такрор мешаванд, танҳо бо вучуди фарқиятҳои кам дар давраҳо ва минтақаҳои гуногун. Ин сабабҳоро ба гуруҳҳои асосии зерин таҷзия кардан мумкин аст:

- 1) вайронкунии талаботи Кодекси муурофиавии ҷиноятӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон (минбаъд - КМЧ ҚТ);
- 2) нопуррагии тафтишот (таҳқиқ);
- 3) нодуруст татбиқ кардани меъёрҳои Кодекси ҷиноятӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон;
- 4) хатогиҳои техникӣ.

Чуноне, ки таҳлилҳо нишон медиҳанд бартарии мутлақ ба ду сабаби аввал тааллуқ дорад. Қайд кардан лозим аст, ки «хатогиҳои техникӣ», ки дар бисёр минтақаҳо ҳамчун сабаби мустақил барои баргардонидани парвандаи ҷиноятӣ ба тафтиши иловагӣ зикр мешаванд, аслан як навъи вайронкунии муурофиавии ҷиноятӣ мебошанд, зеро талаботи меъёрҳои КМЧ ҚТ-ро, ки мавҷудияти реквизитҳои муайяни ҳуҷжатҳои муурофиавиро ва мувофиқати онҳо бо маводди воқеии парванда танзим мекунанд, ба таври ҷиддӣ вайрон мекунанд.

Миёни шумораи зиёди вайронкуниҳои муурофиаи ҷиноятӣ, ки сабабҳои баргардонидани парвандаҳои ҷиноятӣ аз ҷониби прокурор ба тафтиши иловагӣ ва аз ҷониби суд барои баргараф кардани монеаҳои баррасии онҳо шудааст, метавон гуруҳҳои шартӣ зеринро ҷудо кард:

1. Вайронкунии тартиби муқарраргардидаи муурофиаи ҷиноятӣ:
 - а) гузаронидани тафтишот бо парвандаи ҷинояте, ки барқарор нашудааст, бе муқаррар кардани муҳлати тафтишоти пешакӣ;
 - б) набудани қарори ҳамроҳсозии парвандаҳои ҷиноятӣ, ки якҷоя тафтишот мешаванд;
 - в) гузаронидани амалҳои тафтишотӣ ва дигар амалҳои муурофиавӣ бе қабули парванда ба истехсолоти худ;

г) мавҷуд набудани қарори роҳбари мақомоти тафтишотӣ оид ба мусодира ва интиқоли парванда аз як муфаттиш ба дигар бо нишон додани асосҳо, ки ин бар хилофи талаботи м. 38 КМЧ ҚТ мебошад;

ғ) қарор додан оид ба ҷудо намудани маводи парванда ба истехсолоти алоҳида берун аз доираи тафтишот;

д) баҳогузори (арзёбии) ҳуқуқӣ (қарор оид ба қатъ кардани таъқиби ҷиноятӣ) нисбат ба ҷиноятҳои иловагӣ, ки дар ҷараёни тафтишот ошкор шудаанд, бе оғоз кардани парвандаҳои ҷиноятӣ нисбат ба ин ҳолатҳо ва аслан бе санҷиши онҳо;

е) риоя накардани талаботе, ки муҳлатҳои ҳабси айбдоршавандагонро дар марҳилаи пас аз анҷоми таҳқиқот танзим мекунад.

2. Поймол намудани ҳуқуқҳои иштирокчиёни муурофиаи ҷиноятӣ:

а) вайрон кардани ҳуқуқҳои гумонбаршуда ва айбдоршаванда:

– тарҷума накардани забони модарӣ ва надодани нусхаҳои ҳуҷҷатҳои муурофиавӣ ба забони модарӣ;

– баррасӣ нагардонидани дархостҳои гумонбаршуда (айбдоршаванда) ва ҳимоятгари ӯ;

– нагузаронидани санҷиши далелҳои айбдоршаванда дар бораи фишор овардан аз ҷониби қарордиҳанда мақомоти ҳифзи ҳуқуқ;

– таъмин накардани иштироки ҳимоятгар дар ҷараёни тафтиши пешакӣ;

– шинос накардани айбдоршаванда (гумонбаршуда) бо қарори таъйин намудани экспертиза ё шинос кардани ӯ дер аз муҳлати муқарраргардидаи қонун;

– додани нусхаи қарори эълони айб бо мазмуни фарқкунанда аз қарори феълан дар маводди парвандаи ҷиноятӣ мавҷудбуда;

– огоҳ накардани айбдоршаванда дар бораи анҷоми тафтишоти пешакӣ.

б) вайронкунии ҳуқуқҳои ҷабрдидагон ва шохидон:

– шинос накардани ҷабрдида бо маводи парвандаи ҷиноятӣ;

– наандешидани чораҳои таъмини барқарори зарари ба ҷабрдида расонидашуда.

3. Риоя накардани тартиби гузаронидани амалҳои мушаххаси тафтишотӣ ва талабот оид ба барасмият даровардани протоколҳои ҷунин амалҳо:

а) гузаронидани пурсиш пеш аз оғоз намудани парвандаи ҷиноятӣ;

б) мавҷуд будани зиддиятҳо дар ҳулосаи қарордиҳанда: дар натиҷаҳои экспертиза ва маводҳои асосноккунандаи он (қисмати таҳқиқотии ҳулоса ва ҷадвали аксие, ки ба он замима шудааст);

в) набудани протоколҳои гирифтани намунаҳо барои таҳлили муқоисавӣ дар парванда, дар ҳоле ки барои гузаронидани экспертиза онҳо равона шудаанд;

г) таъйин намудани экспертиза оид ба объектҳои, ки дар ҷараёни тафтишот гирифта нашудаанд.

4. Қонуншиканиҳо марбут ба тартиби ҷалб кардани ба сифати айбдоршаванда:

а) эълон кардани айб бе доштани далелҳои қонунӣ;

б) маълумоти шахсии айбдоршаванда (ном, насаб) нодуруст нишон дода шудааст;

в) вақт, сана ва макони содиршавии ҷиноят нишон дода нашудааст ё нодуруст дарҷ гардида шудааст;

г) дар қисми тавсифии қарори ҷалб кардани ба сифати айбдоршаванда нишонаҳои ҳатмии тарафи объективии ҷинояти айбдоршаванда вучуд надоранд ё онҳо нодуруст оварда шудаанд, аз ҷумла:

- амалҳои иштирокчиёни ҷиноят мушаххас нашудааст;
- ҷараёни расонидани зарар ба саломатӣ нишон дода нашудааст;
- муносибати сабабӣ-нативавӣ байни таъсироти расонидашуда ва оқибатҳои ба амал омадаи он қайд карда нашудаанд;
- маблағи зарар дарҷ нагардидааст ё нодуруст нишон дода шудааст;
- ҳолатҳои ба даст овардани маводди муҳаддир ва вақти гирифтанишон муайян нашудааст.

5. Бар хилофи талаботи м. 85 КМҶ ҚТ, ки мақомоти тафтишоти пешакӣ вазифадоранд ҳолатеро исбот кунанд, ки шахсияти айбдоршавандаро тавсиф менамоянд, шахсияти онҳо пурра омӯхта намешавад.

6. Иҷро накардани талаботи м. 241 КМҶ ҚТ:

а) дар протоколҳои шиносӣ бо маводди парванда миқдори саҳифаҳои парвандаи ҷиноятӣ нишон дода нашуда ё нодуруст нишон дода шудааст;

б) айбдоршаванда ва ҳимоятгар бо ҳамаи маводди парвандаи ҷиноятӣ шинос нашудаанд;

в) дар протоколи шиносӣ бо маводди парванда қайдҳо оид ба пешниҳоди наворҳои аудио ё видеоӣ ба айбдоршаванда ва ҳимоятгар сабт нашудаанд.

7. Бар хилофи талаботи м. 244 КМҶ ҚТ ҷой доштани камбудихои зерин дар фикри айбдоркунӣ:

а) маълумоти шахсии айбдоршаванда тағйир ёфтааст;

б) нишони бақайдгирӣ ва макони зисти айбдоршаванда нишон дода нашуда ё нодуруст нишон дода шудааст;

в) маълумот дар бораи ҷабрдида нишон дода нашуда ё нодуруст нишон дода шудааст;

г) тасвиати айб дар фикри айбдоркунӣ бо қарори ҷалб кардан ба сифати айбдоршаванда мувофиқат намекунад;

ғ) вақт ва макони содиршавии ҷиноят нишон дода нашудааст;

д) тарафи объективии ҷинояти содиркардашудаи айбдоршаванда нишон дода нашудааст;

е) қисми моддаи КҶ ҚТ, ки ба айбдоршаванда тааллуқ дорад, нодуруст нишон дода шудааст, бандубасти нодуруст;

ё) ҳузури ҳолатҳои сабуккунанда (м. 61 КҶ ҚТ) ва вазнинкунанда (м. 62 КҶ ҚТ) нишон дода нашудааст;

ж) саҳифаҳои парвандаи ҷиноятӣ нишон дода нашудаанд ё нодурус саҳифагузори шудаанд;

з) дар замимаи фикри айбдоркунӣ шохидон, ки бояд ба суд даъват шаванд, нишон дода нашудаанд, гарчанде ки тафтишот ба шаҳодатхояшон таъя мекунад;

и) ирсали парвандаи ҷиноятӣ ба прокурор мувофиқи мод. 244 КМҶ ҚТ бе мувофиқаи фикри айбдоркунӣ бо роҳбари мақомоти тафтишотӣ сурат гирифтааст.

Ҳамин тарик, камбудихои муурофиавӣ дар боло зикргардида хангоми тафтиши парвандаҳои ҷиноятӣ роҳ дода мешаванд. Бо вучуди ин, қонунвайронкуниҳои махсусе низ вучуд дорад, ки хос ба муурофияи ҷиноятӣ бо иштироки ноқобилгон мансуб мебошад¹.

¹ Березина, Е.С. Процессуальные нарушения как основания возвращения на дополнительное расследование уголовных дел с участием несовершеннолетних / Е.С. Березина // Уголовно-процессуальная охрана прав и законных интересов несовершеннолетних. - 2016. - № 1 (3). - С. 18-25.

ҚОИДАҲОИ УМУМИИ БАРРАСИИ ПАРВАНДАҲОИ ҶИНОЯТӢ

КАРИМОВА УМЕДА АБДУХАЛИЛОВНА

*Унвонҷӯи кафедраи ҳуқуқи судӣ ва назорати прокурорӣ
факултети ҳуқуқшиносии Донишгоҳи давлатии ҳуқуқ,
бизнес ва сиёсати Тоҷикистон*

Муурофияи судӣ маҷмуи мураккаби амалҳои судиро дар бар мегирад. Баробари муқаррар намудани қоидаҳое, ки тартиботи муурофиавии содир намудани чунин амалҳоро танзим менамоянд, дар Кодекси муурофиавии ҷиноятии Ҷумҳурии Тоҷикистон (минбаъд - КМҶ ҚТ) баъзе ҳолат ва қоидаҳои дорои хислати умумӣ муайян карда шудаанд, ки мутаносибан ба муҳокимаи судӣ, ҳамчун марҳилан муҳими муурофия нисбат доранд. Онҳо дар қараёни ҳамаи муурофияи судӣ амал намуда, моҳиятан ба содиршавии ҳамаи амалҳои муурофиавии таъсир расонида, хусусияти нисбатан муҳим ва нишонаҳои марҳилаи мазкурро нисбат ба марҳилаҳои дигар муайян менамоянд.

Қонунгузор моҳияти онро дар қараёни амалигардонии пурра ва марҳила ба марҳилаи принципҳои пешқадам ва адолати судӣ дар ин марҳилаи муурофиаро қайд мекунад.

Ба шумораи шартҳои умумии муурофияи судӣ меъёрҳои ҳуқуқие, ки талаботи бевосита ва бевосилагии муурофияи судӣ, тағйирнопазирии ҳайати суд, ошкоро будани суд, ҳолатҳои ҳуқуқӣ ва муносибати ва айбдоршавандаву ҷимоятгар, ҳамчунин дигар ҳолатҳои муҳимро таъмин менамоянд, дохил мешаванд.

Қоидаҳои махсус, ки дар КМҶ ҚТ таъкид шудаанд, пешбинӣ менамоянд, ки суди марҳилаи аввал дар рафти муҳокимаи парванда моҳиятан барои маҳдуд кардани тафтиши оиди танҳо маводҳои тафтишоти пешакӣ дахлдошта ҳуқуқ надорад, балки ҳададор аст, ки тафтиши нав, пурра, ҳамаҷониба ва ҳолисонаи парвандаро қараён бахшад. Дар ин ҳолат ҳададор аст, ки ҳолатҳои парвандаро бевосита тафтиш намояд: судшаванда, ҷабрида, шохидонро пурсад, ҳулосаи таҳқиқгаронро шунида далелҳои шайъиро дида барояд.

Таҳқиқи далелҳои мавҷуда бояд бо риояи талаботҳои муқаррарнамудаи қонун ба таври шифохӣ сурат гирад. Маҷлиси судӣ аз рӯи ҳар як парванда бояд бетанаффус қараён гирад, яъне дар фосилаҳои танаффуси байни маҷлисиҳо то оғози муҳокимаи яке аз парвандаҳо ҳамон судья наметавонад, ки дигар парвандаҳоро дида барояд. Ҳангоми муҳокимаи ҳар як парванда ҳайати суд бояд бетағйир монад¹. Агар яке аз судьяҳо имкони иштирок дар маҷлисро надошта бошад, бояд ба дигар кас иваз карда шавад, то ки муҳокимаи парванда аз рӯи қоидаҳои умумӣ қараён гирад. Ба истисноии ҳолатҳое, ки қонун пешбинӣ намудааст.

Муҳокимаи бевоситаи судӣ, пеш аз ҳама, аз ҷониби суд ва бо иштироки тарафҳо бевосита, новобаста аз мавқеи ҳамдигар мавриди санҷиш ва тафтиш қарор дода шудани далелҳои пешниҳодшударо ифода мекунад. Ба далелҳои ҷамъовардашуда суд ва тарафҳои муурофияи судӣ бевосита баҳо медиҳанд, ҷоиз, дахлдор, боэътимод ва кофӣ будани онҳоро бевосита мавриди тафтиш қарор медиҳанд ва тарафҳо мавқеи худро дар асоси онҳо (далелҳо) тақвият медиҳанд. Суд, судья амалҳои судиро бевосита мегузаронад, нишондоди судшаванда, ҷабрида, шохид, ҳулосаи коршиносонро бевосита мешунавад, далелҳои шайъиро бевосита аз назар мегузаронад, протокол ва

¹ Бибиқов, И. План судебного следствия по уголовному делу / И. Бибиқов. – М.: Юрид. издат., 2020. – С. 34.

дигар ҳуччатҳоро бевосита эълон мекунад ва дигар амалҳои судиро оид ба тафтиши далелҳоро бевосита анҷом медиҳад, масъалаҳои дар ҷараёни муҳокимаи судӣ ба миёномадаро бевосита ҳал мекунад. Хулосаи бевоситаи (новобаста аз мавқеи тарафҳо, ҳолисона) суд дар ҳукм ифода меёбад. Ҳукми суд, судя танҳо бо он далелҳое, ки дар маҷлиси суд тафтиш шудаанд, асоснок карда мешавад.

Миёни кафолатҳои риояи талаботҳои новобастагӣ ҳангоми тафтиши далелҳо дар суд риояи принсипи шифохӣ будани он ҳатмист. Дар Кодекси муурофияи ҷиноятии Ҷумҳурии Тоҷикистон ин нуқта ба таври рӯшан инъикос ёфтааст. Яъне, мувофиқи моддаи 19-уми КМҶ муурофияи судӣ бояд ба таври шифохӣ ҷараён гирад¹.

Моҳияти банақшагирии тафтишоти судӣ дар муайян кардани ҳолатҳои мутаалиқ ба муқаррарнамоии ҳатмӣ, ки барои амалҳои муурофиявии ва коркарди усулҳои нисбатан мақсадноки тартиби гузаронидани онҳо заруранд, ифодаи ҳудро меёбад².

Мувофиқи КМҶ суди марҳилаи якум ҳангоми дида баромадани парванда ҳхдадор аст, ки бевосита далелҳое, ки ба парванда ҷамъ оварда шудаанд, тафтиш наояд: судшаванда, ҷабрида, шохидонро пурсад, хулосаи экспертро шунавад, агар лозим донад пурсад, далелҳои шайъиро аз назар гузаронад, протокол ва дигар ҳуччатҳоро хонда диҳад. Дар ин тавсия моҳияти бевоситагии муҳокимаи судӣ мустақкам гардидааст. Судҳо нисбати ба парванда аҳамиятдошта бо роҳи шахсан фаҳмидагирии ҳамаи далелҳои дар маҷлиси судӣ, маълумот гирифта ва танҳо баъд нисбати парванда хулоса мебарорад. Барои ҳамин ҳам принсипи бевоситагии муҳокимаи судӣ барои муайян кардани ҳолати парванда ва ҳақиқат мувофиқ аст.

Суд ҳақ надорад, ки ба ҷои бевосита санчида баромадани далелҳо бо хонда додани маводҳои парванда, ки дар вақти тафтишот ҷамъ оварда шудаанд, кифоя шуморад. Суд на балки бевосита нишондоди шохид, ҷабрида, судшавандаро мешунавад, балки далел шайъӣ ва ҳуччатҳоро низ аз назар мегузаронад. Протоколҳои амалҳои тафтишотие, ки воқеаро тасдиқ мекунанд, бояд аз тарафи суд бо маҷмӯи дигар далелҳо дар маҷлиси судӣ тафтиш шуда, санчида ва баҳо дода шавад. Бевоситагии муҳокимаи судӣ мустақилияти судҳоро ҳангоми қабули қарор оид ба парванда, исбот месозад³.

Бевоситагии муҳокимаи судӣ талаботи зарурии шакли муурофия ба ҳисоб меравад, ғайр аз ин талаботҳои муурофиявие, ки ба талаботҳои муҳокимаи умумии судӣ вобаста аст, кафолат медиҳад.

Бефосилагии муҳокимаи судӣ. Маҷлиси судӣ аз рӯи ҳар як парвандаи ҷиноятӣ ғайр аз вақти дамгирӣ муайяншуда бефосила сурат мегирад: дида баромадани дигар парвандаи ҷиноятӣ аз тарафи ҳамон суд манъ аст. Ин маънои онро дорад, ки суд вақти дамгириро эълон намуда бо дида баромадани дигар парвандаи ҷиноятӣ ва ё граҷданӣ машғул шуданаш мумкин намебошад. Агар дар вақти танаффуси маҷлиси судӣ суд ё судя дигар парвандаро дида барояд, маҷлиси судии аввала дида баромада намешавад. Талаботи бефосилагӣ дар ҳама марҳилаҳои муҳокимаи судӣ амал мекунад, яъне суд наметавонад, баъд аз ба охир расидани тафтишоти судӣ дигар парвандаро дида барояд. Бефосилагии муҳокимаи судӣ ба суд имконият медиҳад, ки далелҳоро пурра тафтиш намуда барои баровардани ҳукми қонунӣ сабаб гардад.

¹ Кодекси муурофияи ҷиноятии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 3-юми декабри соли 2009, № 564 // Аҳбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз соли 2009, № 12, мод. 815; мод. 816; Қонуни ҚТ аз 18.03.2022 с., № 1853; № 1927, аз 03.01.2024 № 2017.

² Настольная книга судьи // Ред. кол. Горкин А.Ф., Куликов В.В. и др. – М.: Юр. лит., 2020. - С. 163.

³ Божьев, В.П. Уголовно-процессуальные правовые отношения / В.П. Божьев. – М.: Юридическая литература, 1976. - С. 123.

Бетағйирии ҳайати суд. Ҳар як парванда бояд аз тарафи як ҳайати суд дида баромада шавад. Агар яке аз судяҳо аз дида баромадани парванда маҳрум шуда бошанд, парвандаро дигар судя давом дода, маҷлис аз нав оғоз мегардад. Бетағйирии ҳайати суд ба он нигаронида шудааст, ки бояд як ҳайат парвандаро пурра тафтиш намояд, далелҳоро санҷад ва дар охир қарори қонунӣ қабул намояд.

Шифохӣ сураат гирифтани муҳокимаи судӣ. Муҳокимаи судӣ аз рӯи ҳар як парванда шифохӣ сураат мегирад. Ин аз дигар марҳилаҳои муурофияи ҷиноятӣ фарқ мекунад, яъне марҳилаҳои дигари муурофияи ҷиноятӣ ҳаттӣ сураат мегиранд. Суд ҳамаи иштирокчиёни маҷлисро шифохӣ мешунавад, шохидон низ танҳо шифохӣ баромад намуда, ба саволҳои дода мешуда, шифохӣ ҷавоб мегҳянд. Суд инчунин музокироти судиро низ, ки он аз нутқи айбдоркунанда, ҳимоятгар ва дигар тарафҳои муҳокимаи судиро шифохӣ мешунавад.

Шифохӣ будани маҷлиси судӣ дарк кардани далелҳо, моҳияти парвандаро ба тамоми ҳайати суд таъмин месозад. Бо шарофати шифохӣ будани маҷлиси судӣ иштирокчиёни он низ ҳуқуқҳояшонро боз ҳам пурратар амалӣ мегардонанд. Шакли шифохӣ сураат гирифтани муҳокимаи судӣ барои фаъолона иштирок намудан ба тафтиши далелҳо, баён намудани фикри худ, пешниҳоди дархосту арзҳо ифода гардида, ба иштирокчиён амиқтар аз натиҷаи парванда хабардор шудан имконият медиҳад.

Маҷлиси судиро раисикунанда роҳбарӣ менамояд. Мувофиқи қонун хоҳ дар шакли танҳой ва ё хоҳ дастаҷамъона парванда дида баромада шавад, раисикунанда як вазифаро иҷро мекунад. Ғайр аз ин раисикунанда вазифаҳои фардии муурофиявии – ташкилӣ доштаро амалӣ месозад, яъне маҷлиси судиро давом дода истода фаъолияти иштирокчиёни муурофияро ташкил ва роҳбарӣ мекунад¹.

Раисикунанда бояд:

а) барои ҳаматарафа, пурра ва ҳолисона тафтиш намудани тамоми ҳолатҳои парванда ва муайян намудани асли воқеа чора андешад;

б) аз толори судӣ шахсони ба парванда дахлнадоштаро дур созад;

в) барои дуруст дарк намудани рафти муурофия шароит муҳайё кунад;

г) тартиботро дар толор назорат намояд.

Раисикунанда инчунин якҷанд ҳуқуқ ва ҳхдадориҳои махсус дорад, яъне маҷлиси судиро мекушояд, ҳайати судиро эълон медорад, барои муносибат накардани шохидони пурсидашуда бо шохидони пурсида нашуда чора меандешад, ҳуқуқи иштирокчиёнро мефаҳмонад, ҳхдадориҳои тарҷумон, ҳуқуқи ҳхдадориҳои мутахассис ва эксперт, инчунин шахсияти судшаванда ва шохидонро муайян мекунад, ба судшаванда моҳияти айбдориашро маълум месозад, ба тафтиши далелҳо роҳбарӣ менамояд ва тартиби дуруст бурдани протоколи судиро таъмин мекунад. Раисикунанда дар рафти муурофияи парванда ба судяҳо барои мулоҳизаронӣ саволҳо мегузорад, қарори судро тартиб дода, ҳукмро эълон медорад ва инчунин тартиби шикоят оварданро мефаҳмонад.

Имконияти иштирокчиёни муҳокимаи судӣ. Бе иштирокчиёни муурофияи ҷиноятӣ муҳокимаи судиро тасаввур кардан мумкин нест. КМҶ ба сифати иштирокчиёни муҳокимаи судӣ шахсони зеринро муайян намудааст: айбдоркунанда, судшаванда, ҳимоятгар, ҷабрдида, даъвогари граҷданӣ, ҷавобгари граҷданӣ ва намояндагони онҳо. Ҳар яки иштирокчиёни муҳокимаи судӣ дорои ҳуқуқ ва ҳхдадориҳо мебошанд. Иштирокчиёни муҳокимаи судӣ ҳуқуқ доранд, дар тафтиши далелҳо ва амалҳои судӣ иштирок намоянд, ба суд ҳуҷҷат ва ашёҳо пешкаш кунанд, ки онҳо дар оянда ба си-

¹ Палеев, М.С., Пашин, С.А., Савицкий, В.М. Закон о статусе судей: Научно-практический комментарий. - М.: Спарк, 2014. - С. 102.

фати далел истифода бурда шавад, барои даъват кардани шохидон дархост пешниҳод кунанд, радкунӣ баён намоянд, инчунин вобаста ба масъалаҳои ба манфиати мувофиқии худ дахл дошта фикри худро баён созанд. Суд баробарии тарафхоро дар муҳокимаи судӣ таъмин менамояд.

Иштироки судшаванда дар муҳокимаи судӣ. Муҳокимаи судӣ бо иштироки судшаванда сурат мегирад, ки ҳозир шудани ӯ ба суд ҳатмист. Иштироки судшаванда дар суд ҳам ҳуқуқ ва ҳам ҳададоринаш мебошад. Ин барои таъмини ҳуқуқ ба ҳимоя, муайян намудани ҳақиқат, баровардани ҳукми боадолат муҳим мебошад.

Дар ҳолатҳои истисноӣ мумкин аст, муҳокимаи судӣ бе иштироки судшаванда гузарад, инчунин мумкин аст, парвандаро дар ғоибии судшаванда дида баромада шавад:

1) агар судшаванда берун аз ҳудуди давлат бошад ва аз ҳозир шудан ба суд саркашӣ намояд;

2) нисбати кирдори содирнамудааш ҷазои маҳрумӣ аз озодӣ татбиқ нашуда бошад аз тарафи судшаванда дархости бе иштироки ӯ дида баромадани парванда пешниҳод шуда бошад.

Барои бе иштироки судшаванда дида баромадани парванда суд қарори махсус мебарорад. Суд оиди набудани судшаванда дар ҳудуди давлат ва саркашӣ намудан аз суд маълумотҳои кофии тасдиқкунанда доштани зарур аст. Мувофиқи қонун агар иштироки судшаванда ҳатмӣ бошад, лекин парванда бе иштироки ӯ баррасӣ шавад, ба ҳатман бекор шудани ҳукм сабаб мегардад.

Бе сабабҳои узрнок агар судшаванда ба суд ҳозир нашавад, парванда бояд боздошта шавад. Суд ҳуқуқ дорад, дар ин ҳолат судшавандаро маҷбуран оварда, ҷо-раи маҷбурунии нисбатан қатъиро интихоб кунад.

Иштироки прокурор дар муҳокимаи судӣ. Прокуроре, ки парванда дар назорати ӯ мебошад, иштирок доштани ҳатмист. Зарурияти иштироки прокурор дар баррасии парванда аз тарафи суд ва ё ҳуди прокурор муайян карда мешавад. Қарори суд оиди иштироки ҳатмии прокурор дар муҳокимаи судӣ барои охири ҳатмист бо баробари фиристодани парванда прокурор оиди давом додани айбдоркуниаш хабар диҳад, судя ҳуқуқ надорад, рад кунад.

Дар назди суд прокурор аз номи давлат айбдоркуниро тақвият дода, ба тафтиши далелҳои иштирок менамояд, нисбати саволҳои ба миён омада, хулосаи худро баён месозад. Дар муҳокимаи судӣ прокурор мавқеи зеринро дошта бошад:

а) айбдоркуниро қувват дода ӯҳдадор аст, фикрашро баён кунад;

б) ҳамчун тараф дар муҳокимаи судӣ баромад намояд,

в) талаботи қонунро пурра вобаста ба парванда асоснок намояд¹.

Қонун прокурорро ҳададор намудааст, ки айбдоркуниро мувофиқи фикри айбдоркунӣ қувват диҳад. Агар дар рафти муҳокимаи судӣ прокурор ба хулосае ояд, ки айби эълон намуда дар тафтишоти судӣ бо далелҳои тасдиқи худро наёфта истодааст, уҳдадор аст, ки аз айбдоркунӣ даст кашад. Даст кашидани прокурор аз айбдоркунӣ ба боздошта шудани муҳокимаи судӣ асос намегардад, яъне муҳокимаи судӣ давом дода шуда, масъалаи айбдорӣ ва ё беайбии судшавандаро суд ҳал мекунад.

Агар иштироки прокурорро суд зарур шуморад, ҳозир шудани ӯ ҳатмист, агар бе сабабҳои узрнок ҳозир нашавад, баррасии парванда мавқуф гузошта мешавад.

Агар даъвогари граждани дар суд ҳозир нашавад, даъво дида баромада намешавад, агар дархости оиди бе иштироки ӯ дида баромадани даъвоаш мавҷуд бошад, суд даъвои гражданиро дида мебарояд.

¹ Кенчаев, С. Ҷиноятнома. – Душанбе: Маориф, 1993. - С. 232.

Ҳозир нашудани ҷавобгари граждани, намояндагони онҳо дида баромадани даъвои гражданиро боз намедорад.

Давомнокии муурофияи судиро қонунгузор аз рӯи субъектҳои, ки дар муносибат ба онҳо оид ба парвандаи мушаххас муурофияи судӣ ҷараён мегирад ва аз рӯи ашӯе, ки мундариҷаи ҳуқуқӣ ва далелҳои парвандаи баррасишавандаро ифода менамоянд, муайян карда мешавад. Баррасии парванда дар суд танҳо дар муносибат ба айбдоршавандагон ва ҳатто ҳамон айбдоршавандагоне, ки ба суд дода шудаанд, ҷараён мегирад¹.

Мутаносибан ба ин ҳуҷҷати муурофиявие, ки фосолаи муурофияи судиро оид ба парвандаи мушаххас муайян менамояд, қарори суд ё муайян кардани ҷаласаи таъиноти судӣ мебошад. Маҳз ба ҳамин хотир дар пешбурди судии ҷиноятӣ қоида мавҷуд аст, ки мувофиқи он ҳангоми дар ҷаласаи судӣ ошкор кардани ҳолатҳои, ки дар бораи иштироки шахсони дигари ба ҷавобгари ҷиноятӣ ҷалб накарда ба содиркунии ҷиноят шаҳодат медиҳанд, суд ҳуқуқи дар ин ҷаласа ба ҷавобгари ҷиноятӣ кашидани чунин шахсонро надорад, вале бояд нисбат ба онҳо масъалаи оғози парвандаи ҷиноятиро андешад. Вале бояд дар муносибат ба онҳо парвандаи ҷиноятӣ оғоз намудан, маводҳои заруриро барои тафтиш ба прокурор фириштад. Ҳангоми муқаррар намудани ҳолатҳои, ки ҷиноят будани рафтори ашҳоси мазкурро дар муносибат ба ин парванда асоснок менамоянд, парвандан мазкур барои тафтиши дубора ба пешбурд боз гардонида мешавад.

Аз ин қоидаи умумӣ уҳдадорӣ суд дар ҳолати дар ҷаласаи судӣ ошкор карда шудани ҳолатҳои, ки ба судшаванда айби дигарро низ зам мекунанд, ба миён меоянд. Аз ин ҷо суд метавонад, ки парвандаро аз рӯи айби нав оғоз накарда маводҳои заруриро ба пешбурд барои таҳқиқ ва тафтиши пешакӣ бо тартиби умумӣ ирсол намояд. Дар муносибат ба айби аввал бошад, ё баррасӣ идома меёбад ё ин ки парвандаи мазкур барои тафтиши иловагӣ ба пешбурд фириастода мешавад, агар тафтиши алоҳидаи ҳар ду парванда имконпазир набошад.

ПРОЦЕССУАЛЬНЫЙ ПОРЯДОК ПРЕДСТАВЛЕНИЯ РЕЗУЛЬТАТОВ ОПЕРАТИВНО-РОЗЫСКНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ОРГАНАМ РАССЛЕДОВАНИЯ

МАХМАДАЛИЗОДА АЛИШЕР МАХМАДАЛИ

*Заместитель начальника Главного информационно-аналитического центра МВД
Республики Таджикистан, соискатель кафедры уголовного процесса Академии МВД
Республики Таджикистан, полковник милиции*

Процессуальный порядок представления результатов оперативно-розыскной деятельности (далее – ОРД) в досудебном расследовании уголовного дела и также и в процессе его судебного рассмотрения регламентируется Уголовно-процессуальным кодексом Республики Таджикистан (далее - УПК РТ). При этом, Закон Республики Таджикистан «Об ОРД», в силу своего профильного назначения, регулирует данную деятельность и в рамках, установленных данным Кодексом, вспомогательно обеспечивает передачу ее ре-

¹ Лупинский, А.П. Уголовно-процессуальное право: учебник / А.П. Лупинский. – М.: Юристъ, 1997. - С. 144

зультатов на стадиях предварительного следствия и судебного разбирательства по уголовному делу¹.

Ст. 11 Закона Республики Таджикистан «Об ОРД» регламентирует порядок использования результатов ОРД. Значимость этой нормы в реализации рассматриваемого института в отечественном уголовном судопроизводстве заключается в том, что УПК Республики Таджикистан столь развернуто как в данном Законе непосредственно не раскрывает как процедуру трансформации указанных результатов в доказательство по уголовному делу, так и не дает пояснения по поводу их значимости для уголовного процесса. Так, согласно ст. 84 (Использование материалов, полученных в ходе оперативно-розыскной деятельности) данного Кодекса, «Полученные результаты оперативно-розыскной деятельности, могут быть признаны доказательствами при условии, если они получены с соблюдением требований настоящего Кодекса»². Данная статья УПК структурно «подчинена» гл. 9 «Доказательства» раз. III «Доказательства и доказывание», что еще раз указывает на то, что результаты ОРД находятся в числе потенциальных доказательств. Помимо этого, в ч. 2 ст. 72 (Доказательства), среди таковых упоминаются: скрытые записи; прослушанные и зафиксированные телефонные разговоры; электронные, видео – аудиозаписи наблюдения; иные документы.

Конечно, последние два вида доказательств в виду неопределенности вызывают вопрос о том, можно ли к ним относить результаты ОРД. Данное разночтение явно свидетельствует об отсутствии конкретики в законе. Наряду с этим, следует отметить, что положения норм гл. 10 УПК регламентируют порядок доказывания, говоря иначе, - процедуру собирания доказательств, их проверку и оценку. Ст. 85 УПК устанавливает круг обстоятельств, подлежащих доказыванию по уголовному делу. Исходя из этого положения логичным является вывод о том, что результаты ОРД должны способствовать раскрытию перечисленных в данной норме обстоятельств.

Ч. 3 ст. 11 Закона Республики Таджикистан «Об ОРД» устанавливает порядок представления результатов ОРД органу дознания, следователю, прокурору или в суд (судье). Согласно данной нормы, результаты ОРД представляются данным субъектам на основании постановления руководителя органа, осуществляющего ОРД, в порядке, предусмотренном законодательством Республики Таджикистан. Следует отметить, что с учетом сферы правовых отношений, складывающихся по поводу результатов ОРД между оперативно-розыскными органами, являющимися «производителями» этих результатов, и органами дознания, следствия, прокуратуры и суда, являющихся «потребителями» результатов ОРД, в данном случае законодатель отсылает к нормам УПК Республики Таджикистан. Однако, как было ранее отмечено, уголовно-процессуальные нормы не раскрывают процедурную сторону истребования результатов ОРД от органов, осуществляющих данную деятельность, т.е. порядок получения в них не прописан.

Ч. 5 ст. 11 рассматриваемого Закона предусматривает возможность производства допроса сотрудников органов, осуществляющих ОРД по поводу представленных ими результатов данной деятельности для установления их подлинности и происхождения, а также обстоятельств, при которых они были получены. Данная норма Закона способствует

¹ Закон Республики Таджикистан «Об оперативно-розыскной деятельности» от 25 марта 2011 г., № 687 // Ахбори Маджлиси Оли Республики Таджикистан, 2011 год, № 3, ст. 155; 2014 год, №7 ч.1, ст.387; 2017 год, №7-9, ст.570.

² Уголовно-процессуальный кодекс Республики Таджикистан от 3 декабря 2009 г., № 564 // Ахбори Маджлиси Оли Республики Таджикистан, 2009 г., №12, ст.815, ст.816; 2010 г., №7, ст.551; 2011 г., №3, ст.159, №7-8, ст.609 (З РТ от 18.03.2022г.№1853, от 19.07.2022 №1900, от 24.12.2022 №1926, от 24.12.2022 №1927, от 03.01.2024 №2017.

укреплению доказательственной базы по уголовному делу за счет показаний должностных лиц оперативно-розыскного органа, которые давая свои пояснения относительно указанных аспектов, приводят доводы, на основании которых дознаватель и следователь может дать соответствующую оценку результатам ОРД, от которой зависит признание их в качестве доказательств. Помимо, этого, из содержания анализируемой нормы можно усмотреть, что одновременно, Закон обязывает должностных лиц оперативных органов к даче показаний если того потребует дознаватель или следователь. Таким образом, допрос оперативников в качестве свидетелей является следственным действием, которое направлено на трансформацию результатов ОРД в доказательства по уголовному делу. При этом это может быть лишь одним из нескольких следственных действий, ведущих к такой трансформации.

Один из спорных аспектов теории и практики ОРД касается того, какими именно документами фиксировать итоги оперативно-розыскных мероприятий (далее – ОРМ). Эта проблема возникла вследствие отсутствия четкого законодательного регулирования данного процесса. На практике подобные итоги оформляются посредством акта, справки, рапорта, объяснения и других документов. В этой связи представляется интересным российский опыт решения данной проблемы. Некоторая ясность появилась после внесения изменений в п. 1 ч. 1 ст. 15 Федерального Закона Российской Федерации «Об ОРД»¹. Согласно этим поправкам, при изъятии документов, предметов или материалов в рамках гласных ОРМ, должностное лицо, проводящее эти действия, обязано составить протокол в соответствии с нормами уголовно-процессуального законодательства Российской Федерации². В тоже время новая редакция Закона РТ «Об ОРД», принятая в 2011 г., аналогично указанному Федеральному закону, при составлении документов требует соблюдения норм УПК РТ.

Многие ОРМ могут проводиться как в гласной, так и в негласной форме, и в ходе этого часто осуществляется изъятие документов, предметов и материалов (например, оперативный сбор образцов для сравнительного исследования; оперативное обследование жилища, зданий, помещений, сооружений, участков местности и транспортных средств; оперативная проверочная закупка; оперативный эксперимент; снятие информации с технических каналов связи и т.п.).

Если же в процессе гласных ОРМ изъятие документов, предметов или материалов не производится (например, при оперативном опросе, наведении справок, оперативном отождествлении личности, оперативном наблюдении и т.д.), их результаты могут фиксироваться в иных документах (объяснение, справка, рапорт, акт и прочие).

Таким образом, законодатель установил конкретный тип документа для фиксации результатов ОРМ в ситуациях, когда происходит изъятие документов, предметов или материалов, и прописал требования к его оформлению.

Выбор протокола в качестве такого документа, скорее всего, обусловлен тем, что в большинстве случаев результаты ОРМ выступают в роли повода и основания для инициирования уголовного производства, включаются в материалы действующего дела, а также применяются в уголовно-процессуальном доказывании (ч. 2 ст. 11 Закона РТ «Об ОРД»; ст. ст. 72, 82 и 84 УПК РТ).

¹ Федеральный закон Российской Федерации «Об оперативно-розыскной деятельности» от 12 августа 1995 года, № 144-ФЗ // [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://legalacts.ru/doc/federalnyi-zakon-ot-12081995-n-144-fz-ob/> (дата обращения: 25.09.2025).

² Дополнения внесены Федеральными законами от 26 декабря 2008 г. № 293-ФЗ и от 29 ноября 2012 г. № 207-ФЗ.

Что касается содержания данного протокола, законодатель предложил ориентироваться на нормы уголовно-процессуального законодательства. Вероятно, речь идет о необходимости в таких случаях следовать положениям ст. ст. 172-173 УПК РТ, которые регламентируют порядок оформления протокола следственного действия.

Проанализировав указанные нормы УПК РТ, можно сформулировать следующие правила оформления документов (акта, протокола), составляемых при проведении ОРМ:

– документ составляется непосредственно в процессе ОРМ или сразу же после его завершения;

– он может быть написан вручную или создан с использованием технических средств, включая стенографию, фотографию, киносъемку, аудио- и видеозапись;

– в документе обязательно отражаются место и дата проведения ОРМ, время его начала и окончания с точностью до минуты; должность, фамилия и инициалы составителя; полные фамилии, имена и отчества всех участников ОРМ, а при необходимости – их адреса и прочие личные данные;

– в нем подробно описываются проведенные действия в хронологическом порядке, ключевые обстоятельства, выявленные в ходе мероприятия, а также приводятся заявления лиц, принимавших участие в ОРМ;

– в документе фиксируются технические приборы и инструменты, использованные в ходе ОРМ, а также условия и последовательность их применения, объекты, на которые они были направлены, и достигнутые итоги;

– документ предоставляется для ознакомления всем участникам ОРМ. При этом им объясняются их права на внесение замечаний, касающихся дополнения или уточнения протокола. Любые такие замечания должны быть зафиксированы и заверены подписями соответствующих лиц;

– документ заверяется подписью оперативного работника и подписями участников ОРМ;

– к документу приобщаются фотографические негативы и снимки, киноплёнки, диапозитивы, аудиозаписи, видеокассеты, чертежи, планы, схемы, слепки и отпечатки следов, созданные во время проведения ОРМ, а также цифровые носители данных, полученных или скопированных с иных цифровых носителей в процессе ОРМ (детальный порядок изъятия документов и (или) цифровых носителей информации описан в п. 1 ч. 1 ст. 15 Закона РТ «Об ОРД»);

– в документе обязательно должна присутствовать отметка о разъяснении участникам ОРМ их прав, обязанностей, ответственности и процедуры проведения мероприятия, подтвержденная их подписями;

– если подозреваемый, обвиняемый, потерпевший или другое лицо, задействованное в ОРМ, отказывается подписать документ, оперативный работник делает соответствующую запись, заверяя ее своей подписью, а также подписями адвоката, законного представителя, уполномоченного лица или понятых, если они присутствуют при мероприятии;

– отказавшемуся от подписи лицу предоставляется возможность объяснить причины отказа, которые вносятся в протокол;

– если подозреваемый, обвиняемый, потерпевший или свидетель по причине физических ограничений или состояния здоровья не в состоянии подписать документ, ознакомление с его содержанием осуществляется в присутствии адвоката, законного представителя, уполномоченного лица или понятых, которые своими подписями подтверждают текст протокола и невозможность его подписания.

Появляются вопросы касательно возможности использования определенных положений ст. 172 УПК РТ при фиксации в форме протокола результатов ОРМ.

1. В протоколе следственного действия необходимо указать, что участники были предварительно уведомлены о применении технических средств в ходе мероприятия. Однако при реализации некоторых ОРМ (например, оперативной проверочной закупки или оперативного эксперимента) заранее информировать всех участников о таких средствах невозможно, поскольку начало этих мероприятий носит скрытый или конфиденциальный характер, при котором проверяемое лицо не осведомлено о сути действий, и лишь после достижения целей операция становится гласной¹.

2. Для обеспечения безопасности потерпевшего, его представителя, свидетеля, их близких родственников, а также родственников и близких лиц следователь имеет право в протоколе следственного действия, где участвуют указанные лица, не раскрывать их личные данные. В такой ситуации следователь с одобрения руководителя следственного органа издает постановление, в котором объясняются мотивы такого решения, приводится псевдоним участника и образец его подписи для использования в протоколах будущих следственных действий. Это постановление помещается в запечатанный конверт и прикрепляется к уголовному делу.

Чтобы адаптировать данную норму ст. 172 УПК РТ к проведению гласных ОРМ, в Законе РТ «Об ОРД» должно быть предусмотрено аналогичное право для оперативного сотрудника, согласованное с руководителем оперативно-розыскного органа.

Некоторые специалисты на практике склонны рассматривать указание на содержание протокола гласного ОРМ с отсылкой к нормам УПК как основание для его использования в качестве доказательства по уголовному делу. Тем не менее, уголовно-процессуальное законодательство не допускает приравнивания результатов ОРД (например, в форме протокола ОРМ) к доказательствам. Это объясняется фундаментальными различиями между оперативно-розыскной и уголовно-процессуальной деятельностью. В первую очередь, ОРД и уголовное судопроизводство отличаются своей правовой сущностью и спецификой нормативного правового регулирования.

Различия между результатами ОРД и доказательствами, - отмечает Е.А. Доля, - обусловлены отличиями в их правовой природе, которые объективно определяют назначение и допустимые границы применения². Результаты ОРД первоначально не могут соответствовать критериям процессуальных доказательств, поскольку они собраны неподходящим субъектом и неподходящими методами. В ч. 1 ст. 86 УПК РФ (применительно к УПК РТ – ч. 2 ст. 86) приведен полный список лиц, обладающих правом сбора доказательств. К ним относятся суд, прокурор, следователь и дознаватель. Другие лица, включая сотрудников правоохранительных органов, уполномоченных на проведение ОРМ, а также начальников органов, занимающихся ОРД, вправе лишь предоставлять предметы и документы для включения их в уголовное дело как доказательств³. Следует отметить, что российский законодатель подчеркивает недопустимость наделения лица, которое выполняло или выполняет ОРМ по конкретному уголовному делу, полномочиями по проведению дознания по этому же делу (ч. 2 ст. 41 УПК РФ).

¹ Фирсов, О.В. Правовые основы оперативно-розыскных мероприятий. – 3-е изд. испр. и доп. - М.: Норма: НИЦ ИНФРА-М, 2013. - С. 12-22.

² Доля, Е.А. Результатам оперативно-розыскной деятельности нельзя придавать статус доказательств в уголовном процессе / Е.А. Доля // Российская юстиция. - 2007. - № 6. - С. 39.

³ Шамардин, А.А. К вопросу об использовании результатов оперативно-розыскной деятельности в доказывании / А.А. Шамардин // Труды Оренбургского института (филиала) МГЮА (Вып. 9). - Оренбург, 2008. - С. 342-356.

Получение доказательств, в первую очередь, осуществляется посредством проведения следственных действий. Содержание доказательства складывается исключительно в рамках уголовно-процессуальной формы. В ходе ОРМ формируются не доказательства, а результаты ОРД, т.е. данные, значимые для уголовно-процессуальной производства. Таким образом, сами по себе результаты ОРД не представляют собой доказательства. Они не могут быть напрямую применены в качестве таковых для определения предмета доказывания в общем и, в частности, для подтверждения вины лица в совершении преступления, поскольку процедура их сбора отличается от порядка получения уголовно-процессуальных доказательств.

Материалы, собранные вовремя ОРМ, должна пройти процессуальную трансформацию для превращения в доказательства. Для включения в уголовное дело сведений, полученных вне процессуальных рамок, требуется дополнительное выполнение следственных действий, которые позволят участникам процессуальной деятельности воспринять факты и обстоятельства, важные для дела, и оформить их в установленную уголовно-процессуальным законом форму. Чтобы обрести статус полноценного доказательства, результаты ОРД должны включать сведения, необходимые для установления подлежащих доказыванию обстоятельств; указания на источник предполагаемого доказательства или объекта, который может стать доказательством; а также информацию, позволяющую проверить в процессуальных условиях доказательства, созданные на их базе¹.

МАҶҲУМИ КАҶОЛАТҶОИ ҚОНУНИЯТ ВА НАМУДҶОИ ОН

НАСИМӢ ГУЛҶАҶОН

*Докторанти кафедраи ҳуқуқи судӣ ва назорати прокуратури факултети ҳуқуқшиносии
Донишгоҳи давлатии ҳуқуқ, бизнес ва сиёсати Тоҷикистон*

Қонуният асоси ғаёлияти муътадили ҷамъияти муттамадини муосир ва ҳамаи ҷузъҳои низоми сиёсии он мебошад. Он соҳаҳои бештар муҳимми ҳаёти умуми инсониро фаро гирифта, онро ба мутобиқату мувозинат ворид мекунад ва манфиатҳои қонунан қафолат дода шудаи инсон ва шаҳрвандро таъмин месозад. Қонуният ҳамчун яке аз институтҳои ҳаёти ҷамъиятӣ аз ҷониби давлат таъсис дода шуда, барои яхела ва дақиқ риоя шудани қафолатҳои дар сатҳи гуногуни қонунгузорӣ пешбинишударо таъмин месозад. Ба андешаи олимон, қонуният ин принсипи конститусионист, ки дорои ҳуқуқи талаб намудани риоя ва иҷрои аниқу ҳамаҷонибаи нишондоди меъёрҳои ҳуқуқ аз ҷониби тамоми субъектони ҳуқуқ мебошад². Ҷамчунин, ба андешаи Алексеев С.С., қонуният талаби риоя ва иҷрои устувору ҳатмӣ ҳамаи меъёрҳои ҳуқуқ ва нишондоди ҳуқуқӣ аз ҷониби тамоми субъектон, шаҳрвандон ва иттиҳодияҳои онҳо, шахсони мансабдор, мақомотҳои давлатӣ ва ғайра ба шумор мераванд³. Хропанюк В.Н қайд мекунад, ки қонуниятро амалӣ гаштани озодии инсон дар меъёрҳои ҳуқуқ ифода мекунад⁴. Головастикова А.Н. бошад қонуниятро бо меъёрҳои ҳуқуқ алоқаманд намуда, онро режими амалӣ

¹ Шамардин, А.А. Указ. раб. - С. 342-356.

² Теория государства и права: учебник / под ред. Перевалова В.Д. - М. 1997. - С. 256.

³ Проблемы теории государства и права: учебник / под ред. Алексеева С.С. - М.: 1987. - С. 38.

⁴ Хропанюк, В.Н. Теория государства и права: учебник. - М.: Юридическая литература. 1998. - С. 353.

гардии меъёрҳои ҳуқуқ меноманд. Дар ҳоле, ки Лазарев В.В. онро маҷмуи талаботҳои алоқаманд бо қонун ва амалӣ гаштани он баҳо медиҳад¹.

Амалӣ гаштани қонуният бе таъмини қафолатҳои он ғайриимкон аст. Қафолатҳои қонуният чӯзӣ ҷудонашавандаи он мебошад. Тамоми олимони қафолатҳои қонуниятро этироф менамоянд ва онро дар асарҳои худ таҳлил менамоянд. Худ дар зери мафҳуми “қафолат” маҷмуи шароит, восита ва усул, ки ба ҳама ва ба ҳар кас барои ба даст овародан ва дар амал татбиқ кардани ҳуқуқ ва озодиҳояш имконият фароҳам меоранд, фаҳмида мешавад. Ҳамчунин зери мафҳуми қафолатҳо он шарт ва воситаҳои фаҳмида мешавад, ки ба кас имконияти истифодабарии ҳуқуқҳои дар асоси конституция, санадҳои ҳуқуқи байналмилалӣ ва дигар санадҳои меърию ҳуқуқӣ муайяншуда таъмин мекунад. Ҳамин тавр, қафолати қонуният - маҷмуи шароити объективӣ ва омилҳои субъективӣ, инчунин воситаҳои махсуси ҳуқуқӣ, ки тавассути онҳо волияти қонун дар соҳаи идоракунии давлатӣ таъмин карда мешавад.

Қафолатҳои қонуният ба шартҳои умумии таъмини қонуният ва воситаҳои махсуси таъмини қонуният тақсим карда мешаванд.

Шартҳои умумии таъмини волияти қонун - маҷмуи шароити иқтисодӣ, сиёсӣ, иҷтимоӣ ва идеологии фаъолияти системаи идоракунии давлатӣ. Намудҳои онҳо: иқтисодӣ (вазъи муносибатҳои иқтисодӣ, ташкил ва фаъолияти субъектҳои муносибатҳои иқтисодӣ), сиёсӣ (ҳокимияти давлатӣ, рушди институтҳои демократӣ, дараҷаи иштироки аҳоли дар равандҳои сиёсӣ дар ҷомеа), маънавӣ ва ахлоқӣ (сатҳи фарҳанги ҷомеа, аъзои он, сатҳи шуур, аз ҷумла огоҳии ҳуқуқӣ).

Воситаҳои махсуси таъмини волияти қонун - маҷмуи воситаҳои ҳуқуқӣ ва ташкилӣ мебошад, ки тавассути онҳо волияти қонун дар соҳаи идоракунии давлатӣ таъмин карда мешавад.

Монеа барои вайрон кардани волияти қонун рушди системаи қафолатҳои волияти қонун мебошад, ки маънои мафҳумҳои система ва воситаҳоеро муайян мекунад, ки бо қонунҳои рушди иҷтимоӣ асос ёфтаанд, ки тавассути он волияти қонун таъмин карда мешавад. Адабиёти ҳуқуқӣ қафолатҳои умумӣ ва махсусро таъкид мекунад. Ба гурӯҳи аввал қафолатҳои иқтисодӣ, сиёсӣ, маънавӣ, маънавӣ ва иҷтимоӣ дохил мешаванд ва гурӯҳи дуюм қафолатҳои ҳуқуқиро дар бар мегиранд.

Қафолатҳои иқтисодӣ яке аз қафолатҳои асосии қонуният мебошанд. Ҳама тағироти назаррас дар ҳаёти иқтисодии кишвар ноғузир ҳолати қонуниятро инъикос мекунанд. Бӯҳрон дар соҳаи иқтисодӣ боиси суғат гардидани волияти қонун мегардад. Ва, баръакс, тақвият ва таҳкими қафолатҳои иқтисодӣ дар кишвар боиси тақвияти волияти қонун дар кишвар мегардад. Қафолатҳои иқтисодӣ дар сохтори хеле иҷтимоию иқтисодии ҷомеа, хусусияти моликият, ташкили системаи иқтисодӣ, имкониятҳои соҳибкории хусусӣ ва дигар фаъолиятҳои иқтисодӣ реша давондаанд ва барои тамоми дигар қафолатҳо заминаи ибтидоӣ мебошанд. Омилҳои иқтисодӣ ба андозаи муайян устувории вазъи ҷамъиятию сиёсии кишвар, самаранокии қонунгузорӣ ва фаъолияти тамоми дастгоҳи давлатиро оид ба татбиқи меъёрҳои ҳуқуқӣ муайян мекунанд. Қафолатҳои маъмурӣ таъмини баробарии шаклҳои гуногуни моликият, таъсис ва ҳимояи моликияти хусусӣ, озодии тиҷорати хусусӣ, низоми устувори пулию карзӣ ва сиёсати андоз, қори пурмаҳсули тамоми механизми иқтисодӣ, пардохти пурра ва саривақтӣ ва ғайра мебошанд. Дар шароити ноустувории иқтисодӣ, пастравии истеҳсолот, шикастани робитаҳои иқтисодӣ, таваррум ва саривақт пардохт накардани музди меҳнат ва нафақаҳо, низоми нурраи меъёрҳои ҳуқуқӣ заиф мегар-

¹ Лазарев, В.В. Законность и пропорядок. – М., 1987. - С. 467.

дад, муносибатҳои ҷамъиятӣ вайрон карда шуда, сатҳи ҷинояткорӣ афзоиш меёбад, на танҳо дар соҳаи иқтисодӣ.

Дар байни кафолатҳои иқтисодӣ шаклҳои мухталифи моликият, мавҷудияти соҳибкорӣ, бозор, рақобат, иқтисоди диверсификатсияшуда, бозори мол, сармоя ва қувваи корӣ мавҷуданд. Инчунин сатҳи неқӯаҳволии кишвар, захираҳо, воситаҳои воқеии моддӣ таъмини ҳуқуқ ва ўҳдадорихои қонунӣ. Таъмини амнияти моддӣ шартӣ асосии татбиқи ҳуқуқу озодихои дар қонунгузорӣ эълоншуда мебошад. Паст шудани сатҳи зиндагии аҳоли, афзоиши бекорӣ, арзиши зиндагӣ бевосита ба сатҳи қонуният дар кишвар таъсир расонида, мардумро ба ҷустуҷӯи роҳҳои ғайриқонунӣ бой гардонидани онҳо, аз қонун дур кардан ва ғ. Ҳамин тавр, қонунияти пойдор танҳо дар шароити суботи иқтисодии кишвар имконпазир аст.

Кафолати сиёсии қонуният - ин тамоми системаи сиёсӣ, фаъолияти тамоми ташкилоти сиёсии ҷомеа, мавқеи пешбарандаи давлат мебошад. Кафолати сиёсӣ ин рушд ва такмили асосҳои демократии ҷомеа, ташаккули волоияти қонун, тақсими ваколатҳо ва ҳамкориҳои онҳо байни худ, гуногунандешии ақидаҳо ва гуногунрангии идеологӣ, таъмини низоми бисёрҳизбӣ ва парламентаризми озод ва ғайра мебошад. Принсипҳои ташкил ва фаъолияти тамоми мақомоти давлатӣ низоми сиёсии демократияро таъмин мекунанд (аз ҷумла, принсипҳои соҳибхитиярии халқ, тақсимои ҳокимият ва ғайра).

Демократияи ҳақиқии ҷомеа, тақсимои қудрат, гуногунандешии сиёсӣ, шаффофият, озодии матбуот шартӣ зарурии қонуният мебошанд. Ҳамин тариқ, кафолатҳои сиёсии қонуният ҳам системаи сиёсиро дар маҷмӯъ ва ҳам ҷузъҳои алоҳидаи он, принсипҳои фаъолият: қонунияти ҳокимият, тақсимои ҳокимият, мавҷудият ва имкони воқеии татбиқи ҳуқуқ ва озодихо, гуногунандешии сиёсӣ, ки дар мавҷудияти низоми бисёрҳизбӣ ифода шудаанд.

Кафолатҳои идеологӣ дар ҷомеа ташаккули сатҳи баланди фарҳанги ҳуқуқиро дар асоси эҳтиром ба қонун, эътибори олии он ва ризоияти дохилии мардум бо талаботи танзимро пешбинӣ мекунанд. Ин рушди маърифати ҳуқуқӣ, таблиғи васеъ ва паҳнкунии донишҳои ҳуқуқӣ дар байни шаҳрвандон, ташаккули одат, талаботи дохилӣ оид ба риояи қонун, малака ва қобилияти истифодаи меъёрҳои ҳуқуқӣ дар ҳаёти ҳаррӯза мебошад. Баландбардории меъёрҳои ахлоқии шахс, фарҳанги умумии онҳо, ташаккули хусусиятҳои итоати қонун, риояи қонун, мавқеи фаъоли зиндагӣ шартӣ муҳими идеологӣ таҳкими қонуният мебошад. Камбудихои системаи маориф ва боз ҳам бадтар шудани он барои суғурӯи шудани интизом, ташкил ва афзоиши ҷинояткорӣ шароити мусоид фароҳам меоранд. Шароити идеологӣ инчунин сатҳи рушди илми ҳуқуқшиносӣ, пуррагии татбиқ дар омӯзиши назариявии ғояҳо ва концепсияҳои демократӣ, гуманистӣ (назарияи волоияти қонун, таъмин ва ҳимояи ҳуқуқи шахс, парламентаризм ва ғайра), далелҳои татбиқи онҳо дар қонунгузорӣ ва амалияи ҳифзи ҳуқуқро дар бар мегирад.

Омилҳои гуногуни шуури ҷамъиятӣ ва фарҳанг ҳамчун кафолати маънавии қонуният амал мекунанд: ҷаҳонбинӣ, огоҳии ҳуқуқӣ, эътирофи Конститутсияи амалкунандаи гуногунрангии идеологӣ, сатҳи баланди фарҳанги умумӣ ва ҳуқуқии аҳоли, ахлоқӣ, эҳтироми амиқи талаботи қонун, инчунин маълумот, касбияти баланди хизматчиёни давлатӣ, рушди илми ҳуқуқшиносӣ. Барои таҳкими волоияти қонун фарҳанги ҳуқуқии шаҳрвандон ва шахсони мансабдор, шуурнокии ҳуқуқӣ, ки ба эътирофи арзиши мутлақи ҳуқуқҳои асосии инсон асос ёфтаанд, аҳамияти бузург до-ранд.

Дар доираи кафолатҳои ҷамъиятӣ бояд маҷмӯи чораҳои мавҷудаи кишвар дар мубориза бо вайронкунии қонун истифода шаванд - вазифаи на танҳо мақомоти

давлатӣ, балки вазифаҳои мухталифи хизбҳои сиёсӣ, иттифокҳои касаба ва дигар иттиҳодияҳои ҷамъиятӣ, инчунин мақомоти маҳаллии ҳокимияти давлатӣ, ташкилотҳои худфаъолият - комиссияҳои гуногун, кварталҳо, кумитаҳои кӯчаҳо ва ғайра. Дар силсилаи кафолатҳои давлатии қонуният қойгоҳи муҳим ба ВАО мансуб аст. Ҳамаи онҳо даъват карда мешаванд, ки дар таъмини риояи қатъии қонунҳо ва баланд бардоштани маърифати ҳуқуқии шаҳрвандон саҳми мушаххас гузоранд. Ба он қорҳои профилактикӣ доир ба пешгирии қонуншиканӣ ва мусоидат дар қушодани ҷиноятҳо ва дигар ҳуқуқвайронкуниҳо, маърифати ҳуқуқии аҳоли, таблиғи дониши ҳуқуқӣ ва ғайра дохил мешаванд.

Кафолатҳои иҷтимоӣ (сатҳи баланди зиндагии аҳоли, ғамхорӣ табақаҳои аз ҷиҳати иҷтимоӣ осебпазири ҷомеа, таъмин ва ҳимояи ҳуқуқу озодиҳои инсон, эътиқоди шаҳрвандон ба оянда) ба сатҳи қонуният таъсири назаррас доранд. Афзоиши бекорӣ, таъхир дар пардохти музди меҳнат, нафақа ва дигар кӯмакпулиҳои иҷтимоӣ, афзоиши арзиши зиндагӣ барои фаровонии ғайриқонунӣ заминаро ба вучуд оварда, ба эътибор нагирифтани меъёрҳои ҳуқуқӣ, низоъҳои иҷтимоӣ. миллӣ ва дохилӣ. Кафолатҳои иҷтимоӣ - иштироки фаъоли ҷомеа дар мубориза бар зидди вайронкунии қонун, дар пешгирии қонуншиканиҳо, фароҳам овардани фазои бойкотҳои маънавии ашхосе, ки талаботи қонунро убур мекунанд ё кодиранд.

Ҳамин тавр, ҳама падидаҳои иқтисодӣ, сиёсӣ, маънавӣ, ки табиати ҷамъиятро бо зарурияти объективӣ ифода мекунанд, муқаррароти қонуниятро талаб мекунанд, ниёзҳои табиӣ онро ба вучуд меоранд ва бо дараҷаи зиёдтар ё камтар аз миёнаравӣ пешгирӣ мекунанд. Кафолатҳои умумӣ заруранд, аммо ягона шартҳои таъмини волоияти қонун дар кишвар нестанд. Онҳо заминаи моддӣ, асоси воқеияти онро ташкил медиҳанд. Аммо, ҳуди онҳо кодир нестанд ва ба таври худкор амал намекунанд. Дар аксар ҳолатҳо, таъсири ин омилҳо тавассути воситаҳои махсус, ки кафолатҳои ҳуқуқиро дар бар мегиранд, миёнаравӣ карда мешавад. Воситаҳои махсуси таъмини волоияти қонун - маҷмӯи воситаҳои ҳуқуқӣ ва ташкилӣ мебошад, ки тавассути онҳо волоияти қонун дар соҳаи идоракунии давлатӣ таъмин карда мешавад. Кафолатҳои ҳуқуқӣ усул ва василаҳои мебошанд, ки дар қонунгузори амалкунанда муайян карда шудаанд ва бевосита ба таъмини волоияти қонун нигаронида шудаанд. Ҷунин кафолатҳо мафҳуми усулу воситаҳои муқаррарнамудаи қонунро барои пешгирӣ, рафъ ва рафъи ҳуқуқвайронкунии, ҳифз ва таъмини ҳуқуқу озодиҳои инсон ва дигар шахсони ҳуқуқӣ муайян мекунанд. Инҳо дар бар мегиранд:

а) танзими мукамал ва босамар тавассути воситаҳои ҳуқуқии ҳама гуна муносибатҳои ба танзими ҳуқуқӣ ниёздошта. Норасоӣҳо дар қонун, танзими ноқофӣ, но-пурра ва муҳолиф метавонанд боиси бетартибӣ дар ҳаёти ҷамъиятӣ, далелҳои худсарӣ ва ихтиёрӣ дар фаъолияти мақомоти давлатӣ ва шахсони мансабдор шаванд;

б) баланд бардоштани сифати қонунгузорӣ, такмили он. Қонунҳо бояд ба шароити воқеии ҳаёт, меъёрҳои ахлоқи ҳамаҷониба мувофиқат кунанд, тамоюлҳои рушди иҷтимоиро инъикос кунанд, равшан ва дастрас бошанд. Мунтазам нав кардани қонунгузорӣ, бекор ё тағир додани меъёрҳои кӯҳна, ба низоми даровардани санадҳои меъёрӣ ва баҳисобгирии муассири онҳо зарур аст;

в) таъсис додани институтҳо ва расмиёти махсус, ки ба таъмини волоияти қонун дар фаъолияти дастгоҳи давлатӣ нигаронида шудаанд (мурочиати судии амалҳои маъмурият, ки ҳуқуқҳои шаҳрвандонро поймол мекунанд, эҳтимолияти бегуноҳӣ, мустақилияти суд ва ғайра), қоидаҳои муурофиавии дақиқ таҳияшуда дар парвандаҳои ҷиноӣ, шаҳрвандӣ ва ғайра;

г) муқаррар кардани чораҳои самарабахши ҷавобгарӣ (муҷозоти ҳуқуқӣ) барои ҳуқуқвайронкуниҳо;

д) фаъолияти возеҳ ва таъсирбахши мақомоти ҳифзи ҳуқуқ: судҳо, прокурорҳо, политсия, нозироти махсус, ки ба пешгирӣ ва мубориза бар зидди ҷиноятҳо ва дигар ҳуқуқвайронкуниҳо равона карда шудаанд, ҷавобгарии шахсони масъулро пешниҳод мекунанд;

е) фаъолияти назорат ва назорати мақомоти махсус, ки риояи меъёрҳои ҳуқуқиро назорат мекунанд: фаъолияти Суди конституционӣ, дигар мақомоти судӣ, инчунин прокуратура ва тафтишот, назорати мақомоти давлатӣ ба воҳидҳои тобеи онҳо, инчунин тақмили хизмати ҳуқуқии давлат ва дигар муассисаҳо ва ташкилотҳои дигар.

Ҳолати қонунӣ дар кишвар ба андозаи муайян аз ҷӣ гуна таҳия ва тақмили ин кафолатҳо, то ҷӣ андоза фаъолона ва моҳирона истифода бурдани онҳо аз ҷониби мақомоти давлатӣ, иттиҳодияҳои ҷамъиятӣ, ҳукуматҳои маҳаллӣ, мансабдорон ва шаҳрвандон вобаста аст.

Таснифи зерини кафолатҳои ҳуқуқӣ вучуд дорад, ки ба тақсмоти ҷаҳор блок дар системаи онҳо асос ёфтааст:

1. Рушди минбаъда, тақмил ва баланд бардоштани самаранокии қонунгузорӣ ҳамчун асоси меъёрии ҳуқуқӣ, тақмили фаъолияти қонунгузори давлат. Ин ба навсозии доимии қонунгузорӣ, қабули саривақтии қонунҳои нав ва санадҳои зерқонунӣ, бекор кардани қонунҳои кӯҳна ва ворид намудани тағйироту иловаҳо ва шарҳҳои зарурӣ ба санадҳои меъёрии ҳуқуқии мавҷуда дахл дорад. Ҳоло заминаи қонунгузорӣ ба талаботи замони пурра ҷавобгӯ нест, аз ин рӯ ин маҷмӯи кафолатҳои ҳуқуқӣ таваҷҷӯҳи ҷамъатараф ва зичро талаб мекунад.

2. Назорати байниидоравӣ ва байниидоравӣ оид ба қонуният. Ҷунин назорат дар системаи кафолати ҳуқуқии хос ҷои муҳимро ишғол мекунад. Назорати дохили-соҳавӣ аз назорати мақомоти болоӣ оид ба риояи қонуният дар фаъолияти мақомоти тобеи худ иборат аст, яъне ин назорат ба таври амудӣ сурат мегирад. Тамоми сохтори механизми давлат тавассути назорати дохилии қонуният ташаккул ёфта, он тамоми мақомоти давлатиро аз поён то боло фаро мегирад. Назорати байниидоравӣ аз ҷониби мақомоти байниидоравӣ амалӣ карда мешавад, ки ваколатдор шудааст, ки онҳо дар фаъолияти на танҳо мақомоти тобеъ ва ҳисоботдиҳанда, балки дигар мақомоте, ки тобеи миёнаравияшон нестанд, назорат карда шаванд.

3. Амалисозӣ ва тақмили фаъолияти мақомоти махсуси давлатӣ, ки волоияти қонунро риоя мекунанд.

Кафолатҳои ҳуқуқӣ иборатанд аз:

- мустаҳкамкунии конституционии принсипи қонуният ва воситаҳои таъмини он;
- воситаҳои самараноки масъулияти ҳуқуқӣ ва ҳифзи ҳуқуқу озодиҳои шахсони ҳуқуқӣ;
- кори босифати мақомоти ҳифзи ҳуқуқ ва инчунин мақомоти ҳифзи судӣ;
- воситаҳои назорат ва назорати иҷрои санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ;
- рушди маърифати ҳуқуқӣ ва фарҳанги ҳуқуқии аҳоли ва умуман ҷомеа;

4. Дигар кафолатҳои ҳуқуқӣ арзу шикоятҳои шаҳрвандон, баррасии саривақтӣ ва дурусти онҳо, инчунин тартиби судии ҳифзи ҳуқуқ.

Конститутсия имкон медиҳад, ки шакл ва тартиби ҳифзи ҳуқуқҳои поймолшудаи шаҳрвандон - судӣ ё маъмурӣ интиҳоб карда шаванд. Шаҳрванд метавонад аз болои қарорҳо, санадҳои мақомоти давлатӣ, мақомоти худидораи маҳаллӣ, ташкилотҳои ҷамъиятӣ, шахсони мансабдор ба мақомоти болоии тобеи худ шикоят кунад, агар вай ин ҳуқуқро поймол карда бошад. Он ташкилоти худидоракунии ҷамъиятӣ, иттиҳодияи ихтиёрии шахсонест, ки тибқи қонун ба шаҳрвандон ва соз-

монҳо барои ҳимояи ҳуқуқ ва манфиатҳои қонунии онҳо, дар таҳкими волоияти қонун кӯмак мерасонанд.

Кафолатҳои ташкилӣ ба ташкили сохтори оптималии давлатӣ тақия мекунад. Дастгоҳҳо, татбиқи принципи тақсимои ваколатҳо ва ташкили қори мақомоти маҳсус. Муносибат ба:

- дақиқии дақиқ ва тартиби меъриии ваколатҳои мақомоти давлатӣ;
- тақсимои функционалии фаъолияти сохторҳои қудратӣ;
- интихоб ва ҷойгиркунии қормандони давлатӣ;
- мавҷудияти мақомоте, ки назорат ва назорати қонуниятро анҷом медиҳанд;
- мавҷуд будани як низоми санҷиш ва тавозун дар фаъолияти мақомоти давлатӣ дорои хусусияти бонуфуз.

Ҳамин тарик, ҳама гуна кафолатҳои ҳуқуқии қонуният бояд дар система, маҷмӯа омӯхта шаванд, ки вазифаи таъмини волоияти қонун барои тамоми шоҳаҳои фаъолияти давлатӣ яқсон аст. Кафолатҳои маҳсуси ҳуқуқӣ дар маҷмӯъ ва бо ҳамба-стагии зич доранд. Суи шудани ҳама гуна фаъолияти мақомотҳои давлатӣ ин нишо-наи нопурра амали гардидани волоияти қонун мебошад:

- низоми мақомоти давлатӣ ва муассисаҳо, ки бо ҳам бо тартиби тобеияти ирархӣ алоқамандӣ доранд.
- Бо мақсади таъмини фармоиши худ аз воситаҳои гуногуни ташкилӣ ва ас-лиҳаи бевоситаи маҷбурунии бо сатҳи техникаи давр мувофиқро соҳиб аст.

СУД ДАР ТАЪМИНИ МУБОҲИСА ВА БАРОБАРИИ ТАРАФҲО

Сайфидинов Фаҳриддин Фаїзуллоевич

*Унвонҷӯи кафедраи ҳуқуқи судӣ ва назорати прокурорӣ
факултети ҳуқуқшиносии Донишгоҳи давлатии ҳуқуқ,
бизнес ва сиёсати Тоҷикистон*

Масъалаи асосии муҳофизати ҷиноятӣ - гунаҳгор ё бегуноҳ будани шаҳсро дар содир қардани ҷиноят танҳо суд новобаста аз мавқеи иштирокчиёни муҳофизати ҷиноятӣ, аз номи давлат расман ҳал мекунад. Суд - мақомоти давлатӣ аст, лекин мақомоти таъқиби ҷиноятӣ нест ва тарафи айбдорқунанда ё ҳимояро қонибдорӣ намекунад. Суд мавқеи ҳолиси ва бегаразиро ишғол намуда, дар таҳқиқи қурраи ҳолатҳои қаранда барои амалӣ намудани ҳуқуқи тарафҳо шароити зарурӣ фароҳам меоварад. Суд айби судшаванда ё беайбии ўро қош намекунад, чунки суд субъекти исботнамоеи айби шаҳ дар содир қардани ҷиноят нест. Ба зиммаи суд уҳдадорӣ исботи айби шаҳ ё беайбии вай вогузор нашудааст. Агар айби шаҳ дар содир қардани ҷиноят бо далелҳо тасдиқи худро ёбад, пас суд шаҳсро дар содир қардани ҷиноят гунаҳгор эътироф мекунад. Агар айби шаҳ дар содир қардани ҷиноят бо далелҳо тасдиқи худро наёбад, пас суд шаҳсро дар содир қардани ҷиноят бегуноҳ эътироф мекунад.

Ҳуқм аз номи Ҷумҳурии Тоҷикистон бароварда мешавад. Суд аз номи давлат қарандаи ҷиноятиро мавриди баррасӣ қарор дода, адолати судиро ба амал мебарорад, гунаҳгорӣ ё бегуноҳии шаҳсро дар содир қардани ҷиноят муқаррар намуда қазои ҷиноятӣ таъйин менамояд. Танҳо дар асоси ҳуқм давлат имқонияти расмӣ пайдо меку-

над санксиаи меъёри ҳуқуқӣ-ҷиноиро татбиқ намояд ва бо ин роҳ шахсият, ҷамъият ва давлатро аз таҷовузи ҷинояткорӣ ҳифз намояд. Ҳукми суд қувваи умумихатмӣ ва қатъӣ дорад, яъне бе истисно аз ҷониби ҳамаи шахрвандон, шахсони мансабдор ва шахсони ҳуқуқӣ бояд риоя ва иҷро гардад, баъди қувваи қонунӣ гирифтани ҳукм бо ҳамон асосҳо, доир ба ҳамин айбдорӣ, дар хусуси ҳамон шахс таъқиби ҷиноятӣ манъ карда мешавад.

Ваколати суд доир ба таҳқиқи далелҳо бо ваколати муфаттиш, прокурор ва ё таҳқиқбаранда оиди ҷамъоварӣ, санҷиш ва баҳодихӣ ба далелҳо мувофиқат намекунад. Суд мустақилон, бе даҳолат ва новобаста аз мақеи тарафҳо ба далелҳо аз нуқтаи назари кифоя буданашон барои ҳалли масъалаи гунаҳгор ё бегуноҳ будани судшаванда баҳо медиҳад. Мақомоти таъқиби ҷиноятӣ ба далелҳо аз нуқтаи назари кифоя будан барои ба ҷавобгарии ҷиноятӣ кашидани шахс баҳо медиҳанд¹. Таъиноти (функсия) суд ба амалбарории адолати судӣ оиди парвандаи ҷиноятӣ аст, яъне суд парвандаи ҷиноятиро дида баромада муайян мекунад, ки айби шахс дар содир кардани ҷиноят бо далелҳои пешниҳодшуда тасдиқи худро ёфтааст ё не².

Хулосаи суд доир ба масъалаи асосии парвандаи ҷиноятӣ дар ҳукми суд ифодаи худро меёбад. Ҳеч кас то эътибори қонунӣ пайдо кардани ҳукми суд дар содир кардани ҷиноят гунаҳгор доништа намешавад. Ягон мақомоти дигар ҳуқуқ надорад шахсро дар содир кардани ҷиноят гунаҳгор ё бегуноҳ эътироф намояд. Ҳукми айбдоркунанда танҳо ба шарте бароварда мешавад, ки дар ҷараёни муҳокимаи судӣ гунаҳгор будани судшаванда дар содир намудани ҷиноят бо маҷмуи далелҳои таҳқиқшуда тасдиқ гардидааст³.

Аз мазмуни ин меъёрҳо бармеояд, ки танҳо дар сурати исботи худро ёфтани айби судшаванда ҳукми айбдоркунанда бароварда мешавад. Лекин, ин гуна талабот нисбати ҳукми сафедкунанда дар шакли дигар пешбинӣ шудааст, ки тибқи он, на ин ки исбот шудани беайбӣ, балки исбот нашудани иштироки судшаванда дар содир намудани ҷиноят барои баровардани ҳукми сафедкунанда асос мегардад. Яъне, исботи беайбии шахс дар содир кардани ҷиноят ҳатмӣ нест ё беайбии шахс ба исбот эҳтиёҷ надорад. Эҳтимолият, шубҳа нисбати айбдор (гунаҳгор) донистан не, балки нисбати беайбӣ, бегуноҳӣ тадбиқшаванда эътироф шудааст.

Доираи ваколатҳои суд оиди ба амалбарории адолати судӣ бе маҳдуд нест. Ҳадду меъёри онро қонун муайян мекунад. Меъёрҳои қонунгузории муурофиавии ҷиноятӣи Ҷумҳурии Тоҷикистон на танҳо ваколатҳои судро оиди таъмини адолати судӣ оиди парвандаҳои ҷиноятӣ ба тариқи дақиқ муайян кардааст, инчунин доираи масъалаҳоеро, ки ҳалли онҳо ба қабули ҳукми қонунӣ, асоснок ва одилона мусоидат мекунад, пешбинӣ мекунад.

Ҳукм ҳангоме қонунӣ эътироф карда мешавад, ки он бо риояи талаботи қонун ва дар асоси қонун бароварда шуда бошад. Ҳукм бо риоя шудани меъёрҳои қонунгузории муурофиавии ҷиноятӣи Ҷумҳурии Тоҷикистон ва дар асоси қонуни ҷиноятӣи ҚТ бароварда мешавад. Ҳукм ҳамон вақт асоснок эътироф мешавад, ки агар хулосаи суд, ки дар ҳукм ифода ёфтааст бо далелҳои, ки ҳолатҳои содир шудани ҷиноятро инъикос кардаанд, тасдиқи худро ёфта бошанд; дар асоси таҳқиқи ҳамаҷониба, пурра ва ҳолисонаи далелҳои, ки ба суд пешниҳод гардида, дар маҷлиси суд муҳокима шудаанд, бароварда шуда бошад; далелҳо барои пурра, ҳама тарафа ва ҳолисона

¹ Ҳуқуқи муурофиавии ҷиноятӣ: китоби дарсӣ / таҳти назари Қудратов Н.А. - Душанбе, 2016. – С. 32.

² Левакова, Э.Н. Общественное обвинение и защита: монография / Э.Н. Левакова. – М.: Юридическая литература, 1976. – 80 с.

³ Ниг.: моддаи 339 Кодекси муурофиавии ҷиноятӣи Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 3-юми декабри с. 2009, № 564 // Аҳбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз соли 2009, № 12, мод. 815; мод. 816; (Қонуни ҚТ аз 18.03.2022 с., № 1853).

муқаррар гаштани ҳолатҳои содир шудани ҷиноят кофӣ бошанд. Хукми суд ба шарте одилона доништа мешавад, ки дар он ҷазои ба гуноҳгор таъингардида мутобиқи меъёри дахлдори кодекси ҷиноятӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки ҷавобгарии ҷиноятиро барои содир намудани ҷиноят пешбинӣ мекунад, бо назардошти дараҷаи ба ҷамъият хавфнокии ҷиноят, оқибати он, шахсияти гуноҳгор, ҳолатҳои вазнинкунада ва сабуқкунандаи ҷазо таъин шуда бошад¹.

Ғайр аз ин, тартиби ҳалли масъалаҳо доир ба парвандаи ҷиноятӣ дар ҳонаи машваратӣ муқаррар шудааст, ки ҳадди ваколатҳои судро оиди таъмини адолати судӣ нишон медиҳанд.

Агар ба матни м. 335 Кодекси муурофиавии ҷиноятӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон (минбаъд - КМҶ ҚТ) диққат диҳем, маълум мешавад, ки дар байни масъалаҳои, ки суд дар ҳонаи машваратӣ ҳангоми баровардани ҳукм дида мебарояд, масъалаи исботи ҳудро ёфтани аломати таркиби ҷиноят, исботи кирдори ба ҷамъият хавфнокӣ судшаванда ҷойи марказиро ишғол кардаанд. Лекин, ҳолатҳои, ки ба ҳалли дурусти парвандаи ҷиноятӣ аҳамият доранд ва тибқи м. 85 КМҶ ҚТ ҳатман бояд исбот карда шаванд, ба доираи масъалаҳои, ки суд дар ҳонаи машваратӣ ҳал мекунад, дохил карда нашудаанд. Доираи масъалаҳои дар ҳонаи машваратӣ ҳалшавандаро, ки бештар ба муқаррар карда шудани кирдори ба ҷамъият хавфнок ва айби шахс дар содир кардани ҷиноят бахшида шудаанд, дида баромада, беихтиёр дар бораи яктарафа ва нопурра дида баромада шудани масъалаҳои баррасишаванда дар ҳонаи машваратӣ, ва маҳдуд шудани ваколати суд оид ба ҳалли қатъии ҳамаи масъалаҳои муурофиавии ҷиноятӣ ҳулоса баровардан мумкин аст. Барои ҳамин, ин меёр ба тағйироти ҷиддӣ ниёз дорад. Пешниҳод мекунем, ки дар қ. 1 м. 335 КМҶ ҚТ, ба доираи масъалаҳои, ки дар ҳонаи машваратӣ ҳангоми баровардани ҳукм ҳал мешаванд, ҳолатҳои зерин дар шакли бандҳои нав илова карда шаванд:

- оё дар парванда ҳолатҳои мавҷуд нестанд, ки метавонанд боиси қатъи он гарданд;
- оё айби эълоншуда асоснок аст ва он бо далелҳои дар муҳокимаи судӣ тасдиқ ёфтанд;
- оё тамоми ҳолатҳои содир шудани ҷиноят ва ба парвандаи ҷиноятӣ аҳамият дошта ҳамаҷониба, пурра ва ҳолисона муайян карда шудаанд;
- оё нисбати ҳамаи кирдорҳои содиркардаи судшаванда, ки муайян ва исбот шудаанд, айб эълон карда шудааст;
- оё ҳамаи шахсоне, ки нисбати онҳо дар парванда оиди ҷиноят содир намуданашон далел ба даст оварда шудааст, ба сифати айбдоршаванда ҷалб гардидаанд, оё айби эълоншуда нисбати шарикони ҷиноят асоснок аст ва он бо далелҳои дар муҳокимаи судӣ тасдиқ ёфтанд;
- оё кирдори судшаванда бо меёрҳои қонуни ҷиноятӣ дуруст бандубаст шудааст;
- оё ҷораи пешгирӣ дуруст интиҳоб гардидааст ва ё дар парванда барои бекор кардани он асос мавҷуд аст;
- оё бо тартиби муқарраркардаи қонун барои таъмини даъвои граҷданӣ ва имконпазирии мусодираи молу мулк ҷораҳо андешида шудаанд;
- оё дар пешбурди тафтиши пешакӣ ба вайронкунии ҷиддии қонуни муурофиавии ҷиноятӣ роҳ дода шудааст;
- оё таҳқиқ ё тафтиши пешакӣ бо риояи тартиби муқарраркардаи қонун анҷом дода шудааст.

¹ Ҳуқуқи муурофиавии ҷиноятӣ: китоби дарсӣ / таҳти назари Қудратов Н.А. - Душанбе, 2016. – С. 65.

– оё сабабу шароитҳое, ки барои содиршавии ҷиноят мусоидат кардаанд, муайян карда, барои бартараф карда шудани онҳо чора андешида шудааст.

Бинобар ҳамин ҳам, дар адабиёти ҳуқуқӣ ба ҳолатҳои «асосӣ» ва «дуюминдараҷа»¹ чудо кардани ҳолатҳои парвандаи ҷиноятӣ ё мавзӯи исботномаи рои низ дастгирӣ намекунем. Зеро, ки ба ҳолатҳои «асосӣ» ва «ёридиҳанда» чудо кардани мавзӯи исбот ва доираи масъалаҳои дар ҳонаи машваратӣ ҳалшаванда, бар ҳилофи принсипи пурра, ҳамаҷониба ва ҳолисона муқаррар кардани ҳолатҳои содир шудани ҷиноят ва ба парвандаи ҷиноятӣ аҳамият дошта мебошад, ҳадди ваколатҳои судро маҳдуд мекунанд ва метавонад ба оқибатҳои хусусияти манфӣ дошта (майли айбдоркунӣ) оварда расонад.

Ба судҳо ваколати таъмини адолати иҷтимоӣ дода шудааст, ки онҳо имконият доранд, ҳолатҳои парвандаи ҷиноятиро бевосита, ҳамаҷониба, пурра ва ҳолисона, дар шароити ошкоро, шифохӣ, бо тарзи мувоҳида ва дар асоси баробарии тарафҳо баррасӣ намуда, қарор қабул намоянд.

Мутобиқи меъёрҳои КМҶ ҚТ, дар марҳилаи муҳофизати судии парвандаҳои ҷиноятӣ, нисбат ба дигар давраҳои муҳофизати судӣ ба судшаванда, ҳимоятгар, ҷабрдида, даъвогари граҷданӣ, ҷавобгари граҷданӣ, намояндагони онҳо имкониятҳои муҳофизатӣ ва шароити бештар фароҳам оварда шудааст, ки барои муқаррар кардани ҳолатҳои воқеӣ ва дар интиҳо баровардани ҳукми одилона мусоидат намоянд. Тарафҳо дар тафтиши далелҳо иштирок намуда, ҳуқуқ доранд ба суд дар бораи моҳияти айбдоркунӣ ва исбот карда шудани он, дар бораи ҳолатҳои содир шудани ҷиноят ва ба парвандаи ҷиноятӣ аҳамиятдошта ва дигар масъалаҳо, ки ҳангоми муҳокимаи судӣ ба миён омадаанд, ақидаи худро изҳор кунанд, далелҳои нав пешниҳод намоянд, дархост ва радия изҳор намоянд.

Суд ҳуқуқ надорад қонеъ кардани дархости тарафҳоро дар бораи муқаррар карда шудани ҳолатҳои ба парвандаи ҷиноятӣ аҳамиятдошта рад намояд. Барои муайян кардани ҳолатҳои ба ҳалли парвандаи ҷиноятӣ аҳамиятдошта суд ҳуқуқ дорад дар ҷараёни баррасии парвандаи ҷиноятӣ амалҳои тафтиширо бевосита анҷом диҳад. Хусусияти ҳосил анҷом дода шудани амалҳои тафтишӣ аз ҷониби суд дар он зоҳир мешавад, ки дар натиҷа ин амалҳо на танҳо ҳолатҳои нави ба парвандаи ҷиноятӣ аҳамият дошта муқаррар карда мешаванд, балки ҳолатҳои қаблан дар ҷараёни тафтиши пешакӣ, бо далелҳои муайяншуда бо иштироки тарафҳои манфиатдор, мавриди санҷиш ва баҳодиҳӣ қарор дода мешаванд. Ин муқаррароти қонун ҷоиз, дахлдор, аниқу саҳеҳ ва кофӣ будани маълумотҳои воқеӣро барои қабул кардани қарори қатъӣ доир ба парвандаҳои ҷиноятӣ таъмин менамоянд. Агар дар ҷараёни муҳокимаи судӣ ҳолатҳои нави қаблан номуайян ва барои парванда муҳим ошкор шуда бошанд, ки санҷиши ҷоиз, аниқ будани онҳо дар маҷлиси суд бе тафтиши иловагӣ имконнопазир аст, суд, судья метавонад бо ташаббуси худ ё дархости тарафҳо парвандаро барои тафтиши иловагӣ баргардонад (м. 287 КМҶ ҚТ).

Аз нуқтаи назари принсипи эҳтимолияти бегуноҳӣ дар ҳамин меъёр мавқеи суд бояд таъғир дода шавад. Азбаски суд манфиати ягон тарафи баҳси ҳуқуқиро ҷонибдорӣ намекунад, ба тафтиши иловагӣ баргардонидани парвандаи ҷиноятӣ бояд танҳо бо ташаббуси тарафҳо, на бо ташаббуси суд муқаррар карда шавад. Дар акси ҳол, бо ташаббуси суд ба тафтиши иловагӣ баргардонидани парвандаи ҷиноятӣ дар ҷараёни маҷлиси судӣ, майли айбдоркуниро дар содир кардани ҷиноят, ифода менамояд. Ҷунки тибқи м. 15 КМҶ ҚТ, ҳама гуна шубҳаҳои гунаҳгори (айби) айбдоршаванда, ки бо тартиби пешбиниамудаи КМҶ ҚТ бартараф карда намешаванд, ба фо-

¹ Мельник, В. Роль совести в процессе доказывания / В. Мельник // Российская юстиция. - 1996. - С. 32.

идаи айбдоршаванда маънидод карда мешавад. Муқаррароти ин принцип хусусияти роҳбарикунандаро дорад. Аз ҷониби дигар, қонун маҷмӯи имкониятҳоеро пешбинӣ кардааст, ки бо воситаи онҳо то оғози маҷлиси судӣ ва дар ҷараёни маҷлиси судӣ, тамоми ҳолатҳои ба парвандаи ҷиноятӣ алоқамандидошта муқаррар карда шаванд, ҳама гуна шубҳа, эҳтимолият ва фарзияи гунаҳгори (айбдорӣ) айбдоршаванда, судшаванда бартараф карда шаванд¹;

1) Ба мақомоти таъкиби ҷиноятӣ имкониятиҳои васеи муурофиавии ҷиноятӣ пешниҳод шудааст, ки бо тартиби муқарраркардаи қонун айби шахсро (бо далелҳо) дар содир кардани ҷиноят исбот намоянд. Дар мавридҳои истисноӣ, барои ҷамъоварӣ ва муқаррар кардани ҳолатҳои содир шудани ҷиноят ва ба парвандаи ҷиноятӣ аҳамиятдошта мӯҳлати тафтиши пешакӣ дароз карда мешавад. Ғайр аз ин, ҳангоми исбот нашудани иштироки гумонбаршуда ё айбдоршаванда дар содир намудани ҷиноят, ба шарте, ки тамоми имкониятҳо барои ҷамъовариҳои далелҳои иловагӣ истифода шуда бошанд, мақомоти пешбурди тафтиши пешакӣ парвандаи ҷиноятиро қатъ мекунад (м. 234 КМҚ ҚТ). Ба шахсони манфиатдор имконият дода шудааст, ки аз болои қарор дар бораи қатъ кардани пешбурди парвандаи ҷиноятӣ шикоят намоянд. Прокурор метавонад қарори ғайриқонунӣ ва беасоси муфаттиш, таҳқиқ ё прокурори поёниро бо қарори худ бекор намояд (м.168 КМҚ ҚТ);

2) Прокурор аз болои иҷроӣ ва риояи қонунҳо назоратро ба амал бароварда дар хотимаи тафтишоти пешакӣ ҳамаҷониба, пурра ва ҳолисона анҷом дода шудани таҳқиқ ва тафтиши пешакиро мавриди омӯзиш ва санҷиш қарор медиҳад. Фикри айбдоркуниро тасдиқ намудани прокурор маънои бо далелҳо тасдиқи худро ёфтани тамоми ҳолатҳои парвандаи ҷиноятӣ (ки мавзӯи баррасии судро ташкил медиҳанд), мебошад. Агар масъалаҳое, ки дар м. 247 КМҚ ҚТ бо далелҳои ҷамъовардашуда ҳалли худро наёфта бошанд ё ҳолатҳое, ки мавзӯи исботномаи судро ташкил медиҳанд (м. 85 КМҚ ҚТ) ё ҳолатҳои ба парвандаи ҷиноятӣ аҳамиятдошта муқаррар нашуда бошанд, прокурор маводҳои парвандаи ҷиноятиро бо дастуроти хаттии худ барои пешбурди тафтиши иловагӣ ё аз нав таҳия кардани фикри айбдоркунӣ ба муфаттиш бармегардонад;

3) Қонун барои омӯзиш ва санҷиши маводҳои парвандаи ҷиноятӣ марҳилаи мустақил - омодагӣ ба маҷлиси судиро пешбинӣ кардааст, ки аз лаҳзаи ба суд ворид гаштани парвандаи ҷиноятӣ ва ҳулосаи айбдоркунии аз ҷониби прокурор тасдиқгардида оғоз мешавад. Дар ҷараёни ин марҳила судья имконият дорад парвандаи ҷиноятиро дар сурати нокифоя будани далелҳо ё муқаррар нашудани ҳолатҳои парвандаи ҷиноятӣ, ки минбаъд мавзӯи баррасии судро ташкил медиҳанд, ба тафтиши иловагӣ баргардонд (м. 264 КМҚ ҚТ). Ғайр аз ин, дар ҳамин марҳила, судья арзу дархостҳои пешниҳодшудаи тарафҳоро низ баррасӣ менамояд ва имконият дорад бо ташаббуси тарафҳо барои муайян кардани ҳолатҳое, ки муқаррар нашудаанд, парвандаи ҷиноятиро ба тафтиши иловагӣ баргардонад;

4) Дар марҳилаи муҳокимаи судии парвандаи ҷиноятӣ, дар ҷараёни тафтиши судӣ суд, судья имконият доранд, ҳамаи далелҳои парвандаи ҷиноятиро таҳти тафтиши бевосита, омӯзиш, санҷиш ва баҳодихӣ қарор диҳанд. Суд, судья нишондоди судшаванда, ҷабрдида, шохидон, ҳулосаи коршиносонро мешунавад, далелҳои шайъиро аз назар мегузаронад, протокол ва дигар ҳуҷҷатҳоро эълон мекунад ва дигар амалҳои судиро оид ба тафтиши далелҳо анҷом медиҳад.

Ҳамин тариқ, имкониятҳои ҳуқуқии номбаршуда, ки бо тартиби муқарраркардаи қонун барои бартараф карда шудани камбудихӣ ва ё ҳама гуна шубҳа анҷом дода истифода бурда мешаванд, зарурияти маротибаи дигар бо ташаббуси суд ба тафтишӣ

¹ Ҳуқуқи муурофиавии ҷиноятӣ: китоби дарсӣ / таҳти назари Қудратов Н.А. - Душанбе, 2016. – С. 67.

иловагӣ баргардонидани парвандаи ҷиноятиро бояд истисно намоянд. Бинобар ҳолатҳои номбаршуда дар ҷараёни маҷлиси судӣ бо ташаббуси суд, судя ба тафтиши иловагӣ баргардонидани парвандаи ҷиноятӣ мувофиқи мақсад нест. Дар марҳилаи муҳокимаи судӣ, суд, судя яққоя бо иштироки тарафҳо дар тафтиши судӣ далелҳоеро мавриди санҷиш ва баҳодихӣ қарор медиҳад, ки ҳолатҳои содир шудани ҷиноят ва ба парвандаи ҷиноятӣ аҳамият доштаро тасдиқ мекунад.

Тибқи м. 339 КМҶ ҚТ ҳукми айбдоркунанда ба шарте бароварда мешавад, ки дар ҷараёни муҳокимаи судӣ гунаҳгор будани судшаванда дар содир намудани ҷиноят бо маҷмӯи далелҳои таҳқиқшуда тасдиқи худро ёбад. Ҳукми айбдоркунанда ба тахмин асос ёфта наметавонад. Суд таъиноти (функсияи) айбдоркуниро, ё танҳо ҷазодихиро надорад. Ҳангоми мавҷуд набудани ҳодисаи ҷиноят; ҳангоми дар кирдори судшаванда мавҷуд набудани аломатҳои таркиби ҷиноят, инчунин дар сурати бо далелҳои ба суд пешниҳодшуда исбот нашудани иштироки судшаванда дар содир кардани ҷиноят судшаванда бегуноҳ эътироф карда мешавад. Яъне, зарурати маротибаи дигар бо ташаббуси суд ба тафтишоти иловагӣ баргардонидани парвандаи ҷиноятӣ бояд аз байн равад. Бо ташаббуси тарафҳо бошад, ба шарте аз ҷониби суд иҷозат дода шавад, ки вазъи судшаванда бадтар нашавад ва ҳуқуқи ӯ ба ҳимоя риоя гардад.

Аз ин лиҳоз, пешниҳод мекунем, ки матни қ.1 м.287 КМҶ ҚТ ба тариқи зайл таъғир дода шавад: «Агар дар ҷараёни муҳокимаи суд ҳолатҳои нави қаблан номуайян ва барои парванда муҳим ошкор шуда бошанд, ки тафтиши онҳо дар маҷлиси суд бе тафтиши иловагӣ имконнопазир аст, суд, судя метавонад бо дархости тарафҳо парвандаро барои тафтиши иловагӣ баргардонад».

Ин муқаррарот:

- а) ба амалӣ гаштани талаботи принсипи эҳтимолияти бегуноҳӣ пурра мувофиқат мекунад;
- б) майли айбдоркунии судро истисно мекунад;
- в) масъулияти тамоми мақомотҳои ваколатдори пешбурди парвандаи ҷиноятиро то оғози муҳокимаи судӣ баланд мебардорад;
- г) ҳадди ваколатҳои суд ва муҳокимаи судиро тақвият мебахшад.

Мустақилияти суд – муҳимтарин принсипи адолати судӣ ба шумор меравад. Ин принсип дар Конститутсияи ҚТ (м. 87), дар қонуни Конститутсионии Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи судҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон» (м. 5), ва дар м. 17 КМҶ ҚТ пешбинӣ шудааст, ки мувофиқи онҳо суд, судя дар фаъолияти худ мустақил буда, танҳо ба Конститутсияи ҚТ ва қонун итоат мекунад.

Мустақилияти суд, судя бе маҳдуд, мутлақ нест. Суд, судя ба монанди дигар субъектони муурофияи ҷиноятӣ дорои ҳуқуқи ӯҳдадорихои муурофиявӣ мебошанд. Доираи мустақилияти суд, судя бо тартиби муқарраркардаи қонун, бо доираи амалии принсипҳои муурофиявии ҷиноятӣ, бо таъмини ҳуқуқи озодихои инсон ва шаҳрванд ва ҳадди муҳокимаи судӣ маҳдуд мешавад. Суд, судя, ҳангоми пешбурди парвандаҳои ҷиноятӣ вазифадор аст, ки муқаррароти Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон, КМҶ ҚТ ва дигар қонунҳоро ба таври дақиқ, яққела риоя намоянд.

Суд, судя вазифадор аст, ҳуқуқи озодихои шахсро, ки дар муурофияи судии ҷиноятӣ иштирок мекунад, ҳимоя намуда, ҷиҳати татбиқи онҳо шароит фароҳам оваранд, барои қонён намудани талаботи қонунии иштирокчиёни муурофияи судӣ сари вақт чораҳо андешанд.

Суд, судя ба далелҳо аз нуқтаи назари кифоя буданашон барои ҳалли масъалаи гунаҳгор ё бегуноҳ будани судшаванда мустақилона баҳо медиҳанд. Барои суд ягон далел пешакӣ қувваи муайянкунандаро доро нест. Мувофиқат накардани ҳулосаи

суд, ки дар ҳукм баён шудаанд, ба ҳолатҳои воқеии парванда асоси бевоситаи бекор кардани ҳукм мебошад (м. 374 КМҶ ҚТ).

Бинобар ин, хулосаи суд, ки дар ҳукм ифода меёбад бояд бо далелҳои, ки дар маҷлиси судӣ мавриди санҷиш ва таҳқиқ қарор дода шудаанд, тасдиқ ёбанд; суд бояд ҳамаи ҳолатҳои, ки ба хулоса таъсири ҷиддӣ расонида метавонанд, ба ҳисоб гирад; агар дар парванда далелҳои ба ҳам муқобил, ки барои хулосаи суд аҳамияти ҷиддӣ доранд, мавҷуд бошанд, суд бояд дар ҳукм нишон диҳад, ки бо кадом асосҳои баъзеи ин далелҳои қабул кардаасту бо кадом асосҳои далелҳои дигарро рад намудааст; агар хулосаи суд, ки дар ҳукм ифода ёфтааст, ихтилофҳои дошта бошанду барои ҳал намудани масъалаи гунаҳгор будан ё бегуноҳии шахси маҳкумшуда, ё худ сафед кардашуда, барои дурустии татбиқ намудани қонуни ҷиноятӣ ё барои муайян кардани ҷораи ҷазо таъсир расонанд ё худ таъсир расонда метавониста бошанд, суд бояд тамоми ихтилофҳои ҷойдоштаро бо асоснок кардани ҳар як банди хулоса, бартараф намояд. Суд бояд далелҳои бозғаймонро ба асос гирад, ки ба ҷоиз, дахлдор, сахт (аниқ) ва барои хулосабарорӣ кифоя будани онҳо, дар маҷлиси судӣ баҳои холисонаи ҳуқуқӣ дода шудаанд.

Ҳангоми баррасии парвандаи ҷиноятӣ ва ҳалли масъалаҳои вобаста ба он, суд аз мавқеи иштирокчиёни муҳофизати судӣ вобастагӣ надорад. Суд меёриҳои қонун ва талаботҳои маҷмӯи принципҳои ҳуқуқиро ба роҳбарӣ гирифта, ба далелҳои аз рӯи ақидаи ботинии худ, ки ин ақидаи аз ҳамаҷониба, пурра ва холисона дида баромадани тамоми маҷмӯи ҳолатҳои парванда асос ёфтааст, баҳои ҳуқуқӣ медиҳад. Суд, судя қонун ва дарки ҳуқуқиро ба роҳбарӣ гирифта, ба миқдор ва сифати далелҳои бо ақидаи ботинии худ баҳо медиҳанд. Ақидаи ботинӣ гуфта ҳисси боварии шахсро ба имконияти бешубҳаи даркнамоӣ, ба дониши худ, таҷриба, маҳорат ва малакаи касбӣ меноманд, ки шахсро ба мустақилона (бе даҳолат) амал кардан ё хулоса баровардан водор мекунад¹. Баҳодиҳӣ аз рӯи ақидаи ботинӣ на танҳо вазифаи суд, балки вазифаи дигар мақомҳои ваколатдори давлатӣ низ ба шумор меравад, ки дар ҷараёни амалӣ гаштани он, пешакӣ қувваи эътимоднокии маълумоти ҷамъовардашуда нисбати яқдигар истисно карда мешавад. Яъне, хулосаи онҳо – хулосаи аз ҳамдигар новобаста, озодона, мустақилона, бедаҳолат, бевоситаи ботиниро (шахсиро) ифода мекунад. Чунин қоидаи баҳодиҳӣ ба далелҳои дар натиҷа ба хулосабарорӣ (ё қабули қарори) катӣ ва бе шубҳа дуруст мусоидат мекунад. Хулосаи суд, судя доир ба ҳалли масъалаи асосии парвандаи ҷиноятӣ – гунаҳгор ё бегуноҳ будани шахс дар содир кардани ҷиноят, дар ҳукм ифодаи худро меёбад.

Барои суд ҳам ягон далели ҷамъовардашуда пешакӣ қувваи муайянқунандаро доро нест. Яъне, ягон далел нисбати дигар далелҳои пешакӣ мавқеи афзалиятноки тасдиққунанда ё бартариятнокро гирифта наметавонад. Ба далелҳои суд, судя дар маҷмӯъ, дар ягонагӣ ва аз рӯи хусусиятҳои пайвастагӣ ба ҳамдигар баҳо медиҳанд. Таклиф, пешниҳод, фарзия, эҳтимолият, гумон, шубҳа, овозаҳо, ҳиссиёт набояд ба ҷараёни баҳодиҳии мустақилона ва холисонаи суд монев шаванд.

Аз ҷониби дигар, суд на танҳо дар баҳодиҳии далелҳои, балки дар ҷараёни ҷамъоварӣ ва санҷиши далелҳои низ фаъолона иштирок мекунад. Яъне, мустақилияти суд на танҳо дар баҳодиҳӣ ва хулосабарорӣ, балки дар имконияти мустақилона ҷамъ овардани маълумоти воқеӣ ва санҷиши дахлдорӣ, ҷоиз, аниқ ва кофӣ дониста шудани онҳо низ баръало дида мешавад. Суд амалҳои тафтишотиро анҷом дода айби судшаванда ё беайбии ӯро фош намекунад, чунки суд субъекти исботнамоӣ нест.

¹ Бойков, А.Д. Уголовное судопроизводство и судебная тактика. - М.: Юридическая литература, 1989. - С. 267

Ба зиммаи суд уҳдадории исботи айби шахс ё беайбии вай вогузор нашудааст. Суд бо ёрии амалҳои тафтиши ҷоиз, дахлдор, аниқ ва кофӣ будани маълумотҳои ба муҳокимаи судӣ пешниҳодшударо мавриди санҷиш ва баҳодихӣ қарор медиҳад¹. Дар сурати бо амалҳои судӣ тасдиқи худро наёфтани ҷоизӣ, дахлдорӣ, аниқ ва кофӣ будани маълумотҳои ба муҳокимаи судӣ пешниҳодшуда, суд вазифадор аст бо ташаббуси худ дар бораи безътибор донишмандони далелҳои пешниҳодшуда ва аз айбдорӣ хориҷ карда шудани онҳо қарори дахлдор қабул намояд.

Барои қабул карда шудани чунин қарор иштирокчиёни маҷлиси судӣ (масалан ҳимоятгар, судшаванда, ҷабрдида ё намояндаи вай) низ метавонанд бо дархост муруҷиат намоянд. Бинобар ҳолатҳои номбаршуда, ба мақсад муфовиқ аст, ки қ.1 м. 306 КМҶ ҚТ дар шакли зерин пешбинӣ шавад: «Раисикунанда аз тарафҳо мепурсад, ки оё онҳо дар хусуси даъвати шохидону, коршиносон, мутаххасисони нав ва талаб карда гирифтани далелҳои шайъӣ ё ҳуҷҷатҳо ё ин ки дар хусуси аз айбдорӣ хориҷ кардани далелҳои бо вайронкунии қонун ҷамъовардашуда ва ба суд пешниҳод гардида дархост доранд ё не. Шахсе, ки ба суд дархост пешниҳод кардааст, бояд нишон диҳад, ки барои муайян кардани маҳз кадом ҳолатҳо далелҳои иловагӣ заруранд ё дархости худро асоснок намояд».

Бо ҳамин мазмун салоҳияти суд, ки дар м. 35 КМҶ ҚТ пешбинӣ гаштааст пурра ва аниқ карда шавад. Ин гуна муқаррароти нав дар қонун, дар амал мустақилияти судро (м. 17) таъкият мебахшад, мавқеи ҳолисона доштани судро дар муҳофизати ҷиноятӣ (м.21) ва амалӣ гаштани қ.3 м. 9, м. 88 КМҶ ҚТ-ро пурра таъмин менамояд.

Ба ғайр, аз воситаҳои, қафолатҳои ҳуқуқии дар боло зикршуда, барои таъмин намудани мустақилияти судҳо, эмин доштан аз таъсиррасонӣ ва фишороварӣ, қонуни конституционии Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи судҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон» пешбинӣ кардааст, ки ҳама гуна даҳолат ба фаъолияти судья ҳангоми ба амал баровардани адолати судӣ манъ аст ва тибқи қонун масъулияти ҳуқуқиро ба вучуд меорад.

ТАФТИШИ СУДӢ ВА ХУСУСИЯТҲОИ ОН

САТТОРОВА ШОХСАНАМ РАФИКОВНА

*Докторанти кафедраи ҳуқуқи судӣ ва назорати прокуратури факултети ҳуқуқшиносии
Донишгоҳи давлатии ҳуқуқ, бизнес ва сиёсати Тоҷикистон*

Дар адабиёти ҳуқуқӣ чунин қабул шудааст, ки ҳалли масъалаи давомнокии таҳқиқи далелҳо ва умуман тафтиши судӣ аз эътироф ё инқори гуноҳ аз ҷониби судшаванда вобастагӣ дорад².

Баъзе олимони чунин ақида доранд, ки агар судшаванда айби худро инкор намояд, он гоҳ таҳқиқи далелҳоро аз пурсиши шохидоне, ки судшавандаро нағз мешиносанд, оғоз намуд³. Баъд аз он ба пурсиши судшаванда шуруъ кард. Ин ақида

¹ Кобликов, Д.С. Нравственные начала деятельности председательствующего в судебном заседании. – М.: Юрид. лит., 2017. - С. 37.

² Палеев, М.С., Пашин, С.А., Савицкий, В.М. Закон о статусе судей: Научно-практический комментарий. - М.: Спарк, 2014. - С. 316.

³ Комментарий к Уголовно-процессуальному кодексу РФ / под ред. Гуценко К.Ф. – М.: Спарк, 2000. - С. 85.

аз он ҷо бармеояд, ки дар бисёре аз ҳолатҳо суд бо пурсиши шоҳидон баъзе далелҳоро ба даст меорад, ки ҷараёни минбаъдаи пурсиши ӯро осон мегардонанд¹.

Дигар олимони ҷунин мешуморанд, ки тартиби муурофияи судӣ аз иқрор ё инқори айб аз ҷониби судшаванда вобаста аст. Аз он ҷумла, Перлов И.Д. ҷунин меҳисобад, ки таҳқиқи далелҳо дар ҳамаи ҳолатҳо бояд аз пурсиши судшаванда оғоз гардад, зеро дар ин ҳолат мумкин аст, ки ба зудӣ муносибати судшавандаро бо айби ба он гузошташуда дақиқ намуда, тарафҳои баҳсноки айби ӯро мушаххас созад. Мумкин аст, ки дар он нуқсонҳо, зиддиятҳо вобаста ба далелҳои ҷамъоварда мавҷуд бошанд².

Дар амалияи судӣ низ назари ягона ба ҳалли масъалаи мазкур мавҷуд нест. Баъзан ҷараёни тафтишоти судӣ на танҳо аз эътироф ё инқори айби худ аз ҷониби судшаванда вобаста аст, балки ба ҳолатҳои зерин низ алоқаманд аст. Аз хислати ҷиноят, далелҳои барои парванда ҷамъоваришуда, шахсияти судшаванда, мураккабӣ ва ҳаҷми парвандаи ҷиноятӣ.

Ҳамин тариқ, ҷараёни тафтишоти судӣ мумкин аст, ки вобаста ба ҳолатҳои мушаххаси ба парвандаи мансуб ба таври гуногун сурат гирад. Пешбини ҷараёни тафтишоти судӣ, ки барои ҳар як намуди парванда мувофиқ бошад, имконпазир нест. Аз ин рӯ, танҳо нишон додани ҳолатҳое, ки суд барои ҳамон парвандаи мушаххас ва ҷараёни тафтиш мувофиқ ва мақсаднок ҳастанд, ишора менамояд. Ҳангоми муайян кардани ҷараёни тафтиш суд бояд нуқтаҳои зеринро ба назар гирад:

а) тафтишот бояд аз санҷиши далелҳое шурӯъ шавад, ки барои ин ё он аломати таркиби ҷиноят моҳиятан муҳим мебошанд ва далелҳои дар ҷараёни тафтишот ҷамъоварӣ гардида, асоснок гардидаанд. (масалан, бо нишондоди шоҳидоне, ки дар бораи ҳолатҳои муҳими парванда иттилоъ додаанд).

б) далелҳо мувофиқи мақсад бо тартиби давомнок, ки таҳқиқи пурра ва ҳама-тарафаи ҳолатҳои парвандаро талаб мекунад, тафтиш карда шаванд (масалан, нахуст ҳолат дар ҷои содир шудани ҷиноят бо роҳи санҷиши ҷои ҳодиса гузаронида мешавад ва баъдан шоҳидон ва судшаванда пурсида шуда, баъд аз он таҳқиқи гузаронида мешавад).

в) бояд давомнокии пурраи пешбурд на танҳо барои амалҳои гуногуни муурофиявии ҷиноятӣ, балки барои гузаронидани амалҳои ягонаи судӣ низ риоя карда шавад (масалан, ҳангоми пурсидани шоҳидон ё судшаванда).

Ҳамин тариқ, шоҳидоне, ки дар бораи ҳолатҳои парванда ахбори зиёд доранд, бештар ва дар навбати аввал пурсида мешаванд. Баъд аз он пурсиши шоҳидони дорой ахбори камтар дар бораи ҳолатҳои парванда сурат мегирад. Ҷунин давомнокии пурсиш имкон медиҳад, ки далелҳо пешниҳоднамудаи як нафари пурсидашуда барои ошкор кардани ҳолатҳои дигар ҳангоми пурсиши шахси дуввум ё ашхоси дигар кҳмак намояд. Дар ин ҳолат дар ҷараёни таҳқиқи далелҳо ҳолати худӣ рафтори ҷиноятӣ ҳамчун далели ба сабаб ва шароити содиршавии ҷиноят таҳқиқ карда мешавад.

Ҷараёни тафтиши судӣ дар дараҷаи муайян аз шумораи судшавандагон ва лаҳзаҳои ҷиноятӣ тафтишшаванда вобаста аст. Ҳангоми муайян намудани роҳ ва услубҳои тафтиши судӣ ба назар гирифтани шумораи судшавандагон лозим аст. Аммо дар ҳолатҳои дигар бошад, ин усулҳо аз шумораи лаҳзаҳои содиршавии ҷиноят берун меояд. Масалан, бояд ҳамаи далелҳои барои айбдорӣ як шахс аз рӯи чанд лаҳза муайян карда шаванд ё ин ки ҳамаи далелҳо аз рӯи як лаҳза дар муносибат ба ҳамаи судшавандагон таҳқиқ гарданд³.

¹ Ципкин, А.Л. Судебное разбирательство в советском уголовном процессе. – Саратов, 1962. - С. 44.

² Перлов, И.Д. Судебное следствие в советском уголовном процессе. – М.: Гос.издат., 1955. - С. 25.

³ Ҳуқуқи муурофиявии ҷиноятӣ: китоби дарсӣ / таҳти назари Қудратов Н.А. - Душанбе, 2016. – С. 54.

Намунаи аввал аз он иборат аст, ки суд маҷмуи далелҳоро дар алоҳидагӣ вобаста ба ҳар як лаҳза он тафтиш мекунад: судшаванда, шоҳидонро мепурсад. Хуччатҳое, ки ба лаҳзаҳои мазкур муносибат доранд, баррасӣ менамояд, хулосаи экспертро дар қисмати муайян мешунавад. Чунин чараёни таҳқиқи судиро интиҳоб намудан мақсаднок аст, агар парванда мураккаб ва дорои лаҳзаҳои зиёди ба ҳам алоқаманд бошад ва далелҳои онро вобаста ба ҳар як аз ин лаҳза гурӯҳбандӣ кардан мумкин бошад.

Намунаи дуввум: суд танҳо судшаванда ва шоҳидонро аз рӯи ҳар як лаҳза ба таври алоҳидагӣ пурсиш мегузаронад. Баъдан далелҳои боқимонда новобаста аз лаҳзаҳои мушаххас тафтиш карда мешаванд. Чунин амал ҳамон вақт мақсаднок мегардад, ки агар судшаванда айби худро инкор кунад, шоҳидон содиркунии ҷиноятро аз ҷониби ӯ рад намоянд. Далелҳои боқимонда бошанд, на ба як лаҳза, балки ба чанд лаҳза парванда муносибат доранд¹.

Намунаи сеюм: суд танҳо судшавандаро вобаста ба лаҳзаҳои алоҳида мепурсад. Далелҳои боқимонда бошанд, бевосита ба муносибаташон бо лаҳзаҳо тафтиш карда мешаванд, вале дар муносибат бо ҳар судшаванда мушаххас мегарданд. Ин намуна нисбатан дар амалияи судӣ бисёр дучор меояд.

Дар сурати аз ҷониби суд, судя қонеъ намудани дархости судшаванда, дар хусуси бо тартиби соддакардашуда гузаронидани тафтиши судӣ, далелҳои парванда қисман мавриди таҳқиқ қарор мегиранд ё ин ки умуман таҳқиқ карда намешаванд. Дар ин ҳолат дар қисми баёнию асосноккунии ҳукм кирдори ҷиноятӣ, ки судшаванда оид ба он гунаҳгор буданаширо эътироф кардааст, хулосаи суд, судя доир ба риоягардидани шартҳои бе гузаронидани тафтиши судӣ баровардани ҳукм, ҳолатҳои сабуқкунанда ва вазнинкунандаи чазо зикр мешаванд. Зеро бо асосҳои пешбининамудаи сархатҳои яқум ва дуҷуми моддаи 372 Кодекси муурофиавии ҷиноятии Ҷумҳурии Тоҷикистон (минбаъд – КМҶ ҚТ) оид ба яктарафа ё нопурра будани тафтиши судӣ ва ба ҳолатҳои воқеии парванда мувофиқат накардани хулосаи суд, судя, ки дар ҳукм баён шудаанд, нисбат ба ҳукме, ки бо чунин тартиб қабул шудааст, шикоят кардан ва эътироз овардан мумкин нест.

Анҷомебӣ тафтишоти судӣ маънои онро дорад, ки ҳангоми баррасии парванда дар суди марҳилаи аввал чараёни чамъоварӣ ва тафтиш ва баҳодихӣ ба далелҳо ба интиҳо расидааст.

Анҷомефта эълон кардани тафтишот – лаҳзаҳои воқеӣ ва ҳатмии муурофиаи судӣ ба ҳисоб меравад. Мундариҷаи он дар ҳамон лаҳза чараёни чамъоварӣ ва тафтиши маводи исботкунанда, ки мумкин аст ба сифати асоси ҳукм хизмат кунанд, муайян карда мешавад. Ҳарчанд санҷиши далелҳои мавҷуда, чамъоварӣ ва тафтиши далелҳои нав аз ҷониби суди марҳилаи аввал танҳо дар чараёни тафтишоти судӣ имконпазир аст. Ҳукм бошад, танҳо аз рӯи далелҳо, ки дар маҷлиси судӣ баррасишуда асоснок карда мешавад. Далелҳои собитшудаи мазкур ба суд имкон медиҳанд, ки ба қисми дигари маҷлиси судӣ – таъиноти судӣ ё баровардани ҳукм гузарад.

Танҳо дар ҳолате, ки суд ба таҳқику тафтиши кофии ҳамаи далелҳои моҳиятан муҳим барои парванда ҷиҳати ҳамаҷониба, пурра ва ҳолисона муқаррар намудани ҳолатҳои парванда боварӣ дорад ва иштирокчиёни муурофиа ба тафтишоти судӣ чизе илова карда наметавонанд ё ин ки аризаи онҳо дар бораи пуррагардонии тафтишоти судӣ асос надорад, суд ҳуқуқ дорад, ки тафтишоти судиро анҷомефта ҳисоб намояд.

Аз нав оғоз кардани тафтишоти судӣ, яъне баргардонидани парванда ба чамъоварии далелҳои наву тафтиши онҳо ва пешбурди судӣ, ки ба чамъоварӣ ва тафтиш алоқаманд мебошад, дар се ҳолат мумкин аст:

¹ Кокарев, Л.Д., Кузнецов, Н.П. Уголовный процесс. – Воронеж: Изд. ВГУ, 2015. - С. 20.

а) дар ҳолате, ки судшаванда дар сухани ниҳони хеш дар бораи ҳолатҳои наво, ки барои парванда моҳиятан муҳим мебошанд, ахбор медиҳад.

б) дар ҳолате, ки иштирокчиҳои маҷлиси судӣ дар бораи тафтишоти судӣ бо сабаби зарурати пешниҳоди далелҳои наво арз менамояд.

в) ҳангоме, ки дар лаҳзаи баррасии масъала дар хонаи машваратӣ ва таъини пешакии ҳукм шахси масъул зарурати ба таври иловагӣ муқаррар намудани ягон ҳолатҳои дигарро, ки барои парванда аҳамият доранд, эътироф менамояд.

Далелҳои наво, ки барои аз наво оғоз кардани тафтиши судӣ асос шуда метавонанд, ҳамон далелҳои мебошанд, ки қаблан дар чараёни тафтишоти судӣ таҳқиқ нашуда буданд. Агар чунин далелҳо, ки дар сухани интиҳои яке аз судшавандагон дида мешавад, барои анҷоми саҳеҳи парвандаи парванда ё баррасии масъалаҳои марбут ба яке аз судшавандагон моҳияти муҳим дошта бошанд, он гоҳ суд уҳдадор аст, ки тафтишоти судиро бозхонд намояд.

Дар КМЧ ҚТ таъкид мешавад, ки дар ҳолатҳои лозима суд уҳдадор аст, ки тафтишоти судиро аз наво оғоз намояд. Аммо дар КМЧ-и баъзе ҷумҳуриҳо ба таври «суд тафтишоти судиро бозмедорад» таъкид шудааст, ки моҳиятан як маъниро ифода менамоянд.

Ба миён омадани зарурати пешниҳод далелҳои наво барои иштирокчиёни муурофиа, яъне далелҳои воқеие, ки қаблан ба сифати маводи баррасӣ дар тафтишоти судӣ қарор нагирифтаанд, танҳо барои додани ариза дар бораи боздоштани тафтишоти судӣ шуда метавонанд. Суд метавонад вобаста ба моҳияти ин далелҳо барои ҳолатҳои парванда, ки чиҳати исботи онҳо бояд иштирокчиёни муурофиа далелҳои наво пешниҳод намоянд, аризаи пешниҳодшударо қонунгардонад ё ин ки қонунгардонад.

Норавшание, ки дар суд ҳангоми таъини ҳукм аз рӯи ҳолатҳои мавҷудаи парванда ба миён меояд, барои боздоштани тафтиши судӣ ҳамон вақт асос шуда метавонад, ки он далелҳо мутобиқи тартиботи ҷаласаи судӣ баргараф карда шаванд. Дар дигар ҳолатҳо онҳо барои фиристодани парванда ба пешбурди тафтишоти иловагӣ асос шуда метавонанд.

Аз наво оғоз кардани тафтиши судӣ мумкин аст, ки аз рӯи ташаббуси суд, ё ин ки аризаи яке аз иштирокчиёни муурофиа, ки ҳуқуқи пешниҳод далелҳои наво ва иштирок дар тафтиши онҳоро дорад, сурат гирад.

ВАЗЪИ МУОСИРИ МУҚОВИМАТ БА ҶИНОЯТҲОИ КОРРУПСИОНӢ ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

ФАЙЗУЛЛОЗОДА НАИМ ШАРОФИДИН

Унвонҷӯи кафедраи муурофиаи ҷиноятии факултети № 2-юми Академияи ВҚД

Ҷумҳурии Тоҷикистон, сардори баҳши Дастгоҳи иҷроияи

Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон

e-mail: reefat@yandex.ru

Муқовимат бо коррупсия ва ҷиноятҳои самти коррупсионӣ мушкилоти мубрамро ба кишварамон оварда истодаанд, ки масъалаи ҳалли он дар стаҳи баланди давлатӣ мавриди баррасӣ қарор дорад.

Танзими ҳуқуқӣ-ҷиноятӣ ҷиҳати муқовимат ба коррупсия дар ҳудуди давлатамон тавассути Кодекси ҷиноятӣ ва Кодекси муурофиавии ҷиноятӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон амалӣ мегардад. Асоси чунин танзим Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон мебошад, ки қувваи ҳуқуқии олии онро дорад.

Қонунгузориҳои миллӣ, ки масъалаҳои мубориза бо коррупсияро дар Ҷумҳурии Тоҷикистон танзим мекунад, бо ҳуҷҷатҳои меъёрии ҳуқуқӣ ва санадҳои расмӣ зерин муаррифӣ карда мешавад:

- 1) Қонуни конститутсионии Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи мақомоти маҳаллии ҳокимияти давлатӣ”¹;
- 2) Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи муқовимат ба коррупсия”²;
- 3) Стратегияи давлатии муқовимат ба коррупсия дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давои то соли 2030³;
- 4) Кодекси маданияи Ҷумҳурии Тоҷикистон⁴;
- 5) Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи хизмати давлатӣ”⁵;
- 6) Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи корхонаҳои давлатӣ”⁶;
- 7) Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи фаъолияти оперативӣ-ҷустуҷӯӣ”⁷;
- 8) Қарори Пленуми Суди Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи таҷрибаи судии парвандаҳои ҷиноятӣ оид ба гирифтани додани пора ва порадиҳии тичоратӣ”⁸ ва ғ.

Дар зер чадвали индекси идроки коррупсия дар Ҷумҳурии Тоҷикистон оварда шудааст, ки аз рӯи нишондиҳандаи паҳншавии коррупсия дар баҳши давлатӣ ҳисоб карда шуда, ба усули Созмони байналмилалӣ ғайридавлатӣ Transparency International асос ёфтааст, ки ба яқҷоягӣ аз маълумоти омории оммавӣ ва натиҷаҳои пурсиши ҷаҳонӣ иборат аст.

¹ Қонуни конститутсионии Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи мақомоти маҳаллии ҳокимияти давлатӣ” аз 17-уми майи с. 2004, № 28 // Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, соли 2004, №5, мод. 339; соли 2006, №11, мод. 472; соли 2009, №12, мод.814; соли 2010, №12, қ-1, мод. 800; соли 2013, №3, мод.179; №7, мод.500, соли 2017, №5 қ1, мод.268; соли 2019, №7, мод.462; соли 2020 .№1 мод.1; №12, мод. 898; соли 2021, №6, мод.382.

² Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи муқовимат ба коррупсия” аз 07-уми августи с. 2020, № 1714 // Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон соли 2020. №7-9, мод.620.

³ Стратегияи давлатии муқовимат ба коррупсия дар Ҷумҳурии Тоҷикистон то давраи то соли 2030: бо Фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 3-юми августи с. 2021, № 222 тасдиқ шудааст.

⁴ Кодекси маданияи Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 24-уми декабри с. 2022, № 1918 (Қонуни ҚТ аз 13.11.2024 № 2089, аз 14.05.2025 № 2171).

⁵ Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи хизмати давлатӣ” аз 5-уми марти с. 2007, № 233 // Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, соли 2007, №3, мод. 166, №6, мод. 429; соли 2010, №3, мод.158; соли 2011, №6, мод. 452; соли 2012, № 8,мод.834 ; №12 қ1, мод.1008; соли 2013, №7 мод., 542; №12, мод.905; соли 2014,№7қ.2,мод.425; соли 2015,№12қ1,мод.1106; соли 2016,№3,мод.156; соли 2017,№1-2, мод.28, мод.29, №5 қ1, мод.290, соли 2018, №7-8, мод.526.; соли 2019с, №4-5, мод.225; соли 2020, №1, мод.18 (Қонуни ҚТ аз 13.11.2023 № 2011).

⁶ Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи корхонаҳои давлатӣ” аз 28-уми феввали с. 2004, № 10 // Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, с.2004, №2, мод.42; с.2008, №10, мод.807; с.2010, №12, қ.1, мод. 818 (Қонуни ҚТ аз 6.10.2008 № 426, аз 29.12.2010 № 659, аз 2.01.2020 № 1679).

⁷ Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи фаъолияти оперативӣ-ҷустуҷӯӣ” аз 25-уми марти с. 2011, № 687 // Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, соли 2011, №3, мод. 155; соли 2014, №7 қ.1 .мод.387; соли 2017, №7-9, мод.570.

⁸ Дар бораи таҷрибаи судии парвандаҳои ҷиноятӣ оид ба гирифтани додани пора ва порадиҳии тичоратӣ: Қарори Пленуми Суди Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон № 11 аз 19.12.2008 // Бюллетени Суди Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон. 2008. № 4.

Бояд қайд кард, ки дар давоми 10 соли охир дар Ҷумҳурии Тоҷикистон як қатор таҳқиқоти ҷиддии сиёсатшиносӣ гузаронда шуд, ки мақсади онҳо муайян кардани раъӣи аҳоли ва коршиносон дар мавриди коррупсияи давлатӣ буд.

Масалан, дар с. 2011 Маркази таҳқиқоти стратегии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Барномаи рушди СММ дар Тоҷикистон таҳқиқоти “Коррупсия дар Ҷумҳурии Тоҷикистон. Раъӣи ҷамъиятӣ” гузарондаанд, натиҷаҳои он нишон доданд, ки аз с. 2007 то с. 2011 сатҳи коррупсия дар давлат 14.2% афзуда, ба 46.1% расид.

Дар пурсиш 1851 мард ва 1149 зан иштирок карданд. Дар ин ҳол, дар синни аз 18 то 24 сол 375 нафар, аз 25 то 34 сол – 606, аз 35 то 44 сол – 921, аз 45 то 54 сол 711, аз 55 сол ва болотар – 387 нафар иштирок карданд.

Роҳбарони рейтинг тағйироти ҷиддӣ надоштаанд – ҷойи якумро Зеландияи Нав ва Дания тақсим кардаанд. Дар охири рӯйхат давлатҳои ҷойгир шудаанд, ки дар онҳо вазъияти сиёсӣ муддати тӯлонӣ ноустувор буда, низоъҳои низоми ҷараён доранд ва ҳукуматҳо танҳо қисман қонунро дар қаламравҳо идора мекунанд – Сомалӣ, Судони Ҷанубӣ ва Сурия.

Дар пурсиш 3000 респондент бо намунае иштирок карданд, ки аҳолии шаҳрӣ ва деҳотии Ҷумҳурии Тоҷикистонро дар синни аз 18 сол ва болотар намояндагӣ мекунад. Таҳқиқот бо тарзи интихобӣ дар байни занон ва мардон дар вилояти Сугд, вилояти Хатлон, райони республикани тобеи марказ, Вилояти мухтори кӯхистони Бадахшон ва шаҳри Душанбе, дар ҷойҳои қорӣ, дар вақти озоди аз кор анҷом дода шуд.

Ба панҷгонаи роҳбарон аз рӯи коррупсиянокӣ, мувофиқи пурсиши зикршуда, мақомоти ҳифзи ҳуқуқ (милитсия, хадамоти андоз, хадамоти гумрук) – 15.5%, муассисаҳои таҳсилоти олии – 10.7%, маъмурият ва кормандони беморхонаҳо ва поликлиникаҳо – 8.4%, маъмурияти шаҳр, ноҳия, деҳа ва кишлоқҳо – 6.5%, Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон – 4.7%, судҳои олии – 4.7%, судҳои поёни – 3.8%, Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, Маҷлиси намояндагон – 3.3% дохил шудаанд.

Респондентҳо ҳамчун сабаби асосии васеъшавии коррупсия “маоши пасти мансабдоронро” қайд мекунанд – 65.8%. Дар ин ҳол, тақрибан 1/3 қисми пурсидашудагон қайд мекунанд, ки сабабҳои коррупсия ба мушкили бюрократия, фаровонии дастурҳо, иҷозатномаҳо, тафтишҳо, тафтишотҳо, санҷишҳо алоқаманд аст, ки ба мансабдор имконияти пурраи зӯрварӣ, шантаж ва талаби ришва медиҳад.

Тақрибан 2/3 қисми респондентҳо фикр мекунанд, ки сатҳи коррупсия дар давлат баланд аст ва дар наздики оянда тағйир нахоҳад кард. Дар ин ҳол, қисми асосии аҳоли ҳақиқати сатҳи баланди коррупсияро таъкид мекунанд, аммо ба он манфӣ муносибат доранд ва меҳисобанд, ки метавон ва лозим аст бо он мубориза бурд. Бо вучуди ин, қисми дигари аҳоли фикри дигар доранд. Қариб 1/4 қисми респондентҳо фикр мекунанд, ки ришвахоро метавон пешгирӣ кард, аммо бо онҳо осонтар мушкилотро ҳал кардан мумкин аст - 24.9%, ва аз рӯи фикри 18.5% – қисми зарурии ҳаёти мо мебошад.

Ҳамчунин, дар охири с. 2016 коршиносони Transparency International таҳқиқоти социологии “Мардум ва коррупсия” гузарондаанд, натиҷаҳои он нишон доданд, ки тақрибан 50% респондентҳо аз Тоҷикистон дар давоми 12 моҳи охир барои хадамоти давлатӣ ришва додаанд. Аз рӯи фикри муаллифони гузориш, ин баландтарин нишондиҳанда дар байни давлатҳои мебошад, ки дар онҳо пурсиш анҷом дода шудааст.

Барои илова, дар с. 2019 Агентии назорати молиявӣ ва мубориза бо коррупсияи Тоҷикистон пурсиши ҷамъиятшиносиро дар мавриди мубориза бо коррупсия дар давлат гузарондааст². Ин таҳқиқот бо мақсади ҷамъбасти натиҷаҳои амалишавии Стратегияи мубориза бо коррупсия барои солҳои 2013-2020, муайян кардани сабабҳо

ва омилҳои коррупсионӣ, муносибат ба коррупсия ва мубориза бо он анҷом дода шуд.

Ҳамин тариқ, натиҷаҳои пурсиш шаҳодат медиҳанд, ки 4 аз 10 респондентҳо нигарониҳои худро аз сатҳи баланди коррупсия дар мақомоти давлатӣ изҳор кардаанд ва ниси пурсидашудагон прокуратура, гумрук, андоз, суд, милитсия ва Бозрасии давлатии автомобилии ВКД-ро ҳамчун субъектҳои коррупсионноктарини кишвар мешуморанд. Тақрибан 35% респондентҳо қайд кардаанд, ки сатҳи коррупсия дар соҳаҳои таълим ва тиб баланд боқӣ мондааст.

Қобили зикр аст, ки умуман дар пурсиш қариб 88 ҳазор шаҳрванди Тоҷикистон иштирок карданд. Пурсиш дар вазоратҳо ва идораҳо, сохторҳои давлатӣ ва мақомоти иҷроияи маҳаллии ҳокимияти давлатӣ баргузор гардид.

Натиҷаҳои таҳлили анҷомдодаи ҳуҷҷатҳои меъёрии ҳуқуқӣ, омили расмӣ, асари илмӣ намоёндогони ҷамъияти илмӣ ва пурсишҳои ҷамъиятшиносии аҳолии шаҳодат медиҳанд, ки дар айни замон мубориза бо коррупсия дар ҳама соҳаҳои фаъолияти давлат вазифаи афзалиятнок барои Ҷумҳурии Тоҷикистон мебошад.

Ҳамин тариқ, таҳлили ҳолатҳои дар боло овардашуда ба мо имконият медиҳад ки хулосаҳои зеринро бароварда, пешниҳод намоем:

1. Предмети ҷиноятҳои коррупсионӣ дар аксар ҳолатҳо фоидаҳои гуногуни хусусияти моликиятӣ (моддӣ), камтар - хусусияти ғайримоддӣ мебошанд. Дар ин ҷо ба фоидаҳои хусусияти моликиятӣ (моддӣ) дохил мешаванд: пул (асбӯр), ки дар муомилоти расмӣ қарор дорад, молҳо ва хизматрасониҳо, инчунин ҳама гуна арзишҳои моддӣ, ки ифодаи арзишӣ доранд (масалан, хонаҳо, нақлиёт, ҷавохирот ва ғ.). Ба фоидаҳои хусусияти моликиятӣ инчунин хизматрасониҳои гуногун ва фоидаҳои дигари хусусияти моддӣ, ки ба гирандаи ришва бе пул ё бо нархи нисбатан пасттар пешниҳод карда мешаванд, дохил мегарданд: пешниҳоди роҳатҳои санатории ё сайёҳӣ, чиптаҳои сафар, пардохти хароҷот ва фароғатҳои шахси мансабдор, иҷрои корҳои таъмирӣ, сохтмонӣ, барқарорсозӣ, дигар корҳо ба фоидаи ӯ ва ғ.

Хусусияти предмети ҷинояти коррупсионӣ метавонад дар бораи хусусияти муносибатҳо байни субъектҳои муносибатҳои коррупсионӣ шаҳодат диҳад, тарзи содиркунӣ ва пинҳон кардани чунин кирдорҳоро муайян кунад, имкон медиҳад, ки дар ҷараёни тафтиш пайвандҳоро байни субъекти ҷиноят, соҳаи фаъолияти касбии вай, предмети ҷинояти коррупсионӣ, ҷойгиршавии арзишҳои моддӣ ё феълии пешниҳоди хизматрасониҳои гуногун, пайгирӣ кунад.

2. Тарзи содиркунии ҷиноятҳои коррупсионӣ дар аксар ҳолатҳо хусусияти пурсохторӣ дорад, ки ба ин тарз амалҳои омодагӣ ва пинҳон кардани чунин кирдорҳои ҷиноятиро дар бар мегирад. Омодагӣ барои содиркунии ҷиноятҳои коррупсионӣ ҳам аз ҷониби шахсони мансабдори мақомоти ҳокимият ва идоракунӣ, ҳам аз ҷониби шахсони дигар, ки манфиати муайян дар ҳаракатҳои (беамалӣ) шахсони мансабдор доранд, анҷом дода мешавад. Омодагӣ барои содиркунии кирдори коррупсионӣ аз ҷониби шахсони мансабдори мақомоти ҳокимият ва идоракунӣ дар офариниши шароитҳо ифода меёбад, ки шахсони сеюмро водор месозад, то бо усулҳои коррупсия амал кунанд (пешниҳоди ришва ё мукофоти дигар, пешниҳоди хизматрасониҳои муайян ва ғ.). Илова бар ин, омодагӣ барои содиркунии ҷинояти коррупсионӣ метавонад дар худ дар бар гирад: ноил шудан ба созишҳо (шахсан ё тавассути миёнравон) байни ҷонибҳои фаъолияти коррупсионӣ (масалан, дар бораи хусусият ва андозаи “мукофот”, хусусияти амалҳои шахси мансабдор ва ғ.), нақшагирии тарз, ҷой, вақт ва роҳи интиқоли мукофот ё пешниҳоди хизматрасониҳои муайян, хусусияти иҷро ё иҷро накардани уҳдадориҳои мансабӣ,

тарзи пинҳон кардани ғаъолияти ҷиноятӣ ва муқобилаи дигаре бо тафтиши эҳтимолӣ.

Содиркунии мустақими ҷинояти коррупсионӣ амалҳои интиқоли ришва, муқофоти дигар, пешниҳоди хизматрасониҳои қаблан мувофиқакардашуда, инчунин амалҳои шахси мансабдорро дар манфиати “фармояндро” дар бар мегирад. Доираи ҷунин амалҳо (беамалиҳо) хеле гуногун аст. Хеле гуногун ҳам амалҳои иштироккунандагони ғаъолияти коррупсионӣ барои пинҳон кардани ҷунин ҷиноятҳо ва дигар намуди зиддият нисбати муқобилаи эҳтимолӣ ё ҷараёndoшта бо тафтиш мебошанд.

3. Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон як қатор санадҳои меъёрии ҳуқуқие, ки барои муқовимат ба коррупсия ҳамчун заминаи ҳуқуқӣ нақш мебозад, қабул карда шуда, айни замон мавриди амал қарор доранд. Ҳамзамон, аз ҷониби ҳар як шохаи ҳокимияти давлатии кишварамон ҷораҳои зиддикоррупсионӣ андешида шудаанд, ки дар маҷмӯъ механизми ғаъолияти мақомоти ҳифзи ҳуқуқ дар самти мазкур пурзӯр менамояд. Аммо, ба ин нигоҳ накарда, ҳолатҳои содиршавии ҳуқуқвайронкунииҳои коррупсионӣ сол аз сол зиёд шуда истодаанд. Аз ин лиҳоз, коркард ва амалисозии ҷораҳои муҳими иловагӣ бар зидди ҷунин омилҳои ғайриқонунӣ зарур аст. Ҳамзамон, самаранокии муқовимат ба коррупсия аз ҷониби мақомоти дахлдор бояд куллан тағйир ёбад, ки омилу ҷиноятҳои категорияи мазкур дар ҷомеа ва сохторҳои давлатӣ пешгирӣ шаванд. Албатта қори мазкурро бе амалӣ гардонидани талаботҳои сиёсати зиддикоррупсионии пешгирифтаи Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ғайриимкон аст, зеро он асосан ба решакан намудани сабабу шароитҳои барои коррупсия мусоидаткунанда равона шудааст.

БАЪЗЕ МАСЪАЛАҲОИ ҲИМОЯИ ҲУҚУҚҲОИ КОНСТИТУТСИОНИИ ҚУРБОНИЁНИ САВДОИ ОДАМОН

ҲАЙДАРЗОДА КАРИМҶОНИ ПИРМАҲМАД

Докторанти PhD-и шӯъбаи ҳуқуқи давлатии Институти фалсафа, сиёсатшиносӣ ва ҳуқуқи ба номи А. Баҳоваддинови Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон

E-mail: mavlan4tut@gmail.com

Савдои одамон яке аз тичорати ҷинотомези сатҳи байналмилалӣ мебошад, ки ба суботи сиёсӣ иқтисодии давлатҳои миллий ва ҷомеаи байналмилалӣ таҳдид менамояд, бинобар ин, таҳти таваҷҷуҳи ҷиддии ҷомеаи ҷаҳонӣ қарор дорад, зеро он ҳамчун падидаи номатлуб ба паҳлуҳои гуногуни ҳаёти иҷтимоии ҷомеа зарари ҷуброннопазир расонида, ба ҳуқуқҳои фитрӣ ва ҳуқуқу озодиҳои инсон, бахусус бонувон ва кӯдакон таҷовуз менамояд.

Имрӯз ҷомеаи ҷаҳонӣ эътироф намудааст, ки савдои одамон дар шаклҳои гуногун, аз қабали истисмори меҳнатию шахвонӣ, хизматрасониҳои ба ғуломи монанд, талбандагӣ, фуруши узвҳои бадан, ҷалб намудан ба ҳайси зархарид барои иштирок дар задухурдҳо ва дигар навъҳои он зухур намуда, бо ҷаҳонишавӣ ва рушди бо суръати технологияҳои иттилоотӣ хусусиятҳои фаромиллидоштаи он ҷиддан ривоч ёфта истодааст, ки мусоидаткунандаи мушкilotи иҷтимоӣ гардида, вазъи солимии ҷомеаро халалдор намуда, давлатро аз сармояи инсонӣ маҳрум сохта, обрӯи онро дар сатҳи миллий ва байналмилалӣ ба маротиб коҳиш медиҳад.

Чуноне дар боло ишора намудем, аслан мақсади аксари ҷиноятҳои муташаккили трансмилӣ ба даст овардани даромади калон мебошад, ки савдои одамон низ аз қабилҳои онҳост ва он ҳамчун ҷинояти латентӣ, бо дорони хавфӣ камтарини ошкоршавӣ ва доштани даромади баланд шинохта шудааст. Тибқи шохиси ҷаҳонии ҷиноятҳои муташаккил (Global Organized Crime Index), аз соли 2021 ин ҷониб, савдои одамон дар сатҳи байналмилалӣ аз рӯйи маҷмӯи паҳншавӣ ва таъсиррасони ба ҳолати ҷинояткорӣ дар маҷмӯъ аз муомилоти ғайриқонунии маводди муҳаддир, силоҳ, ташкили муҳочирати ғайриқонунӣ ва дигар шаклҳои ҷинояткории муташаккил, ки яке аз фоидаовардатарин намудҳои фаъолияти ҷиноии фаромилӣ маҳсуб мешаванд, боло рафта ба сатри якум баромадааст¹.

Савдои одамон натавонанд як падидаи манфии иҷтимоӣ балки як фоҷиаи шахсӣ барои қурбонӣ он мебошад. Таҳқир, пастзании шаъну шараф, азобу уқубати маънавию ҷисмонӣ, маҳруми аз озодӣ ва ғайра нисбат ба қурбонӣ раво дида мешавад, ки ин ҳама ба вайроншавии меъёрҳои Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон ва санадҳои ҳуқуқии байналмилалӣ, ки Тоҷикистон онҳоро эътироф кардааст оварда мерасонад.

Тибқи моддаи 5 Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон инсон, ҳуқуқ ва озодиҳои ӯ арзиши олии мебошанд, уҳдадорҳои давлат бошад – эътироф, риоя ва ҳифзи ин ҳуқуқ ва озодиҳоянд. Эълоншудани инсон ҳамчун арзиши олий, шинохти тамоми арзишҳои дигарро дар доираи манфиат ва манзалати он имконпазир мегардонад. Ҳеч як манфиат, неъмат ва дорӣ аз инсон ва ҳуқуқу озодиҳои ӯ боло буда наметавонанд. Ҳамаи чиз дар давлат ва ҷомеа барои қонеъ гардонидани талаботи инсон равона шудааст. Давлат ҳуқуқу озодиҳоро ҳамчун заминаи мавҷудияти инсон дар сарчашмаҳои расмӣ ҳуқуқӣ эътироф намуда, риоя ва иҷрои онҳоро кафолат дода, талаби риояи ҳамаҷонибаи онҳоро менамояд. Тавассути мақомоти судӣ ва дигар мақомоти махсус механизми ҷимояи ин ҳуқуқу озодиҳоро муқаррар намуда, дар сурати вайроншавии онҳо субъекти ҳуқуқвайронкунандаро ба ҷавобгарӣ мекашанд.

Меъёрҳои моддаи 5 Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон алоқамандии зич бо моддаи 14 Конститутсия дорад, ки дар он давлат ба инсон ва шаҳрванд ҷимояи ҳуқуқ ва озодиҳоро кафолат медиҳад. Ҳуқуқ ва озодиҳои инсон ва шаҳрванд мақсад, мазмун ва татбиқи қонунҳо, фаъолияти ҳокимияти қонунгузор, иҷроия, мақомоти маҳаллии ҳокимияти давлатӣ ва худидоракуниро муайян мекунанд ва ба воситаи ҳокимияти судӣ таъмин мегарданд².

Зери ҳифзи давлатии ҳуқуқ ва озодиҳо, фаъолияти ҳамаи шохҳои ҳокимияти давлатӣ – қонунгузор, иҷроия ва судӣ мебошад, ки ба он нигаронида шудааст. Ҳар кадом аз ин шохҳои ҳокимият бояд тамоми қувваю воситаро ба кор баранд, то ки шароите муҳайё карда шаванд, ки дар он инсон ва шаҳрванд ҳуқуқу озодиҳои конституционии худро амалӣ намояд.

Яъне, Конститутсия эълон доштааст, ки мазмуну муҳтавои ҳамаи дигар қонунҳоро ҳуқуқ ва озодиҳои инсон ташкил медиҳад ва дар маркази арзишҳо гузаштани инсон маънии дар атрофи он муттаҳид намудани ҳамаи арзишҳои дигарро дорад. Қасе, мақомоте ва ё санади меъёрии ҳуқуқие ба хоҳири ягон манфиат наметаво-

¹ Грачева, В.Г. Кому в России нужна борьба с торговлей людьми. Странно хранить молчание, когда мировое сообщество трубит о проблеме современного рабства // Газета КАРТ-БЛАНШ. 08.08.2022 // [Электронный ресурс]. – Режим доступа: Кому в России нужна борьба с торговлей людьми / КАРТ-БЛАНШ / Независимая газета (дата обращения: 03.11.2025).

² Таҳаввулотҳои конститутсионии Тоҷикистони соҳибистиклол / Мураттибон: Холиқзода, А.Ф., Низомӣ, М.А., Собирзода, И.С., Иномов, А.Б., Илҳомзода, Т., Камолзода, Х.С. – Вазорати адлияи Ҷумҳурии Тоҷикистон. – Душанбе: КВДН «Қонуният»-и Вазорати адлияи Ҷумҳурии Тоҷикистон, 2019. – С. 129-131.

над ҳукуку озодии инсонро маҳдуд ё поймол намояд, зеро Конститутсия инсонро дар маркази арзишҳо қарор дода, онро аз дигар муносибат ва падидаҳо болотар гузоштааст¹.

Дар баробари ин, мувофиқи сархати 1 моддаи 16 Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон, давлат уҳдадораст, тадбиқи ҳукуку озодихоро натанҳо дар қаламравӣ худ, балки ҳимоя ва сарпарастиро берун аз ҳудуди худ қафолат диҳад. Ин дар баррасии масъалаи ҳукуқи инсон ҳангоми савдои одамон, ки одатан табиати трансмиллӣ дорад, хеле муҳим мебошад.

Инчунин, дар дигар меъёрҳои Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳуқуқҳои пешбини гардидаанд, ки вайроншавии онҳо ҳамчун ҷиноят ва ҳуқуқвайронкунииҳои дигар дар самти савдои одамон доништа мешаванд. Аз ҷумла: ҳуқуқи баробарӣ ва манъи ҳамагуна шаклҳои таъбиз (м. 17); ҳуқуқ ба дахлнопазирӣ ва ҳимоя аз муносибатҳои ғайриинсонӣ (м. 18); ҳуқуқ ба интиҳоби озоди маҳалли зист, тарқи ҷумҳурӣ ва бозгашт ба он (м. 24); ҳуқуқ ба меҳнат, интиҳоби касбу кор, шароитҳои мувофику мусоиди меҳнат ва музди мувофику муносиб барои кори иҷрошуда (м. 35) ва ғайра.

Масъалаи дигаре, ки дар доираи мақолаи мазкур барраси мегардад, ин қафолати ҳифзи судии қурбониёни савдои одамон мебошад, ки Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон (м. 18) ба зиммаи давлат ҳамчун уҳдадорихои ҳифзи судӣ ба ҷабрида қафолат дода, муқаррар намудааст, ки ҳуқуқи ҷабридаро қонун ҳифз менамояд. Ин принцип тавассути ҳокимияти салоҳиятдори судӣ, иҷроия, қонунбарор ё тавассути дигар мақомоти салоҳиятдоре, ки дар низоми ҳуқуқии давлат пешбинӣ шудааст амалӣ гардонидани мешавад.

Аз ҷумла, мақомоти қонунгузор муқаррароти конститутсионии мазкурро ба роҳбари гирифта, дар қонунгузори соҳавӣ ва кодификатсионӣшудаи Ҷумҳурии Тоҷикистон, махсусан кодексҳои ҷиноятӣ, маъмурӣ, маъданӣ, муурофияи ҷиноятӣ ва ғайра доираи қафолатҳои муайяни ҳифзи ҳукуку озодихои инсонро шаҳрванд, аз ҷумла ҳукуку манфиатҳои ҷабридаро пешбинӣ намудааст.

Дар сатҳи қонунгузори соҳавӣ қафолати ҳифзи судии қурбониёни савдои одамон дар меъёрҳои зербанди 11 қ. 3 м. 4, қ. 4 ва 5 м. 20 ва зербанди 2 қ. 1 м. 24 Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи муқовимат ба савдои одамон ва расонидани кумак ба қурбониёни савдои одамон» аз 26-уми июли с. 2014, № 1095 мустаҳкам гардидааст, ки тартиби ба ҷавобгарӣ накашидани шахсони аз савдои одамон зарардида барои кирдори зиддиҳуқуқие, ки ба ҷалби онҳо ба савдои одамон ба сифати қурбонӣ алоқаманданд, муқаррар намуда, ба амали бевоситаи Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон ишора менамояд.

Дар қ. 3 м. 4 Қонуни болозикр, ки «Сиёсати давлатӣ дар самти муқовимат ба савдои одамон ва расонидани кумак ба қурбониёни савдои одамон» номгузори шудааст 14 намуд принципҳои пешбини намуда, дар замина ва асоси онҳо сиёсати давлатӣ дар самти муқовимат ба савдои одамон ташаккул ёфта, амалӣ мегардад, ки яке аз ин принципҳои пешбинигардида (зербанди 11) «принципи ба ҷавобгарӣ накашидани шахсони аз савдои одамон зарардида барои кирдори зиддиҳуқуқие, ки ба ҷалби онҳо ба савдои одамон ба сифати қурбонӣ алоқаманд мебошад».

Санадҳои ҳуқуқии байналмилалӣ ва қонунгузори миллӣ дар назди мақомоти дахлдор чунин муқаррарот гузоштааст, ки новобаста аз он, ки қурбониёни савдои одамон қонунгузори кишварро вайрон кардаанд ё не, ҳуқуқҳои онҳо набояд маҳдуд гардонидани, поймол карда шаванд. Масалан, онҳо тибқи Қонуни Ҷумҳурии Тоҷики-

¹ Тафсири илмию оммавии Конститутсияи (Сарқонун) Ҷумҳурии Тоҷикистон / Ҳайати муаллифон: Абдуллоев Н., Ализода З.М., Асадов А.О., Бобоев У.Х. [ва диг.]. – Душанбе: «Шарқи озод», 2009. – С. 46-47.

стон «Дар бораи муқовимат ба савдои одамон ва расонидани кумак ба қурбониёни савдои одамон» ба таъқиби судӣ ва ба ҷавобгарӣ кашида намешаванд. Баръакс, то ҳадди имкон, давлат ба онҳо бояд кумаки ҳуқуқӣ, тиббӣ, психологӣ ва ғайра расонида, оид ба Ватан бозгаштани онҳо мусоидат намуда, онҳоро бидуни андармонию саргардонии беасос ё ғайриоқилона бо назардошти таъмини амнияти ҷабрдида қабул намояд. Агар қурбонии савдои одамон кирдори қонуншикании маъмурӣ ва ё ҷиноятӣ содир карда бошад, ки онро ҳолатҳои барангехтаи одамчаллоб сабаб шуда бошад, дар ин ҳолат ӯ ба ҷавобгарии маъмурӣ ва ё ҷиноятӣ кашида намешавад, чунки ин кирдор новобаста ба хоҳиши ӯ содир карда шудааст. Қонунгузорӣ дар ин ҳолат кафолати ҳимояи ҳуқуқи ҷабрдидаро дар содир шудани кирдори ҷиноятнае, ки дар натиҷаи савдои одамон ба миён омадааст, таъмин менамояд.

Дар қ. 4 м. 20 Қонуни боло зикр, ки ба «Мақоми ҳуқуқии қурбонии савдои одамон» бахшида шудааст, – муқаррар менамояд, ки қурбонии савдои одамон барои кирдорҳои зиддиҳуқуқие, ки ҳангоми қурбонии савдои одамон буданаш содир кардааст, ба ҷавобгарии маъмурӣ ва ҷиноятӣ кашида намешавад. Инчунин, додани мақоми қурбонии савдои одамон ба шахсе, ки барои кирдорҳои зиддиҳуқуқии марбут ба ҷалби ӯ ба сифати қурбонии савдои одамон ба ҷавобгарии маъмурӣ ё ҷиноятӣ кашида шудааст, барои аз ҷавобгарӣ озод намудани ӯ асос мегардад.

Қонунгузорӣ ҳолати маънавӣ, рӯҳӣ ва ҷисмонии қурбонии савдои одамонро ба хубӣ дарк ва мавриди эътибор қарор дода, соҳиб будани ӯро ба бартарии муурофиавӣ муқаррар менамояд. Яъне, дар сурати аз ҷониби қурбонии савдои одамон содир намудани амали зиддиҳуқуқии гунаҳкоруна, ки боиси ба ҷавобгарии маъмурӣ ва ҷиноятӣ кашида шудани ӯ мегардад, истисно намудааст. Лозим ба ёдоварист, ки чунин бартарии муурофиавӣ танҳо дар он замоне паҳн мегардад, ки агар қурбонии савдои одамон амалҳои зиддиҳуқуқӣ ва гунаҳкорунаи худро ҳангоми қурбонии савдои одамон ва марбут ба чунин ҷиноят алоқаманд буданаш, содир карда бошад. Амалҳои зиддиҳуқуқӣ ва гунаҳкоруна метавонанд дар ҳолатҳои зерин ҷой дошта бошанд: тайёр намудани ҳуччатҳои қалбақӣ бо мақсади ба хориҷа сафар кардан, ғайриқонунӣ аз сарҳади давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон гузаштан, бо роҳи қонунӣ бошад ҳам бо мақсади ба фоҳишагӣ машғул шудан ба хориҷа рафтан, дар ҳудуди давлати хориҷӣ бо гузаштани муҳлати раводид қарор доштан, оид ба будубош иҷозат надоштан ва ғ.¹

Дар қисми 5-уми моддаи мазкур бошад, асоси аз ҷавобгарӣ озод гардидани шахсеро, ки соҳиби мақоми қурбонии савдои одамон гаштааст, пешбинӣ намудааст. Додани мақоми қурбонии савдои одамон ба шахсе, ки барои марбут ба ҷалби ӯ, барои аз ҷавобгарӣ озод намудани ӯ асос мегардад. Чунин ҳолат, яъне озод намудан аз ҷавобгарӣ чи тавре, ки дар боло ишора гардид, танҳо ба кирдорҳои зиддиҳуқуқие дахл дорад, ки марбут ба ҷалби ӯ ба сифати қурбонии савдои одамон ба ҷавобгарии маъмурӣ ё ҷиноятӣ кашида шудан бошад.

Дар зербанди 2 қ. 1 м. 24 Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи муқовимат ба савдои одамон ва расонидани кумак ба қурбониёни савдои одамон», ки ба «Кафолатҳои махсуси муурофиавии ҳифзи ҳуқуқҳои ҷабрдидагони ҷиноятҳо ва дигар ҳуқуқвайронкуниҳо дар самти савдои одамон» бахшида шудааст, муқаррар карда мешавад, ки ба ҷабрдидагони ҷиноятҳо ва дигар ҳуқуқвайронкуниҳо дар самти савдои одамон кафолатҳои муурофиавӣ дар намуди озод кардан аз ҷавобгарии

¹ Тафсир ба Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи муқовимат ба савдои одамон ва расонидани кумак ба қурбониёни савдои одамон» / Ҳайати муаллифон: Холиқзода А.Ф., Шарипов Т.Ш., Солиев К.Х. [ва диг.]. – Душанбе: «Созмони Байналмилалӣ Муҳоҷират», 2015. – 506 с.

маъмурӣ ва ҷиноятӣ барои аз ҷониби онҳо чун қурбонии савдои одамон содир намудани қирдорҳои зиддиҳуқуқӣ пешбинӣ гардидааст.

Ба ҷабрдидагони ҷиноятҳо ва дигар ҳуқуқвайронкуниҳо дар самти савдои одамон кафолатҳои муурофиавии зерин пешбинӣ карда мешаванд:

– хусусиятҳои пурсиши онҳо бо назардошти ҳолати равонии онҳо, хусусият ва вазнинии ҳуқуқвайронкуниҳои нисбат ба онҳо содиршуда, инчунин, дараҷаи вазнинии зарари ба онҳо расонидашуда;

– озод кардан аз ҷавобгарии маъмурӣ ва ҷиноятӣ барои аз ҷониби онҳо чун қурбонии савдои одамон содир намудани қирдорҳои зиддиҳуқуқӣ;

– таъмини махфиёна будани иттилооте, ки аз ҷабрдидагони ҷиноятҳо ва дигар ҳуқуқвайронкуниҳо дар самти савдои одамон ба даст оварда шудаанд;

– таъмини баррасии пӯшидаи парвандаҳои ҷабрдидагони ҷиноятҳо (ҳуқуқвайронкуниҳо) дар самти савдои одамон;

– татбиқи қоидаҳои махсус, ки амнияти шахсони зикршударо ба сифати ҷабрдидагон, аз ҷумла, ҳимояи ҷисмонии онҳо, инчунин, баррасӣ ва ҳалли ҳатмии даъвоҳои граждании ҷабрдидагони савдои одамонро дар доираи қонунгузории муурофиавии ҷиноятии Ҷумҳурии Тоҷикистон таъмин менамоянд.

Барои ҳифзи ҳуқуқ ва манфиатҳои қонунии ҷабрдидагон аз ҳуқуқвайронкуниҳо дар самти савдои одамон, ки онҳо бинобар ҳолати ҷисмонӣ ё рӯҳӣ ва ё ноболиғӣ ё хурдсолии худ аз имконияти мустақилона ҳифз намудани ҳуқуқ ва манфиатҳои қонуниашон маҳруманд, хангоми баррасии парвандаҳо оид ба ҳуқуқвайронкуниҳои маъмурӣ ва парвандаҳои ҷиноятӣ ҳатман намояндагони қонунӣ ё намояндагони дигари онҳо ҷалб карда мешаванд, ки ба онҳо ҳамаи он ҳуқуқҳое, ки шахсони онҳоро чун намоянда интихобкарда доранд, дода мешавад, нисбат ба кӯдакон, инчунин, равшаншинос ва дар ҳолатҳои зарурӣ омӯзгор ҷалб карда мешаванд.

Ҳамзамон, дар ин раванд эҳсос накардани фишор ва ба воқея будани кумаки ба ӯ расонидашаванда боварӣ ҳосил намудан яке аз омилҳои саривақт, пурра ва ҳамаҷониба қушодани ҷиноят ва ба ҷавобгарии ҷинояти кашидани гунаҳкорон мегардад. Қайд намудан ба маврид аст, ки дар аксар маврид фаъолияти ҷинояткорона оид ба савдои одамон бешубҳа бо истифода намудани зӯроварӣ нисбат ба шахсияти ҷабрдида вобастагӣ дорад. Шахсони ҷиноятпеша ба қурбонии рабудашуда, ҷалбгардида ва зерин истисмор қароргирифта, ба ӯ на чун шахсият, балки ҳамчун воситаи ба даст овардани фоида муносибат менамояд, зеро охири ба чунин ашхос пурра вобаста аст. Чунин ҳолат барои қурбонӣ омили қавии харобкунандаи асаб мебошад ва ба вазъи саломатии ӯ зарар мерасонад. Бояд тазаккур дод, ки ҳатто пас аз озодшавӣ ва баргаштан ба фаъолияти оддии ҳаётӣ ҳам, одати баҳодиҳии қурбонӣ ба атрофиён аз нуқтаи назари хатари эҳтимолӣ боқӣ мемонад, эҳсоснокӣ ва муоширати озоди ӯ гум мешавад. Аз ин рӯ, дар рафти пурсиш ҳолати равонии қурбонӣ, хусусият ва вазнинии ҳуқуқвайронкуниҳои нисбати онҳо содиршударо ба инобат гирифта зарур аст. Дар ин маврид хусусиятҳои ахлоқӣ ва динии қурбонӣ ба инобат гирифта шуда, ба ӯ ботамкин ва бо эҳтиром муносибат намудан ҷои мебошад¹.

Ҳамин тариқ, давлат дар сатҳи конституционӣ масъулияти ҳифз, таъмин ва кафолати ҳуқуқу озодиҳои асосии инсон ва шахрвандро ҳам дар қаламрави Ҷумҳурии Тоҷикистон ва ҳам берун аз он ба дӯши худ гирифтааст. Азбаски хангоми савдои одамон амалан тамоми ҳуқуқҳои ҳаётан муҳимми инсон поймол мегардад, метавон

¹ Тафсир ба Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи муқовимат ба савдои одамон ва расонидани кӯмак ба қурбонӣ савдои одамон» / Ҳайати муаллифон: Холиқзода А.Ф., Шарипов Т.Ш., Солиев К.Х. [ва диг.]. – Душанбе: «Созмони Байналмилалӣ Муҳоҷират», 2015. – 506 с.

гуфт, ки давлат вобаста ба ин масъала вазифадор аст, ки барои пешгирӣ ва решакан кардани ин мушкилот чораҳои муассир андешад. Аз таҳлили гуфтаҳои боло бармеояд, ки новобаста аз синну сол ва вазъи саломатӣ ба ҳар як инсон Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳуқуқу озодиҳоро кафолат медиҳад. Ҳангоме, ки давлат барои ҳифзи ҳуқуқу озодиҳои инсон аз ҷумла қурбониёни савдои одамон ҳамчун неъмат ҳуқуқи табӣ масъул бошад, пас маҳз вай бояд барои пешгирии ин мушкилот ва аз байн бурдани он тавассути мақомоти қонунгузор, иҷроия ва судӣ чораҳои дахлдори конститусионӣ ва дигар тадбирҳои муассирро андешад.

СИСТЕМА МЕР ГОСУДАРСТВЕННОЙ ЗАЩИТЫ, ОСНОВАНИЯ И УСЛОВИЯ ИХ ПРИМЕНЕНИЯ В УГОЛОВНОМ ДОСУДЕБНОМ ПРОИЗВОДСТВЕ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН

ШАРИФЗОДА ХУШБАХТ ШАРИФ

*Начальник отделения УБОП МВД Республики Таджикистан, подполковник милиции,
соискатель кафедры уголовного процесса Академии МВД Республики Таджикистан
e-mail: reefat@yandex.ru*

Анализ исследований в области определения понятия государственных мер защиты участников уголовного судопроизводства показывает, что до сих пор в науке уголовного процесса отсутствует единое понятие этих мер. Рассматривая данную проблематику, одни авторы ограничиваются определением государственных мер как способами восстановления нарушенных прав (как было выше отмечено), а другие признают их как техническими и тактическими способам целью которых является установление и поддержание достаточного уровня состояния защищенности охраняемых объектов¹. Более того, отдельные авторы их называют обеспечительными государственными мерами. Более масштабное определение высказывает В.Ю. Мельников, определяя такие меры как средство охраны прав личности и как совокупность охранительных и регулятивных норм права, регламентирующих предотвращение потенциальных и устранение имеющихся нарушений прав, свобод и интересов субъектов правоотношений, а также деятельность государственных органов и их должностных лиц, направленную на реализацию указанных норм права². По его мнению, данный комплекс мер, направлены на создание условий по реализации субъективных прав участников уголовного судопроизводства и восстановление их прав в случае нарушения. Указанный автор определяет меры государственной защиты участников уголовного судопроизводства как деятельность государственных органов и их должностных лиц по реализации указанных норм права³.

¹ Волчецкая, Т.С. Задачи криминалистики по обеспечению безопасности в уголовном судопроизводстве / Т.С. Волчецкая // Актуальные проблемы совершенствования уголовно-правовых, криминалистических и криминологических мер борьбы с преступностью: Материалы Всероссийской научно-практической конференции. - Саранск, 2005. - С. 88-89; Войников, В.В. Тактика обеспечения безопасности в уголовном процессе: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09 / В.В. Войников. - Калининград, 2002.

² Мельников, В.Ю. Защита и охрана прав и свобод участников уголовного судопроизводства / В.Ю. Мельников // Российский судья. - 2010. - № 1.

³ См.: Там же.

Несомненно, что мы можем согласиться с приведенным мнением, так как в нее включены все базовые структурные элементы мер защиты, которые позволяют считать ее как современным способом защиты прав и законных интересов участников уголовного судопроизводства, и которая исходит в первую очередь из норм Конституции Республики Таджикистан и уголовно-процессуального законодательства.

Исходя из изложенного, можно прийти к выводу, что государственные меры защиты участников уголовного судопроизводства – это гарантированное Конституцией Республики Таджикистан и установленное в уголовно-процессуальном законодательстве РТ, полномочия специализированных государственных органов и должностных лиц в качестве охранительных, правостанавливающих средств, которые направлены на создание необходимых условий по реализации субъективных прав всех участников уголовного судопроизводства.

Меры защиты следует считать, как способы реализации обязанностей и способом восстановления прав. В определенной мере не можем согласиться с таким выводом, так как меры защиты на наш взгляд не должны ограничиваться указанными способами. По нашему мнению, меры защиты – это установленные нормами права способы или механизм обеспечения не только нарушенных, но и всех существующих прав, свобод, обязанности субъекта. Более того меры защиты являются опорой восстановления нарушенных прав и свобод субъекта и могут быть принудительным исполнением нарушенной обязанности, который направлен на пресечение неправомерных действий и восстановление прежнего статуса без какого-то дополнительного обременения. Без всякого убеждения они являются одним из важных функции и полномочия специализированных органов государственного управления.

Как справедливо отмечает И.Л. Петрухин, мерами защиты понимается применение компетентными органами государства правостановительных санкций или других принудительных мер, которые используются для восстановления нарушенного правопорядка, обеспечения обязанностей, возложенных на гражданина, общественную или государственную организацию, способствующих реализации права, осуществление которых по тем или иным причинам затруднительно для гражданина¹. На этом основании, их можно называть основополагающими правостанавливающими полномочиями государственных органов к примеру как судебных органов.

Подтверждением может стать мнение другого исследователя, который приводит, что мер защиты – это закрепленные в нормах процессуального права средства правового воздействия, применяемые судом (судьей) в форме восстановления положения, существовавшего до правонарушения, либо пресечения действий, нарушающих или создающих угрозу порядку, установленному в законодательстве о судопроизводстве, и интересам правосудия².

Таким образом, на основании приведенных выше мнений можно прийти к выводу, что понятием меры защиты следует понимать установленные нормами различных отраслей права и закрепленные законодательством правостановительные средства, которые реализуются в полномочиях специализированных государственных органов и целью, которых является восстановление нарушенных прав и пресечения действий нарушающих права и свободы субъектов правоотношений.

Определение понятия государственных мер защиты участников уголовного судопроизводства

¹ Петрухин, И.Л. Уголовно-процессуальное принуждение и свобода личности / И.Л. Петрухин // Советское государство и право. - 1984. - № 4. - С. 80.

² Кожевников, С.Н. Меры защиты в советском праве: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09 / С.Н. Кожевников. - Свердловск, 1968. - С. 5.

производства, предопределяет их классификацию. Необходимо отметить, что проблемам классификации указанных мер посвящены немало научных исследований¹. Сами по себе, проведенные исследования являются не схожими. Так, рассматривая этот вопрос, П.В. Бакуновских разделяет их на три группы: это уголовно-правовые меры; во-вторых, уголовно-процессуальные меры; в-третьих, организационные (непроцессуальные, специальные) меры². Среди указанных видов на наш взгляд классификация по источнику регламентации является, наиболее рациональной.

Приведенная классификация имеет свои особенности применения, но тем самым она не ограничивается применением нескольких мер. По нашему мнению, классификацию государственных мер защиты участников уголовного судопроизводства можно определить по субъектному составу их применения.

Так, меры защиты участников уголовного судопроизводства разделяются:

1. По субъекту, уполномоченному на их реализацию, который в свою очередь, можно разделить на:

1.1. Меры защиты, реализация которых может быть осуществлена лишь с помощью специализированных государственных органов (например, допрос свидетеля в отдельных комнатах и т.д.).

1.2. Меры защиты, реализация которых может осуществляться как с помощью специализированных государственных органов, так и на основании согласования между участником процесса и указанных органов (например, предоставление личной охраны).

Диспозитивность последнего метода, по нашему мнению, предполагает возможность выбора участниками уголовного судопроизводства вариантов мер защиты их жизни, чести и совести.

2. В зависимости от нормативного правового акта, в котором они закреплены, можно выделить общие (универсальные), специальные и особенные меры защиты.

Необходимо отметить, что в Республике Таджикистан на государственном уровне активно разрабатываются и внедряются правовые механизмы обеспечения безопасности участников уголовного судопроизводства.

Правовую основу обеспечения безопасности указанных выше участников судопроизводства составляет международное и национальное законодательство РТ в этой области, включающее Конституцию РТ, международные договоры и соглашения РТ, конституционные законы, законы РТ указы и распоряжения Президента РТ, Постановления Правительства РТ, нормативные правовые акты министерств и ведомств³.

Таким образом, на основании анализа существующих нормативных правовых актов можно определить следующую классификацию государственных мер по обеспечению безопасности участников уголовного судопроизводства:

¹ Например, см.: Брусницын Л.В. Теоретико-правовые основы и мировой опыт обеспечения безопасности лиц, содействующих уголовному правосудию: Дис. ... д-ра юрид. наук. М., 2002; Зайцев О.А. Государственная защита участников уголовного процесса. М., 2002; Евстратенко Е.В. Защита свидетелей и потерпевших в уголовном процессе России: Дис. ... канд. юрид. наук. Челябинск, 2004.

² См.: Бакуновский П.В. Международное сотрудничество в сфере обеспечения безопасности потерпевших, свидетелей и иных лиц, содействующих расследованию // Российский следователь, 2009, № 16 СПС КонсультантПлюс.

³ Целесообразно отметить нижеследующие нормативные правовые акты: Уголовно-процессуальный кодекс РТ, Уголовный кодекс РТ, Закон РТ «О милиции», Закон РТ «О государственной защите участников уголовного судопроизводства», Постановление Правительства РТ от 2 ноября 2012 г. № 604 утверждена Государственная программа «Обеспечение безопасности участников уголовного судопроизводства на 2013 - 2016 годы», Постановление Правительства РТ от 1 марта 2012 № 101 «Об утверждении Порядка защиты сведений об осуществлении государственной защиты участников уголовного судопроизводства» и др.

- общие государственные меры (уголовно-правовые меры по обеспечению безопасности участников уголовного судопроизводства);
- специальные меры (уголовно-процессуальные меры);
- особенные государственные меры по обеспечению безопасности участников уголовного судопроизводства (организационные меры).

Приведенная классификация имеет свои особенности и включает в себя проведение ряд мероприятий, которые позволяют в определенной степени реализовать государственное обеспечение безопасности участников уголовного судопроизводства.

Так, согласно постановлению Правительства РТ от 2 мая 2013 года, № 213, Порядка оказания содействия лицам, подлежащим государственной защите, в изменении постоянного или временного места работы (службы) или учебы в отношении лиц, подлежащих государственной защите в качестве одной из мер безопасности для оказания содействия применяются меры безопасности в форме изменения постоянного или временного места работы (службы) или учебы, возникающих в связи с их участием в уголовном судопроизводстве и рассмотрении заявлений (сообщений) о преступлениях уполномоченными на то государственными органами.

Перечисленные меры безопасности осуществляются органами внутренних дел Республики Таджикистан, Министерством юстиции Республики Таджикистан, Министерством обороны Республики Таджикистан, Министерством образования Республики Таджикистан, Министерством труда и социальной защиты населения Республики Таджикистан, Государственным комитетом национальной безопасности Республики Таджикистан, Агентством по контролю за оборотом наркотиков при Президенте Республики Таджикистан, Агентством по государственному финансовому контролю и борьбе с коррупцией Республики Таджикистан и иными государственными органами, на которых в соответствии с законодательством Республики Таджикистан возложено осуществление отдельных мер безопасности.

В то же время при анализе данного вопроса следует обратить внимание на зарубежную практику правового регулирования и применения мер безопасности участников уголовного судопроизводства. Во многих развитых зарубежных государствах существует тенденция принятия законодательных мер по защите участников уголовного судопроизводства. При этом следует заметить, что законодательство в этой области продолжает развиваться и совершенствоваться¹.

Таким образом, содержание и тактика мероприятий, связанных с безопасностью участников уголовного судопроизводства, состоит не в механическом сокрытии персональных данных этих лиц и применении других мер защиты, а представляет собой достаточно сложную совокупность действий и приемов, проведение которых направлено на практическое обеспечение принципа охраны прав и свобод человека и гражданина в уголовном судопроизводстве.

Самой простой и самой востребованной мерой безопасности является личная охрана и охрана жилища и имущества защищаемых лиц, о чем подробнее и пойдет речь ниже.

В соответствии со ст. 7 Закона РТ «О государственной защите участников уголовного судопроизводства», личная охрана, охрана жилища и имущества защищаемого лица обеспечиваются органами, осуществляющими меры безопасности, в порядке, установленном Правительством Республики Таджикистан. Данная мера может и должна применяться на любой стадии уголовного процесса и после его завершения по любой категории уго-

¹ Канкулов, А.З. Правовая регламентация применения мер обеспечения безопасности участников уголовного судопроизводства в некоторых зарубежных государствах / А.З. Канкулов // Общество и право. - 2010. - № 3.

ловных дел. Эта мера универсальна и применима не только к лицам, оказывающим содействие правосудию, но и должностным лицам в связи с осуществлением различных видов судопроизводства и иных видов государственной деятельности.

Необходимо отметить, что личная охрана защищаемого лица – это очень кропотливая организаторская деятельность, уполномоченных государственных органов и их должностных лиц, которая включает в себя: составление плана охраны, ежедневные наблюдения, рекогносцировки и написание подробнейших отчетов, отслеживание номеров подозрительных машин, примет подозрительных личностей, установление и прослушивание телефонных звонков и т.д.

Следует подчеркнуть, что подобные мероприятия должны быть хорошо отлажены, а принимать участие в них должны высококвалифицированные, имеющие хорошую психическую, психологическую и физическую подготовку, умеющие обращаться со всеми видами оружия, имеющие навыки и знающие систему применения защитных мер лица. Но, к сожалению, в местных правоохранительных органах РТ четко ощущается нехватка таких специалистов и достаточное количество людей с подобной подготовкой. А это может привести весьма к плачевным результатам.

По нашему мнению, для решения этой проблемы необходимо создание специального подразделения с собственным оперативным составом и обученным современным навыкам технологии по защите лиц.

Такая практика весьма известна за рубежом, и она существует уже давно и достаточно успешно. Например, в США насчитывается более миллиона частных охранников и детективов, что вдвое превосходит численность полиции¹, а в Российской Федерации предусмотрена такая возможность согласно ст. 3 Закона РФ «О частной детективной и охранной деятельности в Российской Федерации», в которой говорится о возможности охраны этими службами жизни, здоровья и имущества граждан².

Имущество защищаемого лица и его жилье для осуществления охраны могут быть оборудованы техническими средствами наблюдения, а также противопожарной и охранной сигнализацией.

Рассматривая данную проблематику И.А. Мищенкова предлагает использование ароматических ловушек более эффективным³. По ее мнению, этот способ не требует обнаружения на месте преступления предметов со стойким запахом преступника, в то же время сам преступник не будет знать о наличии на нем «запаховой метки», а при задержании будет максимально использоваться эффект неожиданности.

Представляется, что подобные разработки необходимо активно внедрять как метод защиты жилища, так и имущества граждан.

Выдача защищаемому лицу специальных средств индивидуальной защиты, связи и оповещения об опасности является одним из видов мер государственной защиты участников уголовного судопроизводства, который закреплен в п.1 ст. 6 (меры государственной защиты) Закона РТ «О государственной защите участников уголовного судопроизводства», регламентирован Постановлением Правительства РТ от 02.11.2011 г. №538 «Об утверждении Видов специальных средств индивидуальной защиты, связи и оповещения об опасности, выдаваемых защищаемому лицу и порядок их выдачи».

¹ Гасанов, Р.М. Шпионаж особого рода. - М., 1989. - С. 10-13.

² Закон РФ «О частной детективной и охранной деятельности в Российской Федерации» от 11 марта 1992 г. // Ведомости СНД РФ и ВС РФ. 1992. N 17. Ст. 888.

³ Мищенкова, И.А. Личная охрана и охрана жилища и имущества участников уголовного судопроизводства / И.А. Мищенкова // Общество и право. – 2008. - № 1(19). – С. 202-204.

Так, на основании ст. 8 Закона РТ «О государственной защите участников уголовного судопроизводства» органы, осуществляющие меры безопасности, могут выдавать защищаемому лицу специальные средства индивидуальной защиты, связи и оповещения об опасности.

Так, согласно нормам Утверждённом постановлением Правительства Республики Таджикистан от 2 ноября 2011 года, №538 О видах специальных средств индивидуальной защиты, связи и оповещения об опасности, выдаваемых защищаемому лицу и порядок их выдачи к специальным средствам индивидуальной защиты относятся:

- бронежилет;
- электрошоковое устройство; - аэрозольный распылитель с раздражающим составом;
- другие спецсредства, имеющиеся на вооружении органа,
- осуществляющего меры безопасности.

К специальным средствам связи и оповещения об опасности относятся:

- - переносное портативное радиоустройство;
- линейный телефон;
- телефон сотовой (мобильной) связи или пейджер.

Основные положения по выдаче указанных средств определены следующим образом:

«Выдача защищаемым лицам виды специальных средств, определяется и производится со стороны органов, осуществляющих меры безопасности, указанных в статье 3 вышеупомянутого Закона.

Специальные средства выдаются защищаемым лицам при наличии угрозы их жизни и здоровью только на период действия в отношении их реальной угрозы.

Органы, осуществляющие меры безопасности выдают защищаемым лицам специальные средства в порядке, установленном для соответствующего органа.

Основанием для выдачи защищаемому лицу специальных средств являются:

- заявление защищаемых лиц;
- обращение председателя суда, руководителя соответствующего правоохранительного органа о принятии соответствующих мер безопасности:
- получение органом, обеспечивающим безопасность защищаемого лица, оперативной или иной информации о наличии в отношении его угрозы безопасности.

Для принятия решения о применении мер безопасности необходимо согласие защищаемого лица.

Специальные средств защищаемым лицам выдаются на основании постановления суда (судьи), прокурора, начальника органа дознания или следователя руководителя органа, осуществляющего оперативно-розыскную деятельность, в производстве которых находятся заявления (сообщения) о преступлении либо уголовные дела, вынесенное в соответствии со статьей 12 Уголовно-процессуального кодекса Республики Таджикистан. При этом, в постановлении указывается срок, на которое выданы специальные средства. Срок может быть продлен, если не отпала реальная угроза жизни и здоровью защищаемого лица (в редакции постановления Правительства РТ от 02.03.2013 г., № 112).

Решение о выдаче специальных средств при наличии достаточных оснований должно быть принято безотлагательно с момента поступления заявления, обращения или информации о наличии угрозы безопасности в отношении защищаемого лица, о чем сообщается этому лицу и суду (руководителю соответствующего правоохранительного органа), обратившемуся с просьбой о применении мер безопасности в отношении указанного лица.

При поступлении в установленном порядке мотивированного постановления (определения), вынесенного органом, принимающим решение об избрании мер безопасности, орган, осуществляющий меры безопасности, выносит соответствующее постановление.

Орган, осуществляющий меры безопасности (с соблюдением конфиденциальности сведений о защищаемом лице) информирует суд (судью), прокурора, начальника органа дознания или следователя руководителя органа, осуществляющего оперативно-розыскную деятельность, в производстве которых находится заявление (сообщение) о преступлении, либо уголовное дело, об избрании и результатах применения мер безопасности, путем направления соответствующего уведомления по форме согласно приложению №2 настоящих Видов (в редакции постановления Правительства РТ от 02.03.2013 г., № 112).

Организация, тактика, формы и методы работы по обеспечению личной охраны определяются в пределах компетенции органов, осуществляющих такие мероприятия с соблюдением конфиденциальности сведений о защищаемых лицах.

Специальные средства выдаются, органом, осуществляющим меры безопасности, защищаемым лицам под расписку. Защищаемые лица обязаны обеспечивать их сохранность и целевое использование. Продажа, залог или передача другим лицам специальных средств влекут за собой ответственность, предусмотренную законодательством Республики Таджикистан. В случае утраты или порчи выданных специальных средств, защищаемое лицо, обязан возместить его стоимость, за исключением случаев необходимой обороны и крайней необходимости.

Орган, осуществляющий меры безопасности, проводит обучение и инструктаж защищаемых лиц в части правил хранения, ношения и применения специальных средств, а также осуществляет контроль за соблюдением защищаемым лицом правил обращения с указанными средствами.

Выдаваемые защищаемым лицам специальные средства подлежат возврату в случае отмены мер безопасности. Уполномоченным на это должностным лицом выносится мотивированное постановление, которое объявляется защищаемому лицу.

Указанное постановление может быть обжаловано защищаемым лицом в вышестоящий орган, прокурору или в суд. Жалоба подлежит рассмотрению незамедлительно с момента её подачи¹. Среди вышеназванных государственных мер защиты участников уголовного судопроизводства немаловажное место занимает переселение на другое место жительства. В общем порядке «переселением» понимается в первую очередь переезд лица с одной территории на другую территорию (например, государства), для проживания².

Необходимо отметить, что в Республики Таджикистан указанная мера сопряжена со значительными финансовыми затратами, однако она необходима в системе мер государственного обеспечения участников уголовного судопроизводства. Подтверждением может стать практика нескольких зарубежных стран как Россия, Украина, США.

¹ Постановление Правительства РТ «О видах специальных средств индивидуальной защиты, связи и оповещения об опасности, выдаваемых защищаемому лицу и порядок их выдачи» от 2 ноября 2011 г., № 538.

² Чирков, С.А. Сохранение пенсионных прав граждан при их переселении в другие страны: теоретические основы / С.А. Чирков // Университетский издательский консорциум. Юридическая книга. 2010. СПС КонсультантПлюс.

МАҶМУАИ МАВОДДИ КОНФЕРЕНСИЯИ ИЛМӢ-АМАЛИИ ҶУМҲУРИЯВӢ
«ДАСТОВАРДҲО, МУШКИЛОТ ВА ДУРНАМОИ ИНКИШОФИ ҚОНУНГУЗОРИИ МУРОФИАВИИ
ҶИНОЯТИИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН»
(ш. Душанбе, 03 декабри с. 2025)

СБОРНИК МАТЕРИАЛОВ РЕСПУБЛИКАНСКОЙ НАУЧНО-ПРАКТИЧЕСКОЙ КОНФЕРЕНЦИИ
«ДОСТИЖЕНИЯ, ПРОБЛЕМЫ И ПЕРСПЕКТИВЫ РАЗВИТИЯ УГОЛОВНО-ПРОЦЕССУАЛЬНОГО
ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВА РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН»
(г. Душанбе, 03 декабря 2025 г.)

734012, ш. Душанбе, кучаи М. Мастонгулов, 3
Академияи ВКД Ҷумҳурии Тоҷикистон
Тел.: + (992 37) 226 28 01
Факс: + (992 37) 226 60 43

Ба чоп супорида шуд 23.02.2026, барои чоп иҷозат дода шуд 17.02.2026
Ҳаҷм 60x84, 1/16, 6,1 в.ч.
Гарнитура «Times New Roman», «Times New Roman Tj»
Шумора 200. Фармоиши № 250

Нашриёти ВКД Ҷумҳурии Тоҷикистон
734018, ш. Душанбе, кучаи Борбад, 5

